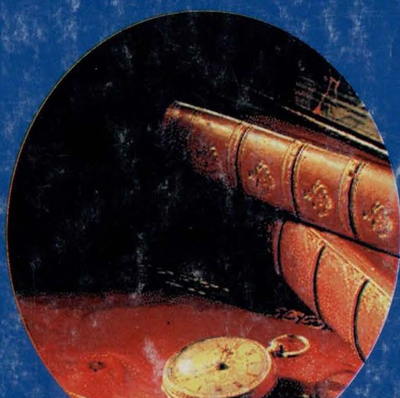
ISSN 1221-843X

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

Istorie

TOMUL XLVIII-XLIX 2002-2003

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM XLVIII-XLIX 2002-2003

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

CUPRINS

Articole

Gh. Cliveti
DE CE *ACT FINAL* ŞI NU *TRATAT GENERAL* LA CONGRESUL DE LA VIENA, ÎN 9 IUNIE 1815? 5

Ionuţ Nistor
„CONSTRUCŢIA" EUROPEI ŞI DESTINUL PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN VIZIUNEA LUI ION HELIADE RĂDULESCU (1848-1859) 21

Serinela Pintilie
JUNIMEA DE LA IAŞI ŞI INFLUENŢA GERMANĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ 37

Gh. Platon
PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÂNIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. ÎNTRE DOUĂ REFORME – 1864-1921 49

Claudiu Lucian Topor
AUSTRO-UNGARIA ŞI DIFERENDUL ROMÂNO-BULGAR ÎN CHESTIUNEA SILISTREI (1912-1913) 77

Mihaela Puiu
WOODROW WILSON ŞI PROBLEMA EXTREMULUI ORIENT 97

Răzvan Locovei
ACTIVITATEA MISIUNII MILITARE ROMÂNE ÎN SIBERIA (DECEMBRIE 1919 – MAI 1921) 119

Dumitru Ivănescu
VICTOR CĂDERE ŞI MISIUNEA SA ÎN SIBERIA (1920-1921) 133

Ovidiu Buruiană
DEMISIA CABINETULUI VINTILĂ I.C. BRĂTIANU (NOIEMBRIE 1928). IMPLICAŢIILE UNEI SCHIMBĂRI GUVERNAMENTALE 149

Ionel Sârbu
ROMÂNIA ŞI RELAŢIILE SOVIETO-GERMANE (APRILIE – MAI 1939) 171

Dorin Dobrincu
„MAREA NEDREPTATE". OCUPAŢIA SOVIETICĂ ŞI DEPORTAREA ETNICILOR GERMANI DIN ROMÂNIA ÎN URSS (1945-1949) 179

Lucian Leuştean
CÂTEVA DOCUMENTE FUNDAMENTALE PENTRU
ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE 223

Dan Lazăr
PROBLEMA NAŢIONALĂ ÎN IUGOSLAVIA TITOISTĂ.
ASPECTE CONSTITUŢIONALE (1945-1974) 243

Note şi recenzii

- GH. PLATON, **De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă**, vol. I-III (GH. CLIVETI) 251
- NICHOLAS V. RIASANOVSKY, **O istorie a Rusiei** (MIRCEA GHENGHEA) 252
- VASILE CRISTIAN, **Istoria Asiei** (GABRIEL LEANCA) 256
- **Istoria – o meditaţie asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare** (GABRIEL LEANCA) 258
- LORD ACTON, **Despre libertate** (DORIN DOBRINCU) 260
- GHEORGHE GASTON MARIN, **În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă** (DORIN DOBRINCU) 268
- CICERONE IONIŢOIU, **Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar A-B** (DORIN DOBRINCU) 272
- IOAN SCURTU (coordonator), **Structuri politice în Europa Centrală şi de Sud-Est (1918-2001)**, vol. I-II (DAN CONSTANTIN MÂŢĂ) 277
- MIHAI RETEGAN, **Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice în anii şaizeci. Documente** (DAN CONSTANTIN MÂŢĂ) 282

Aniversări

UN MODEL DE CIVILITATE. Profesorul Vasile Neamţu la 80 de ani
(ION TODERAŞCU) 285
UN OM AL ŞCOLII. Profesorul Ion Toderaşcu la 65 de ani
(ALEXANDRU-FLORIN PLATON) 289

In memoriam

GHEORGHE I. BRĂTIANU. IN MEMORIAM – 50 (aprilie – mai 2003)
(student IULIAN PRUTEANU) 293

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Articole

Gh. Cliveti

DE CE *ACT FINAL* ŞI NU *TRATAT GENERAL* LA CONGRESUL DE LA VIENA, ÎN 9 IUNIE 1815?

Pentru a-şi apropia victoria în confruntarea cu imperiul napoleonian şi pentru a deschide calea spre realizarea *păcii generale*, Marea Britanie, Austria, Rusia şi Prusia au încheiat, în martie 1814, *alianţa de la Chaumont*[1]. Au încheiat, cu Franţa primei Restauraţii a dinastiei de Bourbon, *pacea de la Paris*, în 30 mai 1814, printr-un tratat al cărui articol XXXII preconiza întrunirea unui congres la Viena, unde să participe „toate puterile ce s-au aflat, de o parte şi de alta, în război"[2]. Un congres menit să determine „prima cartă politico-teritorială a Europei"[3], altfel spus, *aranjamentul european* (*„the Settlement of Europe"*)[4]. Un congres care, sub imperativul asumării rolului deliberativ de „principalele puteri" – cele patru, amintite mai sus, plus Franţa, din decembrie 1814, constituind clubul de reprezentare a „intereselor generale"[5] –, nu a mai avut cum să cunoască momentul deschiderii lui solemne, ca „for al tuturor statelor suverane". Lucrările congresului s-au desfăşurat „în comitete şi comisii" – comitetul celor patru/cinci „principale puteri", comitetul puterilor, opt la număr (Marea Britanie, Austria, Rusia, Prusia, Spania, Suedia, Portugalia şi Franţa), semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, „comitetul german" (Austria, Prusia, Bavaria, Würtemberg şi Hanovra), comisiile de statistică, de reglementare a reprezentărilor diplomatice, etc.[6] –, întortochind mult procesul deliberativ, complicând stilul şi tehnica adoptării documentelor *aranjamentului european*. S-a dorit ca acesta din urmă să-şi afle o clară şi autoritară consacrare într-un *tratat general*. Şi-a aflat-o însă în *Actul final* din 9 iunie 1815. O schimbare de rezultat ce nu a reţinut, pe măsura semnificaţiilor ei, atenţia literaturii de specialitate, a celei cu referire, se înţelege, la problemele păcii din 1814-1815, literatură în cuprinsul căreia

documentului din 9 iunie i-a fost aplicată, cu nonşalanţă, atât denumirea de *tratat general* cât şi aceea de *act final*. Or, adecvată formei şi conţinutului acelui document n-a avut cum să fie decât denumirea de *Actul final al Congresului de la Viena*. Este ceea ce am putut constata parcurgând un întins text documentar, nelipsit el însuşi de inconsecvenţe terminologice, de la acte „de conferinţă"/„de congres" la corespondenţă şi comentarii ale „principalilor negociatori ai păcii europene".

Când, pe 8 februarie 1815, reprezentanţii „celor cinci principale puteri" au desemnat un „comitet" pentru redactarea a ceea ce s-a dorit a fi, la început, un *tratat general*, „chestiunile" polonă, saxonă sau cea a „reconstrucţiei Prusiei", cu alte cuvinte, cele mai delicate „chestiuni" subsumabile aranjamentului politico-teritorial european, erau, în aspectele esenţiale, soluţionate. Propunerea de a se realiza *un tratat general* a venit din partea lui Castlereagh[7], de unde a venit şi a doua, ca „întregul aranjament european" să fie întărit de un *acord de garanţie generală*[8]. Cea de-a doua propunere, supusă, cu prioritate, atenţiei împăratului Alexandru al Rusiei, a fost agreată de acesta şi de „cabinetul său", însă sub condiţia reconsiderării bazelor aranjamentului european[9]. „Manevrele diplomaţiei ruse", evidenţiate şi de condiţionarea accederii Imperiului Otoman la „sistemul de garanţii reciproce ale tuturor puterilor" de o prealabilă „lichidare" a diferendelor între „curtea" de Romanov şi Înalta Poartă („lichidare" ce ar fi semnificat confirmarea *de facto* şi *de jure* a unor aspecte esenţiale ale „chestiunii orientale" ca „afaceri ruso-otomane")[10], au diluat mult intenţiile britanicilor relative la *garanţia generală*. Diluarea raţiunilor respectivei *garanţii* s-a presupus strâns şi nu doar din perspectiva politicii britanicilor cu restrângerea oportunităţii adoptării *tratatului general*, în formă şi în conţinut, întru culminarea procesului documentar al congresului de pace. Gentz a înregistrat faptul că secretarul de stat britanic ţinuse mult la „ideea de a reuni într-un instrument ori tratat general diferitele tranzacţii ale congresului", dar şi că „miniştrii Rusiei, între alţii, l-au combătut în toate ocaziile", ei neadmiţând decât „convenţii particulare între puterile direct şi exclusiv interesate"[11]. Cel onorat cu responsabilitatea de secretar al congresului, de titular al unui *Bureau de protocole*[12], se sesizase asupra unor inerente contradicţii, nu doar sub raport juridic, între „tranzacţiile particulare" („fragmentare") şi ordonarea acestora de un act integrator[13]. Unele reţineri l-au încercat şi pe Metternich, în timp ce „miniştrii prusieni" vedeau în „proiectul britanic de tratat general" o modalitate de

repunere în cauză a valabilităţii acordurilor între „curţile nordice", în special a celor între „curţile" de Hohenzollern şi de Romanov[14]. Talleyrand vedea unele inconveniente pentru partea de interes francez din tratatul semnat pe 30 mai 1814, la Paris[15]. Mai curând decât ideea *tratatului general*, cea a unei *declaraţii solemne* a „celor opt puteri", semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, *declaraţie* care să fie adoptată la încheierea congresului de pace, păruse, spre finele lunii februarie 1815, că ar fi întrunit sufragiile „curţilor continentale", inclusiv ale Franţei Restauraţiei[16]. „Revenirea lui Napoleon din Elba" a realimentat raţiunile *alianţei de la Chaumont*, diminuându-le pe cele ale *declaraţiei solemne* în cuprinderea unui *act ordinar de congres*, cum a fost să fie şi *declaraţia celor opt puteri din 13 martie*[17]. Putere reală de lege sau substanţă de act sinalagmatic a fost rezervată tratatului din 25 martie, semnat de „cele patru curţi aliate", act la care se lăsa cale de acces „tuturor puterilor"[18].

Accesiunea Franţei la noul act al *marii alianţe* prezenta, chiar şi sub invocarea „cauzei monarhului legitim", aspecte extrem de delicate din punctul de vedere al „suportului naţional" al acelei „cauze"[19]. Sub stindardul „cauzei monarhice" era de observat, atât pentru regele Ludovic al XVIII-lea cât şi pentru „colaboratorii săi", că se regăseau prea puţine „energii franceze" în lupta cu „uzurpatorul". Simţindu-se trădat de „puterea pretoriană" a unui regim, ajuns să sucombe, de Restauraţie[20] şi privind popularitatea lui Napoleon ca „*une soldatesque*"[21], „regele legitim" l-a împuternicit pe Talleyrand de-abia la 10 aprilie să adere „în numele (suveranului) său" la tratatul din 25 martie[22]. *Franţa napoleoniană* precumpănea, în spiritul Marii Naţiuni, faţă de cea a Restauraţiei[23]. Aceasta din urmă avea nevoie de „sprijinul Europei", pe care Talleyrand a căutat să-l asigure printr-o nouă *declaraţie*, mult mai angajantă pentru semnatari decât cea din 13 martie, în sensul „europenizării cauzei monarhului legitim"[24]. De la Gand, unde emigrase, Ludovic al XVIII-lea insista pentru adoptarea unei „declaraţii a suveranilor", din care să reiasă clar că „Europa se declară aliată a regelui şi a naţiunii franceze contra invaziei lui Napoleon Bonaparte"[25]. O declaraţie într-un înţeles mult agreat de Alexandru I, care a şi recurs, printr-o bine „instruită misiune" a lui Pozzo di Borgo, la înteţirea „aspiraţiilor de solidaritate monarhică ale bejenitului rege de Bourbon"[26]. Nu putea fi însă agreat şi de britanici, care, din susţinători declaraţi ai întronării contelui de Provence ca rege al Franţei, în 1814, şi adversari ai „combinaţiilor secrete ruse" de la 1815 în favoarea ducelui

d'Orléans[27], şi-au comprimat atitudinea într-un refuz ferm de a subscrie la impunerea numai prin „forţe externe" a noii forme de guvernământ post-napoleoniene[28]. Raportându-se doar la competenţa *comisiei politice şi militare a alianţei* în problema „campaniei contra lui Napoleon"[29] şi considerând cenzurabilă accesiunea formală a Franţei la tratatul din 25 martie[30], miniştrii britanici au admis doar să fie substituită *declaraţiei congresului*, de felul celei solicitate de Ludovic al XVIII-lea, „o proclamaţie... făcută uniform de toţi generalii *en chef* ai trupelor aliate, în momentul când... aveau să intre pe teritoriul francez"[31]. La Viena a fost încheiat un *proces-verbal* al „comitetului celor opt puteri"[32], un *raport* în aprecierile lui Talleyrand, de natură a împlini, măcar în parte, dorinţa lui Ludovic al XVIII-lea de „solidaritate monarhică", însă, observa acelaşi Talleyrand, Europa nu se prezenta ca făcând război pentru regele de Bourbon, la solicitarea acestuia, ci „pentru ea însăşi, fiindcă interesele ei îl voiau, fiindcă siguranţa ei îl reclama"[33]. Războiul european avea să fie unul prin excelenţă *al marii alianţe contra lui Napoleon*, încât să impună *o nouă pace Franţei*. A avut câştig de cauză modul britanicilor de a privi „scoaterea Europei din grava criză", un mod însuşit de austrieci şi, prin satisfacerea „pretenţiilor lor teritoriale la Rhin", de prusieni. Deşi animat de sentimentul „gloriei şi puterii gigantice a Rusiei"[34], de dorinţa de a relansa, printr-un vibrant *manifest*[35], „lupta popoarelor sub sceptrul monarhilor", Alexandru I se vedea în situaţia de a pierde rolul de „campion al coaliţiei"[36]. Atins în orgoliul său de „eliberator al lumii" („*le libérateur du monde*"; „*der Weltbefreier*"), de „Agamemnon al regilor" („*l'Agamemnon des rois*") şi lăsându-se captat de „oracolele sibiline", într-un „amestec de exaltare sinceră şi de comedie romanescă", ale doamnei Krüdener[37], autocratul de Romanov şi-a stabilit la Heidelberg „cartierul său militar", suferind întârzierea mişcărilor trupelor sale spre „marele câmp de bătălie" şi înţelegând să accepte încheierea Congresului de la Viena printr-un *act general*, ca o posibilitate de exersare a rolului *european* al Rusiei. Era o posibilitate scrutată şi de Talleyrand pentru „ţara suveranului său legitim"[38].

Raţiunile *declaraţiei* suveranilor aliaţi „de solidaritate cu monarhul legitim al Franţei", precum şi cele ale *declaraţiei solemne*, ca unic *act* de închidere a Congresului de la Viena, s-au stins până spre finele lunii mai 1815. Între timp, s-a stins cu totul şi tatonarea oportunităţii unui *acord de garanţie generală*, întâmplare ce a labilizat mult, cum amintea Gentz, „criteriile formale" (calificate) ale „unui instrument sau tratat general",

care „să asambleze diferitele tranzacţii ale congresului”[39]. Era de crezut că puterile, în loc de a fi gândit la consolidarea „fructului” negocierilor de pace „prin punerea în vigoare a garanţiilor reciproce”, au preferat să reanime „un conflict de sisteme federative”, pentru a căror formare fiecare „mare cabinet” îşi propunea „de a antrena toate resorturile şi de a angaja toate tertipurile vechii diplomaţii”, orientată prevalent după „interese particulare” şi nu după cel „comun” (*general*)[40]. „Întreaga situaţie” era pusă de suveranul de Romanov şi de „consilierii săi” pe seama „intrigilor britanico-austriece”, Franţa contând, în desfăşurările *marii politici*, tot mai puţin după „evadarea” lui Napoleon. Aceeaşi situaţie era văzută de miniştrii britanici şi de cancelaria Austriei ca o consecinţă a „manevrelor” diplomaţiei ruse, a „combinaţiilor” ruso-prusiene în spiritul tratatului de la Breslau-Kalisch, din 1813. Erau exprimate îndoieli în legătură cu viabilitatea *aranjamentului politico-teritorial european*, Castlereagh acordându-i şanse de a dura cel mult doi ani[41], într-un moment când Alexandru I a pretins, cu insistenţă, „grăbirea încheierii deliberărilor la Viena”, spre a fi „acasă... de Sfintele Paşti”[42]. Reiniţierea „campaniei antinapoleoniene” a presat „principalii negociatori ai păcii şi ordinii” să se edifice asupra inconvenientelor asumării *garanţiei generale* şi, mai ales, asupra raţiunilor extrem de firave ale consacrării *aranjamentului european* printr-o *declaraţie solemnă*, de principiu şi non-sinalagmatică, a puterilor semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, de la Paris, puteri compunând „comitetul de opt la forul diplomatic vienez”. Tratatul din 25 martie 1815 a impulsionat, e drept, negocierile la Viena, a căror încheiere i s-a părut lui Talleyrand posibilă a surveni până spre finele lunii aprilie[43]. A fost însă ca lucrările „forului păcii” să dureze ceva mai mult, în aceeaşi manieră de desfăşurare a lor. „Comitetul celor cinci mari puteri”, unde Franţa era în continuare prezentă, deşi cu o poziţie simţitor diminuată, aproape eclipsată de raţiunile *marii alianţe*, avea rolul decizional în „tranzacţiile teritoriale”, cele mai delicate, de altfel[44]. Dreptul de a superviza „cele mai delicate tranzacţii” şi l-au arogat împăratul Rusiei şi cel al Austriei, împreună cu regele Prusiei, cei trei suverani „întâlnindu-se după-amiaza pentru a revedea chestiunile discutate dimineaţa de miniştrii lor”[45], Gentz reţinând şi întrevederi ale aceloraşi miniştri „în fiecare seară, în cabinetul lui Metternich”[46]. „Comitetul celor opt” îşi afirma competenţa în probleme „de interes general”, care nu implicau „cesiuni teritoriale”, probleme precum cea a fluviilor internaţionale sau cea a comerţului cu sclavi

(negri). „Comitetul pentru afacerile Elveției" s-a raportat la „comitetul celor opt", dar numai după evaluările făcute de „comitetul celor cinci mari". „Comitetul german" şi-a reluat lucrările pe 23 mai , cu misiunea realizării *pactului federal*. În „comitetul celor opt" a fost adoptată *declarația* din 13 martie şi tot lui îi revenea competența elaborării şi semnării „principalului document al congresului", *tratat general* sau *Act final*[47].

Deşi menit consacrării unui „act de referință generală", congresul de pace nu a depăşit, nici în faza finalizării „operei sale", impresia „de massă informă de negocieri..., compusă", în observațiile lui Gentz, „din elemente incompatibile, care se loveau şi se înfruntau pretutindeni. Suverani negociind ei înşişi , dintre care unii pretindeau a-şi fi proprii lor prim-miniştri, şefii principalelor cabinete transformați în plenipotențiari auxiliari..., o mulțime de prinți şi de miniştri, de prinți de toate gradele, lucrând şi intrigând fiecare pentru oarecare interes particular, în fine, de deputați din toate părțile Germaniei, ce se agitau noapte şi zi pentru a crea o constituție federativă..."[48]. Era, într-adevăr, dificil de dirijat un ansamblu deliberativ atât de multifragmentat şi, în consecință, atât de puțin apt de a-şi consacra „opera" printr-un unic şi atotcuprinzător act sinalagmatic. Pentru diverse „chestiuni" sau „afaceri" au fost încheiate acte de sine stătătoare: tratate, convenții, regulamente... Cu puține excepții, între care *declarația* puterilor asupra abolirii comerțului cu negri, din 8 februarie[49], actele contractuale sau de principiu s-au produs sub presiunea preparativelor şi activării „campaniei antinapoleoniene". *Tratatele* între Rusia şi Austria, între Rusia şi Prusia au pecetluit „schimbările teritoriale din zona polonă", statutul Cracoviei făcând obiectul unui *tratat adițional*, numai între cele trei „curți nordice"[50], cu totul altfel decât sperase A. Czartoryski, care, „trezit la realitatea dură a tranzacțiilor subscrise de marile puteri", admitea că „a fost legănat de iluzia unei soluții realmente europene în chestiunea Poloniei"[51]. *Tratatul* între Prusia şi Saxonia din 18 mai[52] a fost posibil numai după „misiunea" asumată de Metternich, Wellington şi Talleyrand, pentru „lămurirea" regelui Friedrich-August, „refugiat" la Presburg[53]. *Tratate* au mai fost încheiate de Prusia şi Hanovra[54], de Austria şi Țările de Jos[55], de Austria şi Sardinia[56]. Iar toate aceste *tratate*, împreună cu alte *acte* – *declarația* regelui Saxoniei asupra drepturilor Casei de Schönburg[57], *convențiile* între Prusia şi Marele Ducat de Saxa-Weimar[58], între Prusia şi Ducatul de Nassau[59], *actul* relativ la constituția federativă a Germaniei (pactul federal)[60], *declarația* puterilor asupra Confederației Elveției[61] şi

actul de accesiune a respectivei Confederaţii la acea declaraţie, dată de „cele opt puteri”[62], *protocolul* privind „cesiunile teritoriale” făcute de Sardinia cantonului Geneva[63], *condiţiile* realipirii teritoriului Genoa la Sardinia[64], amintita, mai sus, *declaraţie* a puterilor asupra abolirii comerţului cu negri, *regulamentele* pentru libera navigaţie a fluviilor internaţionale[65] şi *regulamentul* rangurilor diplomatice[66] – au fost anexate principalului document adoptat la Viena, în 9 iunie, conform articolului CXVIII al acestuia[67]. Au fost *tratate* sau *convenţii* care n-au fost anexate *Actului final*. Dintre acele acte *sinalagmatice*, neanexate celui *final*, ar fi de amintit *tratatul* între Danemarca şi Prusia relativ la Pomerania[68], *tratatul* între Prusia şi Suedia[69] sau *convenţia suplimentară* tratatului de la Breslau-Kalisch, între Prusia şi Rusia[70].

Actul final sau *tratatul general* din 9 iunie 1815? Când a fost desemnată *comisia* pentru redactarea principalului document al congresului, a fost utilizată denumirea de *tratat general*. Revenindu-i, lui, în primul rând, dar şi lui Anstett, şi lui La Besnardière, responsabilitatea redactării, Gentz a făcut, de la bun început, caz în legătură cu disfuncţionalităţile tehnice între activitatea comisiei şi „mersul curent” al deliberărilor diplomatice, orientate, acestea, spre „tranzacţii particulare”, precum şi în legătură cu evidentele „contradicţii în termeni” ocazionate de reunirea într-un *unic* act voit sinalagmatic – *tratatul general* – a diferitelor „tranzacţii” având, fiecare în parte, valenţe sinalagmatice, sustenabile prin ele însele[71]. Secretarul congresului era încercat de scrupule faţă de redactarea „cu mult efort... a unui nefericit tratat” („*ayant rédigé ce malheureux traité avec beaucoup de peine*”)[72], de nemulţumiri faţă de „inerţiile premeditate” ale „rusului” Anstett, de suspiciuni în privinţa lui La Besnardière, care, „excesiv de afectat de convulsiunile din patria sa”, ar fi devenit „profund impresionat de cauza lui Napoleon”, solicitând, „ipohondru şi bolnav închipuit” („*hypocondre et malade imaginaire*”), persimiunea „să se întoarcă acasă”[73]. Din postura sa de principal, crezându-se chiar exclusiv, redactor al „marelui tratat” („*C'est à moi seul que la rédaction du grand traité tomba en partage!*”)[74], Gentz a susţinut, la un moment dat, ideea de a se substitui unui document de o greu comprehensibilă anvergură „o declaraţie francă şi nobilă, în care s-ar fi anunţat publicului ceea ce congresul a făcut, ceea ce-i rămânea să facă”[75]. Pe 10 februarie fusese raportat de cei trei redactori un *proiect de tratat* în 32 articole[76]. Un proiect ce a avut darul de a proba discrepanţa între „lucrul” comisiei de redactare a

tratatului general şi operarea „în comitete şi comisii", prin „tranzacţii particulare", a *aranjamentului politico-teritorial european*, o discrepanţă doar întrucâtva atenuată de recursul lui Gentz şi al lui La Besnardière la diversele *protocoale* ale fiecăruia dintre „cercurile deliberante în diverse chestiuni"[77]. A fost necesară o nouă investire, cu o mai nuanţată competenţă, la 25 mai, a *comisiei de redactare*, cu Gentz în prim-planul ei, lordului Clancarty şi baronului Humboldt revenindu-le responsabilitatea sesizării vreunei omisiuni sau a vreunei clasări eronate a intereselor „fiecăreia dintre puteri"[78]. S-a putut ajunge la realizarea unui *instrument general* în 110 de articole, completat, la insistenţele lui Metternich, cu alte 11 din cuprinsul „pactului federal al Germaniei"[79]. Un instrument pe care Gentz a înţeles să-l denumească *act final al congresului*, nu *tratat general*, înţelegere indicând nuanţări ale semnificaţiei juridice a *documentului* din 9 iunie 1815[80]. Contemporanii, cu deosebire cei care l-au făurit, au văzut în el „noua cartă a Europei" („*la nouvelle charte de l'Europe*")[81]. Istorici precum Ch. Pouthas sau J.-B. Duroselle l-au considerat „prima cartă teritorială de cuprindere europeană" („*la première charte territoriale de l'Europe*")[82]. Din perspectiva istoriei diplomatice, avizată asupra unor „termeni specifici", s-a impus denumirea de *Actul final al Congresului de la Viena*[83]. În istorii de cuprindere mai largă, de multe ori mai complexă, a fost acordată însă atenţie nu atât calificării juridice a vreuneia dintre denumirile *documentului* din 9 iunie1815 cât conţinutului prevederilor acestuia, prin utilizarea unor expresii „elastice", precum *aranjamentul european* sau *configuraţia politico-teritorială a Europei* („*l'arrangement européen*"; „*the European Settlement*").

În forma sa şi în conţinutul său, *Actul final* purta amprenta manierei în care s-a desfăşurat congresul, a disputelor acerbe „în cuvinte" pentru tranşarea diferitelor „afaceri". Sub invocaţia *Prea Sfintei şi Indivizibilei Trinităţi*, *preambulul* concentra istoria redactării şi problematica contractuală a *actului* din 9 iunie. Puterile semnatare ale tratatului de la Paris, din 30 mai 1814, „reunindu-se la Viena... cu prinţii şi *statele aliate lor*, pentru a completa dispoziţiile zisului tratat şi pentru a-i adăuga *aranjamentele* necesitate de starea în care rămăsese Europa în urma războiului... încheiat în 1814..., dorind să cuprindă într-o *tranzacţie comună* diferitele rezultate ale negocierilor lor, în scopul de a le acoperi (întări) cu ratificările lor reciproce, şi-au autorizat plenipotenţiarii să recunoască într-un *instrument general* dispoziţiile de un interes major şi permanent şi să anexeze

(adaoge) la acest *act, ca părţi integrante ale aranjamentelor congresului, tratatele, convenţiile, declaraţiile, regulamente şi alte acte particulare*, aşa cum se regăsesc ele citate în *prezentul tratat*" (subl. ns., *G.C.*)[84]. *Dispozitivul* (conţinutul în articole) a dat motive întemeiate ca *Actul final* să fie considerat *o cartă politico-teritorială europeană. Ducatul Varşoviei* avea să fie „legat irevocabil, prin constituţia sa", pentru a fi în „posesia perpetuă a împăratului tuturor Rusiilor, a moştenitorilor şi succesorilor săi", împărat care „se rezerva de a da acestui stat, bucurându-se de o administraţie distinctă, extensiunea interioară" ce el „o judeca convenabilă"; polonezii, „supuşi... ai Rusiei, ai Austriei şi ai Prusiei", obţineau „o reprezentare şi instituţii naţionale", reglementate după modul de existenţă politică a fiecărui stat (guvern) căruia „aparţineau" (art. I). *Prusia* îşi adjudeca o parte însemnată din *Saxonia* şi din *Renania*, posesiunea renană fiindu-i garantată de Austria, Marea Britanie, Rusia şi Franţa (art. XXII, XXV şi XXVI). *Austria* îşi extindea poziţiile în *Italia*, privită de Metternich ca „simplă expresie geografică"[85], şi pe seama „provinciilor ilirice", foste sub dominaţia lui Napoleon. *Regatul Ţărilor de Jos* reunea *Belgia* şi *Olanda*, sub dinastia de Orania (art. LXXII-LXXIII). *Regele Ţărilor de Jos* primea în posesie *Marele Ducat de Luxemburg*, din Confederaţia Germaniei (art. LXXIII). *Regele Marii Britanii* primea (păstra) *Hanovra*, iar *regele Danemarcei Holstein*, încrengătură de „fiefuri patrimoniale" ale căror implicaţii aveau să alimenteze, cu timpul, mari tensiuni internaţionale. *Statutul şi instituţiile* Confederaţiei Germaniei evidenţiau prevalenţa Austriei, dar şi posibilităţi de a fi contracarată de Prusia şi chiar de „statele secundare" ori de „oraşele libere" (art. LIII-LXIII). „Pactul federal" semnifica un *sistem defensiv*, asigurând fiecare entitate statală membră a Confederaţiei. Statele"confederate" se angajau să nu-şi facă unul altuia război „sub nici un pretext", în caz de litigiu *dieta federală* fiind *mediatoare de drept*, iar în eventualitatea că o sentinţă juridică (o sancţiune) devenea necesară, competenţa o avea „*un jugement austrégal*" (*Austroregal Instanz*), căruia „părţile în litigiu se supuneau fără apel" (art. LXIII). *Confederaţiei Elveţiei* i se garantau neutralitatea, în conformitate cu *declaraţia* puterilor din 20 martie, anexată *Actului final. Norvegia revenea Suediei.*

„Tranzacţii teritoriale", precum cele menţionate, au făcut obiectul unor aprinse dispute în „comitetele şi comisiile" întruchipând „cercurile deliberante" ale Congresului de la Viena. În toate „cercurile" s-a impus rolul

decizional al marilor puteri[86]. Cu deosebire în „comitetul celor cinci principale puteri" (Austria, Marea Britanie, Rusia, Prusia şi Franţa), chiar dacă, după o procedură menită a salva „demnitatea congresională", semnatarele *Actului final* au fost puterile din „comitetul celor opt". „Toate puterile care au fost reunite la congres, ca şi prinţii şi oraşele libere care au concurat la *aranjamentele consemnate* sau la *actele confirmate* în acest *tratat general*" (în baza art. CXVIII) erau „invitate să accedă" la acesta (art. CXIX)[87]. A decurs astfel o „procedură a accesiunilor" care, după „semnăturile celor opt puteri", din 9 iunie, s-a prelungit până pe 19 iunie[88]. Cum remarca şi contele Münster, reprezentantul Hanovrei în „comitetul german", s-a convenit ca numai „cele opt puteri" („subscriitoare tratatului de la Paris din 30 mai 1815") *să semneze împreună Actul final*, iar celelalte „curţi" să acceadă în mod separat. Motivaţia unei atare conveniri a ţinut de intuirea unei game exorbitante de ratificări, „care ar fi atins o cifră mai mare de 1600 dacă toate curţile ar fi semnat şi ratificat acte formale"[89]. Nu s-a dat curs nici măcar sugestiei lui Gentz, se pare, de a fi convocate „curţile regale" (Danemarca, Olanda, Hanovra, Saxonia, Bavaria, Würtemberg, Sardinia, Cele Două Sicilii) la o conferinţă unde li s-ar fi dat lectură principalului document al congresului[90].

Despre valoarea istorică a *Actului final* din 9 iunie 1815, ca şi despre cea a Congresului de la Viena, s-ar putea scrie, desigur, mult şi încă multă vreme în contradictoriu. În opinia lui Gentz, *instrumentul general*, aşa cum urma el „să apară în lume", era „cu certitudine departe de ceea ce ar fi putut şi ar fi trebuit să fie dacă Congresul de la Viena şi-ar fi îndeplinit măreaţa menire de o manieră... satisfăcătoare pentru nevoile... Europei". Era, acelaşi instrument, „plin de imperfecţiuni şi de lacune", având „mai curând aerul unei tranzacţii pasagere decât al unei opere destinată a dura secole". Dar tot în opinia lui Gentz („*Après avoir été sévère, il faut aussi être juste!*"), *Actul final* îşi păstra „meritul incontestabil de a fi facilitat căile pentru o constituţie politică... a Europei... mai practică", încât, la o scontată realizare a acesteia, Congresului de la Viena, „considerat ca reuniune preparatorie", să i se recunoască „utilitatea istorică", mai ales că, în „deschiderea de probleme" de la 1815, principalii factori ai vieţii internaţionale erau „chemaţi să lucreze *en grand*"[91]. Etapa istorică *1815-1878*, ultima ei delimitare cronologică reprezentând-o Congresul de la Berlin, avea să stea sub semnul „lucrării principalelor puteri", în maniera *concertului european*.

WHY THE *FINAL ACT*, AND NOT THE *GENERAL TREATY*, AT THE CONGRESS OF VIENNA, ON THE 9TH OF JUNE 1815?

– Synopsis –

The main *document* of the Congress of Vienna, signed on the 9th of June 1815, was entitled, by Scholars, almost as much the *Final Act* as the *General Treaty*. The exact form in which that *document* should be finally drawn up was a subject of controversy almost to the close of the Congress. Within the Committee of Five (Austria, Great Britain, Russia, Prussia and France) was nominated a *Commission de Rédactation*. On March 6, the Committee of Five appointed two chief draftsmen (Gentz and La Besnardière) to draw up the main *document* from the protocols of the different conferences. It was not possible for that *document* to be *unique* and entirely *synallagmatique*. According to Gentzs notes, it was a fragmentary *document*, assembling different *synallagmatique acts*. So, as'the Author of this Study proves, the accurate title of the document signed on the 9th of June 1815 was to be the *Final Act of the Congress of Vienna*.

Note

[1] D'Angeberg, comte... (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. I, Paris, 1864, pp. 116-121.

[2] Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques, sur lesquels sont établis les relations et les rapports existant aujourd'hui entre les divers états souverains du globe, depuis l'année 1760 jusqu'à l'époque actuelle*, vol. III, Leipzig, 1846, pp. 11-12; v. şi *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires*...), publiées... par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, pp. 183-202.

[3] J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, pp. 196 şi urm.

[4] C.K. Webster, *The Congress of Vienna, 1814-1815*, Londra, 1919 (?), pp. 77-82.

[5] *Ibidem*, pp. 73-76.

[6] *Ibidem*, pp. 54-97 (*Organization of the Congress*).

[7] *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare: Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites*...) publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I, pp. 161 şi urm. (*Tableau des divers actes et des derniers résultats du Congrès de Vienne*, Viena, 26 iunie 1815).

[8] C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, p. 305 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 13 februarie 1815); v. comentarii la Idem, *The Congress of Vienna*, pp. 83 şi urm.

[9] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja. *1801-1815* (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii*..., S. I), vol. VIII, Moscova, 1972, pp. 207-209 (Nesselrode, *Etat actuel des négociations de Vienne*, Viena, 20 februarie/4 martie 1815).

[10] *Ibidem*, pp. 336 şi urm. (A. Italinski, *Nota*... c. guvernul Turciei, Constantinopol, 7/19 mai 1815).

[11] „Lord Castlereagh avait tenu de tout temps à l'idée de réunir, dans un instrument ou traité général, les différentes transactions du congrès... Les ministres de Russie, entre autres, le combattaient à toutes les occasions et ne voulaient que des conventions particulières". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, pp. 161 şi urm. (*Tableau des divers actes*..., Viena, 26 iunie 1815).

[12] C. K. Webster, *The Congress of Vienna*..., p. 87.

[13] *Ibidem*.

[14] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, pp. 151 şi urm. (Gentz c. I. Caragea, Viena, 22 aprilie 1815).

[15] Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 298.

[16] D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 865 şi urm. (*Projet d'une déclaration générale...*, Viena, 28 februarie 1815).

[17] *Ibidem*, vol. III, pp. 913 şi urm.; Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 111-113.

[18] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 137 (art. VIII al tratatului din 25 martie 1815).

[19] *Ibidem*, vol. II, p. 298.

[20] *Ibidem*, vol. III, p. 146 (Blacas d'Aulps, contele..., c. Talleyrand, Gand, 10 aprilie 1815).

[21] *Ibidem*, p. 145.

[22] *Ibidem*, pp. 143 şi urm. (Ludovic al XVIII-lea c. Talleyrand, Gand, 10 aprilie 1815).

[23] Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 130.

[24] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 142 şi urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 8 aprilie 1815).

[25] „Vous avez sans doute influé sur la *déclaration des souverains*... Si l'on veut qu'elle produisse tout l'effet qu'on en doit désirer, il faut que, conformément à la déclaration du 13 mars, et à l'article III du traité du 25, *l'Europe s'y déclare l'alliée du roi et de la nation française, contre l'invasion de Napoléon Bonaparte*...". *Ibidem*, p. 166 (Ludovic al XVIII-lea c. Talleyrand, Gand, 22 aprilie 1815).

[26] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, pp. 251 şi urm. (Alexandru I c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 16/28 martie 1815).

[27] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 172-174 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 23 aprilie 1815).

[28] *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare: Castlereagh, *Correspondence...*), edited by Charles William Vane..., vol. X, Londra, 1852, pp. 205 şi urm. (Castlereagh c. Wellington, 26 martie 1815), 302 (Castlereagh c. Wellington, Londra, 8 aprilie 1815); v. şi *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo... et du comte de Nesselrode depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la-Chapelle, 1814-1818*, publ. par le comte Charles Pozzo di Borgo, vol. I, Paris, 1897, pp. 135-140 (Pozzo di Borgo c. Nesselrode, Bruxelles, 11/23 mai 1815).

[29] Castlereagh, *op. cit.*, vol. X, pp. 289 şi urm. (Cathcart c. Castlereagh, Viena, 1 aprilie 1815).

[30] Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 131.

[31] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 161 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 13 aprilie 1815).

[32] Castlereagh, *op. cit.*, vol. X, pp. 354 (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 13 mai 1815), 350 şi urm. (Cathcart c. Castlereagh, Viena, 13 mai 1815).

[33] „*A la seconde déclaration* qui avait été projetée et don't j'ai eu plusieurs fois l'honneur d'entretenir Votre Majesté, on est convenu de substituer *un rapport* qui ramplira le même objet... L'Europe ne se présente pas comme faisant la guerre pour Votre Majesté, et sur sa demande..., elle la fait pour elle-même, parce que son intérêt le veut, parce que sa sûreté l'exige". Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 187 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 17 mai 1815).

[34] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 323 (Lieven c. Alexandru I, Londra, 7/19 mai 1815).

[35] *Ibidem*, p. 341 (*Manifest Aleksandra I*, Viena, 9/21 mai 1815).

[36] Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 223.

[37] Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 224.

[38] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 187 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 17 mai 1815).

[39] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 162 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[40] „On est porté à croire que les... puissances, au lieu de songer à consolider le fruit des nouveaux efforts par la mise en vigueur des garanties réciproques, préfèrent de ramener un conflit de systèmes fédératifs pour la formation desquels chaque d'elles se proposerait de faire jouer tous les ressorts et d'employer tous les detours de l'ancienne diplomatie". *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 377 (Nesselrode c. Lieven, Heidelberg, 5/17 iunie 1815).

[41] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 46 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 1 februarie 1815).

[42] *Ibidem*, pp. 93 şi urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 3 martie 1815).

[43] „Nous redoublons d'activité pour achever les affaires que le congrès avait à régler. Selon mon opinion, il finira en avril". *Ibidem*, p. 135 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 29 martie 1815).

[44] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 161 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815); Heinrich von Treitschke, *History of Germany*, vol. II, Londra, 1916, p. 72 (Humboldt, *Systematic Description of the Proceedings of the Congress of Vienna*, 15 iunie 1815); *apud* C.K. Webster, *The Congres of Vienna*, p. 75.

[45] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 87.

[46] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 161 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[47] C.K. Webster, *op. cit.*, pp. 76 şi urm.

[48] „Le congrès était une masse informe, composée d'éléments incompatibles, qui se heurtaient et s'entravaient partout. Des Souverains négociant eux-mêmes, et dont quelques-uns prétendaient même être leurs propres premiers ministres, – les chefs des principaux cabinets transformés en plénipotentiaires auxiliaires, – des plénipotentiaires de second ordre, – une centaine de princes et de ministres, de princes de tout grade, travaillant et intriguant chacun pour quelque intérêt particulier, – enfin des députés de toutes les parties de l'Allemagne, qui s'agitaient nuit et jour pour créer une constitution fédérative...". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 155 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[49] Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 175-177 (*Déclaration des puissances sur l'abolition de la traite des Nègres*, donnée à Vienne, la 8 février 1815).

[50] *Ibidem*, pp. 103-111 (*Le traité entre la Russie et l'Autriche*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815), 111-116 (*Le traité entre la Russie et la Prusse*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815) şi 116-120 (*Traité additionnel relatif à Cracovie, entre l'Autriche, la Prusse et la Russie*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815); v. şi *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, pp. 305-311 (*Instruktsija komissarom Rossii, Avstrii i Prussii po sozdaniju upravlenija v vol'nom gorode Krakove*, Viena, 28 aprilie/10 mai 1815).

[51] Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 96 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 3 martie 1815).

[52] Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 120-130 (*Traité entre la Prusse et la Saxe*, Viena, 18 mai 1815).

[53] *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich*, publ. par... Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 206.

[54] Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 131-136 (*Traité entre le Hanovre et la Prusse*, Viena, 29 mai 1815).

[55] *Ibidem*, pp. 153-159 (*Traité entre l'Autriche et le roi des Pays Bas*, Viena, 31 mai 1815).

[56] *Ibidem*, pp. 169-175 (*Traité entre l'Autriche et le roi de Sardaigne*, Viena, 20 mai 1815).

[57] *Ibidem*, p. 130 (*Déclaration de roi de Saxe sur les droits de la Maison de Schoenbourg*, Viena, 18 mai 1815).

[58] *Ibidem*, pp. 136-138 (*Convention entre la Prusse et le grand-duc de Saxe-Weimar*, Viena, 1 iunie 1815).

[59] *Ibidem*, pp. 138-144 (*Convention entre la Prusse et les duc et prince de Nassau*, Viena, 31 mai 1815).

[60] *Ibidem*, pp. 144-152 (*Acte pour la constitution fédérative de l'Allemagne*, Viena, 8 iunie 1815).

[61] *Ibidem*, pp. 159-164 (*Déclaration des puissances sur les affaires de la Confédération helvétique*, Viena, 20 martie 1815).

[62] *Ibidem*, pp. 164 şi urm. (*Acte de l'accession... de la Confédération Suisse à la déclaration ci-dessus*, Zürich, 27 mai 1815).

[63] *Ibidem*, pp. 166-169 (*Protocole... sur les cessions faites par le roi de Sardaigne au canton de Génève*, Viena, 29 martie 1815).

[64] *Ibidem*, p. 175 (*Conditions qui doivent servir de bases à la réunion des Etats de Gênes à ceux de S.M. Sarde*, Viena, fără dată).

[65] *Ibidem*, pp. 177-189 (*Réglements pour la libre navigation de rivières*, Viena, fără dată).

[66] *Ibidem*, pp. 189-190 (*Réglement sur le rang entre les agents diplomatiques*, Viena, 19 martie 1815).

[67] *Ibidem*, pp. 102-103.

[68] *Ibidem*, pp. 55-57 (*Traité entre le Danemarck et la Prusse, relativement à la cession de la Poméranie, y compris l'île de Rügen et le Duché de Lauenbourg*, Viena, 4 iunie 1815).

[69] *Ibidem*, pp. 57-60 (*Traité entre la Prusse et la Suède*, Viena, 7 iunie 1815).

[70] *Ibidem*, p. 54 (*Convention supplémentaire à celle (?) de Kalisch, entre la Prusse et la Russie, pour le passage des troupes russes à travers les Etats prussiens*, Viena, 28 mai 1815).

[71] „Maintenant on a encore l'intention de terminer le congrès par un grand *traité général*, et... je suis chargé de la rédaction de ce traité. Cinq ou six sections sont achevées, toutes les autres sont suspendues, faute de matériaux... Voilà de quelle façon les affaires se traitent au congrès, et comment, avec les meilleurs intentions et tout le zèle du monde, on risque à tout instant de perdre le fruit de ses efforts...". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 152 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 22 aprilie 1815).

[72] *Ibidem*, p. 164 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[73] *Ibidem*, p. 162.

[74] *Ibidem*, p. 163.

[75] *Ibidem*, p. 164.

[76] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 78.

[77] *Ibidem*.

[78] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 165 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[79] *Ibidem*, p. 165; C.K. Webster, *op. cit.*, p. 80.

[80] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 164 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[81] M.H. Weill, *Les dessous du Congrès de Vienne d'après les documents originaux des archives du Ministère impérial et royal de l'Intérieur à Vienne*, vol. II, Paris, f.a., p. 617.

[82] J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe*, p. 195.

[83] În cel mai cunoscut „îndreptar diplomatic" (*Dictionnaire diplomatique*, publ. sous la direction de A.-F. Frangulis, vol. I, Paris, f.a., pp. 168 şi urm.) este menţionat „*l'Acte final du Congrès de Vienne*". La Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 103 şi urm., apare înscris *Traité de Vienne, du 9 juin 1815*, fără nici o explicaţie despre opţiunea autorilor pentru o asemenea denumire.

[84] „Les puissances qui ont signé le traité conclu à Paris le 30 mai 1814 s'étant réunies à Vienne, en conformité de l'article XXXII de cet *acte*, avec les princes et Etats leurs alliés, pour compléter les dispositions du dit traité, et pour y ajouter les arrangements rendus nécessaires par

l'état dans lequel l'Europe était restée à la suite de la dernière guerre; désirant maintenant de comprendre dans une *transaction commune* les différents résultats de leurs négociations, afin de les revetir de leurs ratifications réciproques, ont autorisé leurs plénipotentiaires à réunir dans *une instrument général* les dispositions d'un intérêt majeur et permanent, et à joindre à cet *acte*, comme parties intégrantes des *arrangements du congrès*, les traités, conventions, déclarations, réglements et autres actes particuliers, tels qu'ils se trouvent cités dans le *présent traité* (*subl. ns., G.C.*). Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 61 şi urm. (pentru întregul *document*, pp. 61-103; semnatari: Metternich, Talleyrand, Clancarty, Palmella, Hardenberg, Razumovski, Löwenhielm).

[85] J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970, p. 85.

[86] Albert Sorel, *L'Europe et la Revolution Française*, huitième partie (vol. VIII). *La coalition et les traités de 1815*, Paris, 1912, p. 440; C.K. Webster, *op. cit.*, pp. 80 şi urm.; J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 85.

[87] „Toutes les puissances qui ont été réunies au Congrès, ainsi que les princes et les villes libres qui ont concouru aux arrangements consignés ou aux actes confirmés dans ce traité général, sont invités à y accéder". Ch. de Martens şi Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, p. 103 (art. CXIX).

[88] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 81.

[89] „It is agreeed that the Powers subscribing the Treaty of Paris should alone sign, and that the rest of the Courts should accede separately. This distinction is arbitrary in itself, and even unsound. But it was difficult to find another way of diminishing the number and the intricacy of the ratifications, which would amount to more than 1600 if all the Courts had signed and changed formal Acts". E.F.H. Münster, Count..., *Political Sketches of the State of Europe, 1814-1867*, Edinburg, 1868, p. 274; *cf.* C.K. Webster, *op. cit.*, p. 80.

[90] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 166 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

[91] „Cet instrument, tel qu'il va enfin paraître dans le monde, est certainement bien loin de ce qu'il aurait pu et dû être, si le Congrès de Vienne avait rempli sa tâche magnifique d'une manière plus satisfaisante pour les besoins actuels et futurs de l'Europe... Il est rempli d'imperfections et de lacunes; il n'offre que des dispositions de détail et des arrangements fragmentaires; il a bien plutôt l'air d'une transaction passagère que d'un ouvrage destiné à durer des siècles... Après avoir été sévère, il faut aussi être juste. Le traité, tel qu'il est, a le mérite incontestable d'avoir facilité les voies pour une constitution politique plus parfaite... Si jamais un pareil ouvrage s'accomplit, le Congrès de Vienne, considéré comme réunion préparatoire, n'aura pas été sans utilité... Rien n'empêchera les cabinets de travailler en grand". *Ibidem*, pp. 168 şi urm.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Ionuţ Nistor

„CONSTRUCŢIA" EUROPEI ŞI DESTINUL PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN VIZIUNEA LUI ION HELIADE RĂDULESCU (1848-1859)

Este greu ca cineva să arunce o privire retrospectivă asupra evoluţiei istoriografiei române şi a curentelor de gândire filosofico-istorice, fără să nu se oprească preţ de câteva pagini şi asupra „cazului" Ion Heliade Rădulescu. Personalitate controversată în epocă şi în posteritate, Heliade Rădulescu nu a fost doar omul de litere, publicistul, sau revoluţionarul de la 1848, ci şi un interesant creator de sistem filosofic, aplicat concepţiei despre evoluţia istorică[1]. De altfel, puţini exegeţi s-au preocupat de acest aspect, ce completează tabloul unui gânditor polivalent. Deşi s-a aflat printre liderii revoluţiei de la 1848, Ion Heliade Rădulescu nu s-a mai bucurat, în perioada exilului, de o mare autoritate, glasul său fiind încă auzit, dar nu şi ascultat. Izolarea treptată a lui Heliade s-a datorat divergenţelor avute cu majoritatea exilaţilor, pe tema resurselor financiare şi a autoproclamării în postura de şef al emigraţiei. Această izolare a fost dublată de autoexcluderea din „prima linie" a revoluţionarilor, care puteau coagula în jurul lor, pe baza unui program coerent, un grup ce i-ar fi susţinut şi propulsat în viitoarele structuri de conducere ale statului român. Autoexcluderea a luat forma refuzului de a colabora cu cei care, în viziunea lui, părăsiseră „idealurile revoluţionare" şi pactizaseră fie cu ruşii, fie cu austriecii.

Deşi ostracizat de însăşi ideile sale, cazul lui Ion Heliade Rădulescu rămâne unul interesant tocmai pentru că perspectiva pe care o aduce asupra poziţiei marilor puteri faţă de „problema românească" şi a noului sistem de forţe european este una deosebită. Folosindu-se de prestigiul pe care şi-l crease până la momentul plecării în exil (1848), Heliade a încercat să-şi creeze o reţea de colaboratori, care să-i furnizeze informaţiile utile din ţară, dar şi cele vehiculate prin canalele secrete ale marilor cabinete şi de

opinia publică europeană. Orice lider veritabil, care aspira la titlul de conducător al emigraţiei şi de principal „orchestrator" al dificilei „partituri" reprezentată de problema modernizării în spaţiul românesc nu se putea lipsi de o astfel de reţea. Ea funcţiona ca un „releu", ce îi aducea informaţia „brută" şi transmitea mai departe susţinătorilor sau potenţialilor susţinători mesajul elaborat şi comentat în viziune proprie, expresie, mai degrabă, a imaginaţiei emitentului decât reflectarea obiectivă a evenimentelor sau a contextului în care se plasau aceste evenimente. Însă, cu toate că avea pretenţia de a fi considerat liderul exilului românesc, Heliade Rădulescu nu avea relaţiile şi influenţa pe care le presupunea o astfel de postură. Izolarea din ce în ce mai mare faţă de vechii colaboratori şi autoexcluderea inconştientă din eşalonul reprezentativ al exilaţilor români, ca urmare a convingerilor personale, conform cărora compromisurile făcute de ceilalţi nu îl reprezintă, au făcut ca Heliade să nu aibă sprijinul necesar în obţinerea informaţiilor şi nici acces la sursele de „primă mână". La acestea se adăuga şi faptul că el era exponentul generaţiei anilor 30 şi nu avea relaţiile de care dispuneau mai tinerii săi colegi de exil, recent întorşi de la Paris, relaţii care să-i ofere informaţii inaccesibile marelui public. Era firesc, deci, ca accesul în birourile miniştrilor englezi sau francezi şi chiar ale secretarilor lor să fie precedat de lungi aşteptări, iar rezultatele să nu fie întotdeauna cele scontate de Heliade. Or, tocmai această penurie de informaţii venite de la autorităţile timpului, care trebuia să-i dea substanţialitate discursului, l-au determinat să adauge, uneori, realităţii, elemente aparţinând unui scenariu propriu. Informarea parţială şi chiar părtinitoare îşi avea, deci, locul ei în discursul lui Heliade, dar, cu toate acestea, poziţia lui faţă de situaţia Principatelor şi a raporturilor internaţionale în acea perioadă rămâne interesantă, dacă vrem să scriem o pagină de istorie emblematică pentru diversitatea opiniilor ce au articulat „idealul vremii". Nu este posibilă o interpretare nuanţată a trecutului fără a cunoaşte opiniile de „epocă", care, chiar dacă subiective, sunt mai aproape de ceea ce se cheamă „spiritul veacului".

Şi, pentru a fi cât mai aproape de esenţa mesajului transmis de Heliade Rădulescu, am utilizat, cu precădere, corespondenţa pe care a întreţinut-o cu puţinii săi colaboratori[2] şi cu foştii revoluţionari, deveniţi între timp adversari politici şi personali[3], dar şi scrierile sale teoretice cu caracter filosofico-istoric, ca *Ecquilibrul între antithesi sau spiritul şi materia*, *Elemente de historia românilor sau Dacia şi România*, *Biblicele sau*

notiții historice, philosophice, religioase și politice asupra Bibliei și memoriile strânse în volumul *Amintirile și impresiile unui proscris*. Lectura lor ne-a lăsat impresia unei personalități complexe și inconsecvente. De multe ori, ideile sale se schimbau în funcție de context sau evoluau în timp, așa încât soluția unei probleme diferea structural de modalitatea de rezolvare propusă inițial.

În toată această frământare gnoseologică, una dintre puținele axiome formulate de Heliade Rădulescu era aceea că Rusia reprezenta principala primejdie atât pentru Europa, cât și pentru Principate. Această idee a constituit, de altfel, laitmotivul scrierilor sale din perioada exilului, deși, după afirmațiile lui C.A. Rosetti[4], înainte de 1848, Heliade nutrea sentimente filorusești, fapt ilustrat de el prin publicarea unei poezii[5] în ziarul „Curierul Românesc", a cărei analiză îi demasca preferințele politico-diplomatice. Totuși, în baza scrierilor de epocă pe care le-am avut la dispoziție, afirmația lui Rosetti pare a rămâne insuficient argumentată, deoarece versurile invocate fac referire la victoria „crucii" și a „creștinismului", metafore ce ar putea fi ușor asociate cu simboluri ale românității și nu neaparat ale Rusiei. Scopul acestui mare imperiu euro-asiatic era, în viziunea lui Heliade, de a deveni hegemonul Europei și de a-și adjudeca noi teritorii aparținând în primul rând Imperiului Otoman și Imperiului Habsburgic. De altfel, într-o lucrare intitulată *Europa după tractatul de la Paris*, Ion Heliade Rădulescu atribuia fiecărei mari puteri un simbol, întruchipat de un animal, Rusia fiind comparată cu un urs uriaș pe care era inscripționat: „Despotism, superstiție, minciună, cruzime, tiranie, trădare, împilare, sclavie, agresiune, rapacitate"[6]. Emblematică descriere pentru imaginea Rusiei văzută prin ochii unui opozant!

Pericolul pe care îl intuia Heliade era acela ca Petersburgul să-și îndeplinească programul folosindu-se de slăbiciunea turcilor și a austriecilor, de potențialul redus de apărare al popoarelor incluse în cele două imperii multinaționale, dar și de rețeaua de agenți infiltrați în structurile de conducere ale statelor respective. Astfel, pentru a destabiliza situația internă a vecinilor săi, Rusia urma să provoace o serie de revoluții, pentru a-i oferi prilejul de a interveni și de a-și adjudeca privilegii în teritoriile respective, ba chiar exista posibilitatea să anexeze unele dintre acestea, căci „Asta e politica și dibăcia Rusiei: a provoca, a dospi ĕnsuși revoluții precoci, stârpiture monstruŏse, care să nu trăiască. Adracului mŏșă!"[7]. Referindu-se apoi la Principatele Române, Heliade susținea că expansionismul rusesc

era cea mai mare amenințare pentru viitorul românilor, deoarece ocuparea teritoriilor de la est şi sud de Carpați sau, în cel mai „fericit" caz, includerea lor în aria de influență rusă era un obiectiv clar pentru diplomația „celei de-a patra Rome". Revoluţia de la 1848 era, în viziunea lui, un exemplu elocvent al amestecului rusesc, care ar fi declanşat agitațiile tocmai pentru a avea motiv de intervenție şi pentru a ocupa cele două țări. Deşi eşuată, această inițiativă anexionistă trebuia să se constituie într-un semnal de alarmă pentru oamenii politici români, de a evita capcanele oratorice ale consulilor ruşi şi ale agenților lor. De altfel, responsabilitatea pentru imixtiunea Rusiei în treburile româneşti o aveau domnii şi unii boieri, pe care Heliade îi considera „instrumente" docile în mâna țarului[8], o adevărată „coloană a cincea", fără de care Petersburgul nu ar fi reuşit să se insinueze în interiorul celor două Principate. Şi cum „agitația" din 1848 nu a avut finalul scontat de ruşi, exista posibilitatea ca aceştia să se folosească de prilejul unei alte confruntări cu Imperiul Otoman, pentru a intra în spațiul românesc de la vest de Prut „mişeleşte ca la 1848"[9]. Previziunile lui s-au adeverit după doar câțiva ani, când Principatele au devenit teatru de război, pentru rezolvarea problemelor generate de „Chestiunea Orientală". Ocupația rusă din 1853 era considerată de Heliade o continuare a agresiunilor din 1821 şi 1848 şi ea trebuia să desăvârşească programul expansionist al țarului, prin subordonarea Țărilor Române.[10]

Deşi rivale în disputa pentru adjudecarea „moştenirii otomane", în perspectiva lui Heliade, Rusia şi Austria erau aliate pentru desființarea Principatelor nord-dunărene. Astfel, în timpul Războiului Crimeii, Imperiul Habsburgic a ocupat teritoriul românesc extracarpatic nu din dorința exprimată public de a aplana un conflict ce se extindea cu repeziciune, ci pentru a câştiga o poziție cât mai bună în eventualitatea împărțirii acestui spațiu atât de râvnit. Curtea de la Viena a jucat atunci un interesant joc dublu, pentru liniştirea adversarelor ei, susținând, în fața Rusiei, că a ferit-o de un atac turc şi i-a lăsat posibilitatea organizării armatei în Crimeea, mulțumindu-i în acest fel pentru ajutorul dat în 1849, iar în fața turcilor declarând că i-a scutit de efort şi cheltuială de război[11].

Ambițiile celor două imperii au fost, însă, alimentate, într-o oarecare măsură, chiar de Turcia, deoarece, în situațiile de criză, a preferat să sacrifice Principatele Române, pentru a-şi pune la adăpost restul teritoriului. Cazul cel mai elocvent, invocat de Ion Heliade Rădulescu, a fost momentul 1848, când Înalta Poartă a fost dispusă să permită imixtiunea Rusiei în

Moldova şi Valahia, pentru ca, în schimb, să-şi menţină controlul deplin în restul imperiului. Această politică concesivă şi lipsită de fermitate a fost, de altfel, speculată de cele două puteri, care nu au ezitat, cu prima ocazie, să ocupe teritorii aflate din punct de vedere juridic sub stăpânirea otomană. Războiul din 1853-1856 a fost o consecinţă a acestei politici, iar cedarea Principatelor ar fi însemnat un precedent periculos, deoarece Viena şi Petersburgul puteau cere întreaga „moştenire otomană"[12].

Transformate, în viziunea lui Heliade, în obiecte de schimb, cele două ţări române aveau nevoie de un aliat, care să le asigure securitatea şi să le protejeze în faţa tendinţelor expansioniste ale Rusiei, iar acest aliat nu putea fi altul decât Imperiul Otoman. El pleda pentru o colaborare româno-turcă mai intensă, cu atât mai mult cu cât, aprecia fostul revoluţionar, Principatele erau parte integrantă a Imperiului Otoman, dar cu statut de teritorii privilegiate, ce puteau avea o administraţie independentă şi o putere legislativă[13]. El susţinea că suzeranitatea turcească trebuia apărată, deoarece era strâns legată de existenţa naţională a românilor şi pentru că cele două popoare aveau aceleaşi interese şi aceiaşi duşmani. Heliade mai afirma într-o scrisoare deschisă adresată românilor, că era necesar să fie păstrate tratatele cu turcii (capitulaţiile!) deoarece „fără tratate cădem sub cei puternici"[14], referinţa la adresa Rusiei fiind subînţeleasă. Nevoia de menţinere a unei ordini deja verificate era firească pentru Heliade, pentru că această ordine era legitimată printr-un trecut care ne arată că umbrela protectoare a turcilor a ferit Ţările Române extracarpatice de agresiunile altor state într-o mai mare măsură decât dacă cele două Principate nu aveau o astfel de protecţie. Pe de altă parte, orice schimbare, orice altă „revoluţie", ce modifica *statu-quo*-ul, nu putea fi decât pe placul Rusiei, care avea abilitatea de a transforma tendinţele centrifuge ale Principatelor în motive de intervenţie şi de anexiune. De altfel, Heliade revine la ideea că Rusia se folosea de mişcările popoarelor din Balcani şi provoca, la rândul ei, astfel de mişcări, pentru a interveni cu armata, în scopul de a pacifica teritoriul, pentru ca apoi să-şi permanentizeze ocupaţia.

Analizând interesele forţelor combatante în războiul Crimeii, Heliade ajunge la opinii interesante în legătură cu formula în care s-ar fi putut încheia pacea. El realizează, în fapt, o imagine în oglindă a Europei şi găseşte elemente suficiente pentru a creea conturul a două entităţi diferite, ce atunci încercau să soluţioneze criza apărută în Orient. Pe de o parte, majoritatea marilor puteri se coalizaseră pentru a opri avansurile politico-

militare ale Rusiei, fiecare, însă, din motive particulare. Franţa era interesată să zădărnicească orice pretenţie a celei care, în 1815, „venise să-i facă ordine în ţară”[15], iar Anglia avea motive serioase să-şi protejeze rutele comerciale din Orient. Pe de altă parte, însă, Ion Heliade Rădulescu susţinea că marile cabinete erau capabile să articuleze un sistem de relaţii bazat nu pe declaraţii oficiale, ci pe raporturi mult mai profunde, mistice, având ca suport pactul Sfintei Alianţe[16]. Şi nu poate fi negat faptul că cele mai importante forţe angrenate în acest conflict – Franţa, Anglia, Rusia şi Austria – erau membre ale sistemului gândit de Alexandru I. În acest sens, Heliade afirma: „cu ţarul ţin toţi germanii Sfintei Alianţe, toţi englesii ce věd în Austria şi Rusia nisce reprezentanţi potenţi ai prerogativelor lor, toţi francesii de drept divin, ce de la o victorie a ţarului aşteaptă o restauraţie”[17]. Diplomaţia secretă, ce opera în sistemul relaţiilor internaţionale, era, aşadar, completată de o plurivalenţă a factorilor responsabili chemaţi să gestioneze politica externă a statelor respective. Astfel, cazul Franţei era cel mai elocvent, deoarece Franţa napoleoniană era subminată, din interior, de Franţa dreptului divin. Adepţii legitimismului monarhic continuau să facă politica dinastiei de Bourbon şi menţineau principiile tradiţionale şi relaţiile „de sânge” cu celelalte case domnitoare europene, în contradicţie cu noua orientare „naţională” a lui Napoleon al III-lea. În fapt, Heliade a ajuns la concluzia că, la mijlocul secolului al XIX-lea, existau două Europe: una imaginară şi superficială, ce acţiona împotriva Rusiei în conflictul declanşat în 1853 şi alta profundă, dar foarte reală, ce practic era coalizată cu Rusia, prin legăturile de sânge ale conducătorilor şi valorile tradiţionale comune. Pentru cea de-a doua, duşmanul era Franţa napoleoniană, ca moştenitoare a valorilor „Marii Revoluţii” şi ca generatoare de instabilitate în Europa, prin susţinerea cauzelor naţionale ale popoarelor din centrul şi estul continentului.

Sugestivă pentru reprezentarea acestei Europe profunde şi imperceptibile, al cărei discurs codificat era emis şi receptat doar de marile cabinete „conservatoare”, este ideea exprimată de Heliade, în *Europa după tractatul din Paris*: „peste tot nu se vedea de quât o addormire şi o inerţie, doar ursul se agita în est”[18]. El considera că pasivitatea şi amorţirea Europei se datorau faptului că marile puteri s-au înţeles asupra unui program de menţinere a *statu-quo*-ului politic, prin conservarea vechilor principii de guvernare şi a unor tradiţii ce aduceau aminte de Vechiul Regim. Or, cum toate statele importante de pe continent aderaseră la acest program şi nu

existau potenţiali duşmani care să tulbure noua ordine, continentul părea o vastă întindere armonică şi liniştită. Cu toate că Rusia „se agita în est", ea nu deranja echilibrul european, deoarece se mişca în limitele valorilor asumate de toate puterile, menţinând structurile tradiţionale şi acţiona împotriva Imperiului Otoman, o forţă necreştină, ce nu era inclusă în sistemul conceput de Alexandru I[19]. Singura care putea rupe acest echilibru era Franţa, însă şi aceasta era pasivă, pentru că „drept arme n-avea de quât o pălărie pleoştită şi aquelleaşi ciubote vechi"[20]. De fapt, Franţa de la care aştepta ajutor Heliade era cea a „Noului Regim", reprezentat de Napoleon al III-lea şi puţinii săi colaboratori, care, deşi conducători ai statului, nu puteau controla structurile profunde ce continuau să aparţină dinastiei de Bourbon. Scindarea acestor structuri de putere oferea ocazia unor confruntări acerbe între „nou" şi „vechi", iar rezultatul întrezărit de Heliade era victoria taberei conservatoare. Având experienţa guvernării, a manipulării opiniei publice şi o adevărată reţea de susţinători în teritoriu, reprezentanţii „Vechiului Regim" reuşiseră să păstreze pârghii de putere şi relaţii atât în Franţa, cât şi la curţile altor monarhi europeni, astfel încât să constituie o alternativă bine închegată a discursului napoleonian. Victoria acestei tabere şi adjudecarea treptată a funcţiilor decizionale în stat marca moderarea mesajului transmis de Franţa Europei şi făcea ca simbolul revoluţionar şi înnoitor al Parisului să se transforme într-unul legitimist, un simbol al ordinii, care se inscria în galeria marilor puteri conservatoare[21].

Deşi, la rândul lui, adept al ordinii consacrate de tradiţie, Heliade nu privea favorabil aceste transformări, deoarece Principatele pierdeau un aliat important în lupta pentru unire. Analizând interesele marilor cabinete, el a ajuns la concluzia că cei care ar mai fi putut oferi garanţii românilor ar fi fost Napoleon al III-lea şi Imperiul Otoman şi, deci, pentru că „inamicii Imperiului Otoman sunt inamicii dinastiei Napoleoniene"[22], el a propus o colaborare mai intensă între cele două părţi. De altfel, ideea alianţei franco-turce era ceva mai veche şi era argumentată prin pericolul comun pe care îl constituia apropierea ruso-austriacă[23]. Heliade susţinea că această din urmă putere era tentată de câteva tranzacţii teritoriale: în situaţia în care ar fi ocupat Serbia şi Bosnia, la finalul războiului Crimeii, putea cere Înaltei Porţi, ca răsplată pentru ajutor, cedarea provinciilor amintite în schimbul Principatelor Române. Şi, pentru a nu stârni mânia Rusiei, era dispusă să-i cedeze Moldova, dar să-şi păstreze Valahia[24].

Treptat, însă, Heliade a renunțat să mai creadă în viabilitatea tandemului Imperiul Otoman – Napoleon al III-lea. El și-a argumentat schimbarea de poziție prin faptul că Napoleon rămăsese singur în acest proiect de sprijinire a naționalităților europene și, cum adversarii regimului francez deveneau tot mai puternici și îi amenințau tronul, el a preferat să intre în jocul puterilor conservatoare, pentru a-și consacra familia într-una domnitoare, recunoscută în Europa[25].

Starea de confuzie ce plana asupra viitorului Principatelor era pusă de Heliade și pe seama „bărbaților politici din țară", care se dovedeau a fi victime ușoare ale manipulărilor antinaționale venite din exterior. El considera că era dificil să fi obținut o poziție favorabilă a cabinetelor europene, în condițiile în care reprezentanții țării erau „Mavrii, Ioanidii, Suții", adică oamenii de la '48 care au ieșit cu steagul din consulatul rusesc și care continuau să fie instrumente docile în mâinile rușilor și ale austriecilor[26].

Soluția propusă de Heliade pentru depășirea stării de criză era una aparent surprinzătoare. Fiind înconjurați de dușmani, românilor nu le mai rămânea decât o singură șansă: „să ținem aproape de dreptul istoric și de tratatele noastre cu Imperiul Otoman"[27]. Imperativul păstrării autonomiei sub suzeranitatea Porții[28] și al respectării bunelor raporturi cu turcii era, de altfel, una dintre ideile cele mai des vehiculate de Heliade. Era, însă, greu de crezut că aceste raporturi se puteau menține în limitele normale, în condițiile în care schimbările prognozate în Principate îi afectau serios poziția de suzeran al Imperiului Otoman și creau instabilitate politică greu de controlat de o putere și așa cu multe probleme de ordin intern. Însă, schimbările ce urmau să se producă în Țările Române extracarpatice, pentru a nu contrasta cu cadrul general în care aveau loc, trebuiau, în viziunea lui Heliade, să fie dublate de modificări de substanță în interiorul imperiului, astfel încât înnoirea, reformarea și reorganizarea să fie un proces general și să cuprindă întregul stat otoman. De altfel, această viziune a „reconstrucției" Balcanilor își avea originea în teoria regenerării, concept însușit de Heliade și considerat unul dintre elementele de bază ale gândirii sale. El aplică această teorie tuturor popoarelor din Imperiul Otoman, vizând confederarea lor sub egida Porții[29], și rezervă un loc aparte românilor, priviți ca națiune mesianică, chemată să patroneze regenerarea Orientului, datorită educației superioare, trecutului lor și cunoștințelor politice și administrative acumulate pe baza experienței[30]. Acest proces era preco-

nizat a fi extins, apoi, nu doar asupra Europei, ci a întregii lumi, care, într-o viziune biblică, să fie organizată ca o „Trinitate armonică universală, națională și individuală"[31]. În această construcție impozantă, milenară, rolul românilor trebuia să fie acela al unei chei de boltă. Or, în aceste condiții, Heliade s-a preocupat de prefigurarea unei organizări instituționale, ce să se plieze perfect pe potențialul românesc și să asigure Principatelor locul pe care îl meritau. Astfel, într-un memoriu din 1854[32], el propunea unirea Principatelor pe o bază federativă, prin înființarea unui viceregat român, cu reședința la Focșani. Fostul revoluționar a întocmit și un proiect constituțional, în care cerea: „autonomia fiecărui județ, confederarea tuturor județelor astfel ca cele cinci județe ale Olteniei să formeze, ca în antichitate, Banatul Severinului, 12 județe ale Țerii Române să formeze un dominat și județele Moldovei alt dominat", aceste trei regiuni urmând să compună „o Românie, una și nedespărțită"[33]. Heliade propunea asfel, un model nou, diferit de cele vehiculate în epocă, în legătură cu organizarea statală viitoare a românilor. El nu poate fi etichetat antiunionist, pentru că nu a afirmat nesubstanțialitatea unirii, ci a înaintat o variantă ce se dorea o alternativă la oferta europeană. Heliade nu accepta dispozițiile marilor puteri, deoarece preconiza că statul nou creat ar fi fost unul centralizat excesiv și, deci, în dezavantajul moldovenilor, ba mai mult, aceasta ar fi fost un model impus din afară, ce nu s-ar fi acomodat cu necesitățile românești și cu misiunea pe care viitorul stat avea să o aibă.

Deși se considera „arhitectul" destinului românesc, Heliade Rădulescu nu s-a putut hotărî asupra formei de guvernământ și a organizării Principatelor Unite, oscilând între diverse variante și propunând, la un moment dat, soluții antagonice. Astfel, în 1854, el dorea unirea sub garanția puterilor, care să protejeze un domn român, în 1855, declara că alegerea unui domn străin reprezenta cea mai bună garanție europeană, pentru ca un an mai târziu, când i se părea că interesele marilor puteri căpătau accente antiromânești, ideea garanției colective și a prințului străin să fie denunțată[34]. Motivul acestei din urmă schimbări a fost explicată prin faptul că „Prințul străin va veni cu calici după dânsul, ca și beii din Fanar, noi să-l înțolăm, noi să-l înzestrăm și apoi să nu le ajungem nici cu strămutarea la nas"[35]. Cât privește forma de guvernământ a statului, Heliade a susținut ideea instaurării republicii[36]. El pretindea că „viitorul în politică este Republica", însă „nu cea proclamată de oamenii născuți și crescuți în moravurile și legile monarhice", deoarece aceasta nu putea fi decât o republică

aristocratică, ci cea proclamată de a doua generaţie, care „va fi sigur o Republică democratică”[37].

Însă, în orice formulă s-ar fi realizat unirea şi organizarea viitorului stat, liderii români ar fi trebuit să abandoneze ideea independenţei, pentru că, în viziunea lui Heliade, ea era emanaţia Rusiei, care ar fi dorit să scoată Principatele de sub suzeranitate otomană, pentru a le subordona mai uşor[38]. Independenţa unui stat mic, fără protecţia altei puteri, era periculoasă, deoarece constituia o povară mult prea grea de apărat, comparativ cu resursele Principatelor[39]. Cât despre ajutorul Europei, Heliade afirma că „pentru noi nu se tulbură Europa ca pentru Turcia”[40].

Dezaprobarea ingerinţelor externe în problemele româneşti se explică prin mutaţiile ce au avut loc în concepţia politico-filosofică a lui Heliade Rădulescu, referitoare la imaginea Europei şi la raporturile „noi-ceilalţi”. În perioada exilului, entuziasmul fostului revoluţionar faţă de valorile europene s-a diminuat drastic, pe fondul greutăţilor întâmpinate în timpul şederii în Franţa, al primirii neprietenoase de care a avut parte în Paris[41] şi al contactului cu „sălbăticia” unei civilizaţii ce nu semăna cu modelul imaginat de el. Astfel, dacă, până în 1848, în gândirea şi expresia lui Ion Heliade Rădulescu a funcţionat sintagma „luminata Europă”[42], după acest moment el a ajuns să dispreţuiască Occidentul şi să susţină că românii nu ar fi trebuit să împrumute nimic din exterior, pentru că valorile româneşti erau superioare celor din Vest. Refuzul acceptării oricărei propuneri venite de la marile cabinete, ca soluţie pentru rezolvarea „problemei româneşti”, se datora şi faptului că Europa şi mai cu seamă vechii susţinători ai cauzei naţionale au trădat Principatele. Franţa, Sardinia, Anglia au acceptat punctul de vedere al unor români cumpăraţi de diplomaţi ruşi, care s-au erijat în reprezentenţi ai moldo-vlahilor la Paris, în timpul congresului de pace, şi care au înaintat o serie de propuneri elaborate la indicaţiile Petersburgului. În viziunea lui Heliade, marile puteri, alături de românii trădători se fac vinovate de adoptarea unui plan unionist, ce a adus atingeri grave statutului politico-juridic al Principatelor şi drepturilor „românilor adevăraţi”[43], de a se exprima asupra viitorului lor. Heliade nu putea accepta o unire pe placul Rusiei, „fără Basarabia şi Bucovina, cu un domn străin sau pământean nu ales, ci impus de Poartă şi cu convocarea Adunărilor de sultan”[44]. Deşi adept al apropierii şi colaborării româno-otomane, pentru regenerarea Orientului şi pentru organizarea eficientă a apărării contra duşmanilor comuni, fostul revoluţionar nu agrea un amestec prea

mare al Imperiului Otoman în treburile interne ale Principatelor, el fiind consecvent ideii de suzeranitate turcă, dar cu condiţia păstrării autonomiei.

Antagonismul taberelor care şi-au disputat dreptul de a „vorbi" în numele Ţărilor Române a stat la baza ideii existenţei a „doi 1859". După modelul celor „doi 1821 şi doi 1848", Heliade a formulat o teorie conform căreia ar fi existat „un 1859" creat în interiorul Principatelor şi altul pregătit în diplomaţie[45]. El susţinea că proiectul unionist elaborat de „românii adevăraţi", proiect bazat pe principii conforme programului naţional şi legitimat de acesta, a fost subminat de agenţi infiltraţi în cele două ţări, care au elaborat un plan în baza unor înţelegeri şi concesii făcute marilor puteri şi implicit Rusiei. Slăbiciunile oamenilor politici români, reprezentanţi ai Principatelor în faţa Europei, au fost speculate de diplomaţii ţarului, care au impus un model de organizare străin spaţiului românesc. Din păcate, Heliade nu a dezvoltat această teorie şi nu a adus suficiente lămuriri, astfel încât, deşi interesantă, analiza celor „doi 1859" se limitează la o succintă prezentare.

Oricum, această idee, ca, de altfel, întreaga sa viziune despre organizarea Europei şi a relaţiei Principatelor cu marile puteri, în contextul disputelor pentru formarea statului român, se înscrie, în opinia noastră, într-o paradigmă filosofică. Heliade considera că lumea este creată din antiteze, (contrarii) ce se atrag, se întrepătrund şi îşi determină una alteia existenţa, într-un sistem de dualităţi care se aplică în egală măsură doctrinelor religioase, filosofice, dar şi politice. Între cele două principii ale dualismului, trebuie găsit, însă, un echilibru, pentru că scopul existenţei pământene este binele, iar binele îşi are originea în echilibrul antitezelor[46]. Heliade a încercat să aplice această teorie raporturilor internaţionale şi evoluţiei Principatelor, la mijlocul secolului al XIX-lea, creând o serie de binoame antitetice, ce s-au succedat în analiza sa şi au format infrastructura ideatică pe care şi-a construit argumentaţia. El a plecat de la antiteza „luminata Europă" – reprezentată de statele occidentale, care au susţinut conceptele de libertate, egalitate şi emancipare naţională – şi Rusia, inamicul progresului, care promova vechile valori şi deci involuţia spre un trecut nedorit şi contestat. Locul celor două simboluri a fost luat, apoi, de alte două concepte, care i-au articulat discursul: Europa reală şi Europa imaginată. Prima era proiecţia puterilor „conservatoare", care s-au coalizat pentru stabilirea vechii ordini şi care acţionau subversiv la adăpostul Sfintei

Alianțe, cea de-a doua fiind doar fantoma Europei liberale, care încerca să se opună forței distructive a Rusiei. La rândul ei, Franța a devenit obiectul analizei lui Heliade, analiză care a relevat existența a două structuri antagonice în interiorul statului. Pe de o parte, exista un centru de putere ce aparținea dinastiei de Bourbon, reprezentantă a „Vechiului Regim" și a valorilor tradiționale, dinastie care se insinua treptat și împingea Franța în tabăra statelor conservatoare și, pe de altă parte, era Napoleon al III-lea, exponentul regretatei Europe „luminate". Heliade și-a continuat construcția filosofică punând în antiteză Imperiul Otoman și celelalte mari puteri europene, care, în viziunea lui, au pactizat pentru împărțirea teritoriului turc, dacă acesta ar fi servit la dezamorsarea eventualelor tensiuni apărute pe continent. Nu în ultimă instanță, Heliade pune în discuție bivalența discursului național, promovat, pe de o parte, de „românii adevărați", și, pe de altă parte, de trădătorii aserviți intereselor Rusiei, care denaturau mesajul transmis Europei. De asemenea el analizează raportul identitate-alteritate, concluzionând că valorile românești sunt superioare celor împrumutate din exterior, iar experiența politică și educația superioară îi îndreptățesc pe români să inițieze procesul de regenerare a Europei.

În tot acest sistem de gândire, remarcăm o modificare treptată a percepției valorilor europene. Dacă, până la 1848, Heliade își exprima admirația față de „luminata Europă", ulterior el restrânge aria aprecierilor la Franța, pentru ca apoi să privească cu încredere doar spre Napoleon al III-lea și, în cele din urmă, să susțină superioritatea valorilor românești. Imaginea noii civilizații europene a primei jumătăți a secolului al XIX-lea era asociată de Heliade cu civilizația franceză a Noului Regim, caracterizată de deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate". Or, această imagine s-a degradat în momentul în care Heliade a fost nevoit să emigreze în Franța, după revoluția de la 1848, și să suporte rigorile impuse de statul francez[47]. El s-a lovit atunci de o realitate care nu concorda cu modelul imaginat de el, fapt care l-a făcut să se dezică de vechile sale principii.

Considerăm, așadar, că Heliade a realizat mai degrabă o viziune utopică decât o analiză asupra situației politice europene la mijlocul veacului XIX. Din cauza lipsei unor informații de „primă mână", esențiale pentru un om politic cu pretenții de lider al emigrației românești, el a încercat să contureze o realitate diferită, paralelă, pornind de la conceptele sale filosofice. Heliade a elaborat teoria și a încercat apoi să găsească argumente în viața reală, pentru a o face credibilă, astfel încât imaginea raporturilor

internaționale și a rolului Principatelor constituie mai curând o reflectare a aspirațiilor lui decât a unei stări de fapt. Șirul ideilor sale stârnește tentația comparării cu situația reală și mai ales cu posibilitatea punerii în aplicare a proiectelor avansate de el. Am considerat, însă, că ar fi inoportună o astfel de abordare a „programului" lui Heliade, deoarece părerile sale nu se pot judeca separat, ele curg unele din altele, se justifică și se completează reciproc, formând un întreg, ce se prezintă ca o lume diferită de cea reală. Ar fi greu de explicat, de exemplu, autenticitatea existenței celor „două Franțe", fără să fi explicat posibilitatea existenței celor „două Europe" și fără o analiză asupra teoriei „echilibrului între antiteze" – pe care se bazează, de altfel, toată această construcție –, căci, după cum se poate observa, fiecare idee se află în prelungirea celeilalte. Or, teoria „echilibrului" aparține domeniului filosofiei și o validare a unei astfel de paradigme prin sentința posibil/imposibil ni se pare o abordare nefirească. Este cu atât mai dificil de explicat aplicabilitatea perspectivei lui Heliade, cu cât, alături de valențe filosofice, viziunea lui asupra „construcției" Europei și a destinului Principatelor este tușată de argumente religioase. Organizarea lumii ca o „Trinitate armonică, individuală, națională și universală"[48], având drept bază regenerarea Principatelor Române sub coordonarea lui Heliade, care îl concura, astfel, pe Creator, este doar un exemplu al interferenței religiosului cu filosoficul, în alcătuirea discursului despre organizarea și rolul Țărilor Române extracarpatice. Luând în considerare toate aceste aspecte, viziunea lui Ion Heliade Rădulescu poate fi încadrată în seria utopiilor secolului XIX, al căror studiu indică varietatea părerilor în legătură cu înfăptuirea statului național și cu calea spre modernizare în spațiul românesc.

„CONSTRUCTION" OF EUROPE AND THE DESTINY OF ROMANIAN PRINCIPALITIES THROUGH ION HELIADE RĂDULESCU'S PERCEPTION (1848-1859)

– Summary –

Literary man, journalist and political man, Ion Heliade Radulescu proved out to be an interested creator of philosophical system that was applied to the historical evolution and international relations. He considered that the destiny of the Romanian Principality and Europe's „building" were results of the equilibrium of antithesis, which determined relations more and more profound that was to be observed in a first analysis. Leaving the antithesis of „the two France" – that of Napoleon the Third and that of Bourbons – and that of „the two Europe" – one imagined and one real, Heliade started to compare the Romanian Civilization with the European one. The reached out the conclusion that the Romanian people should not borrow anything from the West since they are

superiors from the point of view of the tradition and civilization. From another consideration he stepped away, little by little, from the ideal of the „Lightened Europe", sharpening the are of the authentic values, first in France, then to Napoleon the Third and last in the Romanian field. Judging the international relations Heliade first creates and then tries to reach its apply, reason for which I have considered that his discourse can adjust the XIXth century.

Note

[1] Ion Heliade Rădulescu (în continuare, IHR) considera că evoluţia istorică era guvernată de legi ce erau rezultatul hotărârii divine.

[2] Cel mai important şi constant colaborator la lui IHR a fost Grigore Grădişteanu, căruia îi scria frecvent şi îi destăinuia atât amănunte legate de viaţa familială, cât şi ideile referitoare la destinul său politic şi al Principatelor Române.

[3] Printre oamenii politici pe care Heliade îi considera adversari se numărau C.A. Rosetti şi Ion Ghica; cei doi au fost, de altfel, cei mai înverşunaţi critici ai ideilor lui Heliade, părerile lor fiind exprimate nu atât în scrisori adresate direct lui, cât mai ales altor exilaţi.

[4] C.A. Rosetti către IHR şi Chr. Tell, nedatată, în Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848, Noui scrieri către V. Alecsandri*, comentate de O. Boitoş, I, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, s.a., p. 189.

[5] C.A. Rosetti nu a menţionat titlul poeziei, dar a redat un fragment: „Crucea iarăşi luminează / Pe vechiul său drag pământ / Semiluna să-nfruntează / Aproape de-al său mormânt. / Creştinul iarăşi trăieşte / În locul cel pământesc, / Ismail fricos grăbeşte / În pustiul arăpesc.", în Ion Ghica, *loc. cit.*

[6] Ioann Prosdociu [IHR], *Descrierea Europei după tractatul din Paris*, 24 mai 1856, p. 10.

[7] IHR către Gr. Grădişteanu, Chio, 12/24 martie 1853, în IHR, *Scrisori din exil*, cu note de N.B. Locusteanu, Tipografia modernă Grigorie Luis, Bucureşti, 1891, p. 219. Menţionăm că am respectat grafia lui Heliade.

[8] *Memoriu datu la cabinetu Englez despre ocupaţia Moldo-Vlahiei de către Ruşi*, Londra, 10 noiembrie 1850, în IHR, *Epistole şi acte alle oamenilor mişcării din 1848*, Tipografia Prève et Comp., Paris, s.a., p. 63.

[9] IHR către Gr. Grădişteanu, Chio, 21/3 mai 1853, în IHR, *Scrisori din exil*..., p. 227.

[10] IHR către Gr. Grădişteanu, Chio, 16/28 iunie 1853, în IHR, *op. cit.*, p. 232.

[11] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 14/26 noiembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 333.

[12] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 8/15 decembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 341.

[13] *Protest adresat guvernului Francez*, Paris, 28 iunie 1849, în IHR, *Epistole şi acte*..., p. 43.

[14] IHR către români, Paris, 1 octombrie 1850, în IHR, *op. cit.*, p. 15.

[15] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *Scrisori din exil*..., p. 338.

[16] Heliade considera Sfânta Alianţă un pact cu valenţe mistice şi conservatoare, încheiat între marile puteri ale Europei, pentru a înăbuşi tendinţele de emancipare ale popoarelor aflate în componenţa marilor imperii multinaţionale şi încercările de liberalizare ale regimurilor politice.

[17] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 339.

[18] Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 37.

[19] Heliade considera că Imperiul Otoman, în ciuda statutului de mare putere, nu era dorit printre statele din primul eşalon decizional din Europa, el jucând mai degrabă un rol periferic; sacrificarea Imperiului Otoman putea servi ca monedă de schimb pentru menţinerea ordinii şi a liniştii pe continent.

[20] Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 38.

[21] Heliade susţinea că marile puteri ale Europei mijlocului de secol XIX – Anglia, Austria, Rusia şi Franţa – îmbrăţişaseră valorile legitimismului monarhic, ale formelor consacrate de guvernare şi ale *statu-quo*-ului.

[22] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 2 mai 1855, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 383.

[23] *Protest adresat guvernului Francez*, Paris, 28 iunie 1849, în IHR, *Epistole şi acte...*, p. 55.

[24] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 18/30 august 1855, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 429.

[25] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 16 iunie 1856, în IHR, *op. cit.*, p. 533.

[26] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 19/31 martie 1856, în IHR, *op. cit.*, p. 472.

[27] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 8 mai 1856, în IHR, *op.cit.*, p. 502.

[28] IHR către emigranţii din Brussa, Paris, 6 decembrie 1849, în Ion Ghica, *op. cit.*, p. 157.

[29] Ioann Prosdociu, *op. cit.*, pp. 108-109.

[30] *Ibidem*, p. 53.

[31] *Ibidem*, p. 54.

[32] Radu Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică şi filosofică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 264.

[33] IHR, *Equilibrul între anthitesi sau spiritul şi materia*, Bucuresci, publicat de la 1859 până la 1869, p. 234.

[34] M. Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu o biografiei a omului şi operei*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1986, p. 322.

[35] IHR, *Românilor!*, broşura III, 30 iunie 1856, p. 21, apud. Mircea Anghelescu, *op. cit.*, p. 322.

[36] Heliade a primit influenţe de la socialiştii utopici ca Saint-Simon, Fourier, Proudhon, vezi V. Cristian, *Ion Heliade Rădulescu şi istoria universală*, în „Analele Ştiinţifice ale Univ «Al.I.Cuza» din Iaşi", Serie nouă, Secţiunea III, a. Istorie, tom XII, an 1966, p. 66.

[37] IHR, *Amintirile şi impresiile unui proscrisu. Exilul România şi Francia. Tatăl nostru*, Ed. Revistei „Comoara satelor", Bucureşti, s.a., p. 224.

[38] *Ibidem*, p. 10.

[39] IHRcătre emigranţii din Brussa, Paris, 5/17 decembrie 1849, în Ion Ghica, *op. cit.*, p. 76.

[40] IHR către Gr. Grădişteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 338.

[41] M. Anghelescu, *op. cit.*, p. 264.

[42] Radu Tomoiagă, *op. cit.*, p. 270.

[43] IHR către Costache, Constantinopol, 14 august 1854, în IHR, *Corespondenţă inedită*, publicată şi adnotată de M. Anghelescu, Bucureşti 1992, p. 22.

[44] *Ibidem*, p. 22.

[45] IHR, *Equilibru între anthitesi...*, p. 108.

[46] *Dicţionarul operelor filosofice româneşti*, coord. Ion Ianoşi, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 51.

[47] La intrarea în Franţa, Heliade a fost supus unui control riguros, iar pe timpul şederii în Paris a trebuit să suporte privaţiunile impuse oricărui exilat.

[48] Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 54.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Serinela Pintilie

JUNIMEA DE LA IAŞI ŞI INFLUENŢA GERMANĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea fenomenului cultural românesc nu i-a lipsit diversitatea. Elita românească se afla în toiul unor febrile căutări pentru definirea unui profil cultural propriu. Unirea de la 1859 şi consolidarea instituţiilor statului au creat cadrul propice dezvoltării culturii româneşti. Asemănător majorităţii ţărilor Europei occidentale, şi în cazul românilor, cultura reprezenta un factor important pentru afirmarea identităţii naţionale, iar evoluţiile în plan cultural, dincolo de vocaţia lor semnificativă în definirea noului ideal naţional, nu puteau fi un fenomen izolat de curentele şi tendinţele de pe continent. Ele s-au manifestat sub influenţa benefică a culturii apusene, deşi noile achiziţii în plan spiritual păreau, cel puţin spre sfârşitul veacului, mai greu de asimilat într-o societate cu trăiri exprimate preponderent încă în parametrii tradiţiei. „Dialogul" cu valorile civilizaţiei occidentale, sesizabil la nivelul unei noi elite intelectuale, mai preocupată decât în trecut să înţeleagă prefacerile europene în acord cu specificul naţiunii, oferea perspective reale nu doar asimilării înnoirilor, ci şi consacrării definitive a spiritului românesc în circuitul culturii europene. Misiunea se anunţa dificilă şi puţini erau cei destinaţi să o concretizeze. Din acest motiv, deloc întâmplător, „pionerii" noilor transformări au fost, iniţial, mentorii societăţii culturale Junimea, care, vreme de mai bine de jumătate de veac, a influenţat decisiv evoluţia culturii şi a elitei româneşti pe calea redefinirii unei identităţi proprii.

De la începutul existenţei sale, societatea ieşeană şi-a legat numele de contactele cu lumea culturală germană. Într-o regiune cu profil mai curând oriental, faptul părea „îngrijorător", iar criticile nu au întârziat să apară. Junimiştilor li se reproşa un anumit filogermanism, pe care l-ar fi cultivat şi susţinut pe tărâm cultural şi politic şi, tot ei, erau „răspunzători" de implementarea „spiritului german" în organismul nostru naţional.

În realitate, „germanismul" Junimii a constituit, în primă instanță, „o formulă creată de opinia publică contemporană" care, într-un anumit context, mai mult sau mai puțin „politizat" (atitudinea față de prințul Carol și dinastia germană, afacerea Stroussberg, convenția comercială cu Austro-Ungaria, predispoziția României spre anumite alianțe politico-militare), s-a concretizat într-o „prea categorică polaritate" liberalism-conservatorism, model francez – model german[1]. O asemenea imagine s-a conturat, poate, și ca urmare a anilor de studii, petrecuți de fondatorii Junimii la școlile din mediul cultural german[2], sau a implicării ulterioare în viața politică a țării în cadrul Partidului Conservator[3], cu o direcție nouă promotoare a influenței germane în societatea românească. Mentorii Junimii, familiarizați cu provocările oferite de școala germană manifestărilor cu profil cultural, încercau să imprime noi valențe în spiritualitatea românească, dar întâlneau o opoziție redutabilă în reacțiile unei societăți, pentru care „toate zonele culturii și științei erau filogalice"[4]. Adversarii politici și nu numai i-au acuzat de „cosmopolitism", de faptul că erau oameni formați în străinătate, care nu cunoșteau prea bine realitățile din țară și nici nu păreau preocupați să le înțeleagă decât pe cale deductivă, în baza teoriilor asimilate în Germania. Mai mult decât atât, li se reproșa chiar că naționalismul și istoria națională erau doar argumente abil utilizate pentru a se identifica cu spațiul românesc[5]. Junimiștii nu-și propuneau doar imitarea unui model german. Preconizau mai mult și intuiseră, de fapt, „natura catalitică"[6]a culturii germane. Junimismul „a reluat, prelucrat și adaptat" la realitățile românești principii și direcții vehiculate în societatea apuseană[7].

În primii săi ani, societatea culturală de la Iași părea mai curând preocupată de dezbateri ce insistau asupra problemelor cu care se confruntau limba și literatura română. Critica fenomenului literar și încercarea de a promova noi reguli de ortografie, opozabile exagerărilor latiniste, monopolizau atenția celor interesați de dezbaterile Junimii. Treptat, cercetările s-au extins tot mai mult în direcția explorării etnopsihologiei, filozofiei și istoriei, în ideea promovării spiritului interdisciplinar.

În privința istoriei au existat preocupări temeinice, deși nici unul dintre fondatorii societății nu și-a găsit consacrarea propriu-zisă în acest domeniu. Explicația acestui fapt este oferită de Iacob Negruzzi, cel care nota în *Amintirile* sale de la Junimea că „ceea ce nu i-a plăcut Junimii niciodată au fost studiile istorice, deoarece, bazându-se pe fapte și documente – imposibil de controlat – nu permiteau expuneri de teorii și discuții de

principii"[8]. Totuşi, Maiorescu a dorit să remedieze situaţia, prin încercările sale repetate de a forma „sub egida" Junimii un viitor istoric, care să realizeze o sinteză de istoria românilor. A sprijinit, inclusiv material, numeroşi tineri pentru a-şi continua studiile în străinătate. Este, mai întâi, cazul lui A.D. Xenopol şi apoi al lui Simion Mehedinţi, căruia, intuindu-i potenţialul, i-a sugerat să cultive istoria. Cercetările întreprinse în arhivele din Berlin, Viena, Roma şi Paris l-ar fi ajutat să scrie istorie, în sensul şcolii lui Ranke, şi l-ar fi consacrat definitiv drept „profesorul profesorilor", dar Mehedinţi a urmat un cu totul alt destin şi s-a îndepărtat de sugestiile mentorului[9].

Domeniul istoriei, prin conexiunile cu evoluţia civilizaţiilor şi necesitatea definirii identităţii româneşti, oferea suficiente motivaţii spiritului junimist. Mai multe procese verbale încheiate la finalul şedinţelor Junimii, în perioada când A.D. Xenopol îndeplinise funcţia de secretar, certifică interesul faţă de domeniu[10]. În plus, junimiştii erau la curent şi cu majoritatea lucrărilor de istorie nou apărute. Într-o şedinţă din 28 aprilie 1872, s-a dezbătut pe marginea apariţiei lucrării lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Istoria critică a românilor*. S-a hotărât, tot atunci, ca, în cadrul fiecărei întruniri a societăţii, să fie citite fragmente din această lucrare[11]. Critica operei lui Hasdeu s-a concretizat, de altfel, într-un şir de articole polemice purtând semnătura lui G. Panu[12]. Într-o altă şedinţă, din 22 septembrie 1873, se lectura prefaţa alcătuită de Mihail Kogălniceanu la *Cronicile României* (1872), urmată de expunerile critice, pe marginea bibliografiei, prezentate de Xenopol[13]. Tot pe tărâmul istoriei, se plasa şi iniţiativa lui Titu Maiorescu de redactare, în cadrul Junimii, a unui dicţionar arheologic[14]. Deschiderile păreau largi, deşi, în ansamblu, „scriitura istorică" *nu epuizase definitiv ecourile romantismului în spaţiul românesc*. Istoria servea cu devotament idealului naţional iar istoricul nu era decât un autodidact. „Profesionalizarea" domeniului rămânea în stadiu de desiderat.

Între fondatorii Junimii, mentorul ei, Titu Maiorescu, a fost, poate, cel mai sensibil la sugestiile istoriei. Încă din timpul studiilor la Academia *Theresianum* din Viena, Maiorescu îşi propunea ca, în 12 ani de muncă susţinută, să scrie o istorie generală „cât se poate de mare şi de completă", pentru ca, după obţinerea titlului de doctor în filozofie şi drept, să se dedice redactării unei istorii a românilor, care, „în germăneşte", s-ar fi numit *Geschichte der Romanen (Walachen) seit ihrem Ursprungen bis unsere*

Zeiten[15]. Tânăr studios şi consecvent marilor sale ambiţii, Maiorescu împrumuta de la teologii români, studioşi ai Institutului „Sfânta Barbara", sau din biblioteca tatălui, „cărţile care tratează de istoria românilor"[16], deşi îndrăzneţul proiect nu a mai fost niciodată realizat. Strădaniile din tinereţe n-au rămas fără ecou. Opera sa de referinţă pe scena exprimărilor istorice rămâne *Istoria contimporană a României*, publicată însă abia în 1925. Lucrarea, extrem de preţioasă, acordă o importanţă mare factorilor psihologici, moravurilor şi mentalităţilor specifice societăţii româneşti din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Maiorescu îmbina, în manieră proprie, fenomenul istoric în sine cu reacţiile de epocă[17].

Viziunea maioresciană asupra istoriei poartă amprenta şcolii berlineze, acolo unde, în perioada uceniciei sale, activau profesori iluştri precum Friedrich von Raumer, Leopold von Ranke (istorici), Friedrich Adolf Trendelenburg (filozof). Tot aici, în capitala Prusiei, era pe atunci în mare vogă şcoala istorică a dreptului, ale cărei principii le teoretizase Friedrich Karl von Savigny. Ranke pare să-i fi transmis preocuparea pentru critica istorică, grija pentru document şi concepţia, asumată şi verificată în scurta dar rodnica sa carieră politică de mai târziu, conform căreia între istorie şi politică există o strânsă legătură, în sensul că fiecare om de stat trebuie să-şi cunoască poporul şi istoria căreia îi aparţine[18]. Lui Savigny, cel care împreună cu Eichhorn fonda „Zeitschrift für Geschichte der Rechtswissenschaft"[19], pare să îi datoreze totuşi concepţia asupra caracterului istoric al dreptului şi a evoluţiei principiilor sale în concordanţă cu spiritul poporului[20]. Mentorul Junimii a fost atras şi de perspectivele pe care le oferea etnopsihologia. Lecturile din Herder, Ranke şi Savigny i-au creat o viziune proprie asupra psihologiei popoarelor[21], întregită şi de studiile pe care le descoperise în paginile revistei „Zeitschrift für Völkerpsyhologie und Sprachwissenschaft", înfiinţată de către Moritz Lazarus şi Heymann Steinthal. Rezultatele nu au întârziat să apară. În 1860, în timpul studiilor la Berlin, publica lucrarea *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, al cărei conţinut trimitea şi la sugestiile etnopsihologiei. Noua direcţie propunea o alternativă conceptuală viziunii rankeene asupra istoriei, prin îmbinarea dintre psihologie, etnografie şi istorie. Ea se apropia mai mult de formaţia culturală a lui Maiorescu.

Ceilalţi întemeietori ai Junimii nu au avut decât preocupări sporadice în domeniul istoriei. P.P. Carp a fost un consecvent critic al istoriografiei, mai ales în primii ani petrecuţi la „Convorbiri Literare". În nenumărate

rânduri, a formulat observaţii pertinente referitoare la scrisul istoric şi a deschis seria articolelor critice la opera lui Hasdeu. Theodor Rosetti a fost atras şi el de domeniul istoriei, însă nu a reuşit decât să se implice în activitatea de publicare a colecţiilor de documente[22]. Iacob Negruzzi nu a avut preocupări propriu-zis istorice, deşi în „tinereţă" domeniul l-a atras[23]. Oricum, în calitate de redactor al „Convorbirilor Literare", a încurajat publicarea unor articole de istorie, multe dintre ele purtând semnătura lui A.D. Xenopol, G. Panu sau I. Slavici. Tot el cunoştea, se pare, destul de bine dezbaterile şi direcţiile care se prefigurau în istoriografia germană[24]. Cât despre Pogor, deşi, în timpul studiilor, părea atras şi de istorie, a rămas fidel domeniului juridic[25].

Primii ani de activitate ai lui A.D. Xenopol, chiar dacă pentru o perioadă mai scurtă, se leagă tot de numele Junimii[26]. Cel care a intuit perspectivele tânărului plecat să studieze la Berlin şi a văzut în el calităţile viitorului istoric a fost iniţial Titu Maiorescu. „Excelentul său elev"[27] l-a avut ca profesor pe însuşi Ranke, dar s-a simţit atras şi de perspectivele etnopsihologiei. De la Ranke a preluat principiul obiectivităţii istoricului, iar preocupările în această direcţie reies şi din corespondenţa cu Iacob Negruzzi, unde îşi manifesta intenţia de a combate un articol denigrator apărut în „Neue Freie Presse", printr-un studiu temeinic documentat asupra istoriei noastre naţionale[28]. Izvoarele documentare trebuiau să fie cât mai bine cunoscute, pentru ca autorul „să nu fie acuzat de parţialitate"[29]. Ecourile influenţei rankeene se regăsesc în opera de maturitate, când s-a cristalizat concepţia privind evoluţionismul istoric, prezentă în studiile de teorie a istoriei. Investigaţiile etnopsihologice îl îndemnau chiar să-l cunoască personal pe H. Steinthal şi de a cultiva această relaţie. Intenţia nu s-a mai concretizat şi, în final, s-a mulţumit doar să familiarizeze mediile intelectuale româneşti cu noua direcţie, gândindu-se la traducerea unor articole din „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft", care urmau să apară în paginile „Convorbirilor"[30]. Xenopol n-a ascuns niciodată fascinaţia pentru cunoaşterea etnopsihologică. Chiar dacă formele de manifestare ale „sufletului poporului" erau diferite de cele ale individului, totuşi – observa el – se guvernează după aceleaşi legi[31]. În plus, investigaţiile privind psihologia popoarelor din opera de maturitate par să anticipeze teoretizările de mai târziu ale lui Wilhelm Wundt[32].

Influenţele germane în gândirea xenopoliană se observă încă de la primele articole publicate în paginile „Convorbirilor Literare". Spiritul critic

şi l-a exersat în cadrul studiilor privind istoria civilizaţiilor, unde a demonstrat vulnerabilitatea teoriilor expuse de H.Th. Buckle în prestigioasa *Istorie a civilizaţiei în Anglia*, deşi, în cercul Junimii, lucrarea era mai mult decât apreciată. Xenopol arăta că „la basa istoriei se află psihologia popoarelor" şi nu alţi factori determinaţi de condiţiile de mediu, economie etc[33].

O altă direcţie explorată de Xenopol la întâlnirea cu spiritul german a fost cea legată de şcoala istorică a dreptului, consacrată prin activitatea lui Karl Friedrich von Savigny. Studiile din tinereţe[34] abundă în referiri la lucrările lui Savigny sau la o parte dintre principiile pe care le-a teoretizat. Xenopol insista şi el pe ideea că fiecare ţară trebuie să-şi formeze propriul sistem legislativ, în armonie cu evoluţia sa anterioară şi cu caracterul poporului. „Împrumuturile" străine împiedicau evoluţia unui popor şi distrugeau capacitatea de a realiza el însuşi un sistem legislativ, compatibil cu specificul naţional[35]. Influenţele şcolii istorice a dreptului l-au determinat pe Xenopol să subordoneze formaţia de jurist scrisului istoric. „Practica şi teoria dreptului" l-au iniţiat în perspectiva cercetărilor istorice, deoarece se preocupau prioritar cu „ancheta" unor fapte omeneşti şi se finalizau prin „închegarea" acestora[36].

În afara lui Xenopol, printre istoricii „cu nume", care au mai activat în cadrul Junimii, însă în perioada ei bucureşteană, s-au numărat D. Onciul şi I. Bogdan. Ambii reprezentau noua direcţie a şcolii critice în istoriografia românească şi promovau o nouă viziune asupra concepţiei şi metodelor istoriei, care trăda influenţa şcolii de la Viena. Cât despre profesorii care i-au fascinat, mai multe indicii ne conduc spre Ottokar Lorenz. De la el au preluat teoria succesiunii generaţiilor, conform căreia secolul înceta să mai fie doar o unitate convenţională de împărţire a timpului istoric, devenind măsura cea mai eficientă, înglobând evoluţia a trei generaţii. Noua teorie îi îngăduia istoricului să opereze şi cu perioade de timp mai ample, de câte 300 sau 600 de ani[37]. Ea a fost adoptată de Onciul şi Bogdan, care au încercat să o aplice în cazul istoriei românilor[38]. Deşi exagerările nu lipseau, aceste teorii îşi aveau importanţa lor, demonstrând că istoricii români erau la curent cu cele mai noi direcţii din istoriografia europeană.

În aceeaşi perioadă cu activitatea lui Xenopol în cadrul Junimii, „Convorbirile Literare" publicau şi alte studii istorice, aparţinând, de această dată, unor literaţi de prestigiul lui Slavici sau Eminescu. Transilvăneanul nu s-a dedicat exclusiv cercetărilor istorice, iar faptul s-a resimţit în

scrierile sale. „Mobilul imixtiunii” lui Slavici în domeniul istoriei provenea din necesitatea, încă de actualitate dincolo de Carpaţi, afirmării identităţii naţionale a românilor ardeleni[39]. Preocupările sale istoriografice dezvăluie o manieră modernă de cercetare cu deschideri largi spre etnografie, statistică ori psihologie. În articolele cu privire la români şi maghiari[40], Slavici a întreprins „o paralelă caracteriologică”[41], dovedindu-se un analist consecvent al psihologiei popoarelor. Studiile ce-i poartă semnătura pot fi considerate un exemplu de abordare din perspectivă etnopsihologică a istoriei. Era la curent cu noua direcţie trasată de Lazarus şi Steinthal, dacă nu direct, măcar prin intermediul lui Xenopol[42], deşi nu s-a limitat nicicând doar la investigaţiile etnopsihologice. S-a implicat cu folos şi în activitatea de editare a documentelor colecţiei Hurmuzaki sau în apariţia unor manuale şcolare, iar, pe la 1891, publica o *Istorie universală*, în care evenimentele erau prezentate din perspectivă cauzală[43]. La Slavici, naţiunea reprezenta un întreg, care, în afară de datini, limbă sau cutumă, se caracterizează prin „aplecări psihologice” , care disting popoarele unele de altele. „Francezul” se identifica cu amabilitatea, „italienii” cu fantezia, „englezul” era tipul flegmatic, „slavul” şiret, „germanul” serios, iar „românul” melancolic[44].

Un alt junimist, convins de perspectivele oferite de studiul istoriei, a fost Mihai Eminescu. Spiritul eminescian, mereu însetat de cunoaştere, nu putea ocoli un domeniu atât de fertil. Poet al romantismului târziu, Eminescu acorda o atenţie deosebită istoriei, atât naţionale cât şi universale[45]. Preocupările temeinice în direcţia istoriei se datorează, probabil, studiilor din perioada berlineză (1872-1874), când poetul audia cursurile de egiptologie ale lui Karl Richard Lepsius sau cele de istorie universală ale lui Gustav Johann Droysen[46]. A întreprins cercetări în arhivele din Königsberg, Cracovia şi Liov, interesat, se pare, de mărturiile Movileştilor sau de raporturile politice ale Ţărilor Române cu Polonia[47]. Activitatea a fost, însă, grabnic abandonată datorită „lipsei de chemare”, sesizabilă în dificultatea de a concilia spiritul romantic al poetului cu truda muncii de arhivă[48]. Eminescu dispunea totuşi de o viziune amplă asupra istoriei. Ea dădea expresie unui complex de factori economici, materiali şi psihici, care oglindeau împreună structura sufletească a unui popor. Şi tot el se gândea chiar la o perspectivă integratoare asupra istoriei naţionale, în sensul celei teoretizate mai târziu de N. Iorga. Istoria românilor era percepută ca o unitate organică, inseparabilă de istoria sud-est europeană şi integrată

celei mai largi europene[49], într-o direcţie ce amintea chiar de concepţiile lui Ranke.

Eminescu a intuit necesitatea studiului etnopsihologiei, chiar înainte de a cunoaşte teoretizările lui Lazarus sau Steinthal. Peregrinările prin ţară şi investigarea tradiţiilor folclorice l-au apropiat de psihologia poporului. El îmbrăţişa principiile şcolii de la Heidelberg, cu ai săi iluştri reprezentanţi Georg Friedrich Creuzer, Joseph Görres sau fraţii Grimm[50]. Predilecţia pentru folclor, mitologie şi istorie naţională era de natură intuitivă dar slujită cu mijloace empirice. Perspectiva se oglindea, însă, mai bine în spiritul poetului şi îi îngăduia să se înalţe mai sus, acolo unde aspirase întotdeauna[51]. Cu toate acestea, nu a scris istorie în sensul propriu al cuvântului. Mai curând, a încercat să se identifice cu fiecare moment de rezonanţă pentru istoria naţională. A căutat mereu în istorie modelul (Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare, etc) pe care să-l raporteze la prezentul decăzut[52]. Istoria naţională devenea rezultatul unei simbioze organice între individualitatea pe care o reprezintă poporul şi întâmplările timpului[53]. Poporul, rasa, pământul sau legăturile de sânge sunt parametrii evoluţiei, fundamentul fiecărei naţiuni[54]. Istoria oferea exemplele identitare („seriosul german", „cavalerescul polon", „melancolicul rus")[55] necesare raportării la prezent.

Eminescu s-a remarcat şi în activitatea de traducere a documentelor. În vara anului 1878, primea misiunea de a traduce în româneşte primul volum al lucrării *Fragmente zur Geschichte des Rumänen*[56], care îl recomanda drept bun cunoscător al limbii germane şi cu temeinice cunoştinţe de istorie[57]. Acumulate în timp, ele se întemeiau pe cunoaşterea aprofundată a documentelor şi studiilor istorice, la care face uneori trimitere în scrierile sale[58].

Imaginea preocupărilor junimiste în domeniul istoriei rămâne deschisă cercetărilor de amănunt. Junimea a inaugurat o perioadă de căutări, care au modificat definitiv maniera de abordare a istoriei. Contribuiau decisiv noile deschideri şi concepţii provenite din mediul academic german, mereu în atenţia corifeilor Junimii. Istoria nu mai era o simplă prezentare a faptelor unui popor, iar interdisciplinaritatea asigura o nouă viziune reconstituirii evenimentelor din trecut. Se observă acum o deplasare a centrului de interes dinspre elite spre popor. Profilul psihologic al acestuia atrage tot mai mult. Bazele cercetării istorice impuneau o documentaţie temeinică, iar spiritul critic, atât de firesc asociat cu vocaţia Junimii,

substituia reflexele romantice. Istoricul era chemat să prezinte faptul istoric „întocmai cum s-a petrecut", iar domeniul tindea să se profesionalizeze. Schimbările anticipau cu fermitate înnoirile de mai târziu. Deloc întâmplător, o nouă generaţie de istorici (şcoala critică) se afirma în chiar etapa bucureşteană a înfăptuirilor Junimii.

JUNIMEA AUS IAŞI (IASSY) UND DER DEUTSCHE EINFLUSS IN RUMÄNISCHER GESCHICHTSSCHREIBUNG

– Zusammenfassung –

Die anwesende Abhanlung ist eine Untersuchung über die deutsche Einflüsse in der rumänischen Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die kulturelle Gesellschaft „Junimea" aus Iaşi hat neuen Richtungen auch für die Geschichtsschreibung vorgeschlagen. Ihre Begründer kennten gründlich, aus der Zeit ihren Studien, die neuen Erröffnungen der deutschen Historiographie. Sie versuchten neuen Alternative für die rumänischen Geschichtsforschungen vorzustellen. Sie sind die Anreger der kritischen Untersuchung über die histiorischen Ereignisse. Gleichzeitig trugen sie zu der Profesionalisierung der rumänischen Geschichtsschreibung bei. Die Mitglieder der „Junimea" Gesellschaft kennten die Schreibungen deutscher Historiker Leopold von Ranke. Seine Vorlesungen wurden von Jacob Negruzzi und A.D. Xenopol gehört. Titu Maiorescu (ein wissenschaftler Mentor für die rumänische kulturelle Gesellschaft) wurde von den Karl Friedrich Savigny Grundsätze (Geschichte der Rechtswissenschaft) beeinflusst. „Junimea" aus Iaşi hat die rumänische Historiographie für die neue kritische Generation im Bukarest am Ende 19. Jahrhunderts vorbereitet.

Note

[1] Andrei Corbea, *Cu privire la critica „modelului german" al Junimii*, în *Cultură şi societate – studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, p. 242. Între valoroasele contribuţii consacrate asimilării influenţelor culturii germane, în cazul junimist, mai menţionăm: Al. Zub, *Istorie, etnopsihologie şi cultură în epoca Junimii: context german*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXXIII, Iaşi, 1992-1993, p. 35-39; Răzvan Voncu, *Modelul german şi actualitatea „Junimii"*, în Caietele „Viaţa Românească", ediţia a II a, nr. 1, 2002, p. 135-137. Cât priveşte dimensiunea preocupărilor istorice ale Junimii şi conexiunile cu spaţiul german, perspectivele rămân încă de explorat.

[2] Titu Maiorescu şi Theodor Rosetti au studiat la Viena şi Berlin; Iacob Negruzzi la Berlin; P.P. Carp la Bonn şi Vasile Pogor la Paris într-un pension german.

[3] Iniţial P.P. Carp şi Titu Maiorescu, ulterior şi Iacob Negruzzi.

[4] Z. Ornea, *Junimea şi Junimismul*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1975, p.120.

[5] Ştefan Zeletin, *Burghezia română, originea şi rolul ei în istorie*, ediţia a II-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991,p. 257.

[6] Lucian Blaga, *Influenţe modelatoare şi catalitice*, în Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic*, ediţia a II-a, Editura Oficiului de Librării, Bucureşti, [f.a.], p. 212.

[7] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 120.

[8] Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, 1943, p. 175.

[9] I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, IX, Editura Institutului de Arte Grafice „Bucovina", Bucureşti, 1940, p. 250-251.

[10] În şedinţa din 21 aprilie 1872, se propunea publicarea în „Convorbiri literare" a itinerariului lui Ioan Maiorescu la Istria; iar la 16 iunie se stabilea programul „prelecţiunilor populare" din iarnă, cu titlul *Momente epidemice morale din viaţa popoarelor*, în cadrul cărora Titu Maiorescu comunica despre Spania lui Filip al II lea, A.D. Xenopol despre Renaştere, Comuna din Paris şi arabi, Al. Lambrior despre cruciade, G. Panu despre Serbia sub Karagheorghevici, iar N. Gane despre Unire. Totodată, în şedinţa din 12 octombrie, Xenopol citea începutul unui studiu asupra lui Herodot în raport cu istoria noastră. *Ibidem*, IV, p. 440-460.

[11] *Ibidem*, p. 453.

[12] Stăpânind metodele de cercetare ale istoricului, Panu recurge la o analiză amănunţită a textului *Istoriei critice*, urmărind izvoarele folosite de Hasdeu şi logica în care se succed evenimentele. Fără a-i nega meritele, el consideră că fondul unei astfel de lucrări îl constituie „cercetarea adevărului". Laudele în exces coboară justa valoare a oprei lui Hasdeu, iar aprecierile ar trebui să depăşească interese de ordin naţional. Vezi, G. Panu, *Istoria critică a românilor de D. B.P. Hajdeu* în „Convorbiri literare", VI, 11-12/1873 , respectiv, VII, 1-2/1873.

[13] I.E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 458. Vezi şi „Convorbiri Literare", VI, nr. 7-8, 1872, p. 280 şi 309.

[14] *Ibidem*, p. 460.

[15] Titu Maiorescu, *Jurnal şi Epistolar*, I, ediţie îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru şi Domnica Filimon, Editura Minerva, Bucureşti, 1975, p. 18.

[16] *Ibidem*, p. 19.

[17] Exemplul, poate cel mai sugestiv, este maniera în care înţelege să prezinte războiul franco-prusian din 1870-1871. El insistă asupra implicaţiilor asupra marii politici din Europa dar nu uită să semnaleze emoţiile pe care momentul le provocase la Bucureşti în virtutea „comunităţii de rasă" şi a simpatiilor majorităţii factorilor de decizie pentru mediul cultural francez. Vezi, Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866-1900)*, Editura Socec, Bucureşti, 1925, p. 21.

[18] Concepţia critică asupra istoriei are ca punct de plecare anul 1824, când la Berlin se publica lucrarea lui Leopold von Ranke *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreibung*. Cf. G.P. Gooch, *Geschichte und Geschichtsschreiber im 19. Jahrhundert*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1964, p. 90 şi 96.

[19] *Ibidem*, p. 61.

[20] Consecvent acestor principii, mentorul Junimii a criticat propunerea lui Simion Bărnuţiu de adoptare, în societatea românească, a principiilor vechiului drept roman. Ideea i se părea o „absurditate". Poporul român trebuia instruit pentru a-şi elabora el însuşi propriul sistem legislativ. Titu Maiorescu, *Contra şcoalei Bărnuţiu*, Editura Imprimeriilor Societăţii Junimea, Iaşi, 1868.

[21] Al. Zub, *op. cit.*, p.35-39.

[22] A făcut parte din comisia pentru editarea colecţiei Hurmuzaki; l-a sprijinit pe A.D. Xenopol în activitatea de documentare pentru elaborarea monografiei despre Cuza Vodă. Al. Zub, *Junimea implicaţii istoriografice 1864-1885*, Editura Junimea, Iaşi, 1976, p. 28.

[23] În timpul studiilor berlineze, nu puţine au fost planurile în legătură cu aprofundarea unor teme de istorie. Negruzzi nu ascundea, în *Jurnal*, că ar dori să conferenţieze la Iaşi în domeniul istoriei şi al filosofiei. El stabilise chiar şi un program de studiu în care aprofunda teorii ale unor istorici cu nume în lumea germană (Weber şi Schlosser). Despre Ranke îşi amintea că „vorbeşte neclar şi dezlânat" iar prelegerile lui Droysen erau la fel de „minunate" ca şi teoriile lui Savigny, ce par a-l fi entuziasmat. Vezi, Iacob Negruzzi, *Jurnal*, Traducere din limba germană de Horst Fassel, note de Dan Mănucă şi Horst Fassel, prefaţă de Dan Mănucă, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pp. 34 şi 42; 210.

[24] Vezi, corespondenţa dintre A.D. Xenopol şi Iacob Negruzzi, în I.E. Torouţiu, *op. cit.*, II, p. 29-52.

[25] Singura manifestare în domeniul istoriei a fost prezentarea lucrării lui H.Th. Buckle, *Istoria civilizaţiunii în Englitera*, în paginile „Convorbirilor". Pentru detalii, vezi, V.I. Cataramă, *Sufletul Junimii: Vasile Pogor*, Editura Institutului Românesc de Arte Grafice „Brawo", Iaşi, 1942.

[26] Între cauzele care l-au determinat să abandoneze destul de grabnic dezbaterile din cadrul societăţii, s-ar putea invoca şi relaţiile destul de încordate cu Titu Maiorescu, mentorul de odinioară. Vezi, A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I.E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p.390.

[27] Titu Maiorescu, *Jurnal şi Epistolar*, VI, p. 112.

[28] I.E. Torouţiu, *op. cit.*, II, p. 29.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem*, pp. 51-52.

[31] *Ibidem*, p. 51.

[32] Al. Boboc, *Istoria filozofiei contemporane*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1976, pp. 173-199.

[33] A.D. Xenopol, *Istoriile civilisaţiunei (O critică a lui Buckle)*, în „Convorbiri Literare", III, nr. 18, 1869, p. 313.

[34] Vezi, între altele, A.D. Xenopol, *Studii asupra vechilor noastre aşezăminte*, în „Convorbiri Literare", VIII, nr. 4, 1874, p. 137.

[35] Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste – culegere de studii neadunate până acum în volum*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1943, p.179.

[36] Idem, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p.387.

[37] Ottokar Lorenz, *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben*, Verlag von Wilhelm Hertz, Berlin, 1891, pp. 211-255.

[38] Dimitrie Onciul propunea împărţirea istoriei românilor în trei mari perioade: „Formarea naţionalităţii române"; „Lupta pentru existenţă naţională"; „Lupta pentru viaţă şi libertate, civilizaţie şi progres". Vezi, pe larg, Dimitrie Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român*, în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, II, ediţie îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, pp. 307-308. Spre deosebire de Onciul, Ioan Bogdan a avut în vedere o periodizare a istoriografiei româneşti. Este vorba despre perioada analiştilor (secolele XV-XVI), cronicarilor (secolele XVII-XVIII) şi a istoricilor (începând cu jumătatea secolului al XIX-lea). Vezi, Ioan Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1905, p. 4.

[39] Al. Zub, *Ioan Slavici. Note istoriografice*, în „Revista de Istorie", XXVIII, nr. 11, 1975, p. 1725.

[40] I. Slavici, *Studii asupra maghiarilor;* idem, *Noi şi maghiarii*, în „Convorbiri Literare", VII, nr. 6-7, 1873.

[41] Al. Zub, *Istorie, etnopsihologie şi cultură...*, p. 38.

[42] Slavici era la curent cu scrierile lui Xenopol. Faptul poate fi dedus din corespondenţa dintre Eminescu şi Iacob Negruzzi: „În fine am vorbit cu Slavici pentru articolele asupra ungurilor. Bietul om s-a cam descurajat când a cetit studiile lui Xenopol". Vezi, Grigore Tăuşan, *Antologie de amintiri literare*, Editura Tipografiei „Bucovina", Bucureşti, 1945, p. 145.

[43] Al. Zub, *Ioan Slavici. Note istoriografice*, în „Revista de istorie", XXVIII, 11, 1975, p. 1726.

[44] Ioan Slavici, *Opere*, XIV, Text ales şi stabilit de A. Monahu, note şi indici D. Vatamaniuc, Editura „Minerva", Bucureşti, 1987, p. 39.

[45] Ştefan Lemny, *Nationalgeschichte und Weltgeschichte aus der Sicht Mihail Eminescus*, în „Synthesis",VII, 1980, p. 30-48.

[46] Între alte dovezi, relevante rămân însemnările poetului din manuscrise. Vezi, D. Vatamaniuc, *Istoria naţională în însemnările din manuscrise şi în proza politică*, în „Românii în istoria universală", III, 4, Editura Univesităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 1989, p. 643-651.

[47] Ştefan Lemny, *op. cit.*, p. 30.

[48] Paul Cernovodeanu, *Eminescu, traducător al primului volum din „Fragmente zur Geschichte des Rumänen" de Eudoxiu Hurmuzaki*, în *Eminescu, sens, timp şi devenire istorică*, volum îngrijit de Gh. Buzatu, Stela Cheptea şi Ion Saizu, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 1989, p. 161.

[49] Marin Bucur, *Cultura istorică la Eminescu*, în *Eminescu, sens, timp şi devenire istorică*, p. 156.

[50] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu şi romantismul german*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1986, p. 202.

[51] *Ibidem*, p. 204.

[52] Mihai Eminescu, *Opere politice*, I, Editura Timpul, Iaşi, 1997, p. 35.

[53] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 204.

[54] Mihai Eminescu, *op. cit.*, pp. 409-410.

[55] *Ibidem*, p. 276

[56] Vezi, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 161-166.

[57] Ion Sân-Giorgiu, *Eminescu und der deutsche Geist*, Verlag von Wilhelm Gronau, Jena und Leipzig, 1936, p. 418.

[58] Pentru secolele XIV-XV consultase, între altele, *Istoria critică a românilor* scrisă de Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, editată de acelaşi, dar şi *Beiträge zur Geschichte der Rumänen*, colecţia îngrijită de Eudoxiu Hurmuzaki. Ulterior, pentru perioada veacurilor XVII-XVIII, descoperea informaţii preţioase în textele capitulaţiunilor domnilor moldoveni cu Poarta sau în cronicile editate de Kogălniceanu. Referitor la secolul XIX, era la curent cu lucrarea lui W. Wilkinson (consulul general al Angliei la Bucureşti), *Tablou istoric, geografic şi politic al Moldovei şi Valahiei*, despre care aflase de la Al. Odobescu. Vezi, Mihai Eminescu, *op. cit.*, p.163-166.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÂNIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ÎNTRE DOUĂ REFORME – 1864-1921*

CONSIDERAŢII PRELIMINARE. Limitându-ne perspectiva doar la istoria României moderne, se poate admite că *problema agrară*, cu toate aspectele pe care le comportă, a reprezentat o componentă esenţială a evoluţiei istorice în veacul naţionalităţilor. Naţiunea română, creaţie a acestei epoci, era alcătuită, în covârşitoarea ei majoritate, din ţărani, iar agricultura a rămas – în întregul secol –, latura economică cea mai importantă, în care erau angajate două categorii esenţiale ale societăţii: ţăranii şi stăpânii (proprietarii) pământului. În strategia dezvoltării moderne (cerinţă esenţială a veacului), trebuie să se aibă în vedere, să se pornească de la această realitate economică şi socială. Unitatea şi independenţa, cerinţe principale naţionale, capabile să-i ancoreze pe români în cadenţa civilizaţiei europene şi în spiritul veacului, nu puteau fi realizate decât în cuprinsul unei societăţi în care oamenii trebuiau să fie egali în drepturi şi îndatoriri. Ţăranii trebuiau ridicaţia la calitatea socială, culturală şi morală a cetăţenilor, pentru a putea fi împovăraţi, apoi, cu toate responsabilităţile construcţiei şi apărării edificiului naţional. Generaţia de la 1848, N. Bălcescu, mai cu seamă, a stabilit acest conţinut complex al problemei agrare, de soluţionarea căreia urma să depindă constituirea României moderne.

Revoluţia de la 1848 şi perioada care i-a urmat au stabilit suportul teoretic al problemei agrare, locul şi rolul său în procesul de modernizare şi modalităţile de soluţionare pe care timpul le îngăduie. În opera reforma-

* Prima parte a acestui studiu, cuprinzând perioada de până la reforma din 1864, a fost inserată în tomul XLVI-XLVII (2000-2001) al „Analelor ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» din Iaşi, seria Istorie, p. 65-99. Studiul de faţă a fost inclus, în parte, în paragraful din *Tratatul de Istorie a României*, vol. VII, t. II, cap. II – *Societatea şi economia. Procesul de modernizare*, sub titlul *Relaţii agrare. Mişcări sociale*, pp. 83-102.

toare întreprinsă de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, reforma agrară din 1864 s-a situat pe primul plan. Eliberând uriaşa forţă de muncă a ţăranilor, precum şi proprietatea funciară de sarcinile care o grevau şi împroprietărindu-i pe ţărani, reforma a deschis calea dezvoltării moderne. Actul nu a reprezentat un scop în sine, nici o simplă restituţie economică şi socială. A fost apreciat şi a şi fost o condiţie fundamentală a viitoarei construcţii naţionale.

Cei care au criticat reforma din 1864, considerând-o drept principala cauză a frământărilor sociale care au urmat –, fără să minimalizeze valoarea actului şi intenţiile nobile ale acelora care l-au iniţiat şi aplicat –, au constatat existenţa unui anumit determinism, care a influenţat voinţa şi decizia oamenilor, punându-şi pecetea asupra situaţiei care i-a urmat. Radu Rosetti, de pildă, consideră reforma din 1864 drept „un nou pas făcut pe calea brăzdată la 1805 şi desăvârşit statornicită la 1831"[1]. La rândul său, Constantin Dobrogeanu-Gherea, ideologul socialist, – pentru a ne opri doar asupra acestora –, scoţând în relief sinceritatea intenţiilor lui Alexandru I. Cuza şi ale lui M. Kogălniceanu, notează că *„împrejurările economico-sociale*, pe de o parte, puterea clasei dominante pe de alta, au fost mai tari decât ei. Intenţiile lor fuseseră democratice dar *n-au putut rezista unor împrejurări mai tari decât ei*"[2].

Cu toate limitele sale, care au decurs şi din condiţiile în care s-a aplicat, legea românească nu putea să meargă mai departe decât modelele europene din care s-a inspirat. Împroprietărindu-i pe ţărani pe pământurile aflate în folosinţa acestora, ea a legitimat o *stare de fapt*, căreia i-a conferit, însă, o nouă consacrare juridică, modernă, burgheză, eliberându-l atât pe ţăran de sarcinile feudale, cât şi proprietatea de servituţile care o grevau.

Chiar în forma în care a fost elaborată şi în limitele în care a fost aplicată, reforma a trebuit să fie *impusă* nu numai moşierilor conservatori, stăpâni ai pământului, ci şi liberalilor radicali. Aceştia din urmă, îndreptăţit, apreciau că un asemenea act nu poate fi adoptat fără riscul de a pune în primejdie viitorul ţării, înainte de a fi reformate instituţiile, adaptate spiritele, create condiţiile. Numai după instituirea unui regim constituţional, considerau radicalii, problema agrară putea să primească o rezolvare în acord cu nevoile ţării şi cu speranţele generale.

Teoretic, raţionamentul era exact; adevărul s-a desprins, limpede, din evoluţia ulterioară a problemei agrare. Practic, însă, reforma nu putea fi

ocolită sau amânată; societatea avea nevoie de dânsa. Consecinţele sale au influenţat puternic dezvoltarea ulterioară, impunând forma şi limitele modernizării, în condiţiile menţinerii unei structuri *predominant agrare*.

În urma reformei, marea proprietate funciară a rămas atotputernică. Împreună cu domeniile statului (şi ale Bisericii), acesteia îi revenea 85% din suprafaţa arabilă, de fânaţ şi pădure ale ţării, în timp ce totalitatea ţăranilor beneficia doar de aproximativ 15% din această suprafaţă. Terenurile primite de ţărani însumau 1.765.000 ha – în medie, 3,77 ha de fiecare familie – ulterior, s-au adăugat terenurile atribuite prin împroprietăririle din domeniile statului – cca 774.600 ha în loturi de 5 ha şi 30.000 în loturi de peste 10 ha. În urma împroprietăririi, marea proprietate funciară, particulară şi de stat, în suprafaţă de 6.300-6.400.000 ha, rămăsese cu 4,5-4,6 milioane ha teren cultivabil şi cu marea majoritate a terenurilor acoperite cu păduri. Suprafaţa deţinută de moşneni şi răzeşi se ridica la 600-800.000 ha, pământ cultivabil şi pădure.

Nu reforma din 1864 i-a spoliat pe ţărani de pământurile lor; actul a consacrat, doar, o spoliere care se efectuase de-a lungul a câtorva secole de prefaceri în structura proprietăţii funciare.

Pentru ca, în agricultura României, să se poată trece la producţia capitalistă trebuiau îndeplinite trei condiţii principale: să existe muncitori salariaţi, inventarul ţăranilor să fie înlocuit cu cel al marilor proprietari, iar moşia să se transforme într-o întreprindere comercial-industrială. Or, după efectuarea reformei, nici una din aceste condiţii nu exista. Ele urmau să fie îndeplinite treptat, într-un timp îndelungat. În condiţiile în care ţăranii nu posedau pământ suficient, neputându-şi constitui gospodării de sine stătătoare, iar moşierii nu dispuneau de forţă de muncă şi de inventar propriu, a fost necesară instituirea şi funcţionarea unui *regim de tranziţie*, bazat pe învoieli, care presupuneau arenda în dijmă. Sistemul îmbina trăsături ale vechiului regim, cu cele noi, moderne, aparţinând capitalismului. La începutul secolului al XX-lea, cca. 56% din totalul familiilor contribuabile şi 40-45% din totalul familiilor ţărăneşti erau cuprinse în sfera relaţiilor de muncă în dijmă. Un cercetător american (David Mitrany) evalua la 2 milioane ha suprafaţa de pământ cultivată de ţărani pe baza acestui sistem. Regimul de învoieli şi-a pus sigiliul caracteristic pe viaţa agrară din România între reforma din 1864 şi primul război mondial.

Menţinerea marii proprietăţi funciare în limitele notate mai sus a avut consecinţe ulterioare deosebit de importante. Practic, în societatea româ-

nească s-au dezvoltat două formaţiuni: o formaţiune urbană, al cărei ritm de creştere este alert, care cuprinde industria, infrastructura capitalistă şi clasa burgheză. Ritmul de creştere al acestei „formaţiuni" situează România în ipostaza de „Japonie a Europei" sau „Belgie a Orientului"; sectorul rezervat acestei „formaţiuni" este limitat, antrenând un procent redus al populaţiei. Pe de altă parte, alături de această „formaţiune", se dezvoltă o alta, „rurală", care deţine preponderenţa economică şi angajează marea masă rurală, în totalitate. În acest sector – în care investiţiile de capital sunt cu mult mai reduse –, prefacerile sunt mai lente. Într-o lume aflată în plină schimbare, într-o epocă în care sistemul capitalist mondial reuşise să impună Occidentului o transformare dinamică, în România nu se redimensionase, încă, tipul de dezvoltare. Ea îşi păstra o caracteristică tradiţională[3].

La lipsa de pământ resimţită de ţărani – fenomen endemic, cu adânci repercusiuni asupra vieţii economice şi sociale de până la primul război mondial –, s-a adăugat incapacitatea societăţii, a statului, de a soluţiona numeroasele probleme legate de agricultură şi viaţa ţăranilor, pe seama cărora se realiza dinamica dezvoltării celuilalt sector (al celeilalte „formaţii"). Nu existau resursele capabile să asigure o dezvoltare organică, echilibrată. Intervenţia statului pentru satisfacerea lipsei de pământ a ţăranilor, pentru asigurarea asistenţei sociale, a condiţiilor unei vieţi civilizate ş.a. nu au fost pe măsura nevoilor. Decalajul între cele două *societăţi* (formaţiuni) s-a adâncit mereu, caracterul dezarmonic al dezvoltării a devenit tot mai accentuat, întreţinând o acută tensiune socială, care şi-a găsit expresie într-un lant neîntrerupt de mişcări şi răscoale ţărăneşti.

STRUCTURA ŞI EVOLUŢIA PROPRIETĂŢII FUNCIARE DUPĂ REFORMA DIN 1864. CONSECINŢE ECONOMICE ŞI SOCIALE. În urma reformei, din cei 445.000 clăcaşi existenţi, au primit pământ un număr de 406.000. Cel puţin 100.000 au primit doar teren de casă şi grădină, iar 150.000 au primit loturi mici. Deşi legea prevedea că pământul primit nu poate fi înstrăinat vreme de 15 ani, către sfârşitul anilor '80 mulţi dintre ţărani şi-au pierdut pământurile. Principalii beneficiari au fost moşierii, ţăranii înstăriţi, îmbogăţiţii noii societăţi, pentru care investiţia în pământ reprezenta o afacere rentabilă. Fragmentarea continuă a suprafeţelor de pământ (prin vânzare sau moştenire) a influenţat negativ evoluţia agriculturii româneşti.

Calculele pe baza recensământului din 1905 ne oferă următoarea situație, care exprimă repartiția proprietății funciare[4] și evoluția acesteia în perioada care a urmat reformei din 1864:

Categoria de proprietate	Nr. gospodăriilor	Întinderea în ha	% față de întinderea totală	Observații
până la 10 ha	1.015.302	3.319.695	41,66	Nu sunt incluse în calcul domeniile Coroanei și cele particulare ale Regelui (213.186 ha), domeniile statului (570.000 ha), 1.065.508 ha pădure și viile (97.843 ha). Se adaugă 1.200.000 ha pădure, aparținând marii proprietăți.
de la 10-50 ha	36.318	695.953	8,72	
de la 50-100 ha	2.381	165.456	2,08	
de la 100-500 ha	2.608	785.719	9,86	
peste 500 ha	1.563	3.001.473	37,68	
Total	1.058.172	7.968.296	100,00	

Potrivit aprecierilor formulate de economistul G.D. Creangă, 7.790 moșieri, reprezentând 0,8% din numărul gospodăriilor, în același an, posedau mai mult decât 957.287 țărani la un loc, care reprezentau 99,2% din numărul total al gospodăriilor (3.314 aveau până la 500 ha, 1.122 între 500 și 1.000 ha, 771 între 1.000 și 3.000 ha, 112 între 3.000 și 5.000 ha, 66 peste 5.000 ha, iar 2.405 între 50 și 100 ha)[5].

Folosind alte surse ale timpului, C. Stere formulează, în 1906, constatări asemănătoare: un milion de țărani cu mai puțin de trei milioane de ha, pe de o parte (96%), 1.000 latifundiari cu peste patru milioane de ha, pe de alta (0,9%)[6].

Până în preajma primului război mondial, ca urmare a mobilității proprietății rurale, proporția s-a modificat, decalajul accentuându-se. Un calcul comparativ ne oferă următoarea situație cu privire la repartiția proprietății în rândul celor trei categorii de țărani[7]:

Categoria	1905				1913			
	Nr. gospod.	% față de total	supraf. în ha	% față de total	Nr. gospod.	% față de total	supraf. în ha	% față de total
Săraci	1.044.564	83,1	2.016.209	52,3	317.985	86,3	2.118.480	52,3
Mijlocași	176.375	14,0	1.137.436	29,6	161.550	10,5	1.118.409	27,6
Înstăriți	36.318	29,0	692.953	18,1	48.693	3,2	815.302	20,1
Total	1.857.257	100,0	3.649.598	100,0	1.528.228	100,0	4.052.191	100,0

Așa cum se poate constata, ca urmare a procesului dinamic de transfer a proprietății, numărul țăranilor care și-au pierdut pământul este cu mult mai mare decât al acelora care au izbutit să trecă în categoria înstăriți. Între anii 1864 și 1913, numărul țăranilor lipsiți de pământ a crescut de

6,7 ori, ridicându-se la, aproximativ, 400.000. De asemenea, dacă în anul reformei nu existau gospodării ţărăneşti care să posede până la 2 ha, în 1913, în această categorie intrau 476.649 gospodari[8]. Ritmul deposedărilor de pământ a fost mai rapid decât cel demografic; deplasarea ţăranului spre straturile inferioare este evidentă.

La lipsa pământului de cultură se adaugă şi lipsa terenurilor de păşune, islaz şi fânaţ, pe care legislaţia ulterioară reformei din 1864 nu le mai asigurase. Din această situaţie, a rezultat o scădere corespunzătoare a numărului vitelor de tracţiune şi de hrană, care a avut drept consecinţă o considerabilă depreciere a nivelului de trai al ţăranilor.

În perioada asupra căreia stăruim, suprafaţa însămânţată cu cereale a crescut de două ori şi jumătate. La o creştere de 75% a populaţiei rurale, suprafaţa însămânţată cu cereale a crescut de la 2.284.900 ha, la 5.140.000 ha. O creştere mai accentuată a populaţiei rurale şi a culturilor se constată în *Câmpia Română*. La grâu, de pildă, creşterea a fost de la 697.240 ha, în perioada 1862-1866, la 1.922.332 ha, între 1911-1915. Terenurile de cultură şi-au sporit ponderea, de la 19,9% în 1860, la 41,6% în 1913. În aceeaşi perioadă, suprafaţa ocupată cu păşuni şi fânaţuri a scăzut la jumătate, aproape: de la peste 4 milioane ha, la cca 2.031.900 ha.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, România se afla pe primul loc în Europa în privinţa proporţiei ocupate de cereale, în raport cu întinderea de pământ cultivată. Au crescut şi suprafeţele cultivate cu plantele solicitate de industrie: de la 72.300 ha, în 1872-1876, la 194.220 ha, în 1904-1905. De asemenea, a sporit şi producţia la ha. Faţă de sporul demografic, producţia totală a crescut de aproape trei ori. La sfârşitul secolului, producţia de grâu reprezenta aproape 85% din valoarea totală a exporturilor româneşti. Înaltul grad de comercializare a produselor a fost o altă trăsătură distinctivă a agriculturii din România. Exportul de cereale, strâns legat de extinderea pieţei capitaliste şi de angrenare a României în mecanismele acestei pieţe, a înregistrat – la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX –, o continuă creştere: Cantitatea de grâu exportată a fost de 60,15% între 1891-1895, de 49,02% între 1896-1900 şi de 60,79% între 1906-1910. În anul 1906, de pildă, a fost înregistrat un adevărat record, exportându-se 3.142.588 tone[9].

În al doilea deceniu al secolului XX, România se afla pe locul patru în lume printre ţările exportatoare de grâu şi pe locul trei la exportul de porumb.

Ca urmare a crizelor agrare, desfăşurate în lanţ neîntrerupt între 1873 şi 1895 şi la începutul secolului XX, agravate de ani de secetă constantă şi prelungită –, a crizelor industriale (1873, 1882, 1890), în condiţiile dependenţei României de piaţa mondială, preţul cerealelor a înregistrat scăderi considerabile. Sumele încasate n-au crescut în acelaşi ritm cu cantităţile vândute. Situaţia s-a agravat şi datorită calităţii inferioare a grânelor româneşti, care nu puteau suporta concurenţa. Dacă, în perioada cuprinsă între 1879 şi 1883, a fost vândută, în medie, cantitatea de 1.361.548 tone, în valoare de 175.766.000 lei (revenind 129 lei pe tonă), între 1894 şi 1898, pentru cantitatea medie vândută (2.073.907 tone) s-au încasat doar 229.680.000 lei (110 lei pe tonă). Creşterea exportului s-a făcut pe seama reducerii constante a consumului intern.

Trebuie avut în vedere faptul că, în marea lor majoritate, pământurile erau lucrate cu forţa de muncă şi cu atelajele ţăranilor, în cadrul învoielilor pe care aceştia le încheiau, pentru a-şi completa necesarul de pământ. Utilajele de care dispunea marea proprietate funciară erau insuficiente pentru practicarea unei agriculturi intensive. În preajma războiului, în agricultura României erau folosite doar 300 pluguri acţionate mecanic, singura operaţie în care predominau maşinile fiind treieratul.

Anuarul statistic din 1907, ale cărui date sunt comentate de C. Stere, oferă următoarea situaţie[10]:

Anii	Producţia (vagoane)	Exportul (vagoane)	Consumul intern (vagoane)	Populaţia	Cantitatea pe cap de locuitor
1876	125.000	26.000	9.900	4.300.000	230
1886-1890	157.000	60.000	97.000	5.000.000	194
1891-1895	158.000	72.000	86.000	5.500.000	156
1895-1900	*160.000*	*70.000*	*90.000*	*6.000.000*	*150*
1901-1903	192.000	102.000	90.000	6.300.000	146

Diminuarea constantă a veniturilor micii gospodării ţărăneşti[11], scăderea consumului de cereale, diminuarea şeptelului, creşterea preţului pământului şi a arenzilor – percepute sub diferite forme ş.a. – au avut consecinţe negative de ordin demografic, situând România în rândul ţărilor cu o natalitate scăzută şi cu un ridicat procent de mortalitate infantilă. Firesc, implicaţiile negative s-au extins şi asupra situaţiei sanitare şi culturale a locuitorilor din lumea satelor. Statul era lipsit de posibilitatea de a putea ţine sub control consecinţele grave care decurgeau din această stare de lucruri; măsurile întreprinse s-au situat cu mult sub nevoile existente.

Țăranul nostru, rostea C. Stere, poporanist, atunci – care avea să devină, însă, unul din fruntaşii liberalismului românesc – „munceşte îndoit mai mult, pe urma acestei munci țara poate exporta de şase ori mai multe cereale...; cu toate acestea... el n-a profitat nimic din acest spor de muncă şi productivitate, ci sărăceşte şi flămânzeşte tot mai mult, încât a ajuns într-o stare de foamete constantă...". „Un popor veşnic flământ şi bolnav, flămând şi bolnav cum nu este altul în Europa"[12].

În *regimul de tranziție* instaurat după reforma din 1864, în care capitalismul se legitima doar prin proclamarea libertății proprietății, a muncii şi a persoanei –, fără să existe mijloacele materiale capabile să îngăduie trecerea la un sistem de exploatare care să corespundă noilor condiții juridice ale proprietății –, cele două categorii de gospodării, dependente una față de cealaltă, realizau producția capitalistă printr-o variată gamă de mijloace vechi. Deşi, în primele decenii ale secolului XX, munca salariată sporeşte în amploare – muncitorii salariați fiind aduşi şi de peste hotare, din ținuturile româneşti –, continua să persiste munca în dijmă, dijma la tarla ş.a. destul de larg răspândite. Printr-o legislație coercitivă, statul forța funcționarea acestui sistem hibrid, discriminatoriu şi neeficient.

La agravarea constantă a situației din agricultură a contribuit şi *extinderea arendăşiei*; fenomenul împiedica învestițiile productive, înrăutățind considerabil condiția țăranului. Monopolizarea pământurilor, în cuprinsul unor uriaşe *trusturi* de arendaşi, a determinat unele din formele cele mai inumane ale exploatării în lumea agrară din România. În 1913, 53,7% din suprafața moşiilor mai mari de 1.000 ha era arendată. În preajma anului 1907, aproximativ, 900.000 ha erau arendate unor străini, evrei sau bulgari. Numărul arendaşilor se ridica la 3.332. În Moldova, frații Fischer dețineau 189.000 ha culturi şi 47.000 ha pădure, Aşadar, latifundiul, pulverizarea micii proprietăți, marea arendăşie parazitară şi regimul de învoieli sunt semnele distinctive ale agriculturii din vechea România între cele două reforme (1864-1921).

Sporirea prețului pământului şi –, în consecință –, şi al arenzilor au avut drept urmare o creştere corespunzătoare a obligațiilor țăranilor, intensificarea muncii lor reprezentând principala sursă de sporire a veniturilor.

Lipsa unui eficace sistem de credit, capabil să satisfacă nevoile țăranilor (băncile populare, cu toate extensiunea luată, nu au dat rezultatele aşteptate) i-a lăsat pe aceştia la discreția cămătarilor; dobânzile s-au situat la cote incredibile. De asemenea, înzestrarea agriculturii cu maşini nu a fost

pe măsura necesităţii transformării moşiilor în întreprinderi producătoare. Dacă, în 1865, numărul maşinilor era de 752, în 1903, acesta a crescut la 43.520 (55 pluguri de aburi, 4.539 locomobile, 12.151 maşini de semănat, 18.451 maşini de secerat, 1.258 maşini de bătut porumbul şi 4.185 maşini de treier)[13].

În celebra sa lucrare *Neoiobăgia*, apărută în 1910, fruntaşul socialist român Constantin Dobrogeanu-Gherea făcea următoarea caracterizare regimului agrar existent în România după 1864:

„... Întocmire (economică şi politică-socială agrară particulară) hibridă şi absurdă", care „constituie problema agrară specifică ţării noastre". Aceasta, continuă Gherea, „constă în patru termeni: *raporturi de producţie în bună parte iobăgiste, feudale; o stare de drept liberalo-burgheză*, prefăcută în iluzie şi minciună, lăsând pe ţărani la discreţia stăpânilor; o *legislaţie tutelară* care decretează inalienabilitatea pământurilor ţărăneşti şi reglementează raporturile dintre stăpâni şi muncitori, raporturi izvorâte din cei doi termeni de mai sus; *insuficienţa pământului aşa-zisului mic proprietar ţăran*, pentru munca şi întreţinerea familiei sale, fapt care-l sileşte să devină vasal al marii proprietăţi".

„Regimul nostru dublu capitalist-iobăgist are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică aşa-zise învoieli) fără dezavantajele vreunei obligaţii, servituţi faţă de ea, şi are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare ţărănească, în acest dublu regim, are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligaţiilor boiereşti faţă de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăţi neatârnate de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăţi a muncii. Prin acest dublu regim capitalist-iobăgist, clasa noastră economiceşte dominantă a reuşit să realizeze toate avantajele regimurilor pentru dânsa şi toate dezavantajele amândurora regimurilor pentru ţărani [...].

[...] Într-o *ţară semicapitalistă şi neoiobagă cum e a noastră toate condiţiile favorizează foarte mult formarea latifundiilor*. Întru atâta întrucât suntem o ţară capitalistă, pământul a devenit la noi o marfă, trecerea lui din mână în mână neîndeplinind condiţiile împotrivitoare din alte ţări – e mai uşoară decât oriunde. Regimul nostru neoiobag, prin elementul lui capitalist-occidental, înlesneşte şi favorizează achiziţionarea şi rotunjirea latifundiului, iar prin elementul lui iobăgist favorizează şi face rentabilă această formă de proprietate rurală. Noi nu ne temem de concurenţa agrară a ţărilor occidentale capitaliste. Dimpotrivă, ca ţară agrară semicapitalistă, noi le facem concurenţă. La noi domneşte nu cultura intensivă, ci cultura extensivă. Or, aceasta din urmă (este) netăgăduit, mai rentabilă la proprietatea mare decât la cea mică. La noi, proprietatea mică nu poate să concureze pe cea mare, pentru motivul că proprietate mică, în adevărata accepţie a cuvântului, nici nu avem. Dar... neoiobăgia noastră, prin relaţiile de producţie existente, pune la dispoziţia proprietăţii mari latifundiare un muncitor semirobit, pe care îl lipeşte pământului, îl preface într-un muncitor prost plătit, semigratuit şi totodată liberează latifundiile de grija conducerii şi de necesitatea capitalului, pentru că neoiobagul lucrează cu inventarul său. În acest condiţii extraordinar de favorabile pentru latifundiarii ţării, nu e de mirare că latifundiile există, ci că nu progresează mai repede... Latifundiile sunt un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui..." [14].

Chiar fără să fim de acord cu termenul care defineşte esenţa regimului, trebuie să admitem că analiza omului politic este pătrunzătoare şi la obiect.

În Dobrogea, alipită României în 1878, prin dispoziţiile înscrise în legea din 1880, sunt recunoscute reglementările înscrise în *Codul funciar otoman* din 1858. Cea mai mare parte a pământului aparţinând statului, ţăranii îl puteau arenda, în schimbul unei plăţi. Scoaterea ţăranilor de sub dependenţa arendaşilor a grăbit procesul de diferenţiere. În aprilie 1882, a fost adoptată *legea asupra proprietăţii imobiliare*, în conformitate cu dispoziţiile căreia dobândirea, păstrarea şi transmiterea proprietăţii funciare urma să se facă potrivit legilor din România.

Dijma asupra pământului a fost desfiinţată prin răscumpărare, posesorii căpătând dreptul de a deveni proprietari, cu condiţia ca sumele aferente să fie plătite în termen de trei ani. Pe baza acestei legi, au fost deposedaţi foarte mulţi ţărani. Astfel, de pildă, numai în 1902, a fost deposedaţi 3.017 titulari, care posedau o suprafaţă de 36.611,1334 ha[15].

POLITICA AGRARĂ A CERCURILOR CONDUCĂTOARE. ÎNTRE CONCEPTIE TEORETICA SI REALITATE POLITICA. SOLUTII SI ACTE NORMATIVE. Reforma din 1864 a creat condiţii favorabile pentru dezvoltarea desfăşurată a capitalismului în România. Eliberarea proprietăţii de sarcinile care o grevau, desfiinţarea obligaţiilor de esenţă feudală şi eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor au creat, totodată, forţa de muncă liberă, necesară noii construcţii, precum şi piaţa internă pentru capitalism. Favorizând aceste condiţii, reforma nu a rezolvat, însă şi variatele aspecte ale problemei agrare; a creat, doar, premisele pentru dezvoltarea unei agriculturi cu caracter capitalist.

Strategia construcţiei nu era aceeaşi pentru toate sectoarele economiei. Industria şi infrastructura capitalistă, în general, în limitele în care s-au dezvoltat, au beneficiat şi de afluxul capitalului străin şi de adaptarea rapidă a culturii româneşti – a şcolii, mai cu seamă –, la nevoile construcţiei şi a cerinţelor moderne. Agricultura însă nu a putut beneficia de asemenea avantaje. Pentru ca efectele reformei să fi fost viabile ar fi fost necesare învestiţii colosale şi, mai cu seamă, ridicarea stării materiale, morale şi intelectuale a marii mase a ţăranilor, schimbarea mentalităţilor, înzestrarea cu mijloace compatibile cu cerinţele epocii. Într-un cuvânt, trebuiau pregătite acele condiţii pe care (la iniţierea reformei, încă) liberalii radicali le considerau necesare pentru ca actul să poată da rezultatele scontate. Din nefericire, nici una din aceste condiţii nu a putut să fie îndeplinite. Ele urmau să capete substanţă numai în timp. Reforma, se ştie, a fost

adoptată în lipsa acestor pregătiri prealabile. Situaţia în care se afla agricultura, după cei mai bine de 150 ani ai perioadei de tranziţie, solicita nu numai uriaşe învestiţii financiare. Dat fiind locul pe care sectorul agrar îl ocupa în viaţa economică şi socială a ţării, transformarea lui presupunea, practic, o revoluţionare radicală, pe care societatea românească nu era în măsură s-o realizeze într-un timp scurt. Investiţiile în agricultură au fost minime; ea s-a hrănit din propria sa substanţă, oferind, totodată, mijloacele necesare construcţiei celorlalte sectoare. Consecinţele acestei situaţii dezarmonice au imprimat o cadenţă mai lentă dezvoltării capitalismului în agricultură, adâncind criza „de creştere" a societăţii româneşti.

Evoluţia particulară a situaţiei din agricultură nu este o consecinţă a lipsei de interes a claselor conducătoare (a elitelor) faţă de agricultură, de ţărănime şi de problemele sale. Alături de celelalte probleme legate de construirea societăţii moderne (româneşti) şi de rezolvarea opţiunilor naţionale, acestea au fost preocupate tot timpul de găsirea soluţiilor capabile să amelioreze problemele economice legate de agricultură şi cele sociale, generate de situaţia în care se afla ţărănimea: interesele erau şi cele ale claselor dar şi cele, superioare, naţionale. Rezolvările nu puteau depăşi, însă, mijloacele existente. Ele trebuiau înscrise în limitele consemnate de legea din 1864 şi de Constituţia din 1866. *Proprietatea sacră şi inviolabilă* a fost consacrată de actul fundamental în proporţiile stabilite de reforma din 1864. Organizarea agriculturii şi transformările ulterioare trebuiau realizate pornindu-se de la această stare de lucruri.

Şi după 1866, *statul* şi-a asumat rolul de principal instrument de construcţie şi organizare a structurilor interne. Intervenţia în organizarea şi reglementarea agriculturii şi a relaţiilor agrare a fost firească, aşadar.

În linii generale, *politica agrară* urmărită şi aplicată de cele două principale partide de guvernământ – liberal şi conservator – nu se deosebea în punctele sale esenţiale. Şi unul şi celălalt se pronunţau pentru menţinerea marii proprietăţi şi pentru constituirea unei proprietăţi ţărăneşti mici, capabile să realizeze echilibrul economic, social şi politic în lumea satelor. Aceasta cu atât mai mult cu cât s-a constituit şi o nouă categorie de proprietari funciari, ridicaţi din rândurile burgheziei înstărite, care a alimentat rândurile vechii moşierimi. Deosebiri au existat, totuşi. Ele erau generate şi de mentalităţile diferite ale diverselor categorii de proprietari funciar, dar şi de perspectiva deosebită asupra procesului de dezvoltare a societăţii. În timp ce, în general, conservatorii se situau pe poziţia intransigentă a

apărării proprietăţii, considerând că era reformelor se încheiase odată cu domnia lui Alexandru I. Cuza, dezvoltarea societăţii urmând să se facă pornindu-se de la realităţile existente, liberalii apreciau dezvoltarea într-un orizont mai larg şi într-o altă dinamică.

Pentru a se asigura moşiilor mâna de lucru necesară – în cadrul sistemului de tranziţie existent –, a fost adoptată o legislaţie agrară specială, a cărei expresie concentrată a fost *legea învoielilor agricole*, aplicată imediat după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, care reglementa modalităţile de realizare a relaţiilor în arendarea pământului. Pe drept, Radu Rosetti aprecia că, prin intermediul acestei legi, „peste 95 de sutimi din populaţia ţării a fost scoasă în afară de orice lege". Legea, de excepţie, prevedea executarea directă a ţăranilor care nu-şi îndepliniseră contractele încheiate cu proprietarii, prin mijlocirea aparatului administrativ (în cazul contractelor agrare, nu se aplicau, aşadar, dispoziţiile legislaţiei ordinare). În 1872, conservatorii au adăugat legii din 1866 clauza „manu militari", în acord cu care execuţia ţăranilor putea să fie efectuată cu ajutorul forţei armate, aflată la dispoziţia proprietarilor. Această clauză a fost desfiinţată în 1882, în timpul când la conducerea Ministerului de Interne se afla C.A. Rosetti. Legea a fost din nou modificată în 1893, învoielile intrând în cadrul jurisdicţiei ordinare. Prin conţinut, dar şi prin abuzurile săvârşite în aplicarea lor, legile învoielilor agricole au reprezentat una din cauzele principale ale înrăutăţirii situaţiei ţăranilor şi a menţinerii tensiunii sociale.

Ultimul capitol din legea rurală din 1864 se ocupa de modalitatea de *vânzare a pământurilor din bunurile (domeniile) statului*, sector creat în urma secularizării averilor mânăstireşti (1863). Posibilitatea unei noi exproprieri fiind considerată exclusă, nevoia de pământ resimţită de ţărani (pe care legea nu o putuse satisface) urma să fie compensată – parţial, fireşte –, prin asemenea vânzări succesive, reglementate prin legi şi dispoziţii speciale.

Potrivit datelor oferite de G.D. Creangă, unul din cei mai avizaţi cercetători ai problemei agrare din România celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, prin legea rurală din 1864 şi legile de vânzare care au urmat până la începutul secolului XX, un număr de 629.389 ţărani au obţinut 2.562.479,3467 ha pământ[16]:

Anul legii	**Nr. ţăranilor împroprietăriţi**	**Suprafaţa în ha**	**Observaţii**
1864 (legea rurală)	467.840	1.766.258,2826	
1878-1879	48.342	228.328,9728	tineri căsătoriţi (însurăţei)

Anul legii	Nr. ţăranilor împroprietăriţi	Suprafaţa în ha	Observaţii
1881	4.970	23.069.7936	
1889	105.165	526.233,2526	Primele patru legi au atribuit loturi mai mici de 10 ha. Ultimele două, loturi mai mari de 10 ha.
1881	1.716	8.228,4339	
1889	1.549	20.360,6292	
Total	629.582	2.562.479,3467	

Una dintre cele mai importante legi de vânzare, în care principiul repartiţiei pământului în loturi de 5 ha a fost cu rigurozitate respectat, a fost cea din 1889, votată de guvernul junimist. Cu unele modificări necesare, legea a rămas în vigoare până în 1906, cu rezultatele consemnate în tabel. Au fost şi cazuri, pe care nu le-am nominalizat aici, în care numeroase moşii au fost vândute în corp întreg, favorizându-se, în acest fel, constituirea unor noi latifundii.

Legile de vânzare din domeniile statului nu au putut acoperi nevoia de pământ a ţăranilor şi nici nu au putut realiza obiectivele economice şi politice care le-au motivat.

O altă modalitate pentru a suplini lipsa pământurilor a fost aceea a constituirii *obştilor săteşti*, prin legea din 1904 – asociaţii pentru închirierea unor moşii. În anul 1913, erau constituite 495 asemenea *obşti* care întruneau un număr de 77.000 membri. Suprafaţa arendată era redusă, însă, atingând doar 1/6 din suprafaţa deţinută de arendaşi. De asemenea, *Casa rurală*, instituţie creată la începutul secolului XX, a reprezentat un fel de *bancă a pământurilor*. Cumpărând pământurile de la proprietari, instituţia le revindea ţăranilor în condiţii mai avantajoase.

S-a încercat, fără rezultate pe măsură, însă, să se organizeze şi un *sistem de credit* necesar agriculturii. În afara *creditului funciar rural*, creat în 1873, pentru sprijinirea marilor proprietari, în 1881, a fost înfiinţat *creditul agricol*, cu reprezentanţe în fiecare judeţ, care acorda împrumuturi pe termen scurt (9 luni). Reorganizat de mai multe ori, *creditul agricol* a devenit instituţie de stat (1892), având un capital de 20 milioane lei. De asemenea, au fost înfiinţate *bănci populare*, organizate după sistemul german Schulze-Delitsch. În anul 1902, funcţionau 700 asemenea bănci, care aveau un număr de 60.000 membri. În organizarea lor, un rol important i-a revenit lui Spiru Haret. În anul 1913, numărul băncilor populare a crescut

la 2.900. Din păcate, majoritatea creditelor acordate nu a fost productivă; sumele au fost folosite, mai mult, pentru acoperirea nevoilor curente.

În perspectiva de astăzi, mai puţin, poate, în cea a contemporanilor, preocupaţi mai mult de cotidian, într-o societate care evolua grăbit, distincţia dintre *problema agrară* şi *problema ţărănească* – dar şi strânsa interdependenţă dintre ele – sunt uşor de perceput. În urma reformei din 1864, profilul statului român a rămas precumpănitor agrar, în strategia dezvoltării economice şi sociale, marea proprietate funciară şi cea mică ţărănească reprezentând componente esenţiale. Ţărănimea, principala forţă productivă a naţiunii, angajată în agricultură, trebuia să fie atrasă şi interesată în construcţia noii societăţi modernă, care nu putea să fie decât o societate democratică, în care toţi cetăţenii urmau să aibă drepturi şi îndatoriri egale. Eliberaţi de servituţile lumii vechi, ţăranii trebuiau ridicaţi la calitatea de cetăţeni, participanţi activi la construcţia naţională. Gândirea politică românească a reliefat legătura organică dintre cele două probleme; ideologia patruzecioptistă şi larga dezbatere publică ce a precedat reforma din 1864 i-au subliniat toate laturile. Din nefericire, în practica politică a regimului monarhiei constituţionale – chiar în condiţiile în care statul a rămas instrumentul principal al construcţiei moderne – viziunea teoretică de la '48 asupra problematicii agrare, nu a putut fi menţinută şi aplicată în laturile sale definitorii. Au existat piedici insurmontabile, uşor de înţeles. Practic, România îşi începea, abia, viaţa politică modernă, cu partide şi oameni care şi-au format şi definit ideologia *în mers*. Conservatorii, apărători ai marii proprietăţi funciare, şi-au păstrat şi consolidat poziţiile, în timp ce liberalii radicali au fost constrânşi să renunţe la veleităţile revoluţionare cu care se remarcaseră la 1848; ambianţa europeană *nu le mai îngăduiau. Mijloacele materiale au lipsit şi nici nu a existat* intenţia de a adopta o politică specială de protecţie socială faţă de ţărănime. Votul censitar şi regimul politic oligarhic, care a dominat întreaga epocă, inconsistenţa clasei de mijloc, în curs de formare, însă, au exclus, cu totul, aproape, ţărănimea de la participarea la viaţa politică. Analfabetismul, degradarea materială şi morală a satului, lipsa spiritului civic ş.a. nu puteau să-i confere încă acest drept. Drumul spre democraţie era lung, încă şi piedicile păreau de netrecut. Într-un interval de timp foarte scurt, România şi-a construit structurile moderne. O strategie cu mai multă perseverenţă urmărită în aplicarea practică a principiilor sale a fost în domeniul industriei, în organizarea creditului, în construcţia infrastructurii

capitaliste, în cultură. În sectorul agrar, interesul individual sau de grup a acționat cu mai multă vigoare. Apărarea acestuia, prin legislația de excepție, a fost mai eficientă decât măsurile de asistență socială şi de apărare şi promovare a intereselor generale ale țăranilor. Aşa cum s-a putut observa, preocupări în acest sens au existat. Însă, legislația agrară ineficientă, elaborată nu în spirit democratic, ci în acel al unor interese înguste – ale proprietarilor funciari –, nu putea fi eficientă, pentru a îngădui populației rurale să-şi acomodeze ritmul dezvoltării la cel general.

Țăranii au răspuns acestei *provocări a dezvoltării* cu mişcări şi răscoale, care au brăzdat întregul sfârşit al epocii noastre moderne. Frământările sociale au concentrat şi mai mult atenția asupra țărănimii, asupra nevoii de soluționare a *problemei țărăneşti* în acord cu spiritul epocii şi cu nevoile naționale. Au activizat viața politică şi intelectuală a națiunii, au grăbit fixarea pozițiilor, adoptarea atitudinilor şi a măsurilor de integrare a țărănimii în cuprinsul construcției democratice. Statul şi curentele politice care-i defineau ideologia, partidele care asigurarea aplicarea în practică a strategiei dezvoltării, au izbutit, în cele din urmă, să dea problemei agrare o rezolvare în acord cu interesle sociale şi naționale ale țării. La începutul secolului XX, aşa cum se va observa în continuare –, măsurile în acest sens au putut să fie adoptate deoarece societate evoluase, se apropiase de democrația, a cărei instaurare va fi deschisă de reformele fundamentale care au însoțit constituirea statului național unitar, creat în 1918, în urma primului război mondial.

Partidul conservator, alcătuit, în marea sa majoritate, din reprezentanți ai proprietății funciare, apărători ai acesteia, a promovat – cu mai multă consecvență, poate, decât liberalii –, ideea constituirii unei mici proprietăți țărăneşti, capabile să mențină echilibrul economic şi social mai cu seamă, în lumea satelor. El nu recunoştea existența unei chestiuni agrare în România. „La noi, notà, de pildă, Virgil Arion – căruia-i aparținea formula –: «țăranul bogat a fost întotdeauna o excepție»". Relele din agricultură, constata un alt om politic conservator – Em.N. Lahovary –, se află în mentalitatea țăranilor (cultivată de liberali) că trebuie să primească pământ, devenind cerşetori, când umili, când amenințători". Problemele din lumea satelor, continua el, „nu pot fi rezolvate prin distribuirea de pământ. Legea din 1864, care a împroprietărit pe toți țăranii, n-a îmbogățit pe niciunul [...] (ei) par a fi mai săraci ca oricând". În afară de abuzurile administrației, de existența intermediarilor, arendaşi şi cămătari, de

impozitele mari, de lipsa de cultură a ţăranilor, a unei industrii capabile să înghită surplusul de muncă din agricultură, de instigaţiile liberalilor şi ale socialiştilot, conservatorii atribuiau situaţia din lumea satelor relei organizări economice, precum şi existenţei unui sector redus al micii proprietăţi. „Nu faptul că sunt 200 sau 300.000 ţărani capi de familie care nu posedă pământ e îngrijorător – nota C. Garoflid, unul din teoreticienii partidului conservator –, ci faptul că cei 920.000 care posedă ½ din suprafaţa agricolă a ţării o au în bucăţele nesatisfăcătoare. Avem prea mulţi ţărani proprietari pe întinderi prea mici de pământ"[17].

În optica partidului – aceasta nu a fost părăsită nici chiar după răscoala din 1907 –, marea proprietate reprezenta o condiţie esenţială pentru progresul economic al societăţii româneşti; proprietatea mică nu poseda nici forţa organizatorică, nici cea financiară şi tehnică pentru a practica o cultură intensivă. Soluţiile pentru îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor – nu pentru rezolvarea *problemei agrare* – constau în vânzarea de pământ din domeniile statului, în inalienabilitatea pământurilor ţărăneşti, în îmbunătăţirea administraţiei, eficienţa creditului, ridicarea nivelului cultural al ţărănimii. Proprietatea, aprecia fruntaşul conservator N. Filipescu, „nu poate fi decât rodul priceperii şi strădaniei muncitorului pătruns de gândul unui destin moral în viaţă. Iar acest destin nu-i poate fi arătat decât prin organele de cultură ale poporului: biserică, şcoală şi oştire"[18].

Aceste principii au fost incluse în toate actele oficiale, partidul conservator afirmându-şi disponibilitatea de a sprijini orice reformă ce nu aduce atingere dreptului de proprietate, „punct fundamental în constituţie şi în starea noastră socială", respingând „ca o utopie primejdioasă formula că orice sătean muncitor de pământ trebuie să fie înzestrat cu pământ"[19]. În opinia fruntaşilor conservatori (P.P. Carp, de pildă), exproprierea reprezenta „un mare rău care se face ţăranului, lucrătorilor [...] un rău foarte mare acestei ţări"; „un remediu brusc, revoluţionar şi, în ultimă instanţă, inutil"[20].

Partidul liberal, mai apropiat de perspectiva integratoare a societăţii româneşti moderne, căruia-i aparţin iniţiativele cu adevărat înnoitoare, din raţiuni care decurgea din esenţa însăşi a liberalismului, s-a situat, din capul locului, pe poziţia respectării proprietăţii, a garantării existenţei şi a libertăţii acesteia; s-a pronunţat pentru îmbunătăţirea administraţiei interne şi izolarea agitatorilor. În accepţiunea unora dintre fruntaşii liberali, *problema agrară* reprezenta, de fapt, nu o chestie de pământ, ci de reglemen-

tare a muncii pe baze moderne. În opiniile sintetizate ale fruntaşilor liberali, cauzele care au generat chestiunea agrară erau abuzurile administraţiei şi ale trusturilor arendăşeşti ale străinilor, regimul nedrept al învoielilor agricole, fiscalitatea, lipsa islazurilor şi a creditelor ieftine, lipsa de cultură a ţăranilor ş.a. Spre deosebire de conservatori, liberalii au luat în discuţie şi cauzele adânci care decurgeau din structura proprietăţii, din fărâmiţarea loturilor ţărăneşti. Deşi perspectiva de abordare a „problemei" era mai largă[21], soluţiile propuse de liberali, chiar şi după 1907, nu au depăşit, în general, orizontul iniţial. În programul din 1906, măsurile preconizate se limitau la aplicarea legilor în întregul lor, la stabilirea relaţiilor de încredere reciprocă şi „colaborare prietenească" între ţărani şi proprietari, înfiinţarea Casei rurale, la ajutorul acordat ţăranilor de către biserică şi şcoală.

Legile liberale care au urmat răscoalei din 1907, importante în esenţa lor, nu depăşeau, nici ele, limitele principiilor liberale pe care partidul trebuia să le respecte în opera de guvernare. Şi de data aceasta, credem, responsabilitatea guvernării şi importanţa şi consecinţele unei soluţii mai radicale nu au îngăduit liberalilor (unora dintre dânşii, cel puţin) să propună o nouă împroprietărire a ţăranilor, înainte de a fi pregătite condiţiile interne favorabile şi cele din afară[22]. Primul război mondial nu a mai îngăduit aşteptarea. Din nou, cele două acte fundamentale (reforma agrară şi noua constituţie) au trebuit să fie date înainte ca aceste condiţii să fie pe deplin realizate. România mare avea nevoie de ele; timpul nu mai putea aştepta.

Prin importanţă şi implicaţii, problema agrară a polarizat atenţia întregii societăţi, antrenând, într-o vie dezbatere, nu numai cercurile responsabile ale conducerii politice, ci opinia publică în totalitatea ei. Literatura i-a rezervat un loc predilect. Cele două curente: *Semănătorismul*, care exprima, mai mult ideile conservatoare, înfăţişând idilic viaţa agrară şi *Poporanismul*, exponentul cel mai radical al burgheziei, au dat expresia aspectelor fundamentale ale *problemei agrare*, lărgindu-i orizontul de percepere şi înţelegere. Mişcarea socialistă, la rândul ei, prin activitatea sa teoretică şi practică, prin explicaţiile mai largi asupra esenţei problemei agrare şi prin soluţiile mai radicale preconizate, prin organizarea ţăranilor în cluburi socialiste ş.a. a jucat un rol important în menţinerea problemei agrare pe primul plan al vieţii publice. De asemenea, glasul socialiştilor (în sprijinul ţăranilor români) a fost auzit la congresele internaţionale socialiste ale timpului.

Trecerea socialiştilor români – a „generoşilor" – în partidul liberal, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a contribuit, efectiv şi la întărirea aripii radicale a partidului liberal. În interiorul acestuia se afla o puternică grupare moşierească, alcătuită din proprietari funciari, care-şi obţinuseră domeniile sub imperiul împrejurărilor şi a legislaţiei care au urmat reformei din 1864.

În rândul ţărănimii, mişcarea politică pentru susţinerea intereselor proprii – după încercarea lui Constantin Dobrescu-Argeş, din 1885, de a crea o *partidă ţărănească* –, prinde consistenţă în 1906, când, sub conducerea lui Vasile Kogălniceanu, fiul marelui om politic, au loc lucrările primului congres ţărănesc, în urma căruia sunt constituie *reuniunile ţărăneşti locale*.

Răscoalele ţărăneşti, care – cu începere din 1888 –, au agitat întreaga perioadă a istoriei noastre moderne, având un atât de dramatic deznodământ în 1907, angajând conştiinţele româneşti şi activitatea politică, au contribuit la adâncirea dezbaterilor în jurul problemei agrare şi la clarificarea acesteia, grăbindu-i soluţionarea.

FRĂMÂNTĂRI ŞI RĂSCOALE ŢĂRĂNEŞTI LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. CONSECINŢE. În preajma războiului de independenţă, când consecinţele noului sistem agrar începuseră să fie puternic resimţite, frământările ţărăneşti îmbracă forme variate, devenind tot mai frecvente. Generalizarea acestora a fost evitată de împrejurările războiului, de venirea la putere a liberalilor (în 1876), care au întreţinut speranţa unor măsuri mai largi în favoarea ţăranilor. Legile de vânzare din bunurile statului, elaborate şi aplicate în 1881, 1884 şi 1886, intrarea în stăpânirea ţăranilor a proprietăţilor embaticare din Dobrogea şi desfiinţarea clauzei „manu militari" (1882) din legea învoielilor agricole nu au putut atenua consecinţele provocate de funcţionarea noului sistem agrar. Războiul, prin multiplele sarcini impuse ţăranilor, mai cu seamă, deteriorând situaţia acestora, a sporit tensiunea socială. Potrivit aprecierilor[23], numai între anii 1887 şi 1888, în întreaga ţară, au avut loc peste 300 acţiuni ale ţăranilor. În cuprinsul acestora, un loc important l-a avut *mişcarea petiţionară*. Răscoala din 1888, care deschide seria marilor frământări sociale, s-a desfăşurat pe fondul confuziei create de aplicarea legii pentru verificarea pământurilor date ţăranilor în conformitate cu articolele 5-6 din legea rurală din 1864 (1887). Trebuie reţinut faptul că, în

perioada care a precedat răscoalei, problema agrară fusese integrată statornic în peisajul economic, social şi politic românesc, ca urmare a propagandei efectuate la sate de cercurile socialiste. În 1886, apăruse programul socialist, elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea (*Ce vor socialiştii români*), în care figura problema proprietăţii colective asupra pământului, care îşi găsise un loc de dezbatere în presa vremii. De asemenea, tot în acest timp, din iniţiativa lui Constantin Dobrescu-Argeş, se constituie bresle ale muncitorilor de pământ şi, apoi, primul partid ţărănesc.

Începută la Urziceni-Ilfov, în ultima decadă a lunii martie, pe fondul general al frământărilor politice generate de lupta *Opoziţiei unite* împotriva guvernării liberale, răscoala s-a extins, cu repeziciune, în întreaga ţară. În 28 din cele 32 judeţe ale ţării, au avut loc frământări sau răscoale, care au variat ca intensitate şi manieră de desfăşurare. Cel mai mare număr de sate răsculate l-au dat judeţele Roman şi Botoşani, în Moldova, Ilfov, Prahova, Ialomiţa, Dâmboviţa şi Vlaşca, în Muntenia. Răscoala a atins intensitatea maximă între 1/13 şi 8/20 aprilie 1888. Printre localităţile în care răscoalele au îmbrăcat forme violente, represiunea fiind foarte aspră, menţionăm Lipia Bojdani, unde au fost înregistraţi peste 100 morţi şi răniţi şi Dumbrăveni-Botoşani, unde au participat circa 1.000 ţărani. Cerinţele cele mai frecvent formulate au fost: pământ şi porumb. În cursul răscoalei, ţăranii au pătruns în unele centre administrative pentru a-şi impune cerinţele (Olteniţa, Călăraşi, Galaţi, Botoşani). Grupuri de răsculaţi au pătruns şi în capitală.

Represiunea a fost dură. Guvernul junimist, instituit după căderea cabinetului liberal, a acţionat fără cruţare. În cursul „operaţiilor” desfăşurate după toate regulile artei militare, au fost ucişi sau răniţi peste 1.000 ţărani. Alţi 3.000 au fost arestaţi, mulţi dintre ei suferind condamnări severe.

Prin amploarea şi consecinţele sale, răscoala a zguduit opinia publică. Din domeniul particular al relaţiilor bilaterale, pe care o situase, pentru un timp, legea din 1864, problema agrară a trecut, din nou, brusc, în cadrul vieţii publice, subliniindu-şi, accentuat, aspectele economice, sociale şi politice. Reacţia provocată – pe termen lung –, a reliefat legătura strânsă existentă întreg progresul ţării, situaţia ţăranilor şi întocmirea socială. A fost mai bine înţeles adevărul potrivit căruia soluţia problemei agrare nu putea fi decât *globală*, în cuprinsul unui regim democratic. Forţele interesate în instituirea unui asemenea regim şi-au sporit rândurile şi sfera acţiunilor.

Fără să se mai manifeste cu aceeaşi amploare şi fără să mai îmbrace un caracter general – provocate de aceeaşi stare de lucruri, care nu s-a modificat în esenţa sa –, mişcările ţărăneşti au continuat, înscriindu-se ca un factor de permanenţă în peisajul social şi politic al României moderne. Le întâlnim, în continuarea răscoalei din 1888, în vara anului 1889 (judeţele Iaşi, Vaslui, Roman, Bacău, Buzău, Vlaşca, Ilfov), în toamna anului 1893 şi în iarna anului următor (1894), provocate direct de trei dintre legile votate de guvernul conservator, care au agravat condiţiile de viaţă ale ţăranilor, întărind, totodată, regimul represiv (*legea jandarmeriei rurale*, ianuarie 1893, *legea clerului mirean şi a seminariilor*, februarie 1893, *legea maximului taxelor comunale*). Mişcările au continuat în anii următori (1895-1898), izolat, însă. Au crescut în frecvenţă şi amploare în anul 1899, în legătură cu *înfiinţarea cluburilor socialiste la sate*, în urma hotărârii adoptate de PSDMR, la cel de al doilea congres al său, din 1894. În satele unde au funcţionat asemenea cluburi (numărul lor a fost evaluat la 231), în Muntenia, mai cu seamă, au avut loc mişcări, impulsionate şi organizate de activitatea desfăşurată de socialişti în lumea satelor.

Răscoalele au continuat şi la începutul secolului XX. Sunt semnalate în 1900 şi în anii 1904-1906; acestea stabilesc legătura cu marea răscoală din 1907, care încheie ciclul marilor frământări sociale din istoria României moderne.

Prin zguduirile ce le-au provocat, prin reacţiile ce le-au determinat, prin soluţiile care le-au impus, răscoalele ţărăneşti au reprezentat un important factor de progres în societatea românească; au oferit un puternic suport orientărilor progresiste, impulsionând accesul spre rânduielile democratice. Au silit cercurile conducătoare să renunţe la prejudecăţile doctrinare, în favoarea unei soluţionări capabile să servească interesele naţionale ale României. Răscoala din 1907 a reprezentat marele moment al adevărului. Ea este mai mult decât o răscoală ţărănească de proporţii, provocată de rânduielile economice sau de incapacitatea claselor conducătoare de a găsi problemei agrare rezolvări sociale şi politice în acord cu spiritul veacului. Este o consecinţă a procesului de creştere a societăţii, un stimulent hotărâtor pentru instituirea regimului democratic, în sensul căruia evolua aceasta.

Crizele economice de la începutul secolului XX, la care s-au adăugat ani succesivi de secetă, forţarea exportului de cereale şi înrăutăţirea condiţiilor de existenţă a ţăranilor, sporirea considerabilă a arenzilor, ca

urmare a monopolizării terenurilor agricole de către trusturi arendăşeşti, ineficienţa sistemului de credit ş.a. au agravat, într-o măsură fără precedent, situaţia în lumea satelor. La toate acestea, s-a adăugat criza marii proprietăţi funciare. Transferul masiv de proprietate, incapacitatea moşierilor de a-şi exploata raţional moşiile, lipsa creditului, generalizarea arendăşiei şi consecinţele nefaste ale acestui fenomen asupra agriculturii, în general şi asupra condiţiei ţăranilor, toate au întreţinut o continuă stare de tensiune socială şi politică.

Jubileul din 1906 – sărbătorirea a 40 ani de la instituirea regimului monarhiei constituţionale –, a reliefat, limpede, existenţa – în cuprinsul societăţii româneşti – a celor *două lumi*: aceea a progresului autentic, realizat pe un segment restrâns al acesteia şi cea a stagnării, a sărăciei în care se zbăteau, încă, satele, copleşite de lipsa pământului şi a hranei, de povara impozitelor, de boală şi analfabetism. Spiritele cele mai lucide ale epocii au subliniat această discrepanţă, avertizând asupra consecinţelor. C. Stere, de pildă, promotor al curentului poporanist, îngrijorat de consecinţele crizei pe care o traversa societatea românească, consemna, profetic: „se apropie momentul când regatul român va trebui să se supună unui examen sever în faţa istoriei”[24].

Răscoala a început pe fondul acestei crize şi tensiuni generale. Acest început a fost marcat de o largă mişcarea petiţionară a ţăranilor de la Flămânzi-Botoşani (8/21 februarie 1907), extinsă, apoi, în numeroase sate din judeţele Iaşi şi Dorohoi, împotriva învoielilor impuse de arendaşii trusturilor din regiune, administrate de Mochi Fischer şi Iuster. Mişcările s-au extins şi au crescut în amploare. Mase de ţărani asaltează oraşele de reşedinţă (Dorohoi, Botoşani, Iaşi), ocupă târgurile (Bivolari, Bucecea, Tg. Frumos).

Deoarece, în Moldova, ţinta atacurilor au fost arendaşii, cârciumarii sau oamenii acestora – evrei, în majoritatea lor –, s-a acreditat aserţiunea potrivit căreia mişcările ţăranilor ar avea un caracter antisemit. Curând, însă, pe măsură ce mişcările s-au extins, s-a constatat că ţăranii nu fac nici un fel de distincţie între naţionalitatea moşierilor şi a arendaşilor.

Răscoalele au cuprins întreaga Moldovă şi Muntenia. În Oltenia, principalul focar a fost în judeţul Dolj. La Băileşti, armata a pulverizat cu tunurile baricadele ridicate de ţărani. De asemenea, satele Stăneşti, Hodivoaia şi Vieru, aflate în Muntenia, au fost bombardate. Ţăranii ard şi jefuiesc conace, pătrund în oraşe, ocupă gări şi sedii ale instituţiilor administrative.

Sub presiunea evenimentelor, guvernul conservator – deşi poseda majoritatea în Parlament –, îşi prezintă demisia. Represiunea, de o neobişnuită asprime –, a fost realizată cu acordul celor două partide politice de guvernământ. Destabilizarea internă putea să aibă repercusiuni grave; putea deschide, totodată, apetiturile imperialiste ale marilor puteri limitrofe. Rezultatul general al represiunii s-a soldat cu circa 11.000 de victime, la care s-au adăugat zecile de mii de arestaţi, urmăriţi şi judecaţi, pentru participare directă sau adeziune la răscoală. Arestări au fost efectuate şi în rândul muncitorilor, al intelectualilor şi al soldaţilor care au fost alături de „robii albi ai brazdei negre" – cum îi numeşte N. Iorga pe ţărani.

Întreaga societate românească a fost zguduită. Reacţia a fost pe măsură.

Răscoala a grăbit adoptarea legislaţiei în domeniul agrar, aflată în studiu sau în stare de proiect, întregind-o şi completând-o cu noi măsuri, care au pregătit soluţiile mai radicale de mai târziu. În rândul legilor votate de guvernul liberal în perioada ulterioară răscoalei notăm: *Legea pentru învoielile agricole*, care stabilea maximul de arendă şi minimul de retribuţie ce urma să revină ţăranilor, *Legea pentru mărginirea dreptului de a ţine moşii în arendă*, *Legea pentru înfiinţarea Casei rurale* şi cea pentru *trecerea în proprietatea statului a moşiilor stăpânite de persoane juridice sau de utilitate publică* şi *Legea pentru arendarea moşiilor statului Casei şcoalelor, Casei bisericii, judeţelor, comunelor şi aşezămintelor de binefacere şi de cultură naţională, la asociaţiunile ţărăneşti sau pentru exploatarea lor în regie* (din 1908, 1909, 1910), care au în vedere organizarea *obştilor săteşti de arendare*. Legea – sau cele trei legi, mai bine zis – avea drept obiectiv nu numai să pună la dispoziţia ţăranilor pământul trebuincios, ci să-i şi îndrume către o cultură sistematică şi modernă şi spre dezvoltarea creşterii raţionale a animalelor.

În egală măsură, au fost modificate şi legile cu privire la acordarea creditelor, sporindu-se înlesnirile pentru creditele acordate ţăranilor. O rezolvare în sens mai radical nu era străină liberalilor. Momentul nu venise, încă, pentru a o putea pune în practica vieţii politice şi sociale.

Răscoala din 1907 a lăsat urme adânci în conştiinţa societăţii româneşti, stimulând dezbaterile în legătură cu modalităţile de rezolvare a *problemei agrare*. Pe terenul crizei sociale şi politice, a unei adânci efervescenţe interne, agravate de condiţiile internaţionale de la începutul secolului XX, a fost elaborat noul program liberal, care trebuia să dea un răspuns pe măsură problemelor fundamentale de care depindea evoluţia

societăţii româneşti, existenţa şi destinul României. Viitorul conducător al Partidului liberal, Ion I.C. Brătianu, care i-a succedat lui D.A. Sturdza, în 1909, afirma, fără echivoc, opinia cu privire la necesitatea soluţionării problemei agrare în sensul general, naţional. Poziţia sa nu era singulară. „Nu ne gândim, spunea omul politic român, cu prilejul unei călătorii peste Carpaţi, să desăvârşim opera unităţii naţionale înainte ca opera de dreptate prin împroprietărire şi votul obştesc să fie îndeplinită la noi acasă". Scopul reformelor, afirma el cu alt prilej, este „întărirea întocmirilor politice şi sociale ale poporului român, singurul mijloc prin care masele puteau fi interesate la idealurile naţionale şi prin care se putea da revendicărilor noastre, pe lângă legitimitatea lor istorică şi un suport moral"[25].

OBSERVATII FINALE. Noua poziţie a Partidului Naţional Liberal faţă de rezolvarea *problemei agrare*, nu s-a precizat imediat după 1907. Manifestul-program al partidului, din 1911, reafirma poziţia anterioară, în acord cu care „preocupaţi de dezvoltarea firească şi liniştită a statului, am căutat şi vom căuta, întotdeauna, să desrădăcinăm ideea greşită şi primejdioasă pe care unele legislaţii agrare au sădit-o în sufletul ţărănimii, că statul poate şi trebuie să fie distribuitorul direct şi etern al pământului" [26]. Gruparea poporanistă din jurul revistei „Viaţa Românească", în fruntea căreia se afla C. Stere, propunea o nouă împroprietărire, apreciată drept soluţie esenţială pentru progresul economic şi social al ţării, pentru democratizarea vieţii de stat. Din rândul conservatorilor – care se pronunţau, în continuare, pentru menţinerea intactă a marii proprietăţi funciare –, s-au ridicat voci în favoarea unei noi împroprietăriri. C. Garoflid, unul dintre aceştia, propunea exproprierea a 500.000 ha din moşiile particulare şi acordarea în favoarea ţăranilor a încă 500.000 ha din moşiile statului. Radu Rosetti, şi el, se pronunţa în favoarea unei reforme pe o asemenea bază. Partidul Conservator Democrat, în fruntea căruia s-a aflat Take Ionescu, de la începutul formării sale, încă (1908), a inclus în program reducerea proprietăţii funciare, prin vânzare sau arendare în favoarea ţăranilor. La rândul său, Partidul Social-Democrat, reorganizat în 1910, propunea exproprierea marii proprietăţi şi arendarea pământului pe termen lung, în favoarea ţăranilor. *Neoiobăgia*, lucrarea semnată de C. Dobrogeanu-Gherea, înfăţişa un amplu tablou al realităţilor agrare din România, completând literatura bogată apărută în urma răscoalei, care explica temeiurile răscoalei ţăranilor, propunând soluţii în acord cu logica timpului şi cu interesul naţional.

În 1913, pregătindu-se să reia puterea – în timp ce conservatorii își celebrau victoria politică încununată prin pacea de la București, care încheia războaiele balcanice –, partidul liberal, prin scrisoarea conducătorului său (Ion I.C. Brătianu), din 7 septembrie 1913, publicată în oficiosul „Viitorul", pronunța, deschis, ideea exproprierii unei părți a marii proprietăți, în vederea împroprietăririi țăranilor și o reformă electorală, care să impună votul universal într-un colegiu unic. Cele două probleme au fost incluse în moțiunea congresului partidului liberal din 20 septembrie a aceluiași an. Ele nu au fost considerate drept probleme noi, ci expresia continuității politicii partidului liberal, în serviciul dezvoltării statului român.

Deși limita exproprierea la moșiile mai mari de 1.000 ha, soluția a stârnit un larg ecou și o puternică reacție în toate straturile societății. O expresie concentrată a acestei reacții a fost și apariția documentului intitulat *Marea proprietate și exproprierea*, în care, în numele partidului conservator, Constantin Argetoianu exprima rațiunile care, în opinia partidului său, solicitau păstrarea intactă a marii proprietăți funciare. Soluționarea problemei agrare, aprecia omul politic, nu trebuia să înceapă prin exproprierea marii proprietăți, „ci prin întemeierea asociațiilor de cultură în care țărănimea să-și găsească rostul de existență fără să jignească rostul inductabilelor legi economice cărora agricultura noastră era supus [...]" [27]. Era, aceasta, se poate admite, cântecul de lebădă al partidului conservator, a cărui rațiune de a fi dispăruse odată cu criza acută prin care trecea marea proprietate funciară, care nu mai putea supraviețui în limitele existente.

Parlamentul constituit în 1914 a avut mandatul de a proceda la revizuirea pactului fundamental (a Constituției), în vederea înfăptuirii celor două mari reforme. În iuni 1914, Camera și-a început lucrările, urmând ca, în sesiunea de toamnă, să-și prezinte proiectele de lege. Izbucnirea războiului și, apoi, participarea României nu a mai îngăduit-o.

Întrunită la Iași, în 1917, Adunarea constituantă a reluat dezbaterile în jurul exproprierii moșiilor și a împroprietăririi țăranilor. De la ideea *exproprierii parțiale* a moșiilor de peste 1.000 ha și vânzarea lor la țărani, s-a ajuns – în 1914 –, la soluția unei exproprieri mai largi, de 2 milioane ha teren cultivabil. În cele din urmă, s-a ajuns la soluția aplicată în 1921, în acord cu care, la nivelul întregii țări, întregită în hotarele din 1918, s-a legiferat exproprierea a circa 6 milioane ha.

Reforma nu a fost numai o simplă operație de redistribuire a pământului, cu scopul de a redresa situația materială și condiția morală a țăra-

nilor. A fost o măsură necesară, pentru rezolvarea crizei de sistem în care intrase România şi care solicita o abordare nouă, capabilă să îngăduie, odată cu progresul economic şi instituirea unui regim de libertăţi democratice, de natură să justifice şi să întărească actul politic al Marii Uniri din 1918.

LE PROBLEME AGRAIRE EN ROUMANIE DANS LA DEUXIEME MOITIE DU XIXe SIECLE

ENTRE DEUX REFORMES - 1864-1921

– Résumé –

La deuxième partie de l'étude esquisse les dimensions du problème agraire, à partir de la réforme de 1864, jusqu'à la nouvelle distribution des terres aux paysans, suite à la Grande Guerre. C'est la période dans laquelle le problème agraire este entré dans la phase finale de sa solution, dans le contexte de la formation des structures modernes de l'Etat roumain et de l'accomplissement de l'union politique, en 1918.

Dû au modeste développement industriel, l'agriculture est restée pour longtemps la ressource principale d'accumulation pour le revenu national. La réforme agraire de 1864 avait déclaré la propriété sacre et inviolable, avait libéré les paysans des charges fiscales et en travail qu'ils étaient censé accomplir et leur avait distribué les terres qu'ils travaillaient déjà, suivant les prescriptions des lois antérieures. Les conséquences économiques et sociales en furent considérables.

En un demi-siècle après 1864, les superficies cultivées avec des céréales ont presque triplé. La liberté des paysans a créé les conditions pour la structuration de l'économie de marché. Un marché interne de la production capitaliste et de la force de travail libre a pris naissance. Mais, comme conséquence d'une répartition inégale des terres et du manque des moyens suffisants de travail, nécessaires à une production capitaliste à grande échelle, il s'est avéré nécessaire d'instituer un *régime de transition*, caractérisé par la cohabitation des modalités traditionnelles et nouvelles d'exploitation et d'organisation du travail. La grande propriété este restée une réalité tant du point de vue économique, que social et, tout en continuant d'être dépendante de la force de travail des paysans, comme ceux-ci de leurs propriétaires.

Au début du XXe siècle, la répartition de la propriété en Roumanie étaient la suivante: 7.790 grands propriétaires avec des superficies au dessus de 50 ha (à savoir 0,8% du nombre total des possédants de terres) contrôlaient 50,8% de toutes les superficies, tandis que 929.939 paysans (qui représentaient 95,4% du nombre total des propriétaires terriens) avec des superficies en dessous de 10 ha ne contrôlaient que 34,18% du total des superficies. Plus de 60% des grandes propriétés étaient données en fermage.

Les relations agraires ont été réglementées par des arrangements successifs à valeur de loi entre les propriétaires et les paysans, dont le but était d'assurer la force de travail nécessaire à la grande propriété. Elles constituaient une forte expression du régime agraire transitoire, jugé par Constantin Dobrogeanu-Gherea comme instituant une «nouvelle servitude» pour les paysans.

Les graves conséquences de cette situation d'iniquité ont été les séries successives des révoltes paysannes de la fin du XIXe siècle et du début du XXe, qui on culminé par le grand soulèvement de 1907.

La solution équitable du problème agraire par une répartition plus correcte des terres était censée d'assurer aux paysans un niveau de vie décent, de diminuer le décalage entre industrie et

agriculture et de favoriser un développement équilibré de la société roumaine. La réforme de 1921, réalisée dans la nouvelle Roumanie unifiée de l'après guerre et qui a donné des terres à plus de 6 millions de paysans, en fut la mesure logique, prise en vue de ces buts.

Note

[1] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 414, 623.

[2] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4 (*Neoiobăgia – Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*), Bucureşti, 1977, p. 6 (sublinierile sunt ale noastre).

[3] *Istoria economică a României*, coordonator N.N. Constantinescu, Bucureşti, 1997, p. 271, 276, 283.

[4] Apud R.N. Căpitănescu, *Raport prezentat Dlui Ministru de Finanţe asupra recensământului fiscal din 1905*, Bucureşti, 1906.

[5] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. 103. Date asemănătoare la Mircea Iosa, *Relaţiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, „Revista de istorie", t. 35, nr. 2, 1982, p. 207 (reproduse după Gh. Ionescu-Siseşti, *Politica agrară cu privire specială la România*, p. 86).

[6] C. Stere, *Ţară de latifundii. Scrieri*, ediţie îngrijită de Z. Ornea, Bucureşti, 1979, p. 385-386.

[7] Cf. I. Adam. N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 239.

[8] *Ibidem*, p. 186-189. N.N. Constantinescu oferă cifra de 368.727 capi de familie (28% din total). În multe judeţe, notează autorul, procentul era mai mare decât media pe ţară (Brăila 48,5%, Tulcea 47%, Constanţa 42,3%, Putna 37,2%). *Loc. cit.*, p. 298.

[9] Cf. *Marea răscoală a ţăranilor din 1907* (sub redacţia lui A. Oţetea şi I. Popescu-Puţuri), Bucureşti, 1967, p. 87).

[10] C. Stere, *Foametea constantă şi chestiunea agrară, op. cit.*, p. 344.

[11] La începutul secolului XX, un număr de 2.248 mari proprietari funciari, cu un venit de peste 10.000 lei, dispuneau de 102.131.987 lei anual, tot atât, aproape, cât realizau 1.240.376 mici proprietari, care aveau, fiecare, un venit mai mic de 600 lei – Cf. *Marea răscoală din 1907.*

[12] C. Stere, *op. cit.*, p. 350-436 (articolele *Foametea constantă şi problema agrară* şi *Cauzele mişcărilor agrare*).

[13] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 272 şi Idem, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, Bucureşti, 1991, p. 330.

[14] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 82-83, 281, 188-189.

[15] N.N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, p. 306-307.

[16] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România...*; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii...*, p. 482-483.

[17] Apud, Gh. Iacob, *Economia României...*, Iaşi, 1996, p. 27-28.

[18] Cf. *Programul Partidului conservator*, Bucureşti, 1913, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 34. O prezentare mai largă, la acelaşi autor, în studiul *Confruntări ideologice privind problema agrară. Rolul marii răscoale din 1907 în grăbirea unei noi reforme*, în vol. *1907 în perspectivă istorică* (coord.: Ion Agrigoroaiei), Iaşi, 1987, p. 131-152.

[19] Gh. Iacob, *op. cit.*

[20] Idem, *Economia României...*, p. 35.

[21] Ion I.C. Brătianu avea convingerea, pe care o mărturisea în 1908, că „[...] nu se poate concepe o burghezie sănătoasă [...] într-o ţară în care ţărănimea ar fi sărăcită şi mizerabilă"; „prin nimic (nu se poate asigura) – continua el –, mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale şi morale, decât prin îmbunătăţirea stării ţăranilor, căci în raport cu această îmbunătăţire creştem sfera

de activitate a burgheziei noastre" (Discurs în Adunarea Deputaţilor, din 15 decembrie 1908, Apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice privind problema agrară...*, *loc. cit.*, p. 141-142).

[22] Mai târziu, răspunzând unui atac venit din partea lui N. Titulescu, Ion I.C. Brătianu îi spunea în acest sens: „Întrebaţi pe şeful Dvoastră (Take Ionescu), dacă la 1907 nu am examinat dacă nu era posibilă exproprierea, şi numai când am constat că situaţia politică generală era astfel încât nu se putea concepe exproprierea, am ajuns la cealaltă soluţie". N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 131, Ion I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914 etc., Apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice...*, *loc. cit.*, p. 143.

[23] Constantin Corbu, *Ţărănimea din România între 1864 şi 1888*, Bucureşti, 1974, p. 194 şi urm., 214 şi urm.

[24] Apud Z. Ornea, *Comentarii*, Bucureşti, 1981, p. 127.

[25] Cf. M. Iosa, *Ion I.C. Brătianu şi reformele liberale (1909-1910)*, în „Revista istorică", an 2, nr. 9-10, 1911, p. 547, Constantin Kiriţescu, *Ion I.C. Brătianu în pregătirea războiului de între-gire*, Bucureşti, 1936, p. 6.

[26] Apud D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 34.

[27] Cf. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, p. a IV-a (1913-1918), ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991, p. 58. Argetoianu, considerându-l pe Ion I.C. Brătianu om de dreapta, aprecia că a fost târât pe terenul exproprierii de către C. Stere. *Ibidem*, p. 54.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Claudiu Lucian Topor

AUSTRO-UNGARIA ŞI DIFERENDUL ROMÂNO-BULGAR ÎN CHESTIUNEA SILISTREI (1912-1913)

Relaţiile dintre Austro-Ungaria şi România nu au fost ocolite de schimbările febrile pe care criza balcanică dintre 1912-1913 le-a produs pe scena relaţiilor internaţionale. Războaiele balcanice au „provocat" durabilitatea alianţei dintre Viena şi Bucureşti, i-au prefaţat deznodământul, în aşa fel încât, cu puţin timp înaintea Marelui Război, nimeni nu se mai îndoia că există o situaţie de criză, iar tratatul din 1883 mai reprezenta doar „un simplu petec de hârtie"[1].

Este şi motivul pentru care cercetătorului interesat de problemă nu îi este atât de dificil să constate criza raporturilor româno-austro-ungare, pe cât să le explice evoluţia. O investigaţie, chiar limitată, pe seama registrului interpretativ al temei dezvăluie o atitudine şi un discurs destul de tributare deschiderilor oferite de Nicolae Iorga, într-un studiu publicat în 1932 şi sugestiv intitulat *Comment la Roumanie s'est détache de la Triplice. D'après les documents austro-hungrois et des souvenirs personnels*[2]. Perspectiva interpretărilor valorizează dinamica raporturilor bilaterale în orizontul aşteptărilor diplomaţiei româneşti şi al imperativelor derivând din exprimarea intereselor naţionale. În logica unui discurs cu vibraţii în semantica naţională, „desprinderea" României de alianţa cu Puterile Centrale s-a datorat atitudinii ostile românilor de pe cuprinsul Dublei Monarhii şi poziţiei, favorabilă Bulgariei, pe care Viena a exprimat-o de-a lungul crizei balcanice din 1912-1913. Responsabilităţile eşecului revin Austro-Ungariei, care a dezavantajat România, îndemnând-o să urmeze o politică nefondată pe propriile ei interese, nu doar *diferite* ci şi *contrare* obiectivelor urmărite de diplomaţia de la Ballplatz[3]. S-a plusat, nu fără temei în orizontul aşteptărilor dinspre Bucureşti, pe atitudinea „duplicitară" a Vienei în problema diferendului cu Bulgaria, care justifică pe deplin actul mobilizării din vara lui 1913, în fond semnalul că *de facto* România

acţiona alături de puterile Antantei[4]. Alte opinii au depăşit totuşi sfera unui antagonism derivat din interese politice fundamental contrare şi au relevat „desprinderea" României din alianţa cu Austro-Ungaria ca pe o problemă de neâncredere reciprocă, o temă de putere sau de prestigiu alterat. Cauzele se regăsesc în ezitările diplomaţiei austro-ungare[5], în incapacitatea de a mai instrumenta acte de mare politică, în consonanţă cu aspiraţiile româneşti[6]. Crizele din Balcani dezvăluiau dificultăţile reale ale Monarhiei şi limitele autorităţii de care, ca factor de putere, încă se mai bucura. În plus, dezacordurile şi chiar tensiunile se resimţeau adânc în chiar cadrul Triplei Alianţe, acolo unde Italia rămânea un partener de conjunctură, iar priorităţile Berlinului păreau să se exprime diferit în chestiuni sensibile, legate şi de destinul României[7]. Judecând însă în lumina imperativelor politicii austro-ungare, tema mai oferă – credem – interesante aspecte de explorat.

Diferendul româno-bulgar în chestiunea Silistrei nu este un moment de criză doar pentru evoluţia raporturilor româno-bulgare. Departe de a fi un obscur conflict de frontieră, el relevă aspecte esenţiale în aprofundarea, la incidenţa dintre politica balcanică a Monarhiei cu „aşteptările" româneşti, a tensiunilor reciproce ce au premers războiului mondial. Nu în ultimul rând, el poate fi o provocare într-o necesară – credem – reevaluare a politicii externe româneşti, derulată, mai bine de un sfert de veac, în orbita Triplei Alianţe.

Declanşarea crizei balcanice în toamna anului 1912 nu găsea România şi Austro-Ungaria în tabere diferite. Localizarea conflictului şi menţinerea configuraţiei teritoriale a Peninsulei, anterioară crizei, erau probleme de interes comun[8]. La Bucureşti, Viena sau Berlin existau chiar speranţe întemeiate într-o victorie facilă a Turciei împotriva unor state balcanice coalizate mai mult pentru a cuceri, decât pentru a dezrobi teritoriile populate de conaţionali. Rezultatul anticipat al confruntării nu a corespuns însă realităţii. Evoluţia conflictului a surprins şi a complicat raporturile internaţionale. Prăbuşirea Turciei europene punea problema regândirii echilibrului de forţe în Balcani, iar Austria se vedea din nou ameninţată. În vreme ce la Bucureşti fiecare ştire despre o victorie a bulgarilor era percepută asemeni „unei lovituri de bici"[9], la Ballplatz politica balcanică a Dublei Monarhii se definea în termenii unor demersuri defensive[10]. Realităţi cu totul noi alimentau îngrijorările. Deşi criza bosniacă din 1908 a coincis pentru Viena cu ultimul succes diplomatic de rezonanţă in Balcani, el se datora

mai puţin capacităţii proprii de a instrumenta acţiuni de anvergură pe terenul marii politici, cât intervenţiei energice a Berlinului. În 1912, Germania nu mai era dispusă să ofere sprijin militar, ci doar cooperare diplomatică. Riscurile unei politici hazardate în Balcani erau prea mari, atâta vreme cât Berlinul înţelegea să sprijine Austria în cadrul şi nu în afara concertului european. Trebuia salvată imaginea şi calitatea de putere a Monarhiei, dar nu cu preţul unui război european[11]. Consecinţa imediată a fost că la Ballplatz interesul pentru noi anexiuni teritoriale a fost abandonat în favoarea unei politici preventive. Dintre toate consecinţele nefaste provocate de înfrângerile succesive ale Turciei, perspectiva unei Serbii întărite îngrijora cel mai mult. Coşmarul „Serbiei Mari" mai putea fi evitat doar cu preţul unor mari sacrificii. Austria s-a opus, cu largul sprijin al Germaniei, extinderii Serbiei la Marea Adriatică, împingând Belgradul spre o confruntare deschisă cu Sofia pe tema „compensaţiilor" în Macedonia. Reuşea, astfel, să adâncească tensiuni grave în cadrul Alianţei balcanice şi preconiza crearea unui nou pol de putere în Balcani, printr-o înţelegere, sub egidă proprie, între Bulgaria şi România, rămasă încă un partener fidel. Serbia era izolată de Rusia, care nu o mai putea sprijini eficient decât cu preţul unui război, pe care nici diplomatic, nici militar nu era pregătită să îl poarte[12]. În noul context, Bulgaria juca un rol determinant, iar România mai putea reprezenta o garanţie. Ceea ce s-a putut înţelege mai greu la Viena era însă faptul că între români şi bulgari devenise extrem de dificil să se realizeze concilierea. Al doilea război balcanic şi consecinţele păcii de la Bucureşti se pot înscrie şi într-o istorie a neputinţei.

În momentul declanşării crizei balcanice din 1912, tensiunile românobulgare în chestiunea frontierei dobrogene aveau deja o „tradiţie" bogată. *Tratatul de la Berlin (1878)* „*compensa*" *România cu atribuirea Dobrogei*[13], în schimbul cedării judeţelor din sudul Basarabiei către Rusia. De atunci, dezacordurile s-au amplificat constant, cu atât mai mult cu cât diplomaţia rusă „s-a străduit" şi a reuşit să impună practic o linie de frontieră care avantaja clar Bulgaria, lăsând Silistra împreună cu fortificaţiile Medjidie Tabia sau Ordu Tabia în afara României, în ciuda importanţei lor strategice de maxim interes[14]. În plus, deşi fortificaţiile de pe malul drept al Dunării trebuiau distruse, potrivit tratatului de la Berlin, Bulgaria nu s-a conformat acestei obligaţii şi a demarat chiar lucrări de consolidare[15]. Este evident că România nu s-a mulţumit niciodată cu frontiera stabilită, după lungi discuţii, abia pe la 1880. Existau şi serioase motive de

îngrijorare. La sudul Dunării, nu mai era acum un popor „recunoscător” pentru jertfele de la 1878, ci o naţiune viguroasă, dornică să se afirme în Balcani. Himeră sau realitate, Bulgaria de la San Stefano tulbura destule suflete şi continua să mai înfierbânte deloc puţine minţi. Dobrogea, delimitată de o frontieră nesigură, era obiect al propagandei naţionale bulgăreşti[16]. Este la fel de adevărat, însă, că nici imaginea Bulgariei în România nu depăşea cadrele unei percepţii străine de dispreţ[17]. Departe de a fi apropiate sau „prietene”, cele două popoare se înfruntau deschis, nu doar politic, ci şi în orizont propagandistic. În 1912, miza confruntărilor devenea supremaţia balcanică. România dorea să o menţină, Bulgaria o ameninţa. Chestiunea Silistrei provoca amorul propriu, definea orgoliul naţional.

La Viena, nu s-a minimalizat în nici un moment încărcătura politică şi dimensiunea istorică a disputei. Fürstenberg, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti, avertiza din timp că dobândirea Silistrei echivala cu refacerea unei frontiere istorice şi putea repara ofensa pe care România, sub presiunea Rusiei, a trebuit să o suporte la Congresul de la Berlin[18]. Tot el observa şi „beneficiile” de explorat în perspectiva bunelor relaţii ale Monarhiei cu România: „Cine va înţelege să utilizeze actualul moment psihologic în existenţa României va avea cel mai mult de câştigat”[19]. Dacă temerile româneşti păreau deplin justificate, la fel de clare erau pentru Austria şi argumentele refuzului bulgar. După o întrevedere cu preşedintele Sobranei bulgare, Stoian Danev, ministrul de la Londra (Mensdorff) observa că forul legislativ bulgar nu va putea niciodată să accepte cedarea unei părţi din teritoriul naţional, întrucât s-ar compromite în faţa celor care obţinuseră victoriile din Balcani, cu preţul unor reale sacrificii[20]. Dar Bulgaria avea de partea ei nu doar o imagine sensibil îmbunătăţită în ochii Europei, ci şi garanţiile de securitate, pe care Rusia le acorda în baza unei convenţii militare semnată în 1902[21]. La debutul crizei, România nu putea acţiona militar. Ar fi fost o confruntare inegală, un conflict ce i-ar fi opus nu doar Bulgaria, ci întreaga Alianţă balcanică şi Rusia care o proteja[22]. Încercările mai vechi în vederea unor compensaţii teritoriale din partea Triplei Alianţe, ca urmare a extinderii teritoriului bulgar, nu au găsit ecoul dorit, mai ales în Germania[23]. O soluţie diplomatică în cazul diferendului era impusă de realităţi şi nu de presiunile Austro-Ungariei.

Tratativele au demarat cu greu. Un prim moment important s-a consumat în urma vizitei lui Danev la Bucureşti, spre sfârşitul anului 1912. Rezultatele ei nu trebuie însă supraevaluate. Liderul bulgar nu era dispus să

ofere mai nimic concret, deşi a lăsat totuşi de înţeles că acceptă principial rectificarea frontierei[24]. Diplomaţia de la Viena a privit cu îngrijorare încordarea raporturilor româno-bulgare. Riscurile unei politici de temporizare (singura pe care o mai putea propune) erau cu adevărat importante, pentru că pe ambele maluri ale Dunării ambiţiile erau mari iar presiunile pe măsură. Bulgaria oscilase, ca opţiune de moment în politica externă, între Viena şi Petersburg. La Bucureşti, preferinţele opiniei publice se îndreptau spre Franţa. În plus, cooperarea României devenea chiar problematică, în condiţiile unei guvernări de coaliţie fragile, minată de atacuri insistente ale opoziţiei liberale, declarativ adeptă a războiului. Avertismentele primite de la Bucureşti[25] sau Sofia[26] l-au convins totuşi cu greu pe Berchtold (liderul diplomaţiei austro-ungare) să abandoneze expectativa şi să iniţieze acţiuni concrete. În noiembrie 1912, când devenise evident că echilibrul de putere în Balcani trebuia rediscutat, el telegrafia la Bucureşti şi insista pentru susţinerea „îndreptăţitelor pretenţii româneşti”[27]. Tarnowski, ministrul de la Sofia, cerea guvernului bulgar să demareze tratative cu România, „pe baza unei modificări a frontierei”[28], iar Tisza István era avertizat la Budapesta că situaţia nou creată în Balcani conferă României o importanţă sporită ca partener al Triplei Alianţe. În consecinţă, el trebuia să-l determine pe liderul guvernului maghiar (Lukács László) să înceapă noi tratative cu reprezentanţii românilor ardeleni[29].

De la începutul războiului balcanic, Bulgaria a căutat cu insistenţă sprijinul Vienei în diferendul legat de problema Silistrei. Discuţiile purtate de Danev la Budapesta cu contele Berchtold (noiembrie 1912) au vizat şi acest subiect sensibil. Ambasadorul Germaniei la Viena (von Tschirschky) relata, între alţii, pe larg, despre acest moment. Danev, care se exprima în numele întregii Alianţe balcanice, arăta că Bulgaria ar fi insistat de la începutul crizei pentru o relaţie amicală cu România. Sofia a iniţiat tratative directe şi s-a angajat să facă concesii, dar nu din punct de vedere teritorial. Preşedintele Sobranei mai amintea şi despre „marile sacrificii” din timpul războiului, care nu permit Bulgariei să cedeze o parte din propriul teritoriu unui vecin ce a privit în linişte cum alţii se confruntau. Berchtold a replicat, susţinând că, prin însăşi atitudinea sa paşnică, România a contribuit indirect la succesele obţinute de bulgari. Drept urmare, pretenţiile compensatorii se justificau. Danev era însă mai puţin convins de validitatea acestui tip de argumente. Cu „nervii măcinaţi” şi în criză de

soluţii, Berchtold se gândea chiar şi la o iluzorie compensare a României în Albania, prin implicarea activă a dinastiei de la Bucureşti în administrarea viitorului stat[30], proiectat iniţial într-o formulă autonomă. Tratativele de la Budapesta n-au mulţumit pe deplin partea bulgară. Danev era pregătit să propună avantaje importante Austriei, dar Dubla Monarhie putea să ofere prea puţin. Bulgaria lăsa de înţeles că nu sprijină convingător pretenţiile Serbiei la Marea Adriatică şi că doreşte, în perspectivă, o cooperare de durată cu Viena. Dar, în ciuda generoaselor intenţii, drumul ei spre Tripla Alianţă trecea prin Bucureşti. Revenit la Sofia, Danev constata cu amărăciune că Austro-Ungaria sprijinea revendicările României, deşi „fără entuziasm şi, în mare parte, din obligaţie de aliat”[31]. Berchtold sugera, de fapt, Bulgariei să accepte unele concesii teritoriale, care oricum, în comparaţie cu creşterile teritoriale, de anticipat în urma războiului, erau totuşi minimale[32].

Tensiunile româno-bulgare în privinţa Silistrei s-au acutizat pe fondul situaţiei politice instabile din Balcani. Austria ştia însă că nu poate renunţa la cooperarea României. Vizita generalului Conrad von Hötzendorf (şeful Marelui Stat Major al armatei austro-ungare) la Bucureşti, spre sfârşitul lunii noiembrie, confirma necesitatea consolidării raporturilor bilaterale. Evenimentul a provocat reacţii deosebite, mai ales că tema convorbirilor a rămas pentru mulţi un mister[33] şi se amplificau destule zvonuri cu privire la intrarea în război a Austriei cu cooperarea României[34]. Înaltul oaspete prezenta, mai întâi, o scrisoare a împăratului Franz Joseph către regele Carol, în care se exprima recunoştinţa Monarhiei pentru politica „liniştită şi înţeleaptă” desfăşurată de guvernul român de la izbucnirea crizei balcanice şi se aştepta pe viitor consolidarea bunelor raporturi existente. Verbal, Hötzendorf mai promitea regelui că Austria se va strădui, „după posibilităţi”, ca interesele României, ce decurg din evoluţia crizei balcanice, să fie garantate[35]. Deşi oficial părea un schimb obişnuit de amabilităţi, vizita nu echivala doar cu un simplu gest de curtoazie. Ceea ce se preconiza, în realitate, era semnarea unei noi convenţii militare secrete, prin care România se obliga să participe, în cazul unui război între Austro-Ungaria şi Rusia, la o ofensivă generală ce pornea de la Prut în direcţia Kiev[36]. Convenţia pregătea, de fapt, condiţiile necesare prelungirii tratatului politic, deşi Austria nu abandona deloc proiectul viitoarei concilieri româno-bulgare. În noul context politic, este demn de remarcat însă şi faptul că perspectiva unei cooperări între România şi Bulgaria nu

provoca încă îngrijorare în Germania. Cu prilejul unor convorbiri, purtate la Berlin cu împăratul Wilhelm şi Kiderlen Wächter (liderul de la Auswärtige Amt), prinţul Ferdinand s-a putut convinge că România urma să devină principalul element de legătură între Tripla Alianţă şi noua Bulgarie, întărită după războiul din Balcani. Cuvintele Kaiserului nu lăsau nici o urmă de îndoială: „Dacă între România şi Bulgaria se va reuşi crearea unei durabile relaţii de încredere, s-ar realiza sub patronajul Triplei Alianţe o puternică opoziţie împotriva lumii slave din sud-est. Aceasta ar corespunde intereselor naţionale ale României în raport cu lumea slavă şi ar reprezenta doar o continuare a politicii sale de până acum, dar într-o formă cerută de noile realităţi balcanice. O asemenea asociere a Bulgariei cu România implică şi renunţarea la tendinţele şovine îndreptate împotriva Dobrogei"[37]. Dar, o apropiere româno-bulgară reprezenta o prioritate nu doar pentru Tripla Alianţă. Puterile Antantei, mai ales Rusia şi Franţa, ştiau că o astfel de alianţă, sub egidă proprie, reprezenta un fel de *finis Austriæ* în Balcani. La debutul crizei balcanice, tonul Rusiei a fost însă ceva mai circumspect. Nevoită să intervină diplomatic de partea „fraţilor slavi", Rusia a avertizat de la început România că nu va permite ocuparea prin forţă a unei părţi din teritoriul bulgar[38]. Sesizând pericolul, Franţa a reacţionat cu promptitudine. Ministrul de la Sofia, Panafieu, arăta că Rusia are posibilităţi mai mari de a „tranşa" disputa, evitând avertismentele în ce priveşte România. El propunea un proiect mai larg, prin care Rusiei i se pretindea un sacrificiu „minor" pentru a şterge din memoria românilor amintirile ceva mai triste de la 1878. Cedarea unei mici porţiuni de teritoriu pe malul stâng al Prutului, între Fălciu şi Reni, ar fi putut determina România să renunţe la revendicarea Silistrei şi să regândească, într-o nouă manieră, raporturile cu vecinii bulgari[39]. Ceva mai târziu, în februarie 1913, Paul Cambon îndemna, de la Londra, Rusia să adopte un ton mai moderat faţă de revendicările României. Într-o discuţie purtată cu reprezentantul Rusiei (Benckendorff), el preconiza formarea unei confederaţii balcanice mai largi, care nu putea exclude România, „avangarda Triplicei în direcţia Mării Negre"[40]. Rusia a evitat să se angajeze concret pe calea sugerată de francezi. A sprijinit cu adevărat România doar din interese proprii şi abia atunci când Bulgaria „trăda" marea cauză, provocând ruptura legăturilor cu Serbia.

În ciuda proiectelor de conciliere, tratativele româno-bulgare depăşeau totuşi cu greu situaţia de criză. Şi la debutul anului 1913 impasul era evi-

dent. Discuţiile purtate la Londra nu au adus şi rezultatul dorit. Bulgaria tergiversa în aşteptarea semnării unei glorioase păci cu Turcia, iar România acumula nemulţumiri. Reproşurile nu ocoleau poziţia Austriei, deşi răspunderea eşecului nu poate fi trecută doar în dreptul ei[41]. Dimpotrivă, Sesizând atitudinea inflexibilă a delegaţilor bulgari, Berchtold a insistat la Londra pentru urgentarea tratativelor[42], a sprijinit un demers consultativ în cadrul Conferinţei ambasadorilor, promovat la iniţiativa Germaniei, dar „sugerat" de Tache Ionescu[43], în legătură cu o acţiune concertată a Puterilor la Sofia, pentru reconsiderarea pretenţiilor româneşti[44]. Eforturile Austro-Ungariei nu au avut însă – este drept – şi fermitatea aşteptată. Prinţul Lichnowski (ambasadorul Germaniei la Londra) nu a omis, de altfel, în memoriile sale, să strecoare şi acest reproş[45].

De cealaltă parte, România şi Bulgaria se învinovăţeau reciproc de eşecul tratativelor. Guvernul de la Sofia solicita Austro-Ungariei un gest ceva mai îndrăzneţ. În virtutea consideraţiei de care Dubla Monarhie se mai bucura în cercurile puterii din capitala României, Gheşov pretindea o intervenţie energică cu scopul diminuării revendicărilor româneşti[46]. Riscurile prea mari au determinat Viena să respingă pretenţiile diplomatului bulgar[47]. Nu peste mult timp, atunci când, după lovitura de stat a Junilor Turci, ameninţarea războiului balcanic redevenise iminentă, Bulgariei i se cereau concesii teritoriale, spre a evita un atac militar din partea României. Într-o convorbire cu ministrul Bulgariei la Viena (Sallabaşev), Berchtold a pretins renunţarea la Silistra în schimbul neutralităţii româneşti[48]. Vizibil iritat, guvernul de la Sofia a respins solicitarea[49]. Dar, frustrările se dovedeau mai mari în cazul României. Guvernul de la Bucureşti tergiversa chiar prelungirea tratatului cu Austro-Ungaria[50]. Regele şi Maiorescu profitau de conjunctură pentru a obţine mai mult sprijin în disputa cu Bulgaria. În plus, unele gesturi ale diplomaţiei de la Ballplatz amplificau incertitudinile. Fără să ţină seama de avertismentele Berlinului, Austria oferise Bulgariei avantaje economice şi alimenta speranţele în vederea încheierii unui acord politic[51]. O anumită simpatie pentru bulgari devenise de notorietate în ochii lui Panafieu (ministrul Franţei de la Sofia)[52], iar trimisul României (D. Ghica) avertiza asupra sprijinului mai mult formal în chestiunea Silistrei[53]. Poziţia Vienei se poate totuşi explica. Semnalele mai vechi asupra divergenţelor între bulgari şi sârbi s-au acutizat după căderea Adrianopolului. Pentru Austria, situaţia era de explorat, iar consecinţa a fost că, în vreme ce Bulgaria primea un sprijin consistent în diferi-

tele revendicări de teritorii, România obţinea îndemnuri la o atitudine paşnică şi conciliantă[54]. Tensiunile prilejuite de prelungirea tratatului încheiat la 1883 arătau că guvernul român înţelegea să utilizeze un alt tip de discurs în raporturile cu Viena. Ceea ce solicita depăşea însă posibilităţile de moment ale Austro-Ungariei. Maiorescu pretindea că Silistra are, pentru România, aceeaşi importanţă ca şi problema accesului Serbiei la Marea Adriatică, pentru Dubla Monarhie. În tonul unui veritabil ultimatum, se cereau Vienei garanţii ferme că nu va accepta nici o reglementare definitivă în problemele balcanice fără ca pretenţiile româneşti să fie pe deplin satisfăcute[55]. În cazul unui refuz, urma mobilizarea[56]. Replica lui Berchtold nu a întârziat. Într-o telegramă expediată la 15 februarie, el arăta că Monarhia nu poate să ofere României garanţiile solicitate, întrucât nici ea nu a pretins aliaţilor săi garanţii pentru îndeplinirea propriilor interese de politică externă. Era în interesul României să se înţeleagă cu Bulgaria direct sau prin apel la medierea puterilor europene[57]. Tratativele nemijlocite eşuaseră deja iar speranţele în sprijinul concret al Austriei se năruiau chiar şi în ochii unor mai vechi simpatizanţi[58]. Opoziţia cerea demisia guvernului, iar regele cu greu îşi mai putea justifica politica. Cu toate acestea, mai mult decât la Viena, îngrijorările se resimţeau la Berlin. Într-o scrisoare trimisă prinţului Lichnowski, la Londra, von Jagow, noul secretar de stat de la Auswärtige Amt, observa că, într-o ţară guvernată parlamentar, cum era România, voinţa poporului nu mai putea fi multă vreme ignorată[59]. Mai mult, amplificând parcă anumite bănuieli, liderul liberalilor, Ion. I.C. Brătianu îl înştiinţa pe ministrul Germaniei la Bucureşti (Waldthausen) că, dacă prestigiul României nu va fi apărat „acum" cu sprijinul Triplei Alianţe, imaginea ei s-ar putea şifona în Orient iar ţara „ar urma o altă orientare politică"[60]. *Silistra devenise un fel de deviză a* intervenţiilor politice, o emblemă a orgoliului naţional[61]. La Sofia era chiar mai mult decât atât. Gheşov, în calitate de lider al guvernului, îşi dorea să se bucure cât mai mult de şansa istorică a triumfului în faţa Turciei, iar atâta vreme cât Danev (liderul partidului ţancovist) era asociat acestei opere naţionale, el nu putea să-şi vadă propria imagine afectată de cedarea Silistrei României[62]. Opoziţia, condusă de liderul stambulovist Ghenadiev, aştepta orice greşeală a guvernului pentru a reveni în forţă la putere. Problema Silistrei era un bun prilej, pentru că în Bulgaria se ştia că Gheşov dispunea de o însemnată avere în România, iar orice semn de slăbiciune putea fi aspru sancţionat[63].

Eşecul tratativelor directe a indispus diplomaţia de la Viena. Eforturile de „împăcare” ale Austriei se dovediseră zadarnice iar diferendul ajungea în atenţia ambasadorilor Puterilor, întruniţi, cu scopul de a media (în fapt, pentru a tranşa) disputa[64], într-o conferinţă la Petersburg. Cu acest prilej, Austria a sprijinit, deşi condiţionat, pretenţiile româneşti. O scrisoare confidenţială a lui Berchtold către Jagow din 13 martie 1913 dezvăluie pe larg poziţia adoptată de Viena: „În privinţa celui de-al treilea punct al programului nostru în Balcani – acordarea de avantaje teritoriale României – este absolut necesar să se dea satisfacţie pretenţiilor româneşti care se pot rezuma în cuvântul de ordine «Silistra»”[65]. Acelaşi document insista însă şi asupra compensaţiilor de acordat Bulgariei: „Despăgubirea Bulgariei este cu atât mai oportună cu cât, după aplanarea divergenţelor cu aliaţii balcanici, ea ar putea să ducă o politică de revanşă la adresa României, nu doar cu scopul de a obţine Silistra, ci Dobrogea întreagă”[66]. Au existat mai multe propuneri de „compensare” a Bulgariei pentru pierderea Silistrei. Prima dintre ele şi cea mai importantă era cunoscuta combinaţie Silistra contra Salonic. Berchtold încerca, cu mari eforturi, să-i convingă pe diplomaţii germani că Bulgaria, nevoită să renunţe la Silistra fără compensaţii, devenea interesată de menţinerea unităţii în cadrul alianţei balcanice, pregătind, cu sprijinul Rusiei, recuperarea teritoriilor pierdute. Ea avea mai multe avantaje de oferit Triplei Alianţe decât Grecia, iar oraşul Salonic îi era indispensabil, atâta vreme cât grecii dispuneau totuşi de portul Pireu[67]. Propunerea a întâmpinat nu doar opoziţia aşteptată a ambasadorilor puterilor Antantei, ci şi dezacordul guvernului de la Berlin[68]. Aceeaşi soartă au avut-o şi celelalte proiecte compensatorii formulate de Austria[69], fiindcă la Petersburg nimeni nu era dispus să complice şi mai mult reaşezarea raporturilor internaţionale, din pricina unei minore chestiuni de frontieră. România obţinea Silistra dar nu şi o frontieră cu adevărat consolidată. Nu credem însă că eşecul se datora exclusiv poziţiei reprezentantului austriac (Thurn). Contribuiau, în egală măsură, opoziţia fermă a reprezentantului guvernului britanic (Buchanan) şi indecizia factorilor responsabili de la Bucureşti. Explicaţiile ambasadorului Germaniei la Petersburg (Pourtales), un sprijinitor convins al României, sunt edificatoare. Într-un raport trimis cancelarului von Bethmann Hollweg el arăta că plenipotenţiarii Triplei Alianţe au încercat să obţină mai mult decât Silistra pentru România. Dar necesitatea extinderii concesiilor deja făcute de puterile Antantei în cea de a doua şedinţă a Conferinţei (oraşul Silistra şi

distrugerea fortului bulgar) nu a găsit înţelegerea dorită. La Petersburg se ştia că regele Carol declarase ministrului Italiei la Bucureşti (Fasciotti) că nu se aşteaptă ca România să obţină întregul oraş Silistra. Şi tot aici, în capitala Rusiei, se crease destulă confuzie în privinţa receptării solicitărilor guvernului român, pentru că existau suficiente divergenţe de opinie între ministrul rezident (Nanu) şi delegatul special al guvernului (D. Ghica). Cât priveşte prestaţia ambasadorului Austriei, raportul lui Pourtales nu-i contestă onestitatea, dar îi reproşează risipa „prea mare" de energie pe tema compensaţiilor de acordat Bulgariei[70]. Ceea ce nemulţumea cel mai mult Germania era faptul că România nu putea utiliza Mangalia ca port militar, cel puţin atâta vreme cât dispunerea terenului în zona de frontieră era dominată încă de înălţimile rămase în posesia Bulgariei. Ca obiectiv strategic, Silistra nu însemna foarte mult. Semnificaţiile politice erau cele determinante. Din acest motiv, considerăm că rezultatul cel mai important pe care îl obţinuse România, în urma Conferinţei de la Petersburg, nu era, de fapt, Silistra, ci garanţia unui sprijin ferm din partea Germaniei. Politica Berlinului rămânea fidelă României, Austria se îndepărta, Ungaria fiind „tradiţional" ostilă.

Protocolul Conferinţei de la Petersburg nu putea mulţumi nici România[71] şi nici Bulgaria. La Viena, diferendul era considerat închis şi se aştepta concilierea raporturilor româno-bulgare. Previziunile privind războiul între sârbi şi greci au modificat decisiv opţiunea României. Într-o analiză asupra evenimentelor din Balcani prezentată Senatului, în decembrie 1913, Maiorescu insista asupra acestui moment. El considera, răspunzând interpelărilor din partea opoziţiei, că „trenul României" a sosit abia atunci când s-a desfăcut alianţa balcanică, iar riscurile unei intervenţii militare în Bulgaria nu mai erau atât de mari[72]. Este la fel de adevărat însă că o agresiune la adresa Bulgariei afecta relaţiile cu Austro-Ungaria. Din acest motiv, guvernul a procedat cu prudenţă. Nu a epuizat decât cu greu argumentele diplomaţei şi a lăsat să se înţeleagă că nu exclude posibilitatea unei înţelegeri cu Bulgaria. În noul context, solicitările erau evident mai mari. România pretindea cedarea liniei Turtucaia-Balcic, care echivala cu o frontieră strategică. Se considera că Silistra nu a fost obţinută printr-un gest de bunăvoinţă al guvernului bulgar, ci în urma unei decizii adoptată de puterile Europei. Dacă la Sofia revendicările româneşti n-ar fi găsit receptarea cuvenită (ceea ce s-a şi întâmplat), guvernul de la Bucureşti era dispus să poarte tratative cu Serbia şi Grecia[73]. România înţelegea să

desfăşoare o politică proprie în Balcani, care acum contravenea şi intereselor Vienei. Este şi motivul pentru care replica lui Berchtold nu s-a lăsat aşteptată. La 5 mai 1913, el îi cerea lui Fürstenberg să înştiinţeze regele şi guvernul de la Bucureşti că dobândirea Silistrei nu era doar rezultatul deciziei Puterilor, ci şi dovada că Bulgaria înţelegea să acţioneze într-un mod conciliant. România era liberă să instrumenteze o politică proprie faţă de escaladarea crizei balcanice, dar era avertizată că, prin cooperarea cu Serbia şi Grecia, se detaşa de interesul urmărit de Tripla Alianţă[74]. În paralel, la Sofia, Tarnowski tindea ultimativ să-i convingă pe responsabilii bulgari că riscă să piardă „fructele victoriilor balcanice", dacă nu-şi asigură din timp neutralitatea României[75]. Ambele demersuri erau doar gesturi ale disperării. Austria deja nu mai putea invoca o politică în manieră concertată a Triplei Alianţe referitoare la Balcani, atâta timp cât chiar poziţia Berlinului era destul de diferită. Bulgaria, sigură pe rolul ei în proiectele balcanice ale Monarhiei, prefera să ceară mult şi să ofere puţin, mai ales atunci când se vorbea de România. Cu toate acestea, la Bucureşti avertismentele lui Berchtold nu au trecut neobservate. România a respins propunerile de cooperare venite de la Belgrad şi Atena, dar a înţeles să acţioneze independent[76], atunci când şi contextul o cerea. Poziţia guvernului român era încurajată şi de reacţiile Berlinului. Diplomaţia germană a dat de înţeles Austriei că nu poate merge „prea departe" cu presiunile la Bucureşti. Pretenţiile României erau legitime[77], doar alegerea Vienei era una diferită. Avertismentele de la Berlin nu au împiedicat Austria să stimuleze consistent Bulgaria în declanşarea celui de-al doilea război balcanic. În replică, România mobiliza şi ataca Bulgaria, nu însă fără „dezlegarea" Rusiei[78]. Din durabila coabitarea cu Puterile Centrale mai rămâneau doar bunele intenţii ale Berlinului, ceea ce, în perspectivă, conta oricum tot mai puţin.

ÖSTERREICH-UNGARN UND DIE RUMÄNISCH-BULGARISCHE STREITIGKEIT UM SILISTRIAFRAGE (1912-1913)

– Zusamenfassung –

Die rumänisch ulgarische Streitigkeit um Slistriafrage bedeutete eine politische Krise nicht nur für die Beziehungen zwischen Sofia und Bukarest sondern auch für die Verhältnisse Rumänien mit Österreich-Ungarn. Kurze Zeit vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges flösste Rumänien nicht mehr Vertrauen für die balkanische Politik der Doppelmonarchie ein. Die Ursachen dieser schwierigen Sachlage bestehen doch in einer komplexen Wiklichkeit. Die anwesende Abhandlung

ist eine Analyse der rumänisch-österreich-ungarischen Verhältnisse in der Sinne der Geschichte internationalen Beziehungen. Unsere Bemerkungen begründen sich auf die Forschungen der Österreich-Ungarn Lebensinteressen während der Balkankrise (1912/1913). Wir glauben dass die Doppelmonarchie eine Erpressungspolitik gegenüber Rumänien nicht verfolgte. Sie betrieb nur eine verschiedene Politik. Die Erwartungen der rumänischen Diplomatie waren für die Möglichkeiten Österreichchspolitik zu hoch. Das Wiener Kabinett benachteligte nicht Rumänien zugunsten Bulgarien. Er konnte nicht die ersuchene Unterstützung bewilligen. Die Streitigkeit um Silistriafrage war nur einer Vorwand und nicht eine Ursache für die Abtrennung Rumäniens von der Politik Dreibundes. Nach dem zweiten Balkankrieg verfolgte Rumänien eine selbstständige Politik gegenüber Österreich-Ungarn. Aus der dauerhaften Mitarbeit mit Dreibund blieben es nur die besten Absichten Deutschlands. Es war doch für die Zukunft zu wenig.

Note

[1] Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, Verlegt bei Ullstein, Berlin und Wien, 1919, p. 107.

[2] De reţinut este şi lucrarea lui Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului faţă de sufletul vechiului Regat. Fapte, documente şi fasimile*, publicată la Bucureşti, în 1931, care dezvolta tema mai amplă a iredentei româneşti, dar amintea şi de „comportamentul neloaial" al Austro-Ungariei faţă de România în criza balcanică.

[3] Între contribuţiile ce au „monopolizat" interpretări consonante acestui tip de discurs amintim: Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale*, II, *1894-1914*, Editura Facla, Timişoara, 1982; Gheorghe Nicolae Cazan, Şerban Rădulescu Zoner, *România şi Tripla Alianţă 1878-1914*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979; Ion Gheorghiu, *Relaţiile dintre România şi Austro-Ungaria în anii 1908-1914 (Principalele aspecte care explică despărţirea României de Austro-Ungaria în momentul izbucnirii primului război mondial)*, în „Studii şi articole de istorie", XI, 1968.

[4] Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999, p. 226.

[5] Ernst Ebel, *Rumänien und Die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877-1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Verlag Dr. Emil Eberling, Berlin, 1939.

[6] Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, Berlin, 1922.

[7] Vasile Cristian, *1878-1914*, în L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon (coord.) *România în relaţiile internaţionale*, Editura Junimea, Iaşi, 1980.

[8] România anunţa oficial guvernul bulgar că va păstra o strictă neutralitate, atâta vreme cât nu va fi vorba de modificări teritoriale. Vezi, *Cartea Verde, Documente diplomatice. Evenimentele din peninsula Balcanică. Acţiunea României. Septembrie 1912 – august 1913.* (*Raportat M.S. Regelui*, Sinaia, Joi, 20 septembrie – 1 octombrie 1912), p. 76. La 17 octombrie 1912, Fürstenberg anunţa Viena, după o audienţă la rege, că România adoptă o poziţie de expectativă, ce o plasează de partea Marilor Puteri: „România nu trebuie – afirma regele [*n.ns., C.T.*] – să se identifice cu statele balcanice. România va aştepta, la fel ca şi Austro-Ungaria, cu arma la picior momentul potrivit ca să-şi apere cu toate mijloacele interesele sale. Numai o înfrângere devastatoare şi surprinzătoare a Turciei ar putea determina eventual România să iasă din rezerva sa şi să ocupe, pentru asigurarea pretenţiilor de compensare de mai târziu, o linie strategică în Dobrogea bulgară". Vezi, *Österreich-Ungarn Aussenpolitik. Von den bosnischen Kriese 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktestücke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Äussern.* Ausgw. von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Alfred Srbik, 4.Bd, *19.Februar bis 30.November 1912* (*Bericht aus Bukarest-Sinaia*, 17.Oktober 1912) p. 436. Contele Berchtold anunţa, drept răspuns, Bucureştii că aprobă poziţia adoptată de guvern şi că Austro-Ungaria va interveni diplo-

matic „la momentul oportun" pentru interesele României. Vezi, *K.u.K. Ministerium des Äussern. Diplomatische Aktestücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13.August 1912 bis 6.November 1913*, Wien [f.a.]. (*Graf Berchtold an Graf Szögyény*, Wien, 25.Oktober, 1912), p. 36.

[9] Ernst Ebel, *op. cit.*, p. 143

[10] Tache Ionescu, în *Amintirile* sale, publicate în 1923, la Bucureşti (ediţia în limba română), considera că „înfrângerea Turciei a încurcat toate socotelile Austriei", pp. 94-95.

[11] Relaţiile dintre Austro-Ungaria şi Germania, pe fondul crizei balcanice din 1912-1913, au beneficat de atenţie deosebită din partea istoricilor. S-a acreditat, în general, ideea că politica Germaniei, fără a se detaşa complet de poziţiile adoptate de Austria, a fost ceva mai nuanţată, diferită de la caz la caz. Încercările de cooperare diplomatică anglo-germană, pe terenul menţinerii păcii în Balcani, ca şi eforturile importante ale Franţei în „temperarea" reacţiilor diplomaţiei de la Petersburg au făcut posibilă evitarea unui război general european. Conferinţa ambasadorilor de la Londra (decembrie 1912 – mai 1913) era o ultimă expresie viabilă a politicii concertului european. În cele ce urmează, considerăm util să menţionăm fie şi numai câteva contribuţii mai noi: Aleš Skrivan, *Schwierige Partner. Deutschland und Österreich Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906-1914*, Dölling und Galitz Verlag, Hamburg, 1999; Manfred Tobisch, *Das Deutschenbild der Diplomatie Österreich-Ungarn von 1908 bis 1914*, in „Erlanger Historische Studien", 17.Bd, 1994, Peter Lang Europäischer Verlag der Wiesenschaften, Frankfurt am Main; Wolfgang Mommsen, *Grossmachtstellung und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des deutschen Reiches 1870 bis 1914*, Verlag Ullstein, Frankfurt am Main, Berlin, 1993; Glenn H. Snyder, *Alliance Politics*, Cornell University Press, 1997 (Vezi, capitolul *The Austro-German Alliance. The First Balkan War. The Second Balkan War*, pp. 242-246).

[12] Nici Anglia şi cu atât mai puţin Franţa nu păreau dispuse să rişte cu adevărat un război european din pricina chestiunilor balcanice. Sub aspect militar, Tripla Alianţă dispunea de o pregătire şi o dotare superioare Rusiei.

[13] În articolul 46 se prevedea: „Insulele formate de Delta Dunării precum şi Insula Şerpilor; Sangeacul Tulcei, cuprinzând districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Kiustenge, Medgidia se vor uni cu România. Principatul mai primeşte apoi ţinutul cuprins la sudul Dobrogei de o linie care începe de la Silistra şi se termină la sud de Mangalia, pe Marea Neagră. Linia graniţelor se va fixa de comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei". *Tractatul de la Berlin urmat de Protocoalele Congresului şi de charta Basarabiei române, a Deltei Dunării şi a Dobrogei*, Traducţiunea Ministerului Afacerilor Străine, Imprimeria Statului, Bucuresci, 1878, p. 20.

[14] Opoziţia Rusiei a fost hotărâtoare în cadrul comisiilor care s-au întrunit pentru delimitarea frontierei româno-bulgare. În cele din urmă, traseul final s-a stabilit printr-o înţelegere la nivel de cabinete între Austro-Ungaria, care îşi oferise „bunele oficii", şi Rusia. România mai obţinea doar fortul Arab-Tabia şi nu o frontieră strategică. Guvernul român a declarat atunci , prin I.C. Brătianu şi Vasile Boerescu, că se va supune deciziei cabinetelor, deşi consideră noua frontieră o încălcare adusă Tratatului de la Berlin . În noile condiţii, România refuza să mai ridice un pod care urma să stabilească legătura între cele două maluri ale Dunării. Pentru detalii, vezi: B. Stambler, *Les roumains et les bulgares. Le Traité de Bucarest (28 juillet/10 aout 1913)*, Paris, 1914, pp. 57-90; Principele Gh. Bibescu, *Istoria unei fruntarii. România pe malul drept al Dunării*, Tradusă din limba franceză de Alexandru Em. Florescu, Bucuresci, 1883; Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, pp. 91-92.

[15] În 1885, a izbucnit, între România şi Bulgaria, un conflict pe această temă. Vezi, B. Stambler, *op. cit.*, pp. 84-85.

[16] Colonelul Kantargiev amintea, într-un curs geografie pentru şcolile militare, că Dobrogea este o parte a Bulgariei de Nord care a fost cedată României prin Tratatul de la Berlin. În *Manualul de teorie a tinerilor soldaţi de toate armele*, aprobat de ministerul de război bulgar în martie 1907,

se afirma că „Dobrogea este o parte din Bulgaria încă nedezrobită". Vezi, pe larg, în A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, Editura Ziarului „Universul", Bucureşti, 1936, pp. 141-142.

[17] Colonelul V. Parfenie publica pe la 1915 o lucrare (*Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913. Conţinând tot mersul acestei campanii precum şi rezultatele dobândite de ţară*) în care, între altele, preciza: „Bulgarii au dovedit în momentele cele mai grele că în fundul sufletului lor zac amintirile încă proaspete ale vieţii mongolice şi că în învelişul unei falşe culturi se aprind sufletele cele mai haine, inimile păgâne, vicleşugurile nemiloase şi lăcomiile de fiară" (p. 212). V. Teodoru, medic pe fronturile din Balcani, considera că România, „în mândria ei naţională", nu ar trebui să-şi desconsidere vecinii sud-dunăreni, pentru că progresele lor erau demne de luat în seamă. Vezi, Dr. V. Teodoru, *Aromânii, bulgarii şi grecii. Diferendul româno-bulgar*, Editura Albert Baer, Bucureşti, 1913, pp. 7-37.

[18] *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 5.Bd., *1.Dezember 1912 – 31.März 1913* (*Bericht aus Bukarest*, 7. Jänner 1913), p. 366.

[19] *Ibidem* (*Privatschreiben aus Bukarest-Sinaia*, 17.Oktober 1912), p. 438.

[20] *Ibidem* (*Bericht aus London*, 17.Jänner 1913), p. 476.

[21] Rămasă mult timp un secret impenetrabil şi semnată doar la nivelul miniştrilor de război, convenţia militară ruso-bulgară era o replică la un document similar semnat între România şi Austro-Ungaria. În textul convetiei, se specifica faptul că Rusia va contribui „prin toate mijloacele" la menţinerea integrităţii teritoriului bulgar (articolul 3). Totodată, dacă România ataca Bulgaria susţinută de Austro-Ungaria, Rusia oferea cooperare militară, iar dacă atacul era declanşat doar de România, doar sprijin diplomatic (articolul 5). *Documents diplomatique francaise (1871-1914)*, 3-Série (1911-1914), Tome V, *5 décembre 1912 – 14 mars 1913*. Ministère des Affaires Etrangères. Commision de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914, Paris, Imprimerie Nationale. (*Note du Departament*, Paris, 19 février 1913), pp. 512-513. Vezi şi Iv.E. Guéchoff, *L'Alliance Balkanique*, Paris, Hachette, 1915, p. 62.

[22] Formal, valabilitatea convenţiei militare ruso-bulgare din 1902 s-a menţinut până în iunie 1913, când, iritat de atacul Bulgariei împotriva Serbiei, Sazonov îl înştiinţa pe Bobcev (ministrul Bulgariei la Petersburg) că o va denunţa. G.P. Gooch, D. Litt, H. Temperley (editors), *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914*, IX *The Balkan Wars*, Part II, *The League and Turkey*, Chapter LXXXIII, *The Third Balkan War*, London, 1934. (*Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey*, St. Petersburg, June 25 1913), p. 866.

[23] Ernst Ebel, *op. cit.* , pp. 98-99.

[24] La plecarea spre Bucureşti, Danev declara gazetei pariziene „Le Journal" că doreşte rezolvarea divergenţelor într-un mod care să satisfacă România dar să nu lezeze interesele Bulgariei. Vezi Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. IV, *1910-1914*, Editura Universul, Bucureşti, 1936, p. 114. La Bucureşti, însă, liderul Sobranei bulgare îi declara lui Kalinkov (ministrul Bulgariei din capitala României) că va trata cu guvernul Maiorescu doar „convenţia pescuitului", întrucât, sigur pe sprijinul Rusiei, nu credea în posibilitatea vreunui atac din partea trupelor române. Vezi, General A. Dabija, *op. cit.* , p. 219.

[25] Fürstenberg semnala la Viena pericolul unui posibil sprijin acordat de Rusia pretenţiilor României, dacă Bulgaria obţinea o parte din Macedonia, pe fondul prăbuşirii Turciei europene. „Dacă se va ajunge în această situaţie, politica externă a României ar putea lua o direcţie străină nouă". *Österreich-Ungarn Ausernpolitik*, 5.Bd. (*Privatschreiben aus Bukarest-Sinaia*, 20.Mai 1912), p. 164.

[26] Ambasadorul Austro-Ungariei la Sofia (Tarnowski) avertiza că o atitudine în general prietenoasă faţă de bulgari nu trebuie să presupună sacrificarea intereselor României. „Un astfel de sacrificiu nu ar fi valoros prieteniei bulgare. Noi am obţinut-o cu preţul ieftin al câtorva mici atenţii, iar menţinerea ei nu trebuie să devină prea costisitoare". *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 2.November 1912), p. 754.

[27] *Ibidem.*

[28] *K.u.K Ministerium des Äussern. Diplomatische Aktestücke.* (*Graf Berchtold an Graf Tarnowski in Sofia*, Budapest, 21.November 1912), p. 325.

[29] Teodor Pavel, *op. cit.*, vol. II, *1894-1914.* Vezi, în Anexa LXXX, *Scrisoarea privată a ministrului Berchtold către Tisza István*, Viena, 27 noiembrie, 1912, p. 236-237.

[30] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendellson Bartholdy, usw., 33.Bd., *Der Erste Balkankrieg*, Kapitel CCLXIV, *Die Erfolge der Allierten. Die Interventionsfrage. Oktober bis November 1912*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927 (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky z.z. in Budapest an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Budapest, den 9. November 1912), pp. 312-313.

[31] *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter Imperialismus. Dokumenten aus den Archiven der zarischen und provisorischen Regierung 1878-1918*, Reihe III, *Von Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4.Bd, *18.Oktober – 4.Dezember 1912*, Steiniger Verlage, Berlin, 1942 (*Der russische Gesandte in Sofia an den russischen Aussenminister*, 14.November 1912), p. 258.

[32] *Cartea Verde. Documente diplomatice...*, p. 20.

[33] Mai ales în Rusia vizita lui Hötzendorf a provocat o vie emoţie. „Replica" diplomaţiei de la Petersburg a echivalat cu trimiterea la Bucureşti a marelui duce Nicolae, oficial pentru a acorda regelui bastonul de mareşal al armatei ruse, în realitate pentru „a sonda" în legătură cu vizita înaltului oficial austriac. O discuţie purtată cu Kalinkov dezvăluie pe larg nervozitatea şi îngrijorarea oaspetelui din dinastia Romanov: „Românii se înşeală enorm dacă cred că ne vor păcăli; ei vor să stea pe două fotolii şi uită ce li se poate întâmpla celor care vor să se aşeze astfel. Românii se îndreaptă o dată spre noi şi de două ori spre Viena. Ce a căutat Hötzendorf cu puţine zile înainte de sosirea mea aici la Bucureşti, când se ştia precis că voi veni?". Dr. M. Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, 1.Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin, Brücken Verlag, 1928. (*Der serbische Gesandte Ristisch, Bukarest, an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Bukarest, den 2./15.Dezember 1912), p. 269. Şi Neratov, adjunctul ministrului de externe al Rusiei (Sazonov), părea convins de existenţa unei convenţii militare între România şi Austro-Ungaria. Vezi, *Documents diplomatique francaise (1871-1914)*, 3-Serié *(1911-1914)*, Tome V (*M. Georges Louis, Ambassadeur de France à Saint-Petersburg, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères*, Saint-Petersburg, 5 décembre 1912), p. 3.

[34] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 112.

[35] *Die Grosse Politik...*, 33.Bd, Kapitel CCLXV. *Der serbisch-österreichische Konflikt und die Gefahr eines russisch-österreichischen Konflikts, November bis Dezember 1912* (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Bukarest, den 24.November 1912; *Der Staatssekretär des Auswärtige Amtes von Kinderlen an den Gesandten in Bukarest von Waldthausen*, Berlin, den 30.November 1912), p. 413 şi 431.

[36] Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din război*, vol. I, *1914-1916. (Neutralitatea)*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimie Ardeleanu şi Adrian Pandea, Editura Militară, Bucureşti, 1932, p. 30.

[37] *Die Grosse Politik...*, 33.Bd, Kapitel CCLXV. (*Aufzeichnung des rumänischen Gesandten in Berlin Beldiman für König Karl I von Rumänien*), Berlin den 4. Dezember 1912, pp. 448-449.

[38] *Documents diplomatique francaise (1871-1914)*, 3-Serie (1911-1914), Tome V (*Note de l'Ambassadeur de Russie*, Paris, 17/30 janvier, 1913), p. 374.

[39] *Ibidem* (*M. de Panafieu, Ministre de France à Sofia, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 520.

[40] *Ibidem* (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londre, á M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Londres, 20. fevrier 1913), p. 580.

[41] Au mai existat şi alţi factori care au spulberat aproape orice şansă de conciliere. De la început cele două guverne au comis erori de apreciere asupra duratei discuţiilor, probabil şi datorită

neîncrederii reciproce. România a dorit reglarea chestiunii fără nici o întârziere iar Bulgaria abia după încheierea păcii cu Turcia. Deplasarea lui Tache Ionescu la Londra, pentru simplificarea tratativelor, a avut un deznodământ contrar aşteptărilor. În fapt, el mai mult a complicat discuţiile, întrucât nu a reflectat mereu fidel pretenţiile guvernului român. Alegerea lui Danev, în calitate de plenipotenţiar pentru Bulgaria, nu a fost nici ea cea mai fericită. Şi el interpreta în manieră personală instrucţiunile guvernului. În plus, era arogant şi lipsit de onestitate. Orgoliile celor doi lideri de delegaţie şi poziţia diferită a celor două guverne la negocieri (Bulgaria era un stat învingător, cu o imagine sensibil îmbunătăţită în Europa), ca şi interpretarea adeseori eronată sau tendenţioasă a instrucţiunilor diplomatice au contribuit decisiv la eşecul tratativelor de la Londra. Vezi, *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3-Serie, *(1911-1914)*, Tome V. (*M. de Panafieu, Ministre de France à Sofia, á M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), pp. 335-340. Mai multe informaţii despre prestaţia lui Tache Ionescu la Londra şi motivele rechemării sale la Bucureşti, la I.C. Filitti, *Jurnal*, I şi II, editat de Georgeta Penelea Filitti, în „Revista istorică", Tom I, nr. 6-8/1990, pp. 662-663; C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 123.

[42] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5.Bd. (*Telegramm nach London und Sofia*, 22.Jänner 1913), p. 253.

[43] *K.u.K. Ministerium des Äussern* (*Graf Mensdorff an Graf Berchtold*, 6.Jänner 1913), p. 119.

[44] *Ibidem* (*Telegramm aus Sofia*, 29.Jänner 1913), p. 119.

[45] Fürst Lichnowsky, Karl Marx, *Auf dem Wege zum Abgrund. Erinnerungen und sonstige Schriften*, Erster Band, *Mein Londoner Berichte*, Carl-Kessner Verlag, Dresden, 1927, p. 145.

[46] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5.Bd. (*Telegramm aus Sofia*, 29. Jänner 1913), p. 582.

[47] *Ibidem*.

[48] *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 7.Februar 1913), p. 659.

[49] *Ibidem* (*Telegramm aus Sofia*, 22.Jänner 1913), p. 518.

[50] În *Însemnările zilnice*, Maiorescu afirmă că Fürsteberg era nervos din pricina tergiversării „iscălirii" tratatului de către rege, atâta timp cât exemplarele purtând semnătura M.S. Împăratul Franz Joseph se aflau demult în ţară. Vezi, Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, Partea I, *Însemnări politice zilnice*, 1/14 septembrie 1912 – 1/14 august 1913, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995 (*Miercuri 30 ianuarie/ 12 februarie 1913*), p. 77.

[51] *Die internationalen Beziehungen*, Reihe III, 4.Bd. (*Der russische Aussenminister an den russischen Botschafter in Paris, Iswolski und in London Benckensdorff*, Sankt-Petersburg 15./28.Oktober 1912), p. 78.

[52] *Ibidem* (*Der russische Botschafter in Paris an den russischen Aussenminister*, 21.Oktober/3.November 1912), pp. 140-141.

[53] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm* aus *Bukarest*, 26.Februar 1913), p. 827.

[54] Dr. M. Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens*, 2. Bd, *Diplomatische Geheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven* (*Der Geschäftsträger in Bukarest, Graf von Waldburg z.z. in Sinaia an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Sinaia, den 23.August, 1913), p. 433.

[55] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5.Bd. (*Telegramm aus Bukarest*, 11.Februar 1913), p. 701.

[56] *Ibidem* (*Bericht aus Bukarest*, 14. Februar 1913), p. 748.

[57] *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 15. Februar 1913), p. 754.

[58] Blondel, ministrul Franţei la Bucureşti, relata, în ianuarie 1913, că un vechi ministru, cunoscut în trecut drept partizan convins al politicii austrofile, critica în termeni duri atitudinea Monarhiei faţă de diferendul româno-bulgar: „Austria va plăti scump atitudinea prea indiferentă, pe care a manifestat-o în momentul în care trebuia să se pronunţe ferm în favoarea României". Vezi, *Do-*

cuments diplomatique francaise (1871-1914), 3-Serie *(1911-1914)*, Tome V. (*M. Blondel, Ministre de France à Bucarest à M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères*, Bucarest, 11.Janvier 1913), p. 260. Cât priveşte identitatea enigmaticului personaj, invocat în depeşa lui Blondel, avem motive să credem că era vorba depre P.P. Carp. Într-o discuţie purtată cu secretarul ambasadei germane de la Bucureşti (Waldburg), el se pronunţa cu fermitate în favoarea războiului cu Bulgaria şi avertiza că, în cazul în care Austria nu sprijină corespunzător România, în loc de frontiera dobrogeană se va pune în discuţie problema Transilvaniei. Vezi, *Die Grosse Politik*, 34.Bd, *Die Londoner Botschafter Reunion und der zweite Balkamkrieg 1912-1913*, Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX, *Der Wiederausbruch der Feindseligkeiten. Die Mediation der Mächte zwischen der Türkei und den Allierten. Die Mediation der Mächte zwischen Rumänien und Bulgarien. Der Streit um Dibra und Diakowa*, Februar bis März 1913 (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, 11.Februar 1913), p. 357.

[59] *Die Grosse Politik*, 34.Bd, Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in London Fürsten Lichnowsky*, Berlin, den 9.Februar 1913), p. 338.

[60] *Ibidem* (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, 11.Februar 1913), p. 358.

[61] *Ibidem* (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest 15.Februar 1913), p. 379-380.

[62] *Documents diplomatique francaise (1871-1914)*. 3-Série *(1911-1914)*, Tome V. (*M. Panafieu, Ministre de France à Sofia à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 341.

[63] *35 de ani de relaţii italo-române, 1879-1914. Documente diplomatice italiene*, editate de Rudolf Dinu, Ion Bulei, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001 (*Ministrul Italiei la Sofia, Bosdari, către ministrul de externe, Di San Giuliano*, Sofia, 20 ianuarie 1913), p. 528.

[64] Dacă România a perceput intervenţia Puterilor drept un act de mediere a conflictului (în temeiul articolului 6 al Convenţiei de la Haga din 1907), Bulgaria a interpretat-o în sensul unui arbitraj. Medierea implica o rezolvare preponderent politică a diferendului, iar deciziile Puterilor aveau caracterul unor recomandări către părţile în dispută. Arbitrajul semnifica o analiză pe baze juridice, cu o pronunţată tentă tehnică (deci mai puţin politizată), ce putea fi în dezavantajul României. În plus, hotărârile adoptate în cazul arbitrajului deveneau obligatorii pentru ambele părţi. Pentru detalii, vezi, Emanoil Culoglu, *Mediaţiunea în rectificarea graniţei Dobrogei. Conferinţă ţinută la Cercul de studii al Partidului Naţional Liberal, în ziua de 22 februarie*, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra", Bucureşti, 1913.

[65] Dr. M. Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens*, 2.Bd. (*Der österreich –ungarische Minister des Äussern, Graf Berchtold an den Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, von Jagow*, Wien, am 13.März 1913), p. 386.

[66] *Ibidem*.

[67] *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 5.Bd. (*Erlass nach Berlin*, Wien, 5.März 1913), p. 877.

[68] *Die Grosse Politik*, 34.Bd., Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, von Jagow, an den Botschafter in Wien, von Tschirschky*, Berlin, den 3.März 1913), pp. 444-445. Alte detalii, în privinţa atitudinii Germaniei faţă de Grecia de-a lungul crizei balcanice (inclusiv „Chestiunea Salonic"), la Konstantin Loulos, *Die deutsche Griechenlandpolitik, von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main, 1986, pp. 247-252.

[69] Mai amintim despre extinderea frontierei turco-bulgare pe malul drept al Mariţei sau de acordarea insulelor Thasos şi Samotrace Bulgariei, cu condiţia ca România să primească o porţiune mai largă de ţărm la Marea Neagră. Vezi, *Die Grosse Politik*, 34. Bd. Zweite Hälfte, *Die Londoner Botschafterreunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Kapitel CCLXXI, *Der ru-*

mänisch-bulgarische Konflikt auf der Petersburger Botschafterkonferenz. Neue Zuspitzung der Skutarifrage. Die Flottendemonstration der Mächte gegen Muntenegro. März bis April 1913 (*Der Statssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in Rom, von Flotow*, Berlin, den 25.März 1913; *Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an das Auswärtige Amt*, St. Petersburg, den 9.April 1913),.pp. 478-479 şi 655.

[70] *Ibidem* (*Der Botschafter in Petersburg, Graf von Pourtalés an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, St. Petersburg, den 12.April 1913), pp. 684-685. Vezi şi *Les annés fatales. Souvenirs de M. S. Sazonov, ancien ministre des affaires étrangeres de Russie (1910-1916)*, Payot, Paris, 1927, p. 94.

[71] Nicolae Iorga considera că „Europa ar fi trebuit să adauge un microscop, ca să putem aprecia însemnătatea darului care ni se face" (N. Iorga, *Acţiunea militară a României. În Bulgaria cu ostaşii noştrii*, Vălenii de Munte, 1913, p. 79). Generalul C.N. Herjeu, ministru de război din 15 octombrie 1912, îşi amintea că mai multe cercuri militare erau nemulţumite de „neînsemnata satisfacere" ce s-a dat României prin cedarea Silistrei (General C.N. Herjeu, *Studii şi critice militare. Din învăţămintele războaielor din 1913 şi 1916-1918*, Editura Librăriei „Stănciulescu" Bucureşti, 1921, p. 29.) Existau şi destule zvonuri că Sobrana bulgară nu va recunoaşte decizia Puterilor, iar liberalii aşteptau mobilizarea sau demisia guvernului. *Österreich-Ungarn Ausernpolitik*, 6.Bd., *1.April bis 31.Juli 1913*. (*Telegramm nach Bukarest, Wien*, 15.April 1913); (*Bericht aus Bukarest*, 25.April 1913), pp. 155 şi 241. După votarea *Protocolului*, Teodor Rosetti demisiona de la conducerea Senatului, iar Nicolae Filipescu şi V. Arion părăseau Camera. Vezi, Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 141.

[72] *Discursul rostit de Titu Maiorescu în Senatul României la 4 decembrie 1913*, în Titu Maiorescu, *op. cit.* , Partea I, pp. 241-242.

[73] *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 6.Bd. (*Telegramm aus Bukarest*, 1.Mai 1913), p. 253.

[74] *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 5.Mai 1913), pp. 358 -359.

[75] *K.u.K Ministerium des Äussern* (*Graf Berchtold an Graf Tarnowski in Sofia*), Wien, 16. Mai 1913), p. 288.

[76] În urma unei întrevederi cu regele Carol, Fürstenberg observa că suveranul este foarte îngrijorat de atitudinea Austriei. El avertiza Viena că „frânghia care leagă Monarhia de România este oricum prea întinsă şi, în caz că s-ar rupe, ar fi foarte dificil de reînnodat". *Österreich-Ungarn Ausernpolitik*, 6.Bd. (*Bericht aus Bukarest*, 28. Mai 1913), pp. 540-542.

[77] *Ibidem* (*Telegramm aus Berlin*, 31.Mai 1913), p. 566.

[78] Intervenţia României în al doilea război balcanic reprezenta şi o modalitate prin care Rusia înţelegea să pedepsească „rebeliunea" Bulgariei, devenită un fel „fiu rătăcitor". Ministrul Angliei la St. Petersburg, Sir G. Buchanan, era chiar convins de implicarea lui Sazonov: „Eu nu am nici cea mai mică îndoială că el [este vorba despre Sazonov, *n.ns., C.T.*] fie direct, fie indirect a îndemnat guvernul român la acţiune, cu toate că neagă povestea cu Sebecko [ministrul Rusiei, *n.ns., C.T.*], care a consiliat mobilizarea la Bucureşti. El însuşi mi-a vorbit acum ceva timp despre mesajele prieteneşti schimbate cu regele Carol, respectând interesele ruseşti şi româneşti; iar principalul interes este incontestabil a lua măsuri ca Bulgaria să nu devină prea puternică". *British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, IX (*Sir George Buchanan to Sir A. Nicolson*, St. Petersburg, 9.July 1913), pp. 900-902.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Mihaela Puiu

WOODROW WILSON ŞI PROBLEMA EXTREMULUI ORIENT

Politica misionară wilsoniană, vizibilă mai ales în relaţiile cu America Latină, a fost aplicată şi în ceea ce priveşte relaţiile cu China şi Japonia. Spre deosebire de predecesorul său, Taft, Wilson nu beneficia de experienţă în această problemă, deşi s-a dovedit interesat de aspectele raporturilor Statelor Unite cu China şi Japonia încă din perioada academică. La baza ideilor şi politicii sale ulterioare a stat credinţa fermă în superioritatea culturii occidentale, bazată pe creştinism, faţă de cea orientală, şi în menirea Statelor Unite de a-şi impune principiile nu prin forţă, ci prin convingere, exemplul propriu şi, bineînţeles, prin comerţ. Este vorba despre aceeaşi concepţie paternalistă care a reglementat raporturile cu America Latină.

Imediat după alegeri, Wilson s-a văzut confruntat cu dificila problemă chineză. Preşedintele Taft, prin *diplomaţia dolarului*, impusese intrarea americanilor într-un Consorţiu iniţiat de Franţa, Marea Britanie şi Germania, din care vor mai face parte ulterior şi Japonia şi Rusia[1]. La o zi după inaugurarea lui Wilson ca preşedinte, bancherii americani implicaţi în proiect au apelat la Departamentul de Stat pentru a discuta problema împrumutului pentru China. Ignorant în aceste probleme, la fel ca şi Wilson, Bryan a vrut să se întâlnească personal cu reprezentanţii grupului de interese. În afară de problemele financiare, la întâlnire s-a discutat şi problema recunoaşterii republicii chineze, neagreată de marile puteri europene. Nu s-a ajuns la un rezultat concret, dar bancherii americani au precizat că nu vor continua să ofere bani Chinei decât cu implicarea guvernului american.

În întrunirea de cabinet din 18 martie 1913, Wilson şi majoritatea secretarilor s-au pronunţat împotriva continuării participării americane în consorţiu[2], deşi specialiştii din Departamentul de Stat arătaseră că nu este de dorit schimbarea cursului impus de administraţia precedentă. În aceeaşi

zi a fost dată publicităţii declaraţia oficială[3] prin care Statele Unite ieşeau din Consorţiu.

Hotărârea americană a fost luată fără a fi consultate şi celelalte puteri europene, motiv pentru care a stârnit proteste atât în interior, cât şi în exterior. În şedinţa de cabinet din 28 martie 1913, Wilson a declarat: „Doresc atât de mult să ajut China încât prefer să greşesc în a o ajuta decât altfel. Dacă ne-am fi alăturat celorlalte puteri în acordarea împrumutului, nu am fi avut decât o influenţă redusă în China şi am fi pierdut poziţia mândră pe care Secretarul Hay a asigurat-o Americii când a insistat pentru politica „porţilor deschise", după răscoala boxerilor"[4]. Poziţia lui Wilson a fost o greşeală politică care nu a ajutat cu nimic China, ci a a complicat şi mai mult situaţia, stimulând apetitul japonez, dar şi european, pentru creşterea influenţei în zonă. Mai târziu, Statele Unite vor fi nevoite să-şi modifice linia politică, apelând din nou la „diplomaţia dolarului", după intrarea ambelor ţări în primul război mondial.

Aceeaşi motivaţie etică a influenţat şi recunoaşterea unilaterală a noii republici chineze. În timpul mandatului Taft, după o perioadă în care evenimentele din China fuseseră privite cu suspiciune, noul regim a fost recunoscut *de facto*. Administraţia a încercat să obţină acordul marilor puteri şi pentru recunoaşterea *de jure*, dar nu a reuşit.

După venirea la Casa Albă a lui Wilson, problema recunoaşterii depline a apărut din nou, mai ales că avea sprijin în Congres, *mass-media* şi la ambasada americană de la Beijing. La şedinţa de cabinet din 1 aprilie 1913, Wilson a pus în discuţie recunoaşterea formală, arătând că doreşte instaurarea unui guvern stabil în China. Şi-a exprimat şi temerea că unele dintre marile puteri ar putea profita de slăbiciunile interne ale ţării în folos propriu. De aceea nu a fost de acord să le ceară marilor puteri cooperarea în această chestiune, pentru ca Statele Unite să nu fie constrânse de acţiunile lor[5]. Consultarea urma să fie făcută în mod confidenţial.

Tulburările politice interne chineze au determinat o amânare a acţiunii deoarece Adunarea Naţională nu s-a putut întruni (Wilson dorea ca recunoaşterea să coincidă cu deschiderea acesteia). După şedinţa de cabinet din 4 aprilie, s-a stabilit trimiterea unei telegrame preşedintelui chinez, arătându-se că recunoaşterea va avea loc atunci când se va întruni Adunarea, după legile democratice[6]. Wilson a anunţat oficial că doreşte recunoaşterea Chinei la 8 aprilie 1913, cerând marilor puteri să i se alăture, dar acestea au respins propunerea. Japonia a motivat că aceasta ar însemna

favorizarea preşedintelui Yuan* în detrimentul Sudului[7]. Motivul real era, evident, asigurarea intereselor japoneze în China. Răspunsul nu l-a descurajat pe Wilson, care însă a amânat recunoaşterea până în mai (deşi adunarea se întrunise), pentru a vedea dacă aceasta poate funcţiona. La 2 mai 1913, însărcinatul cu afaceri american E.T. Williams a prezentat în cadru oficial mesajul preşedintelui Wilson prin care Statele Unite recunoşteau *de jure* Republica China[8].

Recunoaşterea a însemnat un important succes politic pentru preşedintele chinez Yuan, care a reuşit să stabilizeze momentan situaţia internă. Marile puteri, în special Japonia, au fost nemulţumite de acţiunea americană. Singura care va recunoaşte noua conducere chineză va fi Germania.

Decizia lui Wilson de a acţiona independent în recunoaşterea preşedintelui Yuan a avut drept motiv asigurarea unei conduceri puternice pentru China, confruntată cu mişcări de opoziţie puternice în zone precum Tibet, Mongolia şi Manciuria. Liderul naţionalist Sun Yat-sen** nu era privit cu încredere de Washington. Decizia americană a avut la bază şi părerile însărcinatului cu afaceri american la Beijing, susţinător al lui Yuan. Acţiunea americană şi-a atins scopul de a susţine China, dar doar pe o perioadă scurtă de timp. Yuan s-a transformat într-un adevărat dictator, ceea ce a dus la căderea sa.

Izbucnirea războiului mondial sporea dificultăţile Chinei, conştientă că marile puteri, în special Japonia, vor încerca să profite pentru a-şi spori influenţa. De aceea, ministrul de externe chinez a cerut Washingtonului să intervină pe lângă marile puteri pentru a obţine acordul acestora în a nu se angaja în acţiuni ostile pe teritoriul sau în zona maritimă chineză[9]. După proclamarea neutralităţii, China a încercat să atragă Japonia şi Statele Unite într-o colaborare menită să împiedice izbucnirea conflictului în Extremul Orient.

Interesele Japoniei nu coincideau cu dorinţele Chinei, niponii vizând posesiunea germană asupra Shantungului. Motivul invocat era existenţa tratatului anglo-japonez, care obliga Japonia să intervină în ajutorul Marii Britanii, fiind probabilă o acţiune a flotei germane în zona Tsingtao.

* Yuan Shikai, preşedinte al Chinei între 1913-1915. S-a declarat împărat în 1915, dar a murit un an mai târziu.

** Liderul Kuomintangului, partid naţionalist; fondator al republicii, a militat pentru modernizarea Chinei. După o scurtă alianţă între Kuomintang şi comunişti, între cele două grupări izbucneşte un conflict, după moartea lui Sun Yat-sen în 1925.

Guvernul englez, deşi iniţial reticent, a acceptat intrarea în război a Japoniei de partea Antantei, însă doar cu obiectivul colaborării navale. Până la urmă a cedat în faţa presiunilor japonezilor, care doreau şi o acţiune terestră în zona bazei de la Kiaochow. Guvernul japonez, susţinut de cel britanic, a avertizat China să nu accepte oferta germană de predare directă a acestei baze către guvernul chinez. China a căutat să obţină Kiaochow prin intermediul Statelor Unite, dar guvernul de la Washington a refuzat propunerea. La 23 august 1914, Japonia a declarat formal război Germaniei, imediat începând operaţiunile navale şi terestre în posesiunile germane din China.

Poziţia americană faţă de situaţie a fost exprimată de Robert Lansing în instrucţiunile către ambasadorul Reinsch: „ar fi don quijotesc... să permitem ca problema integrităţii teritoriale a Chinei să atragă Statele Unite în dificultăţi internaţionale"[10]. Poziţia americană nu a însemnat decât accentuarea pericolului japonez, care dorea transformarea Chinei în protectorat. Acest lucru a fost vizibil în impunerea aşa-numitelor „Cele 21 de cereri" adresate de Japonia Chinei.

Relaţiile dintre Statele Unite şi Japonia erau deja tensionate de scandalul declanşat de legile californiene care îi dezavantajau pe imigranţii japonezi[11]. Cererile japoneze, prezentate de ambasadorul japonez la Beijing Eki Hioki direct preşedintelui chinez la 18 ianuarie 1915 mai mult sub forma unui ultimatum, însemnau de fapt, impunerea unui protectorat japonez[12]. Partea japoneză a specificat că aceste cereri trebuie să rămână secrete, dar chinezii l-au difuzat lor pe canale neoficiale, pentru a obţine sprijin extern, mai ales american.

Ambasadorul american Paul S. Reinsch a fost informat confidenţial despre conţinutul general al cererilor şi de caracterul lor ultimativ, lucru comunicat imediat la Washington[13]. Deşi îngrijoraţi, Wilson şi Bryan erau precauţi în a-şi exprima poziţia faţă de guvernul japonez[14]. Wilson nu dorea să forţeze guvernul chinez să publice *Cererile*, apelând la Londra pentru a obţine informaţii[15], fără a primi vreun răspuns. Forţaţi de scurgerile de informaţii către presă, japonezii au prezentat trunchiat *Cele 21 de cereri* guvernului american într-un memorandum, omiţând total partea a cincea[16]. Departamentul de Stat va primi textul complet de la guvernul chinez câteva zile mai târziu.

Atitudinea precaută a preşedintelui, exprimată de Wilson la 2 februarie într-o scrisoare către Reinsch, a rămas neschimbată[17]. El a respins propu-

nerea lui Robert Lansing de a folosi problema drepturilor japonezilor din California drept monedă de schimb, dar a acceptat ca Bryan să-i trimită ambasadorului japonez o declaraţie asupra poziţiei americane[18]. Memorandumul recunoştea interesele speciale ale Japoniei în China, dar obiecta asupra manierei în care au fost făcute *Cererile* şi asupra mai multor puncte. Impresia generală lăsată însă asupra guvernului japonez a fost că poziţia americană este destul de conciliatorie în ceea ce priveşte primele patru părţi ale *Celor 21 de cereri*. La propunerea lui Reinsch, îngrijorat de acest fapt, Wilson l-a instruit pe Bryan să informeze partea chineză că Statele Unite nu şi-au pierdut interesul în problema chineză şi nici nu şi-au abandonat poziţia precedentă faţă de China, aşteptând rezultatul negocierilor în curs cu încredere.

Deoarece poziţia americană în privinţa Chinei ar fi părut considerabil slăbită dacă Statele Unite nu s-ar fi consultat cu partenerii europeni şi nu şi-ar fi exprimat oficial părerea, Wilson a fost de părere că ar fi necesară o circulară către marile puteri. Franţa, Marea Britanie şi Rusia au fost solicitate ca, împreună cu Statele Unite, să ceară Japoniei şi Chinei continuarea negocierilor cu răbdare şi prietenie. Între timp însă, Japonia a adresat un adevărat ultimatum Chinei şi nu s-a lăsat influenţată de demersurile americane.

Poziţia japoneză a fost considerabil întărită de impactul problemelor războiului mondial, mai ales de scufundarea *Lusitaniei**, care a orientat interesul Washingtonului către Europa. Neavând forţa internă de a se opune şi fără a beneficia de un sprijin substanţial din exterior, China a fost nevoită să cedeze, la 7 mai 1915. Poziţia americană exprimată la 11 mai 1915, având la bază ideile lui Lansing, specifica faptul că guvernul Statelor Unite nu poate accepta nici o înţelegere care să aducă prejudicii intereselor americane, integrităţii teritoriale sau politice a Chinei ori politicii „porţilor deschise"[19]. Nota americană afirma clar poziţia Statelor Unite, dar nu era în acord cu recunoaşterea „intereselor speciale" făcută anterior de Bryan. Era însă cel mai potrivit lucru pe care îl putea face administraţia în circumstanţele momentului: poziţia americană era clar definită, dar rezolvarea problemelor era lăsată pentru momentul păcii.

Momentul *Celor 21 de cereri* a sporit considerabil neîncrederea americană faţă de intenţiile japoneze din zona Extremului Orient. Poziţia clară de susţinere a politicii „porţilor deschise" şi a integrităţii Chinei a avut, inevitabil, drept rezultat şi o atitudine tot mai ostilă a Japoniei faţă de Sta-

tele Unite. Momentul negocierilor chino-japoneze va fi folosit la Conferința de Pace de la Paris de către delegația chineză, cu sprijinul lui Wilson, pentru a cere recunoașterea drepturilor asupra Shantungului, pe motiv că tratatul din 1915 a fost semnat sub presiune.

Divergențe între Statele Unite și Japonia au apărut și în problema dorinței lui Yuan de a se proclama împărat, în toamna lui 1915. Japonia, deși ea însăși monarhie, vedea în planurile lui Yuan o amenințare la adresa intereselor sale și a încurajat opoziția internă din China pentru a-l determina pe acesta să renunțe. Statele Unite nu s-au opus planurilor lui Yuan, care se transformase într-un dictator, condiționând însă această acceptare de apărarea intereselor americane. Wilson nu a fost de acord ca Statele Unite să se alăture Japoniei și marilor puteri europene în avertismentul adresat lui Yuan de a nu își continua planurile de instaurare a monarhiei[20]. Viitoarele posibile complicații au fost rezolvate de moartea lui Yuan, în iunie 1916.

Ca și în cazul Americii Latine, politica wilsoniană a fost plină de bune intenții față de China, fără ca aceasta să o ajute. Rezultatul a fost o sporire a dificultăților interne ale fostului imperiu celest și o creștere semnificativă a influenței japoneze. Drept urmare, neîncrederea reciprocă dintre Japonia și Statele Unite s-a accentuat considerabil, Japonia fiind privită tot mai mult ca un posibil inamic al Statelor Unite.

Perspectiva declarării războiului de către americani Germaniei a avut consecințe și asupra delicatelor probleme din Extremul Orient. Japonezii doreau controlul asupra zonei sud-estului asiatic, în același mod în care Statele Unite controlau America Latină. Apelul american către celelalte țări neutre, inclusiv China, de a declara război Germaniei venea în contradicție cu planurile japoneze, exprimate în declarația noului guvern Terauchi la 9 ianuarie 1917[21].

Guvernul chinez, confruntat cu grave probleme interne, a încercat să obțină de la americani, în schimbul intrării în război contra Germaniei, sprijin financiar pentru a împiedica intrarea sub control străin, ca și o poziție de egalitate la viitoarea conferință de pace. Ambasadorul american la Beijing, Reinsch, ardent susținător al Chinei, a dat asigurări în acest sens, deși nu avea aprobarea Washingtonului. Acest lucru a determinat oficialitățile chineze să anunțe, la 8 februarie 1917, că, dacă americanii vor declara război Germaniei, guvernul chinez va proceda la ruperea relațiilor diplomatice sau chiar la o declarație de război[22].

Acţiunea lui Reinsch a provocat îngrijoarea lui Wilson, care nu ştia dacă membrii Congresului vor aproba cererile financiare ale Chinei şi cum vor reacţiona japonezii la acţiunea chineză. De aceea, la 10 februarie 1917, i-a trimis lui Reinsch o notă prin care sfătuia China să se consulte cu marile puteri şi în special cu Japonia înainte de a face un pas care putea să o pună în primejdie. De asemenea, informa că Statele Unite nu pot oferi la momentul actual nici o asigurare în ceea ce priveşte cererile chineze[23]. Poziţia americană a influenţat schimbarea de atitudine a guvernului japonez, care a ajuns la concluzia că nu are nimic de pierdut dacă China intră în război. Aceasta cu atât mai mult cu cât obţinuse asigurarea Antantei pentru revendicările sale asupra Shantungului[24]. Dornic să-şi întărească poziţia în faţa preşedintelui chinez Li Yuanhong (succesorul lui Yuan), primul ministru Duan Chi-jui (sau Tuan Chi-jui) a negociat în secret acorduri financiare cu guvernul chinez în schimbul intrării în război. Acceptarea împrumutului de către partea japoneză şi anunţul Antantei că este de acord cu o uşoară creştere a tarifelor vamale chineze şi alte facilităţi au dus la decizia chineză de a declara război Germaniei şi Austro-Ungariei la 4 august 1917.

Statele Unite nu au reacţionat pentru împiedicarea acestei acţiuni, deşi Lansing şi-a exprimat îngrijorarea în legătură cu desfăşurarea evenimentelor. La 4 iunie 1917, Departamentul de Stat a adresat o notă Chinei[25] prin care atenţiona guvernul chinez că intrarea în război contează mai puţin decât unitatea şi responsabilitatea guvernului chinez central. Nota nu a avut rezultat, nefiind sprijinită de Antanta. Lansing nu putea trece de hotărârea preşedintelui, mai ales că relaţiile dintre cei doi erau destul de tensionate în acele momente. Era imperios necesar ca Statele Unite să ajungă la o înţelegere *în problema Chinei după intrarea Statelor Unite în război*[26].

După ce la 2 mai discutase cu House, la 12 mai 1917, Aimaro Sato, ambasadorul japonez la Washington, s-a întâlnit cu Robert Lansing, sugerându-i să trasmită guvernului său dorinţa ca o misiune japoneză să fie trimisă în Statele Unite pentru a discuta cooperarea în timpul războiului, ca şi problemele din Asia Orientală. În urma notei americane din 4 iunie, guvernul japonez a hotărât trimiterea unei misiuni, condusă de vicontele Kikujiro Ishii, fost ministru de externe. Scopul misiunii era de a discuta despre statutul etnicilor japonezi din Statele Unite şi definirea relaţiei speciale a Japoniei cu China. Scopul americanilor era de a discuta cooperarea economică şi militară americano-japoneză, fiind îngrijoraţi de posi-

bilitatea trecerii Japoniei dintr-o tabără în alta dacă se ajunge la neînțelegeri grave în problema chineză. Era nevoie de un compromis, greu de obținut datorită poziției lui Wilson referitoare la politica „porților deschise” și la păstrarea unității politice și administrative a Chinei.

Încă înainte de sosirea lui Ishii în Statele Unite, guvernul japonez a încercat să obțină un acord cu privire la recunoașterea intereselor speciale ale Japoniei în China, dar Lansing, susținut de președintele Wilson, nu a aprobat acest lucru[27]. Statele Unite nu erau de acord ca Japonia să aibă interese politice speciale în China. Guvernul japonez a încercat, de asemenea, să discute cu Elihu Root, cunoscut ca susținător al Japoniei, în drumul de întoarcere al acestuia din misiunea sa în Rusia. Departamentul de Stat ca și președintele nu au fost de acord, Root întorcându-se direct de la Vladivostok în țară.

Ishii a ajuns în Statele Unite la 23 august și s-a întâlnit cu președintele Wilson la Casa Albă, la 6 septembrie. Acesta și-a exprimat din nou poziția cu privire la problemele chineze (atașamentul american față de politica „porților deschise” și suprimarea sferelor de influență), dar i-a spus, în același timp, lui Ishii că ar trebui să discute aceste chestiuni cu Lansing. Șirul convorbirilor Lansing-Ishii a început la 6 septembrie. Discuțiile s-au oprit asupra coordonării efortului de război, mai ales în domeniul naval și al materiilor prime, insulelor germane din nordul Pacificului (Ishii spunându-i lui Lansing despre înțelegerea cu Anglia, despre care acesta fusese informat de britanici) și, bineînțeles, problema chineză[28]. În aceeași zi, House, la sugestia lui Lansing, încerca să îl convingă pe Wilson de necesitatea unei înțelegeri realiste cu partea japoneză, fără prea mult succes[29].

În urma întâlnirii din 22 septembrie 1917, Lansing l-a informat pe președinte despre discuții printr-un memorandum, la 25 septembrie. După ce Wilson și-a dat acordul, Lansing i-a prezentat propunerea declarației comune lui Ishii, la 26 septembrie. Partea japoneză a adus câteva modificări, discuțiile concentrându-se asupra formulării relațiilor chino-japoneze, ajungându-se, la 13 octombrie, la precizarea recunoașterii de către Statele Unite a „relațiilor speciale” dintre Japonia și China. De asemenea, la insistența președintelui Wilson, s-a păstrat formularea despre „suveranitatea” Chinei. Printr-un protocol secret, adoptat la sugestia lui Lansing, se specifica aderarea celor două puteri la principiul „porților deschise” în China, fără a căuta să profite de condițiile speciale existente în China și fără a afecta independența sau integritatea terirorială a Chinei[30]. La 2

noiembrie, Lansing şi Ishii au semnat protocolul, care a fost publicat patru zile mai târziu[31].

Wilson nu a făcut nici o declaraţie oficială despre înţelegerea semnată la 2 noiembrie, dar a privit-o ca pe un câştig diplomatic care era în ajutorul Chinei, lucru susţinut şi de Lansing. Acesta a afirmat oficial că formularea asupra intereselor speciale ale Japoniei în China are acelaşi înţeles ca în 1915. În particular, însă, a fost conştient că japonezii nu înţelegeau la fel şi vor folosi ambiguitatea textului înţelegerii în scopul extinderii influenţei lor în China. Că aşa era a fost vizibil chiar la sfârşitul acelui an, când japonezii au stabilit o zonă administrativă specială de-a lungul căii ferate Shantung. Politica americană în ceea ce priveşte China a fost, în continuare, un eşec.

Înţelegerea a fost primită cu dezamăgire în China. Răspunsul oficial, transmis la 12 noiembrie 1917 de ambasadorul Wellington Koo lui Lansing a fost că guvernul chinez nu se simte legat de nici o înţelegere semnată de alte state. China, frământată de grave probleme interne, nu a putut face faţă presiunilor japoneze.

Aspectele pozitive ale înţelegerii Lansing-Ishii se referă la colaborarea militară în timpul războiului. Semnarea înţelegerii a facilitat această colaborare, îndepărtând suspiciunile americane şi permiţând Statelor Unite să se concentreze asupra războiului cu Germania. Wilson şi politicienii de la Washington considerau că problemele europene sunt mult mai importante, iar hegemonia germană în Europa şi Orientul Apropiat şi Mijlociu un pericol mai mare. În ceea ce priveşte aspectele economice, americanii îşi permiteau să mai aştepte, pieţele din alte zone ale lumii având prioritate (chiar cele din Japonia).

Înţelegerea a permis colaborarea navală dintre cele două state în zona Pacificului şi a facilitat concentrarea asupra problemelor legate de impactul revoluţiei bolşevice în zonă.

Revoluţia bolşevică a dus la multiple complicaţii pentru Antanta şi pentru politica guvernului american, inclusiv în Extremul Orient. Ideea unui ajutor aliat pentru Rusia a fost discutată la Londra, la o întâlnire anglo-franceză de la Ministerul de Externe din 11 octombrie 1917, dar s-a ajuns la concluzia că nu trebuie folosite trupe japoneze, singurele disponibile. La 3 decembrie 1917, generalul Foch a sugerat, la conferinţa aliată de la Quai d'Orsay, ca trupe japoneze sau americane să ocupe Vladivostokul şi să preia controlul asupra Transsiberianului. Colonelul House, pre-

zent la întrunire, s-a opus[32]. Două zile mai târziu, sovieticii încheiau armistiţiul cu Puterile Centrale.

Încă din decembrie 1917, Marea Britanie şi Franţa au început discuţii cu Japonia pentru o posibilă intervenţie la Vladivostok. La 8 ianuarie 1918, guvernul francez a făcut celui american propunerea oficială de a se alătura unei intervenţii în Siberia, dar la 16 ianuarie Lansing a respins propunerea, pe motiv că aceasta ar duce la o creştere a sentimentelor anti-occidentale în Rusia. O săptămână mai târziu, la 24 ianuarie, ambasadorii Antantei din Rusia au cerut şi ei intervenţia occidentală. Britanicii au propus ca Japonia să fie mandatată cu ocuparea liniei ferate transsiberiene[33], lucru pe care Lansing l-a respins categoric. De aceea britanicii au căutat să obţină sprijinul prezidenţial prin intermediul colonelului House (care însă a refuzat). Părerea lui House era că intervenţia nu e practică din punct de vedere militar, poate cauza antagonisme severe în Rusia şi că poate duce la îndepărtarea elementelor care se tem de „pericolul galben" şi care, altfel, ar fi de partea occidentalilor.

Între timp, reprezentanţii militari la Consiliul Suprem de Război au avut o nouă întâlnire la 18 februarie 1918, rezultatul fiind un plan al intervenţiei în Siberia[34], redactat de Tasker Bliss (reprezentantul militar american în Consiliul Suprem de Război). Planul cerea ocuparea Transsiberianului de la Vladivostok la Harbin de către trupe japoneze, după ce Japonia dădea asigurări că va respecta integritatea şi suveranitatea politică a Rusiei; administraţia căii ferate va fi preluată de membrii Antantei. Răspunsul oficial american la propunerea de intervenţie a fost promptă şi dură. Bliss urma să le comunice colegilor săi că Statele Unite nu susţin o asemenea acţiune. Cauza este evidentă: preşedintele era conştient de implicaţiile politice şi nu dorea să fie prins în înţelegerile partenerilor săi.

În şedinţa din 28 februarie 1918, Wilson le-a comunicat membrilor cabinetului că intervenţia nu este oportună deoarece forţele americane sunt mai necesare în Europa, iar japonezii nu pot oferi materialele necesare trupelor americane, dacă acestea s-ar implica în zonă. Wilson a fost de părere că japonezii trebuie lăsaţi „să fie învinuiţi şi să îşi asume responsabilitatea"[35] pentru intervenţie.

În această situaţie complicată, preşedintele Wilson trebuia să acţioneze. La 1 martie, el a redactat o propunere de notă adresată Japoniei prin care era acceptată o intervenţie limitată în Siberia[36]. La sfatul lui House însă, care se temea că preşedintele şi-ar putea periclita poziţia la viitoarea

conferinţă a păcii, precum şi la aflarea impasului negocierilor de pace ruso-germane[37], preşedintele şi-a modificat atitudinea, nota oficială trimisă Japoniei la 5 martie respingând intervenţia[38]. În consecinţă, japonezii au anunţat că nu vor participa la nici o acţiune în Siberia fără ajutorul american, dar, la 5 aprilie, după incidentele de la Vladivostok, au debarcat în port 500 de soldaţi.

La 8 aprilie, reprezentanţii militari din Consiliul Suprem de Război au discutat situaţia din Rusia. Se cerea o intervenţie, efectuată de japonezi cu sprijinul trupelor din Legiunea Cehă. Bliss a refuzat, din nou, să semneze pentru o asemenea acţiune, iar fără semnătura lui acţiunea nu putea fi pusă în dezbaterea Consiliului Suprem de Război. În aceeaşi zi, Lordul Reading i-a propus lui Lansing ca marinarii de pe nava *Brooklyn* să fie debarcaţi la Vladivostok, lucru refuzat de Secretarul de Stat şi de Wilson.

Opiniile oficialilor în legătură cu acţiunile americane erau şi ele diferite. Fostul ataşat militar american la Petrograd, William V. Judson, se opunea unei intervenţii militare, mai ales una condusă de japonezi, deoarece aceasta ar însemna posibilitatea ca Rusia să coopereze cu Germania. Consulul general american de la Moscova, Maddin Summers, avea o poziţie contrară, dorind o rezistenţă armată antigermană a elementelor naţionaliste ruse în zona Uralilor, sub coordonarea aliată. Unii reprezentanţi americani din Rusia erau de acord cu recunoaşterea guvernului bolşevic, alţii erau de părere că acesta trebuie imediat înlăturat. Asaltat de astfel de mesaje contradictorii, preşedintelui îi era, evident, extrem de greu să aibă o imagine clară şi să ia o decizie corectă şi în timp util.

Ofensiva Ludendorff de pe frontul de vest din Europa a schimbat uşor atitudinea americană în ceea ce priveşte intervenţia în Rusia. House a sugerat, în aprilie 1918, că o expediţie aliată era acceptabilă pentru americani dacă are încuviinţarea guvernului bolşevic[39]. Iniţial, presaţi de germani în timpul negocierilor de la Brest-Litovsk, bolşevicii au căzut de acord să accepte ajutorul occidental[40], dar şi-au schimbat ulterior opinia.

Ceea ce a schimbat situaţia referitoare la intervenţia aliată a fost problema trupelor cehe din Siberia[41]. Britanicii, care susţineau o acţiune mai rapidă, au vrut să profite de ocazia oferită pentru a-i convinge atât pe americani, cât şi pe japonezi. Planul era ca Marea Britanie să trimită o forţă redusă în sprijinul cehilor, care, în opinia engleză, urma să aibă drept rezultat intervenţia japoneză (pentru contracararea creşterii influenţei

britanicilor). Americanii, care nu doreau creşterea influenţei japoneze în zonă, vor trimite şi ele trupe. Partea japoneză nu s-a arătat prea entuziasmată de propunerea britanică de intervenţie, chestionând din nou asupra poziţiei americane.

La 27 aprilie 1917, reprezentanţii militari ai Consiliului Suprem de Război au hotărât că trupele cehe pot fi folosite pentru a apăra Siberia de penetraţia germană. Ele urmau a fi retrase prin Murmansk şi Vladivostok, pentru a ajunge apoi în Franţa. Poziţia americană a rămas însă neschimbată, în liniile notei din 5 martie, deşi Francis îi recomanda lui Lansing la 2 mai 1918 ca Statele Unite să fie de acord cu intervenţia, chiar dacă nu recunosc formal guvernul bolşevic[42]. Între timp însă, la 25 mai 1918, a izbucnit revolta cehilor împotriva bolşevicilor, care a dus la ocuparea, în iunie, a unei porţiuni din Transsiberian. Era portiţa aşteptată de europeni, francezii şi britanicii insistând asupra unui ajutor pentru Legiunea Cehă, în special din partea Japoniei. La întrunirea Consiliului Suprem de Război din 5 iunie 1918, miniştrii de externe ai Franţei, Marii Britanii şi Italiei au hotărât asupra intervenţiei japoneze, dar după ce aceştia promiteau să respecte integritatea teritorială a Rusiei, să nu amestece în treburile sale interne şi să avanseze cât se poate de mult spre vest împotriva germanilor[43]. Situaţia Legiunii Cehe a modificat atitudinea americană faţă de o intervenţie, mai ales că în aprilie chinezii şi japonezii semnaseră un acord militar şi o convenţie navală, niponii reuşind să îşi impună controlul asupra căii ferate est-chineze pentru transportul de trupe.

După a şaptea întrunire a Consililui Suprem de Război, primii miniştri ai Franţei, Marii Britanii şi Italiei au semnat la 2 iulie un memorandum[44] adresat preşedintelui Wilson, cerându-i acordul pentru intervenţia în Siberia, care fusese deja aprobată de Japonia (cu condiţia participării americane). Această cerere nu era agreată de Departamentul de Război, dar susţinută de House. Wilson a fost în final convins, dar pentru expediţie cu scopuri limitate. La 6 iulie, problema rusă a fost discutată cu Lansing, Baker, Daniels, generalul March şi amiralul Benson[45]. În ciuda opoziţiei Departamentului de Război[46], preşedintele a hotărât trimiterea unei expediţii care avea drept scop apărarea depozitelor din Vladivostok şi ajutor pentru trupele cehe pentru a ajunge acolo. Lansing a fost însărcinat să discute detaliile acţiunii cu Ishii[47].

Prin *aide-memoire*-ul din 17 iulie 1918[48], semnat de Lansing, dar alcătuit, se pare, chiar de Wilson, se preciza poziţia americană faţă de

intervenţie. În fapt, preşedintele, deşi se arăta gata pentru o intervenţie limitată, lăsa să se înţeleagă că nu este de acord şi îşi dă permisiunea doar forţat de evenimente. Acceptarea de către americani a intervenţiei urmărea să prevină o încercare a partenerilor săi europeni şi a Japoniei de a interveni în complicata situaţie din Rusia. Astfel, la 23 august 1918, Wilson, într-o notă către Lansing, afirma clar că „noi nu credem că este necesară sau de dorit cooperarea politică în Siberia de Est deoarece nu vom avea nici o acţiune politică de nici un fel acolo"[49].

La 5 august 1918, rezultatele negocierilor americano-japoneze au fost făcute publice[50]. Japonia îşi preciza angajamentul de a respecta integritatea teritorială a Rusiei şi de a se abţine de la orice imixtiune în afacerile sale interne. Intenţiile japoneze, după cum ştiau şi americanii, erau de a pune stăpânire pe o parte din Siberia, iar americanii doreau să înlăture această posibilitate prin supravegherea trupelor japoneze.

La 16 august 1917, trupele americane au debarcat la Vladivostok, cu scopul declarat de a-i ajuta pe cehi şi de a lupta împotriva foştilor prizonieri de război ai Germaniei şi Austro-Ungariei, care puteau fi o primejdie[51]. Generalul american William S. Graves, numit comandantul Forţei Expediţionare Americane în Siberia, a sosit la începutul lui septembrie. Ordinele sale referitoare la misiunea din Siberia erau destul de confuze, Baker înmânându-i doar *aide-memoire*-ul din 17 iulie 1918. Implicarea americană a fost modestă, dar cea japoneză, aşa cum se temea Washingtonul, s-a dovedit tot mai semnificativă. Numărul soldaţilor japonezi trimişi în zonă continua să crească, la 11 august fiind trimise încă trei divizii. Deja la 13 august trupele japoneze se îndreptau către frontiera manciuriană, scopul evident fiind controlul asupra liniei ferate estice chineze. La mijlocul lui octombrie, japonezii, cu sprijinul albgardiştilor, controlau estul Siberiei şi au ajuns la gura Amurului. Aceste acţiuni contraveneau flagrant înţelegerii din august, dar americanii nu au reacţionat imediat. Lansing, ale cărui sentimente anti-bolşevice erau tot mai accentuate[52], considera că expediţia poate fi folositoare în îndepărtarea roşilor. De asemenea, pe frontul din Europa lucrurile nu erau clare, chiar dacă Puterile Centrale dădeau semne tot mai mari de slăbiciune. Deşi Wilson nu împărtăşea antibolşevismul lui Lansing, era de acord cu acesta că trupele cehe nu trebuie retrase prea repede şi că japonezii nu trebuie împiedicaţi în încercarea de a „curăţa" Transsiberianul. A făcut însă un prim pas, anun-

țând la 26 septembrie 1918 că nu va mai trimite forțe suplimentare în Rusia.

La întâlnirea dintre Lansing şi Ishii din 16 noiembrie 1918[53], Lansing a exprimat părerea guvernului american că japonezii încălcaseră înțelegerile anterioare, de aceea este necesară instituirea unei comisii interaliate pentru supravegherea poțiunii estice a Transsiberianului, în folosul ruşilor, nu al vreunei alte puteri. Era o schimbare de ton față de 1917, motivată de poziția diferită a americanilor la sfârşitul războiului. O alianță germano-japoneză nu mai era posibilă acum, forța financiară americană nu era deloc de neglijat, iar americanii dovediseră că îşi pot construi rapid o forță armată competitivă. De asemenea, Statele Unite puteau fi ajutate de aliații occidentali, eliberați de povara frontului. În aceste condiții, guvernul japonez a anunțat retragerea a aproape 50.000 de soldați, în două tranşe, în viitorul apropiat. În ianuarie 1919 a fost stabilită şi Comisia Interaliată de Control dorită de americani. Divergențele asupra problemelor din Extremul Orient şi Rusia vor continua în timpul Conferinței de pace.

Intervenția în Siberia a fost târzie şi nu şi-a atins scopurile, cauzând probleme pentru americani pe termen scurt, dar şi pe termen lung, atât pe plan intern, cât şi extern. Bolşevicii au câştigat teren în zonă, japonezii şi-au extins influența în China, iar în 1919, Congresul a chestionat motivele, metodele şi oportunitatea acestei intervenții. De ce Wilson, după ce s-a opus vreme îndelungată, a luat această hotărâre? Au predominat antigermanismul şi presiunile anglo-franceze după tratatul de la Brest-Litovsk, antibolşevismul, interesele în materialele depozitate în zonă sau dorința de a-i ajuta pe cehi? Era Wilson, după cum l-a văzut Victor S. Mamatey, „un provincial american", iar evenimentele din Rusia „o întâmplare *stranie într-o țară îndepărtată şi stranie*"[54]?

Redeschiderea frontului estic antigerman era, evident, o iluzie. Recuperarea materialelor din nordul Rusiei şi din Vladivostok, ca şi paza liniei ferate transsiberiene şi-au avut şi ele importanța, dar secundară. Ajutorarea cehilor a fost mai degrabă ocazia decât cauza. Wilson, deşi nu şi-a exprimat sentimentele antibolşevice la fel de pregnant ca Lansing, era în mod clar interesat de înlăturarea lor. O intervenție în Siberia, la care să participe toate marile puteri occidentale şi Japonia putea însă să fie privită ca o manifestare imperialistă (cel puțin sovieticii aşa au privit-o), care să spulbere sprijinul elementelor democratice antibolşevice pentru aliați. În acelaşi timp, pasivitatea Occidentului putea să determine elementele mai

conservatoare ruse să accepte din două rele pe cea mai mică, şi anume o colaborare cu germanii pentru înlăturarea comuniştilor. Din aceste motive, Wilson a amânat cât a putut o decizie, nu a dorit participarea anglo-franceză şi a căutat să obţină o participare japoneză limitată.

A fost încă o decizie în care idealismul wilsonian şi realismul politic au căutat să fie în acord, ca în cazul Mexicului, de exemplu, dar a eşuat. Sovieticii nu au uitat prea uşor participarea americană la intervenţiile din nord şi din Siberia. În 1933, ei au renunţat la pretenţiile legate de această temă doar pentru că îşi doreau extrem de mult recunoaşterea, aşa că au acceptat explicaţia prezentată de Cordell Hull, referitoare la intenţia americană de a apăra integritatea statului rus în faţa expansionismului japonez. Stalin şi-a manifestat şi el în mai multe rânduri nemulţumirea faţă de imperialismul american, iar urmaşul său, Hruşciov, le va reaminti americanilor, din nou, de cel întâmplate în 1918-1920.

Programul wilsonian pentru o nouă organizare postbelică a lumii venea în contradicţie cu pretenţiile japoneze. Dacă în timpul războiului, în ciuda neîncrederii reciproce, cele două părţi au reuşit să colaboreze ca urmare a înţelegerii Lansing-Ishii, divergenţele au reapărut, Japonia dorind satisfacerea cererilor sale referitoare la fostele posesiuni germane din China şi insulele Pacificului. Statele Unite nu au recunoscut tratatul chino-japonez din 25 mai 1915, prin care China se angaja să recunoască înţelegerile germano-nipone referitoare la posesiunile germane de după război. Într-o scurtă întâlnire din noiembrie 1918, Wilson i-a promis lui Wellington Koo, unul dintre membrii delegaţiei chineze la Paris, că va susţine cauza chineză la conferinţa păcii.

Membrii *Inquiry* (structura creată de colonelul House în 1917, la indicaţiile preşedintelui, pentru a pregăti participarea americană la Conferinţa de pace), a cărei secţiune pe problemele Extremului Orient era condusă de Stanley K. Hornbeck, nu erau calificaţi în ceea ce priveşte aceste probleme, dar nu susţineau poziţia japoneză în zonă. Informaţiile pe care îşi bazau punctul de vedere veneau din Beijing, de la ambasadorul Reinsch, care atrăgea atenţia că Japonia încearcă să reducă la tăcere China la Paris.

Într-o telegramă adresată Departamentului de Stat, dar destinată şi preşedintelui, Reinsch avertiza asupra acţiunilor militare japoneze din China, îl îndemna pe Wilson să ia apărarea poporului chinez şi susţinea că preluarea posesiunilor germane de către Japonia nu are suport legal[55].

În ceea ce priveşte prevederile din tratatele secrete pentru zona Extremului Orient, nu se poate spune dacă Wilson a ştiut de prevederile acestora înainte de Conferinţa de la Paris[56]. Balfour adusese, la vizita sa în Statele Unite din 1917, textele tratatelor secrete încheiate de Marea Britanie, dar nu şi acordul anglo-japonez referitor la Shantung şi insulele din Pacific. La întâlnirea cu Lloyd George de la sfârşitul lunii decembrie 1918, lui Wilson i s-a comunicat susţinerea britanică pentru cedarea insulelor de la nord de Ecuator care aparţinuseră Germaniei, dar nu şi despre Shantung.

Spre deosebire de americani, al căror program era destul de general, cel japonez era scurt şi clar: preluarea Shantungului, achiziţionarea Insulelor Caroline, Mariane şi Marshall şi înlăturarea clauzelor referitoare la discriminarea rasială, în cazul înfiinţării Ligii Naţiunilor. Programul japonez venea în contradicţie şi cu cel chinez. Acesta prevedea retrocedarea Shantungului către China şi anularea tratatelor şi acordurilor chino-japoneze încheiate pe baza *Celor 21 de cereri*, suprimarea tuturor drepturilor şi privilegiilor speciale ale marilor puteri în China, lichidarea drepturilor politice şi economice ale Germaniei şi Austro-Ungariei în China[57].

Wilson nu era încântat de ideea cedării insulelor din Pacific către Japonia, deoarece erau pe direcţia către Filipine şi Hawaii şi puteau constitui o ameninţare pentru securitatea americană dacă erau fortificate. Încrederea sa în japonezi scăzuse considerabil după intervenţia în Siberia, mai ales în toamna anului 1918. Până la urmă, Wilson a acceptat, deşi cu greu, sistemul mandatelor de trei tipuri, A, B şi C, la 30 ianuarie 1919. Insulele din Pacificul de Nord care aparţinuseră Germaniei intrau sub mandat japonez, în categoria C, aceştia neavând dreptul de a le fortifica.

O altă problemă, care s-a dovedit mai spinoasă, a fost cea rasială[58]. Japonezii au încercat introducerea clauzei egalităţii rasiale în Pactul Ligii Naţiunilor. Deşi au crezut că opoziţia cea mai mare va veni din partea preşedintelui Wilson (având experienţa legislaţiei americane discriminatorii din California care a provocat tensiuni diplomatice severe în 1913 între cele două state), au avut surpriza ca dominioanele britanice să fie obstacolul de netrecut.

La discutarea propunerii japoneze referitoare la introducerea în textul Pactului Ligii Naţiunilor a unui amendament referitor la egalitatea rasială, preşedintele Wilson s-a abţinut de la vot. Amendamentul introdus de japonezi nu a fost adoptat. Motivaţia gestului său din 11 aprilie 1919 a fost

că problema rasială era delicată în Statele Unite şi un amendament ar fi stârnit resentimente. De asemenea, nu dorea o dispută între dominioanele engleze şi japonezi care să periclitеze crearea Ligii Naţiunilor. Era o îndepărtare de la principiile democratice, dar Wilson a cedat extrem de uşor în faţa presiunilor.

În sfârşit, problema Shantungului a stârnit vii dispute între delegaţiile americană şi japoneză. După cum am precizat, Wilson se arătase dispus să susţină China la conferinţa de pace în această chestiune. Departamentul de Stat acceptase includerea cererilor de retrocedarea în propunerile delegaţiei chineze la conferinţa păcii[59].

La şedinţa Consiliului celor zece din 27 ianuarie 1919, Makino a prezentat cererea predării necondiţionate a Shantungului, fostă posesiune germană, către Japonia, cu menţiunea că drepturile asupra acestui teritoriu ar putea fi retrocedate, în viitor, Chinei. Spre surprinderea lor, chinezii, în ciuda promisiunii premierului Lu, au cerut şi ei retrocedarea Shantungului, în ziua următoare, bazându-se pe sprijinul american. Japonezii şi-au comunicat insatisfacţia, spunându-i lui Lansing că atitudinea americană faţă de Japonia va avea drept consecinţă deteriorarea raporturilor americano-japoneze[60]. Problema a fost amânată pentru luna aprilie.

Dezbaterile finale asupra problemei Shantungului au început la mijlocul lunii aprilie. Lansing a propus, la 21 aprilie, transmiterea drepturilor germane din zonă către Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, Japonia şi Italia[61]. Poziţia japoneză a fost clară: dacă cedarea Shantungului către Japonia nu este acceptată, niponii nu vor semna pactul Ligii Naţiunilor[62]. Partea chineză a încercat în zadar să obţină anularea tratatelor din 1915 şi 1918[63] cu Japonia, dar atât britanicii şi francezii, cât şi Wilson, au invocat sacralitatea tratatelor. Partea chineză a ameninţat şi ea că nu va semna tratatul de pace, ceea ce s-a şi întâmplat.

Chiar dacă Wilson nu credea în valabilitatea tratatelor dintre China şi Japonia, nu putea trece peste promisiunile franco-britanice către japonezi. Pentru a asigura participarea niponă în Liga Naţiunilor, Wilson a cedat în faţa ameninţărilor japoneze de retragere de la conferinţă[64]. El credea că Liga Naţiunilor va opri expansionismul japonez în Extremul Orient, dar s-a înşelat amarnic. Preşedintele a declarat: „Dacă Japonia ar fi părăsit Conferinţa de pace, aceasta ar fi eşuat... Singura speranţă de a crea o lume coerentă era de a fonda Societatea Naţiunilor cu Japonia şi de a căuta apoi să se asigure o atitudine echitabilă faţă de chinezi, nu numai din partea

Americii, Angliei, Franței, Rusiei și a tuturor celor care posedau concesiuni în China. Dacă Japonia ar fi părăsit Conferința, pericolul apărea din partea unei alianțe nipono-ruso-germană și reîntoarcerea la vechiul sistem al «echilibrului forțelor» în lume pe o scară mult mai vastă decât înainte"[65].

Compromisul asupra Shantungului, așa cum era văzut de partea americană, însemna că Japonia urma să cedeze Chinei suveranitatea asupra peninsulei, păstrând privilegiile economice. Japonezii priveau însă problema din punctul de vedere al tratatului din 1915, nefiind forțați să facă cedarea. Poziția wilsoniană era privită la Tokyo ca o încercare de a umili Japonia, mai ales că președintele american nu susținuse principiul egalității rasiale. Rezultatele politicii americane pentru Extremul Orient din 1919 au fost un eșec. Poziția japoneză s-a întărit, chiar dacă americanii au obținut un oarecare succes pe plan financiar în ceea ce privește China[66]; divergențele nipono-americane au crescut. Hotărârile de la conferință nu au prevenit coalizarea germano-japoneză, cu finalul cunoscut din decembrie 1941.

WOODROW WILSON FACING THE PROBLEM OF EASTERN ASIA

– Summary –

The increasing role of the United States in the world at the beginning of the twentieth century made the American implication in the Far Eastern territories a threat to the Japanese. Woodrow Wilson tried to pursue his personal course of *missionary* or *moralistic* diplomacy, only to fail in his first presidential term regarding to China. Japan tried and succeded in imposing her own terms to a weak China in 1915, due to the American position over the question of Six-Power Consortium.

Wilson gave up his prior policy in 1917, after both China and the United States entered the war, when concluding the Lansing-Ishii Agreement with Japan. It seemed that the policy of mutual colaboration would last, but the Siberian intervention of *1919-1920* and, after that, the Paris Peace Conference, showed the conflicting objectives of the two powers in the Pacific Ocean once again. Wilson failed again in helping China, wanting the Japanese to be a part of his League of Nations. This compromise will be held by the Senate as a proof among others of his wrong policy, for the rejection of the Versailles Treaty of 1919.

Note

[1] Inițial, *Consorțiul celor patru*, format din Franța, Marea Britanie, Statele Unite și Germania în urma negocierilor finalizate la 15 aprilie 1911 prevedea un împrumut de 10 milioane de lire sterline, acordat pentru reformarea sistemului monetar, imigrație, agricultură ș.a. Izbucnirea revoluției chineze a determinat reorganizarea Consorțiului, la Paris (1913), în el intrând și Rusia și Japonia.

[2] Josephus Daniels, *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels, 1913-1921*, E. David Cronon, ed., University of Nebraska Press, Lincoln, 1963 (în continuare *The cabinet Diaries*...), p. 7-8.

[3] Textul declaraţiei în Tien-yi Li, *Woodrow Wilson's China Policy, 1913-1917*, University of Kansas City Press, Kansas City, 1952, p. 37-39. Decizia publicării ei imediate l-a determinat pe Huntington Wilson, care îi ţinea locul lui Bryan şi care cunoştea problema, să demisioneze.

[4] *The Cabinet Diaries*..., p. 17. Wilson a recunoscut cu această ocazie şi că a fost o greşeală să nu consulte marile puteri în legătură cu decizia americană.

[5] *Ibidem*, p. 20.

[6] *Bryans către E.T. Williams*, Washington, 6 aprilie 1913, U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (în continuare *FRUS)*, 1913, Government Printing Office, Washington, 1920, p. 106-108.

[7] *Ambasada Japoneză către Departamentul de Stat*, Washington, 4 aprilie 1913, *ibidem*, p. 109.

[8] *E.T. Williams către Bryan*, Beijing, 6 mai 1913, *ibidem*, p. 110.

[9] Tien Yi Li., *op. cit.*, p. 91-92.

[10] Textul instrucţiunilor în *ibidem*, p. 98-99.

[11] Detalii în Arthur S. Link, *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910-1917*, Harper and Row, New York 1963, p. 85-87.

[12] Cererile erau grupate în 5 părţi. Primul se referea la Shantung, al doilea la poziţia Japoniei în Manciuria de Sud şi Mongolia Interioară de Est, al treilea la societatea Hanieping (implicată în exploatarea minelor de cărbuni şi a unor întreprinderi siderurgice în nord-estul Chinei), al patrulea la inalienabilitatea teritoriilor chineze de coastă, al cincilea la dispoziţii politice generale. Detalii în Tien Yi Li, *op. cit.*, p. 102-104; Constantin Buşe, Zorin Zamfir, *Japonia, un secol de istorie (1853-1945)*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 101-102.

[13] *Reinsch către Bryan*, Beijing, 23 ianuarie 1915, *FRUS*, 1915, Government Printing Office, Washington 1924, p. 79.

[14] *Bryan către Reinsch*, Washington, 28 ianuarie 1915, *ibidem*, p. 80.

[15] *Bryan către Page*, Washington, 2 februarie 1915, *ibidem*, p. 82.

[16] Textul memorandumului în *ibidem*, p. 83-84. Dispoziţiile politice generale din partea a cincea impuneau, de fapt, prezenţa japoneză în finanţe, armată, învăţământ, biserică, economie.

[17] Wilson exprima temerea că orice intervenţie sau sfat direct ar face mai mult rău decât bine guvernului chinez, provocând ostilitatea japoneză. P.S. Reinsch, *An American Diplomat in China*, Garden City, New York, 1922, p. 137.

[18] Textul complet al memorandumului din 13 martie în *FRUS*, 1915, p. 105-111.

[*] Scufundarea vasului *Lusitania* (având mai mulţi cetăţeni americani la bord) de către un submarin german a determinat un grav conflict diplomatic între Statele Unite şi Germania, în 1915.

[19] *Bryan către Guthrie şi Reinsch*, Washington, 11 mai 1915, *ibidem*, p. 146.

[20] *Memorandum-urile Departamentului de Stat către ambasadele Marii Britanii şi Japoniei*, 4 noiembrie 1915, *ibidem*, p. 76-77.

[21] Declaraţia sublinia necesitatea ca Japonia să ghideze şi să educe China, ca şi dorinţa de a obţine recunoaşterea interesolor speciale ale Japoniei în China de către marile puteri occidentale. Vezi fragmente din textul declaraţiei în Noriko Kawamura, *Turbulence in the Pacific: Japanese-U.S. relations During World War I*, Praeger Publishers, Westport, 2000, p. 63.

[22] *Reinsch către Departamentul de Stat*, 7 februarie 1917, Arhivele Naţionale ale României (în continuare *ANR*), *Fond SUA*, rola 547 (*Records of The Department of State Relating to World War One and its Termination, 1914-1929*, microcopy no. 367), poziţia 0671.

[23] Noriko Kawamura, *op. cit.*, p. 66-67.

[24] Prin acordul secret cu Marea Britanie din 16 februarie 1917, aceasta garanta Japoniei Shantungul şi posesiunile germane din insulele de la nord de Ecuator, în schimbul recunoaşterii intere-

selor britanice în insulele de la sud de Ecuator şi ajutorului naval în Marea Mediterană şi Atlanticul de Sud. Garanţii asemănătoare au fost obţinute de la Franţa la începutul lui martie 1917. Vezi Constantin Buşe, Zorin Zamfir, *op. cit.*, p. 106.

[25] David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 175; Burton F. Beers, *Vain Endeavor: Robert Lansing's Attempts to End the American-Japanese Rivalry,* Duke University Press, Durham, NC., 1962, p. 80-81.

[26] Americanii aveau nevoie de stabilitate în zona asiatică, iar aceasta însemna colaborarea cu Japonia, mai ales că Statele Unite trebuiau să se concentreze asupra războiului din Europa, iar mare parte a flotei fusese mutată în Atlantic.

[27] La întâlnirea din 15 iunie, Sato a exprimat dorinţa guvernului japonez ca Statele Unite să reconfirme nota lui Bryan din martie 1915.

[28] Detalii despre discuţiile între Lansing şi Ishii în Shusuke Takahara, *The Wilson Administration and the Conclusion of the Lansing-Ishii Agreement*, în *www.woodrowwilson.org/symp2000_thewilsonadministration.html*, p. 3.

[29] Textul scrisorii trimise de House lui Wilson la 6 septembrie 1917, în Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 91.

[30] *Ibidem*, p. 116; Shusuke Tahara, *op. cit.*, p. 5.

[31] Textul înţelegerii Lansing-Ishii în Henry Steele Commanger, *Documents of American History Since 1898*, vol. 2, 9th ed., Prentice Hall, New Jersey, 1973, p. 133-134.

[32] George F. Kennan, *Soviet Historiography and America's Role in the Intervention, American Historical Review*, LXV, no. 2, January 1960, p. 310; David R. Woodward, *The British Government and Japanese Intervention in Russia During World War I, The Journal of Modern History*, vol. 46, no. 4, December 1974, p. 665.

[33] Cabinetul britanic discuta planul intervenţiei la Vladivostok pentru a veni în ajutorul cazacilor pe direcţia Caucaz – Rusia de Sud. *Page către Departamentul de Stat*, Londra, 25 ianuarie 1918, *ANR*, *Fond SUA*, rola 556, poziţia 0725-0726.

[34] David F. Trask, *The United States in the Supreme War Council: American War Aims and Inter-Allied Strategy, 1917-1918,* Wesleyan University Press, Middletown, 1961, p. 104-105.

[35] Franklin K.Lane, *The Letters of Franklin K. Lane, Personal and Political*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1922, p. 266-267.

[36] Constantin Buşe, Zorin Zamfir, *op. cit.*, p. 109.

[37] Troţki i-a trimis o scrisoare lui Wilson, cerându-i să oprească ceea ce el numea „complotul germano-japonez". *Ibidem*, p. 109. Lenin dăduse ordin ca demobilizarea armatei să fie amânată şi ca să fie pregătită aruncarea în aer a unor puncte strategice.

[38] David Stevenson, *op. cit.*, p. 211.

[39] Deşi Statele Unite nu au recunoscut *de facto* guvernul bolşevic (acest lucru s-a întâmplat în 1933), Rusia îşi păstra statutul de asociat.

[40] *Note from Trotsky Comissar for War to Colonel Robins for Transmission to the American Government Concerning the Attitude of the Allied if the Soviet Congress Should Refuse to Ratify the Brest-Litovsk Treaty*, 5 martie 1918, *www.marxist.org/archive/tortsky/works/1918/gov.htm*. Nota conţine şi îngrijorarea sovieticilor referitoare la posibilitatea ca japonezii să ocupe Vladivostokul, cerând Statelor Unite să ia măsuri în această eventualitate.

[41] Legiunea Cehă, care din punct de vedere tehnic aparţinea armatei franceze, număra aproximativ 50.000 (sau chiar mai mult) de oameni, care aveau drept scop să ajungă la Vladivostok de-a lungul Transsiberianului şi de acolo, spre Europa. Legiunea era alcătuită din foşti prizonieri de război din armata austr-ungară. Iniţial, bolşevicii au fost de acord să le permită deplasarea spre Pacific, după ce i-au dezarmat, lăsându-le doar arme de apărare (la cererea Germaniei). Ulterior însă, au încercat să îi forţeze să sprijine cauza bolşevică, de aici izbucnind incidente. Revolta a început la Celiabinsk, cehii punând rapid mâna pe importante puncte ale Transsiberianului, iar la 20 iunie pe Vladivostok, de unde i-au înlăturat pe bolşevici.

[42] *Francis către Lansing*, 2 mai 1918, în *www.marxist.org/history/ussrgovernment/foreign-relations/ may/2b.htm.* Francis nota că „Rusia trece printr-un vis sau orgie din care este posibil să se trezească în orice zi, dar cu cât aşteptăm mai mult de acum încolo, cu atât mai mult vor câştiga germanii teren".

[43] David R. Woodward, *op. cit.*, p. 679.

[44] *Frazier către Secretarul de Stat*, Paris, 2 iulie 1918, *http://secretwar.hhsweb.com/swc.htm.*

[45] *The Cabinet Diaries...*, p. 317-318.

[46] Generalul March, exprimând poziţia Departamentului de Război, s-a opus, precizând că rezultatele militare ale acţiunii sunt nesemnificative, iar Japonia va aduce mai mult de 70 000 de soldaţi, cât cerea Wilson. Peyton C. March, *The Nation at War*, Doubleday, Doran & Co., Inc., Garden City, 1932, p. 124-126.

[47] Faptul că Lansing a discutat doar cu japonezii a iritat guvernul britanic, care susţinea ideea din ianuarie şi care, în acest timp, căuta să obţină trupe din Canada. Londra nu a aflat de decizia americană decât la 10 iulie, dintr-o telegramă a Lordului Reading. Vezi Gaddis Smith, *Canada and the Siberian Intervention, 1918-1919*, *The American Historical Review*, LXIV, no 4, July 1959, p. 868.

[48] Vezi textul la *www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918/archangl.html.* Se preciza că Statele Unite se opun unei intervenţii extensive în Rusia. Scopul intervenţiei este ajutorul pentru Legiunea Cehă. Dacă planul intervenţiei se va pune în aplicare, trebuie să se fie date asigurări privind faptul că nu vor exista ingerinţe asupra suveranităţii politice, afacerilor interne şi integrităţii teritoriale ale Rusiei.

[49] *Wilson către Secretarul de Stat*, 23 august 1918, *http://secretwar.hhsweb.com/lansing 82318.htm.*

[50] Textul comunicatului de presă din 5 august în *http://secretwar.hhsweb.com/press.htm.* Se preciza încă o dată că o intervenţie militară ca cea propusă de aliaţii europeni pentru restabilirea frontului de est nu este posibilă.

[51] Se estimează că numărul prizonierilor de război, eliberaţi după tratatul de la Brest-Litovsk, era de aproximativ un 1,5 milioane. Aliaţii se temeau că aceştia pot fi folosiţi ca un fel de coloana a V-a de către Germania.

[52] Lansing a încercat să îl convingă pe Wilson să numească o comisie pentru refacerea zonei siberiene şi, de asemenea, să facă o declaraţie publică prin care să lărgească scopurile corpului expediţionar american la lupta antibolşevică, justificată de atrocităţile comise de comunişti. Wilson a dezaprobat declaraţia, dar la 18 septembrie a creat o comisie care să organizeze distribuirea de ajutoare în Siberia. Vezi Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 136-137.

[53] Vezi Noriko Kawamura, *op. cit.*, p. 109.

[54] Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914-1918: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, Princeton, 1957, p. 297.

[55] *Reinsch către Polk*, Beijing, 6 ianuarie 1919, *FRUS*, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. I, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942-1947, p. 151-158.

[56] Breckenridge Long notează în jurnalul său despre înţelegerea nipono-britanică la 26 februarie 1919, menţionând că membrii delegaţiei americane au aflat de aceasta la Paris. Vezi *www.nv. cc.va.us/home/Versailles/archives/Long.html.*

[57] C-tin Buşe, Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 117.

[58] Detalii în Sidney Osborne, *The Japanese Peril*, MacMillan, New York, 1921, p. 62-71.

[59] Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 152

[60] *Ibidem*, p. 156.

[61] Detalii în *ibidem*, p. 157-158. Lansing a încercat să îl convingă pe Wilson să nu facă nici o concesie Japoniei, inclusiv prin intermediul lui Bliss.

[62] *Tasker Bliss către Nellie Bliss*, 28 aprilie 1919, *www.nv.cc.va.us/home/cevans/Versailles/archives/Bliss_42819.html*. Bliss îşi exprimă temerea că se vor face concesii, lucru cu care nu este de acord.

[63] La 24 septembrie 1918 s-a încheiat un nou tratat între China şi Japonia prin care erau reconfirmate concesiile din 1915.

[64] Membrii comisiei americane nu erau de acord cu cedarea în problema Shantungului. Tasker Bliss atribuie poziţia preşedintelui influenţei lui House. Tasker Bliss către Nellie Bliss, 1 mai 1919, *www.nv.cc.va.us/ home/cevans/Versailles/archives/Bliss_50119.html*. De asemenea, este de părere că dacă nu s-ar fi folosit negocieri secrete, asemenea cedare „ruşinoasă" nu s-ar fi întâmplat. *Tasker Bliss către Nellie Bliss*, 1 mai 1919, *www.nv.cc.va.us/home/cevans/Versailles/archives/Bliss_50819.html*.

[65] *Apud* C-tin Buşe, Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 120-121.

[66] La 20 octombrie 1920, după lungi negocieri, începute în vara anului 1918, a fost creat un nou consorţiu financiar în China, în care au intrat Marea Britanie, Franţa, Statele Unite şi Japonia. Prin acesta, japonezii renunţau la „drepturile speciale" din Manciuria de Sud şi Mongolia Orientală, în schimbul drepturilor asupra căii ferate din sudul Manciuriei. Evoluţiile politice din China vor face însă nulă activitatea consorţiului.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Răzvan Locovei

ACTIVITATEA MISIUNII MILITARE ROMÂNE ÎN SIBERIA (DECEMBRIE 1919 – MAI 1921)

Participarea românilor din fosta monarhie austro-ungară la operaţiunile militare ale primului război mondial a creat, la sfârşitul acestuia, un episod cu o semnificaţie aparte, consumat în Siberia. Contribuţia foştilor prizonieri austro-ungari de origine română la formarea unităţilor de voluntari şi activitatea acestora din anul 1917 este cunoscută.

După o statistică din perioada imediat postbelică, în Monarhia Austro-Ungară ar fi trăit 2.979.614 supuşi români[1]. Dintre aceştia, au fost chemaţi sub drapelul chesaro-crăiesc, la începutul războiului, în anul 1914, un număr de 484.347[2]. Pe fronturile de apus, italian şi de răsărit au ajuns 449.796 de soldaţi[3].

Conform unor estimări din anul 1916, de pe urma desfăşurării operaţiunilor militare în care a fost implicată monarhia dualistă pe frontul de est, în lagărele ruseşti au ajuns, în 1916, peste 100.000 de prizonieri de origine română[4]. Intrarea Regatului României în război, în vara anului 1916, a determinat o parte a prizonierilor români din Rusia să ceară încorporarea lor în armata română, pentru a lupta împotriva germanilor şi austro-ungarilor[5]. O primă intervenţie a guvernului român determina autorităţile ţariste să consimtă, în octombrie 1916, la schimbarea a 15.000 de prizonieri germani şi austrieci cu 15.000 de prizonieri ardeleni[6]. Drept punct de concentrare a acestora a fost stabilit lagărul de prizonieri de la Darniţa, pe teritoriul ucrainean. Din ţară a fost trimis locotenent-colonelul Gh. Pietraru, pentru studierea situaţiei la faţa locului, iar mai apoi acesta s-a implicat direct în acţiunea de recrutare a voluntarilor.

Ca urmare a unor noi intervenţii ale autorităţilor româneşti pe lângă cele ruse, precum şi a misiunii generalului Constantin Coandă, din 3/16 aprilie 1917, pe lângă *Stawka*, se obţinea aprobarea de constituire a Corpului de voluntari români din Rusia[7]. În mai 1917, autorităţile ruse îşi

dădeau acordul pentru recrutarea a 5.000 de voluntari, însă numai din circumscripţia militară Moscova, iar Comandamentul Corpului de Voluntari a fost mutat la Kiev[8].

La 2 iunie 1917 primul transport de voluntari (1.400 de militari) pleca spre Iaşi, iar după sosirea la destinaţie, la 8 iunie, i se rezerva o primire triumfală în capitala Moldovei, din partea oficialităţilor guvernamentale[9]. După depunerea jurământului şi încadrarea lor cu ofiţeri români, au fost trimişi în zona Moara de Vânt, pentru instrucţie[10]. Voluntarii aflaţi în ţară au fost repartizaţi la regimentele 5 Vânători, 2, 3, 19 şi 26 Infanterie, iar în vara lui 1917 au participat la luptele de la Mărăşeşti, mai ales în sectorul Zăbrăuţi – Fitioneşti[11].

În noiembrie 1917, s-a constituit la Hârlău Corpul separat al voluntarilor ardeleni şi bucovineni, sub comanda colonelului Olteanu[12]. Aceştia au fost implicaţi, între altele, în dezarmarea ruşilor şi la ocuparea Basarabiei, în 1918[13]. După statisticile militare româneşti, în intervalul iunie 1917 – ianuarie 1918 au sosit în ţară 8.513 voluntari ardeleni şi bucovineni[14].

După încheierea Păcii de la Bucureşti, din mai 1918, în virtutea clauzelor militare dictate de Puterile Centrale, corpurile de voluntari au fost desfiinţate oficial, fiind trecute la Ministerul Domeniilor[15]. La remobilizarea armatei, în octombrie 1918, Corpul Voluntarilor a fost rechemat sub arme şi pus, la 3/16 decembrie 1918, la dispoziţia Consiliului Dirigent. După încheierea misiunii lor, au fost din nou demobilizaţi.

În cele ce urmează, ne-am propus să ne ocupăm de situaţia românilor care au fost surprinşi de evenimentele din 25 octombrie/7 noiembrie 1917 în Rusia.

Lovitura de stat bolşevică a pus capăt guvernului Kerenski, propulsând la conducerea statului Consiliul Comisarilor Poporului, în frunte cu Lenin. Ca urmare a pacifismului interesat al Sovietelor, se încheia Tratatul de la Brest-Litovsk, din 3 martie 1918. Pacea separată, pe lângă clauzele înrobitoare pe care le-a impus Rusiei[16], a destabilizat situaţia militară pe toate fronturile europene, deoarece Puterile Centrale căpătau acces la resursele ruseşti şi îşi vedeau eliberate forţele din Răsărit, pentru a le utiliza apoi pe frontul occidental. Destrămarea armatei imperiale ruse a creat pentru aliatul român o situaţie fără ieşire[17], iar deteriorarea completă a relaţiilor diplomatice tăia calea de retragere către ţară foştilor prizonieri de origine română rămaşi în Siberia. Sfârşitul operaţiunilor militare pe frontul occidental, la 11 noiembrie 1918, nu schimba cu nimic datele proble-

mei create de prezența a numeroase grupuri alogene în Siberia, care trebuiau evacuate şi repatriate.

În cursul anului 1919 au fost evacuați din Siberia, de către cercurile interesate din diverse state europene, 14.436 de cehi, circa 3.000 de italieni şi 875 de militari de diverse naționalități. Situația etnicilor români blocați în Siberia a ajuns în atenția autorităților din țară, ea fiind discutată, pe tot parcursul anului 1919, de către Vaida-Voevod, delegatul român la Conferința Păcii, cât şi de Voicu Nițescu, preşedintele Consiliului Național al Voluntarilor români din Siberia[18].

O chestiune care se punea cu acuitate, în legătură cu evacuarea românilor, consta în identificarea mijloacelor de transport pentru aceste trupe. Dată fiind situarea lor geografică, transportul maritim părea a fi calea cea mai potrivită, motiv pentru care s-au angajat discuții cu baronul Kondo, şeful socității de transporturi maritime Nippon Yusen Kaisha[19]. Generalul francez Janin[20] propunea ca mijloacele de repatriere să fie comune pentru cehi şi români.

Cu toate eforturile depuse, în condițiile în care adoptarea unei hotărâri întârzia, iar avansul trupelor bolşevice în Siberia se producea rapid, românii aflați în regiune au ajuns să se confrunte cu un pericol serios: să li se taie orice cale de retragere şi, după caz, ori să fie nimiciți de trupele Armatei Roşii, ori, dimpotrivă, să devină pentru acestea un cadou nesperat, numai bun pentru colonizarea zonei. În final, autoritățile din țară au ajuns la concluzia că numai trimiterea în zonă a unui delegat al guvernului român ar mai putea salva situația.

Alegerea a căzut asupra lui Victor Cădere[21], aflat în acel moment la Paris, care se bucura de încrederea autorităților din țară, dar şi a lui Voicu Nițescu, şeful corpului de voluntari români din Siberia[22]. Într-o scrisoare din ianuarie 1920, Voicu Nițescu anunța pe Victor Cădere că, întrucât francezii au cerut ca de repatrierea românilor să se ocupe un ofițer superior, ministrul de război urma a face demersurile necesare pentru avansarea sa la gradul de maior[23].

Numirea oficială a lui Victor Cădere în funcție s-a făcut prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 3154/31 decembrie 1919[24]. Pentru a-şi putea îndeplini misiunea în bune condiții, trimisul român a primit scrisori de acreditare pe lângă toate instituțiile politice şi militare din statele Antantei, care aveau de-a face, într-un fel sau altul, cu problema repatrierii: Ministerul de Război al Franței, Misiunea Franceză din Siberia, *War Office*,

Misiunea Britanică, Ministerul de Externe şi autorităţile japoneze, daneze cehoslovace şi americane (cu acestea din urmă lua contact prin intermediul Legaţiei României din Washington)[25].

Între timp, ştirile din presa internaţională deveneau tot mai alarmante în legătură cu situaţia din Siberia şi a trupelor străine staţionate acolo. Ziarul francez „Le Matin", din 29 ianuarie 1920, anunţa capturarea amiralului Kolceak, ceea ce a determinat acceptarea de către populaţia siberiană a regimului bolşevic; din aceeaşi sursă s-a mai putut afla că cehii deţineau în zonă 120 de eşaloane (cca 150.000 de oameni), de-a lungul Transsiberianului şi de existenţa a cca 4.000 de români şi 1.000 de iugoslavi la est de Irkuţk[26] . Ziarul „The Times", din aceeaşi dată, anunţa că Nikolsk, un important punct feroviar de lângă Vladivostok, şi Blagosestchensk, pe Amur, au căzut în mâinile bolşevicilor, iar generalul Janin, şeful Misiunii militare franceze, a autorizat predarea, de către cehi, în mâinile bolşevicilor, a amiralului Kolceak[27].

La 15 februarie 1920, maiorul Cădere sosea la Washington, unde a fost informat, de *State Department* şi *Intelligence Office*, că ar mai fi „2.500 de români în jurul Irkuţk-ului şi că, în ciuda faptului că bolşevicii ajunseseră stăpânii Siberiei, trupele naţionale se mai puteau retrage spre Vladivostok"[28]. Conform unui principiu stabilit de Consiliul Suprem Aliat, vapoarele americane urmau a lua pe cehi, iar cele engleze pe polonezi şi pe români; prizonierii rămaşi în afara organizaţiilor militare Aliate urmau a fi excluşi de la repatriere[29] .

La 16 martie 1920, maiorul Cădere sosea la Tokyo, unde a obţinut noi informaţii de la Ministerul de Externe şi Marele Stat Major japonez. Potrivit acestor ştiri, „românii se retrăgeau în coada coloanei, în număr de circa 2.500, la 28 martie 1920 se găseau la vest de Cita, iar în jurul datei de 12 aprilie 1920 urmau a fi trecuţi spre Manciuria"[30]. Diplomatul român a cerut omologilor săi japonezi să-şi instruiască trupele în spiritul unei atitudini prieteneşti faţă de români. Tot din aceeaşi sursă s-a mai putut afla că românii au fost permanent în coada coloanei, purtând, în februarie 1920, lupte de ariergardă cu trupele bolşevice, precum şi că „s-au putut evacua singure, după trecerea lor pe teritoriul chinez"[31]. În privinţa repatrierii românilor, maiorul Cădere s-a interesat de posibilităţile preconizate de amiralul Lay, ataşatul naval englez, iar în final a încercat o acţiune de evacuare pe cont propriu, care a aşuat[32].

Din Tokyo, maiorul Cădere a plecat către Siberia, ajungând la destinaţie în februarie 1920 şi a luat legătura cu generalul Janin, de la care a căutat să obţină ştiri recente despre situaţia românilor. Mai apoi a preluat, pe baza împuternicirilor pe care le avea, responsabilitatea asupra conaţionalilor săi, prizonieri sau voluntari, luând şi decizia înfiinţării unei baze româneşti, ce urma a fi organizată după normele date de comandantul bazei franceze, generalul Lavergne[33].

Următorul pas, după preluarea comenzii, a fost acela de a da o nouă organizare Misiunii române. Maiorul Cădere a desemnat pe locotenent-colonelul Petrovski în funcţia de şef de stat major al Legiunii, pe sublocotenenţii Alevra şi Rusu ca adjutanţi, pe maiorul Brânduşanu la Demobilizare, pe căpitanul Comşa şi sublocotenentul Popan la Intendenţă şi pe sublocotenentul Şandru la Secţia Culturală[34]. Pentru adunarea prizonierilor de război au fost trimişi emisari în regiunile unde se bănuia prezenţa acestora: la Cita[35], în Manciuria[36], la Harbin[37] şi Habarovsk[38] (Tabelul cu ofiţerii Misiunii române din Siberia: vezi *Anexa 1*).

Pornind de la situaţia militarilor români aflaţi în Siberia în acel moment, aceştia puteau fi încadraţi în două categorii: foştii prizonieri, care şi-au oferit serviciile, devenind astfel voluntari în Legiunea română, şi ceilalţi, care, din motive diverse, au rămas cu statutul lor iniţial (acela de prizonieri). Din documentele studiate, rezultă că au funcţionat patru centre de triaj ale prizonierilor: Cita, Harbin, Habarovsk şi unul în Manciuria.

Centrul de triaj de la Cita s-a înfiinţat pe 29 aprilie 1920 şi era condus de un ofiţer ajutor, cu misiunea de a face cercetări în Transbaikalia şi Siberia Centrală; îşi desfăşura activitatea sub protecţia comandamentului japonez din regiune[39]. Avansul bolşevicilor a determinat retragerea centrului de acolo, grija pentru prizonierii români ce continuau să vină din interiorul Siberiei revenind delegatului Crucii Roşii Germane, care s-a purtat „foarte corect şi binevoitor" faţă de aceştia[40].

Centrul de triaj de la Harbin s-a înfiinţat la 27 aprilie 1920 şi avea un ofiţer şef şi un depozit de echipament şi alimente[41]. Avea ca scop preluarea prizonierilor din lagărele chinezeşti, fiind implicat şi în cercetarea situaţiei militarilor şi civililor basarabeni care căutau acum protecţie românească. În august 1920, odată cu debutul Serviciului de evacuare al prizonierilor aparţinând Puterilor Centrale, din raţiuni economice, acţiunea Misiunii române s-a contopit cu acesta.

Centrul de la Habarovsk a funcționat numai în august și septembrie 1920, dar n-a putut aduna românii aflați de-a lungul Amurului, deoarece legăturile cu aceștia erau tăiate de avansul trupelor bolșevice[42]. Au fost identificate colonii de români în jurul Habarovsk-ului, care s-au adresat inițial consulatelor franceze și japoneze pentru repatriere, fiind îndrumate, în cele din urmă, la Misiunea română.

Prin ordin confidențial, maiorul Victor Cădere dispunea formarea fondului de repatriere (din sumele alocate de guvernul român, vinderea patrimoniului Legiunii, colectarea banilor siberieni sau rusești aflați la prizonieri, donații) și constituirea unui depozit de alimente și de echipament[43]. La 5 mai 1920 s-a înființat, la Vtoraia Recica, într-o fostă cazarmă a armatei țariste, pusă la dispoziție de comandamentul francez, un punct de concentrare al prizonierilor[44]. O imagine asupra situației etnice, sociale și religioase a foștilor prizonieri s-a putut realiza pe baza studiului statistic efectuat pe un eșantion de 1.000 de persoane. Din punct de vedere etnic, 57,75% erau români, 13,42% maghiari, 11,41% nemți, 6,63% ruși, iar în ce privește confesiunea, 45% ortodocși, 22,30% uniți, 14,85% romano-catolici, 9,82% protestanți și 6,63% mozaici[45]. Din punct de vedere ocupațional, în ordinea importanței numerice, 68,85% erau agricultori, 11,10% meseriași, 6,65% funcționari, 3,63% comercianți, 3,63% studenți, 2,64% zilieri și 1,32% învățători; din punctul de vedere al stării civile, 61,20% erau necăsătoriți și 38,30% căsătoriți[46].

O constatare deloc liniștitoare pentru șeful Misiunii române a fost făcută pe măsura acumulării știrilor, potrivit cărora populația românească din Siberia era cu mult mai mare decât se aștepta, ceea ce îndepărta șansele unei repatrieri complete. Astfel, din momentul sosirii Misiunii la Harbin și apoi la Vladivostok, au început să vină delegați din localități precum Timoteeva, Bogatovka, Alexeeva, Tetriakova, Habarovsk, Bălcinești, Zâmbreni, Lohănești, Dunai, Novoia Basarabia, Teiul, toți cerând protecție românescă și repatriere[47].

Explicația pentru prezența basarabenilor în Siberia trebuie căutată în politica de colonizare practicată de către autoritățile țariste în perioada de dinainte de război. După cum se știe, necesarul de populație din Siberia era completat prin colonizare judiciară (deportări pe diverse termene în regiuni izolate, în regim penitenciar sau de libertate controlată), sau prin mijloace deschise; în cazul din urmă, militarii „moldoveni”, aflați cu stagiul în zonă, erau ademeniți de obicei cu pământ gratuit sau alte avantaje.

Cifrele indicate în rapoartele studiate le considerăm cu totul aproximative, în condiţiile în care autorităţile bolşevice n-au binevoit să dea nici un fel de relaţii; vreo 7.000 de familii (cca 30.000-35.000 de persoane), pe linia Amurului şi Primorskaia, în jurul Omsk-ului şi probabil la Irkuţk şi Semipalatinsk[48]. În jurul Habarovsk-ului au mai fost găsiţi vreo 800-1.000 de colonişti lipoveni din Dobrogea, unii din ei posesori ai livretului militar şi a altor acte emise de autorităţile române, care se îndeletniceau cu pescuitul pe Amur[49]. Situaţia unei bune părţi a basarabenilor era, după cum rezultă din documente, „mizerabilă, pentru că niciodată pământul siberian n-a putut fi cultivat ca în Basarabia, iar pe de altă parte, revoluţia rusească, desele prădăciuni ale bandelor armate, devalorizarea monedei, crearea armatelor contrarevoluţionare, i-a adus pe toţi la sapă de lemn [...]. Cei care ar fi în stare de tot mizerabilă, alcoolici, aruncaţi afară din case, familii cerşind de lucru şi alungaţi cu ocară de ruşii care-i trimiteau în ţara lor, ar fi cam de 500 de persoane, din care cea mai mare parte la Vladivostok sau prin împrejurimi [...]. În afară de aceştia, un număr de 2.000-2.500 de persoane ar fi gata oricând de plecare, dacă li s-ar de de veste să-şi lichideze puţinul ce au [...]"[50]. Tot din rapoarte, s-a mai constatat că cea mai mare parte a basarabenilor şi-a păstrat limba şi obiceiurile româneşti, motiv pentru care era de dorit repatrierea lor.

Activităţile curente desfăşurate în cadrul Misiunii pot fi reconstituite, în linii mari, din documentele consultate. La 10/23 mai 1920 sosea din ţară generalul Găvănescu, pentru a inspecta Misiunea; cu această ocazie, în faţa catedralei din Vladivostok a avut loc ceremonia remiterii drapelului către Legiunea Română de Vânători Transilvăneni şi Bucovineni[51].

Secţia culturală a organizat prelegeri pe teme militare, economice, politice, literare şi sanitare, iar analfabeţii au fost şcolarizaţi cu concursul învăţătorilor ardeleni din rândul prizonierilor. Rostul unei astfel de instituţii era mai mult decât necesar, deoarece, după o îndelungată şedere în Siberia, oamenii dobândiseră o manieră aparte de a percepe realitatea, iar condiţiile extreme de viaţă, suportate timp îndelungat, în război şi prizonierat, începeau să-şi facă simţite efectele. Secţia culturală era continuatoarea celei a Legiunii Române şi prin ea s-a dorit crearea unui mediu românesc, care să familiarizeze foştii prizonieri cu noua stare de lucruri din ţară şi pentru a le facilita adaptarea după repatriere[52]. Pentru copiii personalului civil aflat la Misiune s-a organizat şi o grădiniţă, după normele clasei I primare, iar pentru informare au fost tipărite ziarele „Gazeta Transilva-

niei", la Ekaterinburg, „Neamul Românesc" şi „Ţara Noastră", la sediul Misiunii[53].

Misiunea şi-a organizat şi un serviciu de justiţie, care a judecat 37 de cauze, din care opt au fost expediate în ţară pentru executarea pedepsei [54].

Materialele care au aparţinut Legiunii române au fost lichidate la Vladivostok, aducând venituri importante, efectele noi au fost expediate în ţară, iar ceea ce a rămas, adică alimente şi bani, au fost date, la cererea Misiunii Sârbe şi Consulatului Franţei, prizonierilor iugoslavi, guvernul lor urmând a şterge datoria[55]. Pe tot parcursul şederii în Siberia, hrana soldaţilor s-a făcut după standardele Misiunii române, adică 75 bani/zi de persoană; echiparea s-a făcut în funcţie de nevoi, iar prizonierii au primit soldă[56].

Ambulatoriul spitalului a tratat atât pe prizonierii români de la Misiune, cât şi pe străinii care l-au solicitat (ruşi, chinezi, japonezi şi coreeni), adică 2.324 de cazuri până la 20.01.1921, iar materialele sanitare valoroase au fost repatriate[57].

În linii generale, retragerea românilor şi a celorlalte armate străine din Siberia, care au reuşit să rupă contactul cu trupele bolşevice şi să se retragă la timp, s-a făcut dinspre vestul către estul Siberiei, urmând reţeaua feroviară ce avea ca punct terminus portul Vladivostok.

Printre primii repatriaţi au fost şi membrii Legiunii române, îmbarcaţi în tren spre Vladivostok. Din raportul căpitanului Milovan rezulta că Statul Major al batalioanelor 1 şi 2 se afla Pervaia Recica, batalionul de rezervă se afla la Vtoraia Recica, unde urmau să sosească trenurile blindate „Horia" şi „Mărăşeşti", împreună cu spitalul de campanie[58]. În total s-au format cinci eşaloane, cu două trenuri de luptă, care alcătuiau ariergarda trupelor Aliate[59]. Un pericol serios a apărut după sosirea la gara Pogranicinaia, în condiţiile în care cehoslovacii, care controlau mişcarea pe căile ferate, au încercat să întârzie mişcarea eşaloanelor româneşti, pentru a le amâna sosirea la Vladivostok, şi a grăbi astfel repatrierea conaţionalilor lor[60]. În aceste condiţii, căpitanul Milovan a declarat comandantului ceh de la Pogranicinaia, că, în caz de piedici în transport, îşi va procura vagoanele necesare cu forţa[61]. La 18 mai 1920, eşaloanele Legiunii ajungeau la Vladivostok, , iar la 25 mai şi 1 iunie 1920 au fost îmbarcate pe navele „Trans-os-Montes" şi „Huntsgreen"[62], care soseau în ţară în iulie 1920.

Au existat cinci mari căi prin care s-au realizat repatrierile: de către Aliaţi, iar mai apoi, în condiţiile încheierii transporturilor prizonierilor Antantei, prin Crucea Roşie Germană, Crucea Roşie Internaţională, prin „mijloace proprii" şi prin Crucea Roşie Ungară (vezi situaţia îmbarcărilor pe nave – *Anexa 2*).

Crucea Roşie Germană intervenea, în septembrie 1920, pentru repatrierea prizonierilor germani; au îmbarcat şi români, cca 1.200 de persoane, transportul costând 306.474 de yeni, din care s-au achitat 148.906 yeni, restul urmând a se compensa cu sumele datorate guvernului român[63].

Crucea Roşie Ungară a mai obţinut patru vapoare, prin intermediul lor repatriind aproximativ 700 de maghiari. După 1918 aceştia ar fi trebuit să devină supuşi români, dar, agitaţi de curentele iredentiste cu care au venit în contact, au refuzat orice contact cu Misiunea română[64].

După noi dispute cu cei dornici de repatriere, maiorul Victor Cădere a mai obţinut, prin Crucea Roşie Internaţională, 149 de locuri pentru 151 de persoane pe vaporul „dr. Pierre Bennoit", plecat, la 12 martie 1921, spre Trieste, precum şi încă 104 locuri pe nava „Peiho", cu destinaţia Genova[65]. Prin „mijoace proprii", eventual cu ajutorul comunităţilor de origine, s-au mai evacuat 317 persoane [66].

În total, între 15 aprilie 1920 şi 11 mai 1921 au fost evacuate 4.725 de persoane[67], adică cea mai mare parte a foştilor prizonieri români de război din Siberia care au putut fi identificaţi în timp util. În ţară a fost expediată întreaga Cancelarie a Misiunii, cuprinzând 4.170 de acte neconfidenţiale, 638 de acte confidenţiale, buletine de informaţii şi ordine de bătaie, predate la Ministerul de Război[68].

Într-o zi de duminică, 29 mai 1921, Victor Cădere pleca din Vladivostok, pe ruta Harbin – Vtoraia Recica – Okeanska – Pekin – Nankin, iar la Shanghai s-a îmbarcat pe vaporul „Paul Lecat", cu destinaţia Paris[69].

Activitatea de repatriere desfăşurată în intervalul aprilie 1920 – mai 1921 de către Misiunea Militară română din Siberia a constituit o întreprindere remarcabilă, date fiind condiţiile financiare vitrege de după război, distanţa extrem de mare până în ţară, alături de adversitatea făţişă manifestată de autorităţile bolşevice instalate după 1917 la cârma Rusiei. Cu mijloace materiale şi financiare reduse, înfruntând adesea pericole considerabile, personalul misiunii, mai ales ofiţerii din centrele de triaj ale prizonierilor, au reuşit să repatrieze o parte din populaţia românească din Siberia. O evacuare completă n-a fost posibilă nici în cazul celorlalte naţiuni

aflate în regiune; după estimările şefului Misiunii române, în Siberia Centrală ar mai fi rămas vreo 8.000 de polonezi, 8.000 de maghiari, 2.000 de iugoslavi, un număr nedeterminat de cehi şi de germani şi aproximativ 500 de români, în jurul Irkuţk-ului[70].

Cercetarea documentelor privitoare la activitatea Misiunii, aflate în Arhivele Militare Române, cât şi a însemnărilor şefului de misiune, aflate la B.C.U. Iaşi, ne-au condus la concluzia că nu s-au putut repatria toţi românii din Siberia, acţiunea limitându-se numai la aceia care au putut fi identificaţi la timp. Sub stăpânirea Sovietelor au mai rămas 30.000-35.000 de colonişti români în Extremul Orient siberian şi acei prizonieri care, fiind surpinşi de avansul trupelor bolşevice, nu s-au mai putut retrage. Faţă de aceştia, unul dintre martorii oculari scria, în 1929, că „o pioasă îndatorire [...] obligă pe guvernanţii de azi şi de mâine ai Ţării, să nu uite pe acei colonişti români – să le dea un ajutor moral, cel puţin – oţelindu-i în credinţa vredniciei şi a tăriei Neamului din care fac parte. Când nădejdea din sufletul lor se va stinge, nu vom mai avea români în Extremul Orient rusesc"[71].

ANEXA 1

Extras din Raportul General al Misiunii Militare române în Siberia, nr 3.154/31.12.1920, prezentat de Victor G. Cădere (la A. M.R.B, fond 948 microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, fila 4).

OFIŢERII MISIUNII ROMÂNE PENTRU REPATRIEREA PRIZONIERILOR DIN SIBERIA:

lt.col. Petrovski Alexandru, şef de Stat Major
cpt. Ţurcan Ciprian, comandant de punct de concentrare
cpt. Molnar Tibor, comandant de punct de concentrare

ŞEFII BIROULUI SERVICII:

cpt. Comşa Emanoil, şef Serviciului de Intendenţă
cpt. Bogdan Gavril, şeful Serviciului de Triaj, la Harbin
lt. Onişca Gheorghe, şeful Biroului de Înregistrare
lt. Bufnea Elie, şef Secţie Culturală şi ofiţer de legătură
lt. Herlea Remus, şef de Centru de Triaj, la Cita
lt. medic Gheţea Ion, şeful Serviciului Sanitar
slt. Popan Augustin, la Serviciul Intendenţă
slt. Rusu Liviu, şeful Biroului Adjudantură
slt. Păuşan Andrei, la Serviciul Intendenţă
slt. Şandru Augustin, la Secţia Culturală

OFIŢERI AJUTORI:

lt. Lugojan Filaret	slt. Jireada Dionisie
lt. Vasilache Ioan	slt. Gribinişan Vasile
lt. Cojocaru Axente	slt. Mureşan Iuliu
lt.medic Herţioaga Coriolan	slt. Vulpe Iuliu
lt.medic Bergleiter Alfons	slt. Medic Asnaş Dumitru
slt. Alevra Raul	slt. Ududec Traian

aj.slt. Oros Ioan

ANEXA 2

Situaţia îmbarcărilor pe nave pentru evacuare. Extras de la A.M.R.B, fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, filele 31-33.

PRIN INTERMEDIUL AMIRALITĂŢII BRITANICE:

Nava „Trans os Montes", cu destinaţia Constanţa	clasa I	85
	cls. a II-a	50
	cls. a III-a	50
	Locuri pentru soldaţi	1.539
	TOTAL:	**1.724**
Nava „Huntsgreen":, cu destinţia Constanţa	cls. I	80
	cls. a II-a	91
	cls. a III-a	75
	Locuri pentru soldaţi	874
	TOTAL:	**1.120**
Nava „President Grant", cu destinaţia Trieste	cls. I	3
	Locuri pentru soldaţi	117
	TOTAL:	**120**
Nava „Antilochus", îm martie 1920	**57** de invalizi români	

PRIN INTERMEDIUL CRUCII ROŞII GERMANE:

Pe nava „Kaiku Maru", cu destinaţia Trieste, îmbarcaţi la 25 noiembrie 1920:
968 de pasageri, pe 943 de locuri
Pe nava „Gujarat", îmbarcaţi pe 2 martie 1921: **159** de persoane, pe 152 de locuri

THE ACTIVITY OF ROMANIAN MILITARY MISSION IN SIBERIA
(DECEMBER 1919 – MAY 1921)

– Summary –

Besides the reglementation of peace, one of the most important problems for the belligerant countries, after 18th November 1918, consisted in the necessity of identitifying and repatriating the

former war prisoners. If this issue could be clarified by most European countries according to international laws, the situation of the war prisoners from Russia gave rise to further problems.

The Bolshevik *coup d'état* in November 1917 that put an end to the Old Regime from Russsia and brought to office The Council of the Comissioners of the People, led by Lenin, had as collateral results not only the breaking out of the civil war, but also the complete isolation of the Soviets until the beginning of the third decade of the 20th century. Moreover, after the world war, Siberia became a real mosaic of nationalities belonging both to Entente states and Central Powers.

The advance of the Red Army from the western to the eastern region of Russia brought about the withdrawal of the allogeneous nations from Siberia, together with the remnants of Kolkeak's army and a part of the Russian population which did not accept any compromise with the Soviet regime. Among them there were thousands of Romanians from Ardeal and Bucovina, former Austro-Hungarian prisoniers, who – after 1918 – had became citizens of the Greater Romania.

As far as the Romanians were concerned, after several attempts on repatriating people between 1918-1919, the authorities from Bucharest came to the conclusion that only the sending of a representative of the Romanian Government to Eastern Siberia could work out that problem. It was Victor Cădere who was chosen and he was in France at that time. Through the Journal of the Board of Ministers on 31st December 1919, Victor Cădere was sent to mission, carrying letters of accreditation for French, British, Japanese, Danish, Czech and American political and military authorities.

After a diplomatic tour which included Washington and Tokyo as well, during wich he gathered information from Foreign and War Offices of these countries on the Romanians situation in Siberia, the major Cădere reached to destination in April 1920. The repatiation activity took place from april 1920 till to the end of may 1921.

During this period of time, the Roumanian subjects were identified with the help of four repatriating centres. They were organised in echelons and sent to Vladivostok by train, where they where to be embarked for repatriation. This action didn't lack armed conflicts and other difficulties brought about by the local situation and we cannot say it was completely successful because of rapid advancement of the Bolshevik troops and of the limited material and human resources that Victor Cădere had at his disposal.

Until the 29th May 1921, when Victor Cădere left Eastern Siberia, there were evacuated and sent to Romania a number of 4,725 Romanians, together with many materials belonging to the Volunteers Corps and to the Military Romanian Mission. The research showed that there were many Romanian prisoniers left in Siberia, besides people of different nationalities, who were unable to withdraw in time. Among them there was a number of 30,000-35,000 Romanians from Basarabia, whose existence was unknown at the beginning and who where colonised in the region before the First World War by the tsarist authorities.

Note

[1] Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în răsboiul mondial*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1923, pagina 19.

[2] *Ibidem*, p. 20.

[3] *Ibidem*.

[4] *Istoria militară a poporului român. Evoluția organismului militar românesc de la cucerirea independenței de stat, până la înfăptuirea Marii Uniri din 1918. România în anii primului război mondial* (în continuare *Istoria Militară...*), coordonatori Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, ș.a., vol. V, București, Editura Militară, 1988, p. 532.

[5] *România în anii primului război mondial*(în continuare *România în anii...*), coordonatori Vasile Milea, Ștefan Pascu, ș.a., București, Ed. Militară, 1987, vol. II, p. 502.

[6] *Ibidem, p.504.*

[7] *Istoria militară...*, vol. V, p. 533.
[8] *Ibidem*, p. 535.
[9] Ion Clopoţel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Societatea de Mâine, 1926, p. 138.
[10] *Ibidem.*
[11] *România în anii...*, p. 510-511.
[12] I. Clopoţel, *op. cit.*, p. 138.
[13] *Ibidem.*
[14] *Istoria militară...*, vol. V, p. 535.
[15] I. Clopoţel, *op. cit*, p. 139.
[16] Între clauzele deosebit de severe trebuie amintite cele teritoriale, care au consfinţit cedarea a 800.000 de km^2 în raport cu frontierele din 1914, respectiv abandonarea Ukrainei, a oricăror pretenţii asupra Finlandei şi a Ţărilor Baltice, concesii teritoriale în favoarea Turciei (Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin*, Bucureşti, Ed. Corint, 2000, p. 15-16).
[17] România a fost obligată să încheie armistiţiul de la Focşani, din 26 noiembrie/ 9 decembrie 1917 şi apoi pacea separată de la Bucureşti, în condiţii deosebit de severe, la 24aprilie/ 7 mai 1918.
[18] Arhivele Militare Române, Bucureşti (în continuare: A.M.R.B.), fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, fila 9.
[19] *Ibidem.*
[20] Între anii 1918 şi 1920 a fost comandantul Corpului al II-lea de voluntari români din Siberia.
[21] Victor G. Cădere s-a născut la Buhalniţa, în judeţul Neamţ, pe 22 iulie 1891. După obţinerea licenţei în drept, la Universitatea din Iaşi, şi-a continuat studiile în Franţa, devenind agregat în drept privat şi apoi dilpomat în ştiinţe politice la Paris. A urmat cariera de avocat, pe 4 martie 1926 a devenit profesor de procedură civilă la Universitatea din Oradea, iar mai apoi la Cluj. În 1929 a fost ales deputat, a ocupat funcţia de secretar general la Justiţie şi Interne, iar între august 1938 şi februarie 1939 a fost rezident regal al Ţinutului Dunărea. În afară de cariera de jurist, Victor Cădere a mai rămas cunoscut şi ca diplomat. Astfel, în 1919 a fost delegat al României la Conferinţa păcii de la Paris, între 1920 şi 1921 a fost şeful Misiunii române din Siberia, mai apoi ministru plenipotenţiar la Belgrad (1936-1938), iar de la 1 februarie 1939 ambasador la Belgrad (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc, oameni şi înfăptuiri*, Cugetarea – Georgescu Delafras, Bucureşti, 1940).
[22] La început, în legătură cu alegerea delegatului român ce urma a fi trimis în Siberia, mai exista o altă candidatură, respectiv aceea a prinţului Valentin Bibescu şi a soţiei acestuia, atraşi, după cum se pare, de mirajul unei călătorii în Orient. La opoziţia fermă a lui Voicu Niţescu, alegerea s-a făcut în persoana lui Victor Cădere.
[23] Biblioteca Centrală Universitară Iaşi, fond manuscrise, V 170/2 f. 6 (în continuare: B.C.U. Iaşi, fond mss.).
[24] A.M.R.B, fond microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 9.
[25] Ibidem.
[26] Idem, dosar 214, f. 6.
[27] Ibidem, f. 4.
[28] Idem, dosar 215, f. 14.
[29] Ibidem.
[30] Ibidem.
[31] Ibidem.
[32] În aprilie 1920, s-a adresat prinţului Carol, aflat în ţară, în scopul achiziţionării unui vapor japonez nou, ce urma a fi folosit la evacuare; presupunem că cerea de la prinţul moştenitor fie sumele necesare, fie o intervenţie, la nivel înalt, pe lângă autorităţile în drept să-l ajute în demersul său. Din calculul economic sumar, rezulta că un vapor japonez nou costa 2.240.000 yeni (8.000 tone × 280 yeni/tonă), transportul a cca 5.000 de persoane costa 1.750.000 yeni, iar în 3-4 curse la Vladivostok, inclusiv transport de marfă, vaporul nu numai că s-ar fi amortizat complet, dar ar fi

continuat să deservească statul român „cel puţin 20-25 de ani". La solicitările sale n-a primit nici un răspuns (Ibidem).

[33] Ibidem.

[34] Idem, dosar 214, f. 11.

[35] lt. Herlea Remus, de la Legiunea Română.

[36] lt. Cojocariu Axinte.

[37] lt. Urian Samoil.

[38] lt. Vaida Corneliu.

[39] B.C.U. Iaşi, fond mss., V 170 /1, f. 52.

[40] Ibidem.

[41] Ibidem, f. 54.

[42] Ibidem, f. 59.

[43] A.M.R.B, fond 948 microfilme, rola P II 1.768, dosar 214, f. 31-32.

[44] Localul era prevăzut cu dormitoare, popotă şi brutărie, iar efectivul a crescut treptat, de la două companii la două batalioane; baza materială s-a dezvoltat din ceea ce a rămas de la Misiunea română (B.C.U. Iaşi, fond mss, V 170/1, filă nenumerotată).

[45] A.M.R.B, fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 214, f. 54.

[46] Ibidem.

[47] B.C.U. Iaşi, fond mss., V 170/1 (Capitolul V, Secţia a III-a, filă nenumerotată).

[48] Ibidem.

[49] Ibidem.

[50] Ibidem.

[51] Ibidem (Capitolul IV, Serbările Misiunii Române şi inspecţia generalului Găvănescul).

[52] B.C.U. Iaşi, fond mss., V 170/1 (Capitolul IV, f. 1).

[53] A.M.R.B, fond microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 75.

[54] Între cauzele judecate trebuie amintite „un atentat cu revolverul asupra ofiţerilor, un proiect de atentat contra valorilor Misiunii, un furt urmat de vindere de grenade şi cazul unui soldat care, trimis la poştă cu 938 de yeni, pentru a plăti nişte telegrame, şi le-a însuşit fără drept [...]" (Ibid.).

[55] Ibidem, f. 43.

[56] Ibidem, f. 65.

[57] Ibidem, f. 72.

[58] Idem, dosar 214, f. 18.

[59] Ibidem.

[60] Ilustrativă în acest sens este telegrama cifrată din 15mai 1920 a cpt. Milovan, în care atrage atenţia asupra întârzierii deplasării eşaloanelor româneşti: „organele cehoslovace din Pogranicinaia şi Nikolsk au sistat trimiterea eşaloanelor noastre spre est de locul destinat nouă, la Pervaia Recica [...]. Mi se pare o manevră pentru a pune mâna pe vapoarele [destinate românilor, *n.ns.*] şi întârzierea noastră la îmbarcare" (Ibidem, f. 20).

[61] Idem, dosar 215, f. 24.

[62] Navele Amiralităţii britanice.

[63] A.M.R.B, fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 33.

[64] Ibidem, f. 34.

[65] Ibidem, f. 38.

[66] Ibidem.

[67] Ibidem.

[68] Ibidem, f. 60.

[69] B.C.U. Iaşi, fond mss., V 170/2, f. 97.

[70] Idem, V 170 / 1, f. 4.

[71] Elie Bufnea, *Voluntarii români în Siberia*, Braşov, Tipografia A. Mureşianu, Branisce & Co., 1928, p. 68.

Dumitru Ivănescu

VICTOR CĂDERE ŞI MISIUNEA SA ÎN SIBERIA (1920-1921)

În timpul primului război mondial, Regatul României a avut un aliat pe care nu contase iniţial: corpurile de voluntari ardeleni, bucovineni şi bănăţeni. Unii dintre ei au luptat alături de armata acestui regat, iar alţii au intrat în rândurile armatelor aliate în Siberia, pe Piave, sau în Franţa.

În Italia, Marele Stat Major şi preşedintele Consiliului de Miniştri, Orlando, au acceptat ca prizonierii români din armata austro-ungară să se adune în orăşelul Cittaducale, pentru a alcătui o legiune de voluntari. Ei au luptat la Ponte di Brento, unde au primit şi drapelul românesc în prezenţa generalului Díaz. Din acest moment, legiunea românească a fost recunoscută oficial, în cadrul ei s-au format mai multe unităţi de voluntari, care s-au distins pe frontul italian.

În Franţa, în anul 1918, s-a constituit, la îndemnul lui Traian Vuia, Comitetul Naţional al românilor din Ardeal şi Bucovina. Acest comitet, pe lângă o intensă acţiune de propagandă a intereselor româneşti dusă în cadrul cercurilor politice franceze, a organizat o legiune de voluntari, instruită de ofiţeri francezi în fortul „Le Souci". Printre aceşti voluntari se găseau şi soldaţi ai armatei române, luaţi prizonieri de germani şi aduşi ca muncitori pe frontul francez.

În Statele Unite se formau, ca rezultat al acţiunii întreprinse de Vasile Stoica şi Vasile Lucaciu, unităţi de tineri ardeleni, veniţi ca muncitori înaintea începerii războiului şi care se pregăteau să participe la lupte pe frontul francez ca Legiune română în cadrul armatei Statelor Unite. Însă, cel mai mare contingent de prizonieri din armatele austro-germane se afla în Rusia.

La sfârşitul lunii decembrie 1916 au sosit la Darniţa, lângă Kiev, cca 250 de ofiţeri şi 1.200 de gradaţi, din cei 120.000 de prizonieri români din armata austro-ungară aflaţi pe teritoriul Rusiei[1]. Declaraţia de război adresată Austro-Ungariei de către România a făcut ca peste 40.000 de prizo-

nieri să ceară înrolarea în armata română. Abia la 23 februarie 1917, lt.col. C. Pietraru a fost însărcinat cu organizarea Corpului voluntarilor români, operaţiune dificilă datorită atât inexistenţei unei convenţii între guvernele rus şi român care să reglementeze statutul acestor prizonieri, cât şi evenimentelor politice prin care trecea Rusia la acel început de an 1917; e vorba de revoluţia din februarie.

Colonelul Pietraru, împreună cu generalul Coandă, şeful misiunii militare române pe lângă Marele Cartier General Rus, reuşesc, în aprilie 1917, să obţină din partea ministrului de război Gucicov promisiunea verbală de a accepta recrutarea unui număr de 30.000 de voluntari, urmând ca o convenţie în acest sens să fie încheiată ulterior cu Marele Stat Major Rus. Din nefericire, generalul Romanovsky a limitat numărul recrutărilor doar la 5.000, iar cei recrutaţi trebuiau selecţionaţi numai din circumscripţia militară a Moscovei. La 5 mai, ofiţerii şi soldaţii din Darniţa au fost mutaţi la Kiev. Concomitent, de la Iaşi au sosit şase comisii de recrutare, subordonate colonelului Pietraru. În intervalul 5 mai – 3 iunie 1917 au fost echipaţi 116 ofiţeri şi 1.250 de gradaţi şi soldaţi, care la 3 iunie 1917 au plecat spre Iaşi, unde au ajuns în ziua de 6 iunie. Sosirea voluntarilor la Iaşi a însemnat un eveniment deosebit, la care au luat parte Vintilă Brătianu, ministru de război, generalii Prezan, Cristescu, Petala, Vlădescu, scriitorul Octavian Goga ş.a., eveniment urmat, a doua zi, de depunerea jurământului în faţa regelui Ferdinand. La această ultimă solemnitate au mai luat parte şi reprezentanţii tuturor armatelor şi ţărilor aliate. Ei au format primul Corp de voluntari români ale cărui unităţi au luptat corp la corp cu oastea Regatului la Mărăşeşti[2].

În intervalul 27 iunie – 20 august 1917, cele şase comisii de recrutare *care au activat în circumscripţia Moscova au reuşit să selecţioneze 1500* de oameni, ulterior trimişi direct la Iaşi. În intervalul de timp precizat s-a înfiinţat la Kiev un organ de propagandă, ziarul „România Mare”, principala sursă de informare pentru prizonierii români aflaţi pe întreg teritoriul Rusiei. La 22 august 1917, ataşatul militar român la Petrograd a anunţat Corpul voluntarilor din Kiev că Marele Stat Major Rus a permis, în fine, recrutarea celor 30.000 de militari promişi în primăvară. De asemenea, pentru a facilita această acţiune, Marele Stat Major Rus a detaşat, pe lângă comandamentul Corpului de voluntari român, pe generalul Larionov, comandant de brigadă. Doar de la această dată, 22 august 1917, se poate vorbi de o recrutare serioasă şi sistematică. În afara celor şase comisii

amintite deja, au activat, în diferite centre de pe întreg teritoriul Rusiei, ofiţeri special trimişi în vederea recrutării.

Această libertate de mişcare a făcut ca în lagărul de la Kiev să sosească zilnic câte 200 de voluntari. La 23 octombrie 1917 un ordin telegrafic, confirmat ulterior de Marele Stat Major Român, a blocat activitatea Corpului de voluntari. Declanşarea revoluţiei bolşevice la Petrograd a influenţat şi procesul de recrutare a voluntarilor. La Kiev, unde începuse să se organizeze Republica Ucraineană, românii au primit sprijinul necondiţionat al noilor autorităţi, fapt ce a determinat reluarea acţiunii de recrutare a voluntarilor, iniţiativă definitiv stopată după ce, în decembrie 1917, armatele bolşevice s-au apropiat de Kiev. Pentru a evita eventualele măsuri represive ale bolşevicilor, ofiţerii şi voluntarii românii din restul Rusiei au primit ordin să se ducă la Novocerkavsk, pe Don, unde cazacii opuneau o serioasă rezistenţă bolşevicilor şi unde, de fapt, se concentrau toate elementele ostile bolşevismului.

La 26 ianuarie 1918, trupele bolşevice au intrat în Kiev, fapt ce a pecetluit soarta acţiunilor desfăşurate de către români. Depozitele româneşti cu efecte militare din Kiev au fost devastate, iar cei 500 de voluntari care se aflau în lagăr, în frunte cu generalul Coandă şi colonelul Pietraru, s-au travestit în prizonieri, ca să scape de furia bolşevicilor. Arhiva Corpului şi o însemnată sumă de bani au fost depuse la consulatul norvegian. După ce relaţiile cu bolşevicii au intrat într-o normalitate relativă, activitatea Corpului de voluntari a fost reluată parţial şi pentru o scurtă durată de timp.

Aşteptând la Kiev să înceteze luptele pe frontul românesc, ca să poată trece în Basarabia, o schimbare de situaţie (alianţa între ucraineni şi austro-germani şi marşul trupelor acestora către capitala Ucrainei) a determinat comandamentul Corpului de voluntari să hotărască expedierea românilor aflaţi în Kiev. Fiecare ofiţer a primit un avans de 1.000 ruble şi solda pe două luni, iar soldaţii hrana în bani pe 15 zile, cu ordinul de a merge în Basarabia, în fapt de a găsi orice soluţie pentru a părăsi Rusia. La 20 februarie, cu puţin timp înainte ca oraşul Kiev să fie ocupat de trupele germane şi austro-ungare, 15 ofiţeri şi cca 500 de soldaţi au părăsit localitatea îndreptându-se spre Chişinău şi Iaşi[3].

După aprecierea celor care au participat la evenimente, activitatea Corpului de voluntari români, în intervalul iunie 1917 – ianaurie 1918, a însemnat trimiterea în ţară a 396 de ofiţeri şi 9.721 de soldaţi[4], din cei cca 120.000 de prizonieri de origine română, adică 8,43%. Ce s-a întâmplat

cu restul, cercetătorul poate găsi răspuns la această întrebare în arhiva lui Victor Cădere, cel împuternicit de către statul român să aducă în patrie voluntarii şi prizonierii aflaţi în Extremul Orient.

Dacă acţiunea de recrutare a voluntarilor români din Rusia a întâmpinat, de la început, greutăţi din partea autorităţilor, ea a trebuit să înceteze total atunci când aliata noastră a căzut pradă bolşevismului, iar armatele Puterilor Centrale au ocupat Ucraina, întrerupând orice legătură cu România. În aceste împrejurări, ofiţerii ardeleni, conferenţiari răspândiţi prin diferite localităţi din Rusia, s-au întors cum au putut în ţară. Cei mai mulţi însă au preferat să împărtăşească soarta masei mari de soldaţi români, rămaşi în lagăre şi grupe de voluntari, mai ales că se ivise posibilitatea de a continua lupta pe frontul francez, aşa cum făgăduise generalul Berthelot la trecerea sa prin Rusia (martie 1918) diferiţilor reprezentanţi ai naţionalităţilor ce doreau eliberarea de sub dominaţia austro-ungară[5].

Comisiile de recrutare venite din ţară, conduse de col. Pietraru, lt.col. Potropopescu, dr. Voicu Niţescu ş.a., după o consfătuire ce a avut loc la Moscova, în mai 1918, cu mai mulţi ofiţeri voluntari (cărora liderul internaţionaliştilor comunişti austro-ungari aflători în Rusia, publicistul Bella Kuhn, le-a propus o colaborare pentru o acţiune comună împotriva regimului politic existent în monarhia dualistă)[6], au hotărât să se grupeze la Samara. Această din urmă localitate trebuia să devină centrul de adunare al voluntarilor, pentru a se constitui în unităţi militare, care să intre în luptă pe frontul francez. Tot la Samara, un congres al ofiţerilor români aflaţi pe teritoriul Rusiei urmărea să pună bazele unei organizaţii puternice care să reprezinte cauza românească aici şi apoi în Franţa.

Trebuie precizat că în Rusia se afla şi un important corp de voluntari cehoslovaci de peste 50.000 de oameni. Acest corp, ce făcea parte din armata rusă, se afla, după descompunerea acesteia din urmă, în drum spre Franţa, dispersat de-a lungul magistralului transsiberian, de la Volga începând; primele eşaloane erau la Vladivostok, iar ultimele în oraşul Samara. Voluntarii români, dornici să plece pe frontul francez, erau primiţi în aceste eşaloane până la Vladivostok, unde urmau să fie îmbarcaţi ca unitate separată. În ultimele zile ale lunii mai 1918, cehii au început acţiunile lor împotriva bolşevicilor pe Volga, la ele participând şi voluntari români aflaţi în eşaloanele ceheşti[7].

Cu guvernul român din Iaşi legătura nu mai era posibilă, iar în urma cunoscutelor tensiuni dintre Soviete şi România ministrul Diamandi a fost

silit să plece din Petrograd. El a încredinţat protecţia intereselor româneşti legaţiei Norvegiei, dar reprezentanţii consulari norvegieni – deşi aveau toată bunăvoinţa – nu puteau interveni util în favoarea ardelenilor care, formal, erau supuşi austro-ungari.

După întrunirea de la Moscova, ofiţerii români din fosta armată austro-ungară au început, din primăvara anului 1918, acţiunea de identificare şi recrutare printre prizonierii aflaţi în diferite lagăre. Ei erau răspândiţi de la Kiev până la Samara, Kurgan, Irkuţk, Petropavlovsk, Vladivostok, unii se găseau şi în China. S-a hotărât ca oraşul Celiabinsk, unde se găsea grupul cel mai important condus de dr. Voicu Niţescu[8], să devină reşedinţa Corpului voluntarilor români. Un comitet de acţiune, condus de dr. Voicu Niţescu, a adresat prizonierilor români un apel în care se spunea: „Această pace făcută cu sila (e vorba de tratatul de la Bucureşti) pe noi românii ardeleni, bucovineni, maramureşeni, bănăţeni, nu ne mulţumeşte şi din cauza aceasta Corpul voluntarilor români a hotărât să plece pe frontul francez pentru a lupta şi mai departe contra duşmanilor noştri"[9].

La Celiabinsk, în ziua de 3 august 1918, a avut loc Conferinţa Naţională a intelectualilor români din Ardeal şi Bucovina. Ea a ales un Comitet Naţional Român, ca for suprem politic şi militar executiv al românilor originari din Transilvania şi Bucovina, aflaţi pe pământul Rusiei, format din patru persoane, sub preşedinţia dr. Voicu Niţescu. Acest comitet a fost recunoscut ca atare atât de generalul Janin, comandantul forţelor aliate din Siberia (1918-1920), de celelalte misiuni diplomatice şi militare, cât şi de Consiliul Naţional Cehoslovac, prin contractul încheiat între cele două părţi la 24 august 1918[10]. Conform acestui contract încheiat cu cehoslovacii şi semnat de dr. Voicu Niţescu, dr. N. Nedelcu, Simion Goran şi Corneliu Vaida, Comitetul Naţional Român formează şi organizează Corpul Voluntarilor Români, al cărui scop, clar precizat în contract, era lupta împotriva puterilor centrale. „Comitetul Naţional Român – se spune în document – îşi ia însărcinarea de a organiza din prizonierii transilvăneni şi bucovineni aflători pe teritoriul Rusiei un Corp de voluntari români, cu scopul de a lupta pentru eliberarea părţilor române ale Austro-Ungariei şi alipirea lor la România liberă"[11].

Din aceste împrejurări a rezultat, după mai multe dispute interioare şi greutăţi determinate de contextul evenimentelor, formarea în Rusia centrală a Corpului al doilea de voluntari, care mai târziu va fi cunoscut sub denumirea de Legiunea română. Efectivele sale ajungeau la cca. cinci mii

de oameni; în Kurgan se organizase un batalion, alte cinci batalioane se aflau la Petropavlovsk, sub comanda lui Cornel Vaida. Ceva mai târziu, în Corp s-au încadrat mai mulţi ofiţeri, care făcuseră parte din primul corp de voluntari români şi reuşiseră să se strecoare printre fronturile ruseşti până în Siberia, iar ulterior s-a alăturat şi grupul de la Vladivostok, condus de Victor Branişte, şi câţiva ofiţeri ai armatei române[12]. Corpul voluntarilor români a devenit o unitate credibilă şi s-a trecut la alcătuirea primelor două regimente, cu toată lipsa ofiţerilor superiori, căci în armata austro-ungară românii ajungeau greu în funcţii de comandă.

Din luna august 1918, la Vladivostok au început debarcări de trupe aliate, în conformitate cu planul Consiliului Suprem Aliat de a ajuta armata rusă în războiul intern contra bolşevicilor. În vestul Siberiei, frontul dinspre Urali se afla sub comanda generalului Bolderiev şi a amiralului Kolciak. E cazul să precizăm că împrejurările au făcut ca Legiunea Română din Siberia să intre în subordinea generalului Janin, care avea ca misiune, după încheierea armistiţiului la 11 noiembrie 1918, să organizeze contingentele alogene din Siberia (cehi, poloni, români, iugoslavi) pentru ca împreună cu armata amiralului Kolciak să învingă pe bolşevici[13].

În luna octombrie a apărut manifestul împăratului Carol al Austro-Ungariei către „popoarele" dublei monarhii. Replica românească din Siberia a fost o mare adunare naţională la Celiabinsk la 16/29 octombrie, când s-a declarat solemn ruperea provinciilor româneşti de Austro-Ungaria şi s-a trimis regelui Ferdinand următoarea telegramă: „Miile de români din Rusia, originari din Austro-Ungaria, organizaţi într-un puternic Corp de voluntari, au aclamat pe Majestatea Voastră ca rege al tuturor românilor. La 29 octombrie, ei au proclamat desfacerea pământurilor româneşti de Austro-Ungaria şi alipirea lor la România... Românii subjugaţi din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Sătmar, Bihor, Bucovina sunt mândri de a fi de aici înainte supuşii credincioşi ai Majestăţii Voastre, iar Corpul voluntarilor români şi Comitetul Naţional Român din Rusia aşteaptă ca împreună cu vitejii lor fraţi din Regat să încoroneze pe Majestatea Voastră cât mai curând la Alba Iulia"[14]. Telegrame cu un conţinut similar au fost trimise guvernului român la Iaşi, legaţiilor române din Paris, Londra, Washington, Roma, Tokyo, Berna, centrelor româneşti din Praga, Salonic, New York, Cleveland, Philadelphia etc., şi preşedintelui Statelor Unite, Wilson[15].

Despre existenţa acestor unităţi de voluntari români, hotărâţi să continue a activa pentru dezmembrarea monarhiei dualiste, avea cunoştinţă atât guvernul francez, cât şi Comitetul Naţional Român, constituit la Paris după semnarea tratatului de la Bucureşti şi recunoscut de guvernul francez ca reprezentant al poporului român. Comitetul Naţional Român a trimis, în octombrie 1918, prin consulatul francez de la Vladivostok, o telegramă voluntarilor români, semnată de Vasile Lucaciu, pentru a le încuraja iniţiativele. O lună mai târziu, Comitetul Naţional Cehoslovac a cerut insistent soldaţi pentru întărirea armatelor ruse ale amiralului Kolciak, aflate într-un stadiu alarmant de destrămare. Se preconiza folosirea contingentelor alogene şi chiar a prizonierilor germani, austrieci şi unguri. Acest nou obiectiv de luptă nu putea fi însă popular unităţilor naţionale din Siberia care, văzând marele război terminat, insistau pentru o întoarcere cât mai grabnică în patrie. Pe tot parcursul anului 1919 s-au depus eforturi pentru evacuarea voluntarilor şi prizonierilor din Siberia, dar numai ca rezultat al iniţiativelor particulare a statelor interesate. În acest fel, au fost evacuaţi 14436 cehi, cca. 3 mii italieni şi 875 de diverse naţionalităţi[16].

Problema repatrierii românilor a fost dezbătută în 1919, atât la Bucureşti cât şi la Paris, prin stăruinţele constante ale dr. Vaida Voievod, ministru delegat la Conferinţa de pace, şi dr. Victor Niţescu, preşedintele Corpului voluntarilor români din Siberia. Repatrierea reprezintă epilogul activităţii voluntarilor români din Siberia. Organizaţi în trei batalioane bine echipate, lor li se încredinţase sectorul Taiset, Zima, Tulun, Nijniudinsk, pentru paza transsiberianului. Românii au format ariergarda eşaloanelor ceheşti, care refuzau să mai lupte în Rusia şi se îndreptau într-un ritm alert spre Vladivostok. Poziţia ingrată pe care o aveau românii i-a adus, în mai multe rânduri, în conflict direct cu trupele bolşevice[17].

Se pot enumera, printre încercările autorităţilor române de a obţine vapoare pentru transportul voluntarilor şi prizonierilor, discuţiile purtate cu baronul Konda, preşedintele societăţii de vapoare japoneze Nippon Jusen Kaiasha, apoi propunerile de a utiliza mijloacele de repatriere folosite de cehi, pentru care se şi făcuse aranjamentele necesare cu guvernul cehoslovac. Pe aceste consideraţiuni, guvernul român, prin jurnalul Consiliului de miniştri nr. 3154 din 31 decembrie 1919, a hotărât trimiterea maiorului Victor Cădere ca delegat al său, cu depline puteri, pentru repatrierea voluntarilor şi a prizonierilor aflaţi în Siberia. „Consiliul de miniştri – se spune în acest jurnal – luând în deliberare referatul domnului preşedinte al

Consiliului, încuviinţează ca repatrierea celor 15.000 de prizonieri aflaţi în Siberia să se facă în cel mai scurt timp posibil. În acest scop, aprobă ca suma de 100.000 dolari, care a fost colectată de dl. comandor Pantazzi în calitate de comisar al guvernului român în America, dintr-un impozit special impus pe paşapoartele românilor şi care se află depus la Banca Guaranty Trust Co., să fie întrebuinţat pentru acoperirea cheltuielilor de repatriere"[18]. Şefului misiunii i s-a acordat calitatea diplomatică cerută de asemenea împrejurări, iar dr. Vaida Voievod, preşedinte al Consiliului de miniştri şi ministru de externe, a făcut scrisorile necesare de acreditare pe lângă Ministerul de război francez, pentru Misiunea militară franceză în Siberia, pe lângă Ministerul de război englez, pentru Misiunea britanică, pe lângă Ministerul de externe japonez, pe lângă autorităţile daneze, cehoslovace şi prin intermediul Legaţiei române la Washington, pe lângă autorităţile americane[19].

Înainte de a arăta în ce mod a îndeplinit misiunea încredinţată de statul român să rememorăm câteva dintre reperele cele mai sugestive ale biografiei celui ce a fost profesorul şi diplomatul Victor Cădere. Născut la 22 iulie 1891 la Buhalniţa, judeţul Neamţ, Victor Cădere a luat licenţa (1918) şi doctoratul în drept la Universitatea din Iaşi. Viitorul colaborator a lui Titulescu la Liga Naţiunilor era diplomat în ştiinţe politice la Paris de drept privat. O parte din cariera sa a fost dedicată învăţământului superior, Victor Cădere fiind profesor de procedură civilă la Facultatea de Drept din Oradea (4 Martie 1926) şi apoi, în aceeaşi calitate, la Facultatea de Drept din Cluj. Cea mai mare parte din viaţa sa a fost dedicată carierei politice şi diplomatice: delegat al României la Conferinţa de Pace de la Paris, 1919, ministru plenipotenţiar al României la Varşovia, deputat (1929), secretar de stat la Justiţie şi Interne, ministru plenipotenţiar la Belgrad (1936-1938), rezident regal al ţinutului Dunărea (august 1938-1 februarie 1939) şi ambasador al României la Belgrad de la 1 februarie 1939. Datorită activităţii sale ştiinţifice, publicistice şi diplomatice a fost ales preşedinte de onoare al F.I.D.A.C.-ului, membru în Societatea de Legislaţie din Paris, membru al Societăţii de geografie americană din New-York ş.a.

Când i s-a încredinţat misiunea amintită, Victor Cădere se afla la Paris ca membru al delegaţiei române la Conferinţa de pace. El a primit, din partea ataşatului militar la Paris o scrisoare a preşedintelui de Consiliu şi ministru de război francez, Clemanceau, din 8 octombrie 1919 în care se spunea că generalul Janin organiza retragerea metodică a contingentelor

alogene; în acest plan, contingentul român era prevăzut pentru evacuare cel din urmă, după trupele cehoslovace şi poloneze. Evacuarea prizonierilor, rămaşi prin lagăre, nu putea fi luată în considerare decât după repatrierea corpurilor de voluntari care au luptat sau au participat la menţinerea ordinii în Siberia. Totodată, ministrul de război francez dispunea ca generalul Janin să pună în libertate ofiţerii români (printre ei şi membrii ai CNR), reţinuţi prin unele localităţi din Siberia (Tomsk)[20].

În acest timp, deşi majoritatea delegaţiilor ţărilor participante la elaborarea tratatelor de pace activau la Paris, lucrările principale – o dată puse la punct – erau discutate cu şefii delegaţiilor interesate la Londra, sub preşedinţia lui Lloyd George, preşedintele Consiliului de miniştri britanic, care era acum şi preşedintele Conferinţei de pace. Delegaţia română prezidată de dr. Alexandru Vaida Voievod a fost invitată pentru rezolvarea problemelor în desfăşurare: semnarea tratatelor de pace, chestia Basarabiei etc. Pentru a complecta informaţiile şi recomandările de care avea nevoie, Victor Cădere a plecat împreună cu delegaţia română la Londra. Prin mijlocirea ataşatului militar, col. Rosetti, a luat legătura cu ministrul de război englez, cu ataşatul militar japonez şi cu delegaţia cehoslovacă.

La Ministerul de război britanic a primit informaţii despre situaţia din Siberia, la data de 12 ianuarie 1920. În acel moment, acolo se aflau cca 30.000 militari japonezi, răspândiţi în toată regiunea dintre Baikal şi Mare, sub comanda generalului de armată Oi, 8.000 de americani, sub comanda generalului Graves, cca 50.000 cehoslovaci sub comanda generalului Ceček, 12.000 de chinezi, vreo 3.000 de italieni, care se pregăteau să plece acasă, cca 12.000 de polonezi, 800 letoni, 1.500 sârbi, 2.700 voluntari români, care în drumul lor spre Irkuţk păzeau linia ferată şi formau ariergarda eşaloanelor ce se retrăgeau spre est[21].

De contingentele alogene se ocupa Misiunea franceză sub comanda generalului Janin, care era în drum spre Irkuţk; la Vladivostok funcţiona şi misiunea britanică condusă de generalul Blair. Situaţia era confuză; la data de 30 ianuarie se confirmaseră primele ştiri despre prăbuşirea frontului din Siberia. Amiralul Kolciak împreună cu miniştrii săi fuseseră predaţi gărzilor roşii, care pătrunseseră în Irkuţk. O încercare de restabilire a situaţiei nu dăduse nici un rezultat. Trupele alogene refuzau să participe la luptele interne, iar armatele albe ruseşti se destrămau.

Era evident că situaţilor voluntarilor români rămaşi în ariergardă, în acest context, devenise mult mai grea. Cu toate acestea, de la Ministerul

de război britanic Victor Cădere primise asigurări că contingentele alogene își puteau continua retragerea spre est. Pentru facilitarea misiunii sale i s-a înmânat o scrisoare către generalul Blair și către atașații militari britanici din Washington și Tokyo, care urmau să-l țină la curent cu situația din Siberia și cu hotărârile Consiliului superior aliat în chestiunea repatrierii. În privința vapoarelor, nu era nimic definitivat. Victor Cădere a cerut ca în planul de transport pe mare, care se pregătea atunci, contingentul român să fie luat în lotul englez. Această propunere, care comporta și anumite angajamente financiare, a fost adoptată și stăruitor sprijinită de Vaida Voievod și a fost principial admisă de Lloyd George[22].

Cum concursul armatei japoneze, care avea unități până la Irkuțk, era deosebit de prețios, în conversațiile purtate la Londra cu atașatul militar al ambasadei japoneze Victor Cădere i-a expus obiectul misiunii sale, cu rugămintea de a transmite superiorilor săi dorința guvernului român, ca armata japoneză să înlesnească retragerea românilor spre est. Colonelul Itami Matsuo a arătat multă înțelegere și i-a înmânat împuternicitului român o scrisoare de acces către ministrul de război al guvernului japonez, în care menționa și cererea pentru concursul armatei japoneze. La delegația cehoslovacă, Victor Cădere a găsit multă bunăvoință, dar cehii erau preocupați în primul rând de problemele proprii; ei obținuseră de la guvernul Statelor Unite, prin Masařik, un credit de 12 milioane dolari, afectat închirierii de vapoare[23].

Plecarea misiunii de repatriere spre Siberia, condusă de Victor Cădere, a avut loc din Paris, la sfârșitul lunii ianuarie 1920, atunci când telegramele arătau ruinarea regimului Kolciak și succesele tot mai mari ale bolșevicilor. Pentru că împrejurările se arătau tot mai potrivnice, misiunea a *ținut să ajungă cât mai curând în contact cu românii din Siberia și cu ge*neralul Janin, ceea ce s-a întâmplat în ziua de 15 aprilie 1920, la Harbin. De la această dată și până la 11 mai 1921, misiunea română în Siberia a repatriat cca 5.000 de supuși români[24].

La plecarea Misiunii, informațiile căpătate de la Ministerul de război francez, ca și de la Ministerul de război englez, nu erau deloc încurajatoare, deoarece tocmai atunci (27-29 ianuarie 1920) soseau primele rapoarte despre catastrofa amiralului Kolciak. Sosit la Washington (15 februarie 1920), Victor Cădere a aflat de la Departamentul de stat american, ca și de la Inteligence Office, că deși bolșevicii ajunseseră stăpânii Siberiei, trupele naționale aliate se puteau retrage totuși cu mari dificultăți către

Vladivostok. Despre români se ştia că s-ar găsi în număr de 2.500 în jurul Irkuţkului. Pentru repatrierea trupelor din Vladivostok în Europa, pe mare, conform principiului hotărât de Consiliul Suprem Aliat, vapoarele americane aveau să îmbarce cehi, iar vapoarele engleze celelalte contingente alogene[25].

Ajuns la Tokyo, la 15 martie 1920, după ce a fost prezentat Ministerului de externe japonez, Ministerului de război şi Marelui Stat Major, Victor Cădere a căpătat primele informaţii concrete despre situaţia din Siberia. A aflat că românii se retrăgeau în coada coloanei, în număr de cca 2.500, şi că la data de 28 martie se găseau la vest de Cita, iar că cel mai târziu la 12 aprilie urmau să fie trecuţi spre Manciuria. El a cerut acestor autorităţi să instruiască comandamentele japoneze din Siberia ca să asiste în mod prietenos pe români în orice împrejurare, deşi faptic trupele Legiunii române, după luptele de ariergardă din februarie 1920, s-au putut salva singure, până la trecerea pe teritoriul chinez. Tot în Tokyo a luat legătura cu şeful Misiunii italiene (colonelul Filippi), care tocmai se întorcea din Siberia, unde încheiase repatrierea conaţionalilor săi. De asemenea, în Tokyo a aflat de la ataşatul naval englez (amiralul Dey) că la sfârşitul lunii martie se va afla în Vladivostok reprezentantul amiralităţii britanice, pentru reglarea chestiunii vapoarelor engleze ce urmau să transporte contingente alogene, dar că la data de 29 martie programul de evacuare, ce trebuia stabilit în acord cu Misiunea franceză, nu era cunoscut. De la Tokyo a înştiinţat pe generalul Janin despre sosirea sa şi a acceptat invitaţia acestuia de a-l întâlni la Harbin. Victor Cădere a plecat din Tokyo la 19 aprilie 1920, după ce detaşase la Vladivostok pe slt. Raul Alevra ca ofiţer de legătură al Misiunii române pe lângă zona franceză[26].

La întâlnirea de la Harbin cu generalul Janin, din ziua de 25 aprilie 1920, s-au stabilit următoarele[27]:

1. accesul la toate informaţiunile privind trupele Legiunii române şi pe comandantul Legiunii, colonelul ceh Kadlec;

2. preluarea răspunderii trupelor prin înfiinţarea unei zone române, care trebuia să funcţioneze la Vladivostok, în strânsă legătură cu comandamentul francez, după normele date de baza franceză, comandată de generalul Lavergne (care prelua răspunderea Misiunii franceze în Siberia după plecarea generalului Janin);

3. acceptarea unui regim preferenţial pentru trupele române la evacuare, ca unele ce duseseră grele lupte de ariergardă. Această dispoziţie s-a

tradus în practică prin mişcarea rapidă a eşaloanelor Legiunii române pe linia Manciuria şi apoi mai târziu prin concursul constant şi prietenesc dat de generalul Lavergne;

4. chestiunea prizonierilor propriu-zişi, despre soarta cărora generalul Janin a declarat că nu se ocupă, rămânând a fi rezolvată în întregime de Misiunea română.

Misiunea română din Siberia a folosit pentru evacuarea voluntarilor şi a prizonierilor mai multe căi:

– transportul pe calea ferată;
– transportul pe mare de la Vladivostok la porturile europene;
– transportul pe baza contractelor încheiate cu Crucea Roşie germană;
– transporturile mijlocite prin Crucea Roşie internaţională;
– evacuarea pe cont propriu.

La sosirea lui Victor Cădere în Extremul Orient rusesc, trupele române ajunseseră în retragerea lor pe linia transsiberiană până la gara Manjuria. Legiunea era învagonată în cinci eşaloane cu două trenuri blindate şi, ca unitate de luptă autonomă, forma ariergarda trupelor aliate ce, după un plan stabilit în linii generale de comandamentul francez, se retrăgeau spre Vladivostok, unde urmau să fie îmbarcate pe vapoare, în ordinea stabilită de Consiliul suprem aliat la Paris, în 1919. Atât în ordinea de îmbarcare pe vapoare, cât şi în ordinea evacuării pe linia ferată, românilor li se oferise ultimul loc, cu toate că greul luptelor de ariergardă duse de dânşii, precum şi vechimea între trupele voluntare formate în Siberia, le-ar fi creat un preţios titlu pentru a fi repatriaţi înaintea altor unităţi[28].

Imediat după ce generalul Janin, comandantul forţelor aliate în Siberia, i-a predat lui Victor Cădere răspunderea unităţilor române, acesta a reuşit să obţină două vapoare engleze, care trebuiau să sosească la finele lunii mai, şi prin eforturi susţinute a reuşit să aducă întreaga Legiune română la Vladivostok într-un termen relativ scurt. Demersurile întreprinse de şeful Misiunii române, făcute şi susţinute cu energie, au avut rezultatul dorit şi eşaloanele Legiunii au sosit la Vladivostok la 18 mai 1920, iar în 25 mai şi în 1 iunie 1920 trupele au fost îmbarcate pe vapoarele „Trass o Montes" şi „Huntsgreen", cu care au sosit în ţară în luna iulie 1920[29].

Am amintit mai sus că, în urma deciziei Consiliului Suprem aliat, din octombrie 1919, totalul trupelor voluntare din Siberia urma să fie transportat de americani şi de englezi. Legiunea română era repartizată în lotul englezesc. Vapoarele destinate Legiunii române, „Trass o Montes" şi

„Huntsgreen", dintre cele mai bune, aveau o capacitate de cca 3.100 de pasageri. În ziua de 25 mai 1920, pe vaporul „Trass o Montes" au fost îmbarcate 1.724 de persoane. După unele dispute avute cu cehii, maiorul Victor Cădere, sprijinit de generalul Lavergne şi comandorul Murdoch (reprezentantul amiralităţii britanice), a îmbarcat la 1 iunie pe vaporul „Huntsgreen" 1.120 de persoane. La insistenţele reprezentantului român, care s-a plâns că nu a putut îmbarca pe toţi membrii Legiunii, s-a reuşit, la 25 august, obţinerea a încă 120 de locuri pe vaporul american „President Grant". La cifrele menţionate mai înainte, mai trebuie adăugat un grup de 57 invalizi care a fost transportat la 3 martie 1920 cu vaporul „Antilohus", la Ragusa, ceea ce face ca primul transport de voluntari români să însumeze 3.021 de persoane[30].

În luna septembrie 1920, aliaţii au încheiat repatrierea voluntarilor şi prizonierilor şi orice încercare de a mai aduce vreun vapor aliat spre Vladivostok a fost zadarnică. Tot acum începuse însă evacuarea prizonierilor de război ai Puterilor Centrale. Crucea Roşie maghiară reuşise, sub protecţia Comitetului american de Cruce Roşie, să aibă la dispoziţia sa patru vapoare. Pe aceste vapoare s-au repatriat cca 700 unguri, supuşi români, care îndoctrinaţi împotriva României au refuzat orice contact cu Misiunea română.

Crucea Roşie germană lucra independent încă din martie 1920, închiriind vapoare de marfă în Japonia, pe care le transforma pentru transportul prizonierilor. Misiunea Română se găsea la începutul lunii noiembrie 1920 într-o poziţie foarte critică, având cca 1.200 de prizonieri concentraţi şi neavând suficiente fonduri pentru repatrierea lor. Atunci, profitând de împrejurarea că Crucea Roşie germană, care organizase un mare vapor de cca 3.000 de pasageri, nu avea un număr suficient de oameni concentraţi, Victor Cădere a încheiat un contract pentru ocuparea locurilor libere, plătind cu bani numai jumătate din costul lor, iar jumătatea rămasă de plată urmând a fi creditată guvernului român. Astfel, la 25 noiembrie, au putut fi expediaţi pe vaporul „Kaikyu Maru", la Trieste, un număr de 968 de persoane, care au ocupat 943 de locuri. După plecarea acestui vapor, nu s-a mai ivit nici o posibilitate de transport până în luna februarie 1921, când Crucea Roşie germană a închiriat un vapor englez („Gujarat") în condiţiuni foarte avantajoase. Pe acest vapor Victor Cădere a reuşit să obţină 152 de locuri, pe care au fost transportate 159 de persoane, îmbarcate în ziua de 2 martie 1921. În concluzie, prin contractele încheiate cu Crucea Roşie germană, Misiunea română a putut repatria 1.127 de persoane[31].

Aminteam mai sus că maghiarii reuşiseră să monopolizeze în favoarea lor activitatea Comitetului american de Cruce Roşie. Orice încercare de a extinde acţiunea americană şi asupra altor prizonieri nu a avut succes. Având informaţii că această misiune era condusă de dr. Nansen, ca reprezentant al Ligii Naţiunilor, după mai multe intervenţii şi o moţiune de protest, Victor Cădere a reuşit să schimbe interpretarea americană în problema repatrierii prizonierilor din Siberia şi, în consecinţă, a obţinut drepturi şi pentru prizonierii români de a fi repatriaţi pe vapoarele Ligii Naţiunilor. Astfel, pe vaporul „Dr. Pierre Benoît", în ziua de 12 martie, s-au îmbarcat 151 de persoane, cu destinaţia Trieste, iar pe vaporul „Peiho", în ziua de 11 aprilie, au fost îmbarcate 108 persoane. Din informaţiile obţinute de Victor Cădere, plata vaporului „Dr. Pierre Benoit" a fost făcută cu fonduri americane, iar pentru vaporul „Peiho" au contribuit parţial fonduri americane şi parţial fonduri colectate din Europa. În rezumat se poate spune că prin Crucea Roşie internaţională şeful Misiunii române a reuşit să repatrieze 259 de persoane[32].

În afară de transporturile organizate de Misiune română, o parte din foştii prizonieri de război sau civili supuşi români au putut să se evacueze independent, fie ajutaţi de comunităţile lor naţionale (saşii), fie prin mijloace proprii. Totalul celor evacuaţi în acest mod a însumat 317 persoane[33], ceea ce a făcut ca în intervalul 15 aprilie 1920 – 11 mai 1921 Misiunea română să reuşească aducerea în patrie a 4.724 de persoane[34]. Voluntarii din Corpul II au ajuns în portul Constanţa. Aici, după o scurtă şi se pare inutilă carantină (cei sosiţi cu atâta trudă fiind suspectaţi de idei bolşevice), au fost primiţi cu toate onorurile de către comandantul Corpului 5 de armată[35].

Misiunea lui Victor Cădere nu însemna şi aducerea tuturor românilor din Siberia. Guvernul nostru se angaja ca în cel mai scurt timp să contacteze autorităţile sovietice pentru a putea declanşa schimbul de prizonieri.

În încheiere, ne îngăduim să atragem atenţia asupra a două chestiuni care privesc activitatea Corpului de voluntari ardeleni, bucovineni şi bănăţeni din Siberia. În primul rând, opţiunea acestor voluntari de a se înrola sub steagul ţării, sprijinind-o în momentele ei critice. Ni s-a reproşat, în mod injust, de către aliaţii noştri, că prin tratatul de la Bucureşti (mai 1918) am părăsit armatele aliate, uitându-se că a existat o unitate românească, Legiunea de voluntari din Siberia, care a ţinut steagul naţional în rândul trupelor ce au continuat confruntarea cu Puterile Centrale. Şi în al

doilea rând, acelaşi Corp de voluntari a hotărât, la Celiabinsk, în octombrie 1918, desfacerea pământurilor româneşti de Austro-Ungaria şi l-au proclamat pe Ferdinand rege al tuturor românilor.

VICTOR CĂDERE AND HIS MISSION IN SIBERIA (1920-1921)

– Abstract –

On 6th of June 1917 in Iaşi had arrived the First Military Corp formed on a voluntary basis by inhabitors from Transylvania, Bucovina and Banat composed by 116 officers and 1,250 soldiers. All of them, former Austro-Hungarian enlisted soldiers, were recruited from the P.O.W. camps in Russia at that specific time Romania's ally. The recruiting action continued even after the abovementioned date and during June 1917 – January 1918. Another 396 officers and 9,721 soldiers had return on the Romanian soil. All these men represented 8.43% from the grand total of 120,000 P.O.W. interned in Russian camps.

The events on the frontline and especially the Bolshevik revolution from October 1917 has impeded the wishes of many ethnic Romanian P.O.W. to return and fight together with the allied Entente forces. In this specific condition a second Romanian Military Corp was formed on Russian territory later called the Romanian Legion. According with the plans of the Allied Supreme Council the Romanian Legion was put under the command of the French general Janine and was involved together with Kolciak troops against the Bolsheviks during the Russian civil war.

During 1919 many actions were developed in order to bring home the Romanian voluntary forces as well as the ethnic Romanians P.O.W. The Romanian State commissioned with this mission major Victor Cădere. At the time of his mission V. Cădere was in Paris as a Romanian delegate at the Peace Conference. Later on he became a political figure, a diplomat and professor at the Law faculty and also a member of Nicolae Titulescu's team at the League of Nations. His journey in the Far East as well as his contacts with French, English, American and Japanese officials are one of the topics presented in this study. Also, a great part of the present paper is dedicated to his successful mission of bringing back more than 5,000 ethnic Romanian from the Far East up to Constanţa Harbor.

Note

[1] Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Tipografia „Naţională", Lugoj, 1921, p. 6.

[2] *Ibidem*, p. 16.

[3] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 2, f. 12.

[4] Petru Nemoianu, *op. cit.*, p. 27.

[5] B.C.U. „Mihai Eminescu", Arhiva Victor Cădere, mapa I (Raport general al Misiunei române în Siberia), p. 51.

[6] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 2, f. 17.

[7] *Ibidem*, dosar 19, f. 4.

[8] Voicu Niţescu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, vol. III, Bucureşti, 1932, p. 11.

[9] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 10.

[10] *Ibidem*, dosar 1, f. 6-8; dosar 2, f. 25-26 v şi dosar 19, f. 11.

[11] *Ibidem*, dosar 19, f. 12. Pentru organizarea celui de-al doilea Corp de voluntari români, sub comanda dr. Voicu Niţescu, vezi C. Kiriţescu, *Războiul pentru întregirea României*, vol. III, p. 533; Voicu Niţescu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, vol. III, Bucureşti, 1932; Victor Cădere, *Politica României în marele războiu (1914-1924)*, Bucureşti, 1929.

[12] *Ibidem*, dosar 19, f. 13.

[13] B.C.U. „Mihai Eminescu", Arhiva Victor Cădere, mapa II (Însemnările şefului de misiune), p. 2-3.

[14] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 14.

[15] *Ibidem*.

[16] B.C.U. „Mihai Eminescu", Arhiva Victor Cădere, mapa I, f. 2.

[17] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 18.

[18] *Ibidem*, dosar 6, f. 2.

[19] *Ibidem*, f. 4-6.

[20] B.C.U., Arhiva Victor Cădere, mapa II, f. 2.

[21] *Ibidem*, f. 3.

[22] *Ibidem*, f. 4.

[23] *Ibidem*, f. 4-5.

[24] *Ibidem*, mapa I, f. 3.

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*, f. 4.

[27] *Ibidem*, f. 4-5.

[28] *Ibidem*, f. 11.

[29] *Ibidem*, f. 13.

[30] *Ibidem*, f. 14-19.

[31] *Ibidem*, f. 20-22.

[32] *Ibidem*, f. 37-39.

[33] *Ibidem*, f. 39-40.

[34] *Ibidem*.

[35] A.N.I., Colecţia prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 18.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Ovidiu Buruiană

DEMISIA CABINETULUI VINTILĂ I.C. BRĂTIANU (NOIEMBRIE 1928)

IMPLICAŢIILE UNEI SCHIMBĂRI GUVERNAMENTALE

La 3 noiembrie 1928, Vintilă I.C. Brătianu prezenta Înaltei Regenţe demisia Cabinetului pe care-l prezidase vreme de un an, din noiembrie 1927, după moartea fratelui său Ion I.C. Brătianu. Prin acceptarea actului de către factorul constituţional se încheia brusc o perioadă importantă a vieţii politice interbelice, caracterizată de atotputernicia partidului Brătienilor. Plecarea de la putere a liberalilor fusese dorită de o mare parte a elitei politice şi culturale a României acelor timpuri, temătoare de tensionarea tot mai accentuată a relaţiilor din spaţiul politic. Spectrul radicalismului îşi găsea tot mai adesea loc în discursul public, ca un pericol pentru existenţa Statului român de la 1918. Menţinerea liberalilor la putere semnifica, multor observatori ai scenei politice, ilegitimitatea, o primejdie naţională în condiţiile boicotului naţional-ţărănist. Nichifor Crainic aprecia că „ardelenii ţinuţi la periferia vieţii politice puteau să ducă la o sciziune internă după pilda vie şi dureroasă a Iugoslaviei"[1]. Pentru M. Manoilescu[2], puterea deţinută de liberali apărea ca o uzurpare. „Marea masă merge constant cu naţionalii ardeleni şi cu ţărăniştii. Şi constat că i se refuză orice drept de manifestare, orice control asupra guvernării prin participarea efectivă la ea" afirmă, în epocă, cunoscutul om politic procarlist. „Anormalitatea politică fără ieşire", „umilirea politică" pe care o exercita Ionel Brătianu, era dublată – după Manoilescu – de „dictatura economică absurdă şi neinteligibilă a lui Vintilă" [Brătianu], motiv general de nemulţumire. Neliniştea era nota dominantă şi pentru Gala Galaction[3], care se întreba cu îngrijorare asupra viitorului, în legătură cu „economia politică a lui Vintilă Brătianu sau cu antisemitismul dr. Anghelescu" (dr. C. Angelescu, desigur, *n.ns.*).

Contestarea guvernării liberale[4] devenise generalizată în societatea românească. Adunarea de la Alba Iulia, organizată de Partidul Național-Țărănesc, a dat măsura impopularității guvernului, deși obiectivul ei asumat, răsturnarea guvernului, eșuase lamentabil [guvernul ocupându-se de reîntoarcerea la casele lor a participanților la întrunire].

Dar atunci când demisia s-a produs, uimirea a fost sentimentul dominant pentru români alături de ușurare și satisfacție. Schimbarea a venit pe neașteptate, imprevizibilă ca o lovitură politică sau ca o revoluție. Deși retrospectiv vorbea de „lunga agonie" a Cabinetului, de „o guvernare în care nu mai era nimic viu"[5], „a unor condamnați care-și găsiau apropiată vremea ispășirii"[6], în toamna lui 1928 „nimic nu vădea – pentru Nicolae Iorga – că se apropie o dezlegare"[7]. Și pentru liberali surpriza a fost imensă. Constantin Argetoianu, situat la vârful puterii, unul din cei trei capi ai guvernului cum singur se autodesemna, ministru titular la moment al Departamentului Agriculturii și Domeniilor, interimar la Ministerul de Externe, reclamă faptul de a nu fi consultat înainte ca această decizie să devină aproape publică[8]. Situație similară și cu cea a ministrului Justiției, Stelian Popescu, pe care telegrama surprinzătoarei demisii („nu se prevedea acest eveniment" afirmă ministeriabilul) l-a aflat în noiembrie 1928 la Paris, într-un scurt concediu pentru probleme familiale[9]. Cu atât mai mult, cei care slujeau altarul liberalismului românesc în provincie erau convinși, cu puține zile înainte de eveniment, că guvernarea va continua. Ineficiența și epuizarea aparentă a național-țărăniștilor în acțiunea lor delegitimantă a guvernului liberal, concursul Regenței și voința puterii de până atunci a liberalilor susțineau provocarea adresată de „Liberalul", oficiosul organizației ilfovene a Partidului Național Liberal, că „și în anul 1930 partidul *se va găsi tot la cârma țării"*[10]. *Surprinderea a fost mare și pentru național*-țărăniști, ca față de o putere ce le venea de nicăieri, din moment ce au avut nevoie de 2 zile, după numirea lui Iuliu Maniu ca președinte al viitorului Consiliu de Miniștri, pentru a oferi lista guvernului[11]. Stabilirea raportului dintre *demisie* și *demitere* în desemnarea evenimentelor din acea toamnă a anului 1928 constituie, de altfel, una din mizele demersului nostru.

Demisia guvernului Vintilă Brătianu se înscria însă unei tradiții, deși liberalilor le era dificil să invoce încălcarea reprezentativității politice și arbitrarul instituției monarhice (Rege, Regență)[12]. La nivelul conducerii afacerilor statului, mutația politică a avut după 1918 mai curând un caracter revoluționar. Alexandru Vaida Voevod, în 1920, generalul Averescu,

în 1921 şi 1927, au acuzat brutalitatea actului înlocuirii guvernului şi nerespectarea mecanismului constituţional.

Sistemul politic al României Întregite, surprins în dinamica sa, face obiectul prezentului studiu. Dar nu descrierea în ansamblu a arhitecturii politice din perioadă interesează aici; analiza sfârşitului guvernării liberale relevă un moment important în devenirea politică a sistemului din acei ani de final a ceea ce istoricii au desemnat ca fiind *perioada brătienistă*. Istoria căderii unui guvern, motivaţiile care au făcut posibilă această desfăşurare a evenimentelor, este ceea ce urmărim cu predilecţie. Încadrabilă tehnologiei de înlocuire a „locatarilor" puterii, demisia din noiembrie 1928 a reprezentat o ruptură faţă de logica „particulară" a jocului democratic din România (postbelică). Accederea Partidului Naţional-Ţărănesc la putere modifica în mod semnificativ sociabilitatea politică românească de după război, modalitatea în care era gândit sistemul, funcţionarea lui, formele legitimităţii, tehnica obţinerii puterii, contraputerea etc. Părăsind conducerea afacerilor statului, Partidul Naţional Liberal îşi asuma – pentru prima oară în mod real – statutul de minoritate în sensul puterii. Această identificare a condus, finalmente, la instituţionalizarea opoziţiei. Singura opoziţie politică verificată s-a suprapus, până în acel moment, antiliberalismului guvernamental. După 1928, liderii partidului au fost nevoiţi să intrumentalizeze atitudini, comportamente, să adopte şi să adapteze (într-o măsură mai mică au inventat) practici politice menite să „convingă" de justeţea solicitării puterii în societate. Mai puţin vizibil, insidios chiar în condiţiile în care a scăpat istoricilor perioadei, dispuşi mai curând să explice sistemul politic într-o manieră generalizantă, procesul şi-a consumat în toamna lui 1928 unul din momentele sale fundamentale.

Gestul oarecum singular al demisiei, realizat de premierul liberal Vintilă Brătianu, comportă cauze şi implicaţii ce depăşesc înlocuirea mecanică a deţinătorilor puterii politice şi conjunctura anului 1928. Paul Ricoeur afirmă, în *Eseuri de hermeneutică*, că „orice dominaţie, orice sistem de control social, vrea să se justifice şi o face recurgând la noţiuni capabile să treacă drept universale"[13]. La nivelul anului 1928, formulele liberale deveniseră neatractive; „capacitatea guvernamentală" tradiţională a Partidului Naţional Liberal, abilitatea sa managerială, credinţa în liberalism ca „purtător al ordinii şi stabilităţii", vehicul al înnoirilor sociale şi înfăptuitor al dezideratelor comunităţii naţionale se erodaseră în faţa contradiscursului naţional-ţărănist. Semnificaţiile normative ale „canonului"

liberal, termenii şi interpretările conflictului politic („acţiune naţională", „partid de guvernământ", „opoziţie legală", „popularitate", „democraţie", „parlamentarism", „presă naţională" etc.) prin care liderii liberali au încercat să fundamenteze discuţia din spaţiul public, fapt al omologării lor, nu reuşiseră să invalideze reprezentările concurente ale adversarilor. Contextul politic, social şi economic devenea esenţial în explicarea realităţii, înlocuind competiţia discursurilor.

Toamna anului 1928 a găsit Partidul Naţional Liberal la putere, în pofida previziunilor negative exprimate de diferiţi actori publici, oameni politici şi ziarişti interesaţi, privind căderea iminentă a guvernului[14]. Cabinetul Vintilă Brătianu dădea, din contra, impresia stabilităţii, întărit fiind de neputinţa campaniei de contestare violentă din primăvară (1928), purtată de Partidul Naţional-Ţărănesc. „Rezistenţa cetăţenească" şi corolarul ei, întrunirea de la Alba Iulia din mai 1928, nu aduseseră rezultatul scontat de iniţiatorii ei, diminuând mai mult credibilitatea politică a naţional-ţărăniştilor. Voinţa liberalilor de a-şi perpetua puterea rămăsese întreagă, iar atitudinea Regenţei – care nu se lăsase intimidată de presiunea străzii[15] – dădea speranţe de continuitate. Deschiderea lucrărilor Parlamentului la data stabilită prin Constituţie (15 octombrie), împotriva profeţiilor ziarelor de opoziţie precum că forul legislativ va fi prorogat[16], şi anunţarea prin intermediul Mesajului Regal a unui vast program menit – după liberali – să conducă la unificarea, consolidarea şi reorganizarea statului pe toate terenurile[17], constituiau un semnal al normalităţii reinstituite.

Textul liberal denotă această încredere în imposibilitatea schimbării guvernului, apelând dialectic la elementele canonului liberal ce desemnau Partidul Naţional Liberal ca „partid al competenţelor", cel care construise *România modernă. Împrejurările prin care trecea ţara erau prea grele şi nu* se puteau lăsa la cârma ţării oameni nepricepuţi, fără experienţă. Modificarea raportului puterii era plasată în spaţiului ludicului, a „rămăşagului" rămânerii la putere până la sfârşitul mandatului. Într-o examinare a situaţiei politice, prilejuită de consfătuirea majorităţilor parlamentare, Vintilă Brătianu declara la 16 octombrie 1928 că Partidul Naţional Liberal este victima incapacităţii şi greşelilor adversarilor, obligat să rămână la guvern, la datorie... „nu pentru plăcerea noastră, ci pentru serviciile pe care le putem aduce ţării în momente încă de mare greutate, dacă nu chiar de primejdie". Partidul urma să se retragă de la conducerea afacerilor publice de bună voie, aşa cum se retrăsese în 1926 Ion I.C. Brătianu la sfârşitul

primei etape a operei de consolidare, „atunci când vor fi timpuri liniştite, când ţara va intra într-o perioadă de siguranţă şi de linişte care să permită să se facă şi alte încercări”[18]. Dar în pofida discursului performativ adoptat în Parlament sau în presa pe care o patronau, liderii liberali conştientizau enormele dificultăţi politice, economice şi sociale cu care guvernul şi partidul se confruntau, lipsa unui suport politic real în planul guvernării sau la nivel public.

Actul demisiei lui Vintilă Brătianu şi a Cabinetului său are un trecut al lui, extrem de zbuciumat, care a implicat – cumulativ şi simultan – uzura tot mai evidentă a guvernului, slăbiciunea partidului, distanţarea Regenţei de poziţia liberală (una izolată sub raport intern şi extern), neîncrederea liderului liberal în sistemul pe care îl cauţiona, criza economică resimţită de societatea românească în 1928, suprapusă secetei din vara acelui an şi imposibilităţii încheierii împrumutului de stabilizare, problema Carol, contestarea monopolului liberal asupra puterii de către naţional-ţărănişti în numele unei noi sociabilităţi politice mai democratice.

Timpul de început al disoluţiei guvernării liberale, al istoriei înlăturării liberalilor de la putere, urmează morţii lui Ion I.C. Brătianu. Sfârşitul unui lider politic de asemenea suprafaţă, a cărui activitate deţinuse valenţele ctitoririi unei ţări şi a unei societăţi, a avut repercusiuni asupra întregului organism social, în toate articulaţiile sale. Liberalii au suportat acut şocul, atât în registrul guvernamental, cât mai ales la nivelul partidului. Identificarea stabilită între structurile liberale şi şeful sacralizat de până atunci explică dezorientarea din cadrul partidului pe parcursul anului 1928. Decesul lui Ion. C. Brătianu priva liberalismul românesc de un simbol şi de legitimitate[19]. Inducea discontinuitatea într-o ordine devenită „firească” a lucrurilor. „*Partidul Liberal pierduse* – va spune *Pamfil Şeicaru* – acea siguranţă interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică”[20]. Moştenirea politică a lui Ionel Brătianu era uriaşă şi dificil de acceptat. Iorga o desemna ca pe un sistem pentru care Vintilă Brătianu „nu înţelegea a-şi lua răspunderea”[21]. Majoritatea liberalilor reprezentau însă viitorul lor politic prin fidelitate faţă de linia trasată de fostul lider. Coeziunea partidului şi, implicit, a guvernului trebuia să fie asigurată mai curând prin substituirea marelui om dispărut de către colaboratorii săi apropiaţi, fratele său Vintilă şi I.G. Duca, decât prin rediscutarea socializării liberale[22].

Însă legendara disciplină liberală a avut de suferit în condiţiile dispariţiei unei personalităţi atât de dominatoare, precum cea a lui Ionel Bră-

tianu, care îşi asumase toate responsabilităţile în cadrul partidului şi guvernului. Deşi stabilită în unanimitate[23] şi confirmată cu rapiditate la nivel local printr-o delegare a atribuţiilor Congresului general al partidului (forul care alegea în conformitate cu Statutul structura de conducere a formaţiunii)[24], mulţi considerau preşedinţia lui Vintilă Brătianu drept una provizorie, I.G. Duca şi Gheorghe Brătianu reprezentând probabilii adversari pentru ocuparea golului lăsat de Ionel Brătianu[25].

I.G. Duca a aspirat, nemărturisind acest fapt în epocă, la şefia Partidului Naţional Liberal imediat după moartea fostului său îndrumător politic care l-a pregătit pentru această funcţie, rulându-l pe la diferite departamente (pentru a cunoaşte mai bine problemele de stat). Din această postură, de prezumtiv succesor al marelui Brătianu la conducerea partidului, adoptase acte fundamentale pentru ţară (precum decretul lege pentru expropriere în 1919) şi fusese delegat cu organizarea imediat postbelică a liberalilor, la nivelul structurii politice sau programatice a partidului[26]. Stimat pentru corectitudinea sa, puterea de muncă, pentru darul lui de a se împăca cu toată lumea[27], „om cult, abil, inteligent, expansiv, un mare talent oratoric [...], o vastă experienţă politică şi de guvernare, fiind cel mai apropiat şi îndelung colaborator al lui Ionel Brătianu...”[28], I.G. Duca întruchipa o soluţie pentru viitorul Partidului Naţional Liberal încă din anii ’20, după cum preconizează Dimitrie Drăghicescu[29]. Problema coeziunii, a unităţii partidului, a continuităţii, era însă esenţială din perspectiva acţiunii viitoare. Sprijinindu-l pe Vintilă Brătianu, I.G. Duca declara, în Comitetul Executiv, că „în partid n-a existat niciodată luptă pentru şefie”[30]. Duca a fost tentat de şefia partidului şi a guvernului, în pofida asigurărilor pe care ni le dă nouă că nici prin minte nu-i trecuse să o ia înaintea lui Vintilă pe care îl stima atât de mult[31]. Afirmaţia lui este indirectă în *Memorii*, făcută prin intermediul Regentului Gh. Buzdugan. Nemulţumit de intransigenţa lui Vintilă Brătianu şi neîncrezător în politica lui economică, care ridica prea multe ostilităţi peste hotare, înaltul demnitar insinua că hotărârea de a-l alege preşedinte pe fratele marelui dispărut „va fi regretată ulterior de liberali”. Duca concluziona că neîncrederea reală a lui Buzdugan în Vintilă Brătianu „reprezenta un nou izvor de greutăţi pentru noi în calea tot mai spinoasă ce ne aştepta de acum încolo”[32].

Şef peste noapte al partidului, în împrejurări critice pentru gruparea liberală, acceptând cu greutate şi doar din datorie noua postură[33], Vintilă Brătianu era lipsit pentru această sarcină – în viziunea observatorilor –

atât de calitățile unui bun comandant, cât şi de ucenicia necesară[34]. Stâlp economic al partidului, perceput ca atare, cu mentalitatea specialistului, cu perspective limitate şi deprinderea muncii migăloase, intransigent, refractar nuanțelor, sincer şi direct, lipsit astfel de calitățile de negociator şi moderator care să împace curente, ambiții, veleități, noul preşedinte liberal spera să impună respect şi ascultare prin exemplul său de muncă şi efort[35]. Conducerea lui Vintilă Brătianu nu era astfel una tocmai comodă. Onest şi muncitor, el repudia însă orizonturile mari ale omului de stat, legându-se de amănunt[36].

Retrospectiv, Amedeu Bădescu afirma că dualismul puterii, formula Vintilă Brătianu-preşedinte, I.G. Duca-secretar general nu a fost soluția cea mai fericită[37], neoferind suficientă încredere, neexcercitând autoritatea necesară în partid şi în guvern. Mult timp, simpli factori de execuție, locotenenți ai „marelui comandant"[38], noii lideri de după noiembrie 1927 nu au fost capabili să dea un sens nou acțiunii liberalilor. Sentimentul că „odată cu dispariția şefului de neînlocuit vremurile de glorie ale partidului se terminau" predomina în rândurile liberale, susține A. Bădescu[39]. Partidul a rămas dezorientat, afirma şi Sterie Diamandi în epocă, nereuşind să-şi mai revină[40]. Într-o analiză cu conotații marxiste, Amedeu Bădescu extindea dezorientarea produsă de decesul lui Ionel Brătianu la întreaga burghezie; alături de partidul liberal, aceasta „îşi pierduse şeful, coeziunea, creditul, sensul şi conştiința rolului său istoric în viața şi evoluția poporului român"[41]. Fenomenul de disociere şi de spargere a solidarității petrecut în rândurile burgheziei mici, mijlocii şi mai ales mari se suprapunea – potrivit aceluiaşi observator – decesului liderului. Părăsirea formațiunii de către mari mase de aderenți ai partidului, dar şi de elemente din afară (armată, aparatul administrativ, din finanțe şi viața economică, din intelectualitate etc.), „înfeudate" lui Ionel Brătianu şi reprezentând până în noiembrie 1927 osatura hegemoniei Partidului Național Liberal şi a familiei Brătianu[42], indica o nouă fază politică pentru liberali.

Absorbit de chestiunile economice, noul lider a fost mai puțin atent la declinul politic al Partidului Național Liberal[43]. Majoritatea articolelor ce reflectă activitatea lui Vintilă Brătianu în perioada de după noiembrie 1927 privesc de altfel economia şi mai puțin politica şi partidul liberal, lăsate pe seama lui I.G. Duca.

Indiferent de amploarea dorinței secretarului general al Partidului Național Liberal, I.G. Duca, sau de şansele celuilalt pretendent autopropus,

C. Argetoianu, sub forma regretului unei „sume de liberali" care-l vedeau drept singurul capabil să preia succesiunea lui Ionel[44] la şefia partidului, presa adversarilor a speculat multiplele şi disparatele voci care se ridicau în partid şi în guvern ca pe o luptă pentru putere la nivelul conducerii, identificând – mai ales spre sfârşitul anului 1928 – tendinţe şi direcţii de acţiune contrare[45]. Două tabere se înfruntau, în viziunea observatorilor vieţii politice de la noi, cu privire la viitorul partidului. Schematismul, simplificarea sunt evidente, criteriul deosebirilor fiind atitudinea faţă de guvernare. Menţionarea lor are menirea de a reliefa aspectul disputelor din societatea liberală, deoarece – la momentul actual al cercetării – nu putem confirma separarea poziţiilor. O primă direcţie, spre care se îndreaptă, de altfel, simpatiile ziarului „Dreptatea", cuprinde vechii liberali (V. Sassu, Leonte Moldovanu, Constantin Banu, dr. C. Angelescu, I.I. Niculescu-Dorobanţu etc.), care înclinau spre stabilirea de raporturi normale între partide şi o ordine de succesiune a partidelor la putere; plecarea de la putere pentru refacerea „competinţelor" (deziderat pentru V. Brătianu), în vederea venirii la cârma statului după inevitabila uzură a naţional-ţărăniştilor, apărea astfel drept calea de urmat. O a doua tabără cuprindea pe miniştrii de „colaborare" (C. Argetoianu, Stelian Popescu) care şi-au asociat pe I.G. Duca în încercarea prelungirii cu orice preţ a guvernării[46]. Un război ne este înfăţişat între cele două facţiuni, cu victorii temporare (precum cea a lui I.G. Duca, care a făcut să fie numit preşedinte de consiliu ad-interim şi conducător al partidului, în dauna dr. C. Angelescu, în momentul în care Vintilă Brătianu a plecat la cură la Royat – vara anului 1928), replieri, stratageme[47]. Organizaţiile judeţene urmau această disoluţie şi luptă internă a centrului. Dizidenţele, excluderile, reprimirile caracterizau viaţa de partid locală, interesele lideri putând fi cu greu reconciliate. Este cazul organizaţiilor din Teleorman[48], Constanţa[49], Oltenia[50], Satu Mare[51] sau Prahova[52], aflate mereu în atenţia presei adverse liberalilor pentru a le sublinia fragilitatea la guvernare, lipsa oricărui suport politic real.

Dincolo de aceste supoziţii ale adversarilor, dificultăţile din teritoriu şi-au găsit reflectarea şi în presa centrală a partidului[53], denotând situaţia precară din cadrul Partidului Naţional Liberal, greutatea de a păstra disciplina şi coeziunea formaţiunii. Animozităţile în cadrul partidului au izbucnit însă la nivel central în vara şi toamna lui 1928, în legătură cu afacerea terenurilor petrolifere de la Dîmboviţa. Pe parcursul ultimului an, câţiva politicieni (în principal deputaţii de Dîmboviţa, Gr. Tolea şi I.

Irimescu-Cândeşti, dar şi Istrate Micescu, Toni Iliescu, I. Manolescu-Strunga) şi primari, în complicitate cu organele administrative şi silvice, făcuseră acte de concesiune fictivă (de la diferiţi ţărani) asupra unor terenuri petrolifere lăsate în părăsire şi neglijate. Ulterior, aceste terenuri au fost consolidate în baza legii [minelor din 1924]. Prof. Mrazec, ministrul Industriei, a cerut ca terenurile să fie restituite Statului[54]. Iniţial, chestiunea a fost plasată în registrul derizoriului unei campanii opoziţioniste de vară, plină de insinuări şi invenţiuni[55]. Mobilizarea naţional-ţărănistă în a prezenta cazul ca pe un proces moral al Partidului Naţional Liberal[56], refuzul ministrului Justiţiei Stelian Popescu, sprijinit de Vintilă Brătianu, de „a închide ochii", au dat – pentru liberali – o dimensiune nedorită faptelor. Vocile lui I.G. Duca (paradoxal, cel însărcinat de Vintilă Brătianu – ca având cel mai mare contact cu parlamentarii liberali – să-i determine să restituie perimetrele însuşite), C. Argetoianu, dr. C. Angelescu etc. au demonstrat discordanţele din interiorul partidului, semn al uzurii[57]. Guvernul a fost silit, la începutul lunii septembrie 1928, să defere afacerea instanţelor judiciare, asigurate de lipsa oricăror ingerinţe politice. Liberalii au putut să pozeze, finalmente, în echidistanţi, democratici, deoarece „statul sesizase pagubele pe care le suferise în patrimoniul lui de terenuri petrolifere"[58]. Urmările au fost însă dramatice pentru guvern, o falie producându-se între miniştri. Stelian Popescu şi L. Mrazec, acuzaţi de amploarea scandalului, s-au situat pe o poziţie de adversitate totală faţă de ministrul Comunicaţiilor, Constantin Dimitriu, şeful organizaţiei dâmboviţene. Deşi, procesul nu a fost finalizat (naţional-ţărăniştii vorbind de o muşamalizare pentru a menţine unitatea partidului), repercusiunile asupra actului guvernării au fost majore. Sarabanda ameninţărilor cu părăsirea guvernului a accentuat instabilitatea regimului. Prof. Mrazec nu şi-a mai ocupat efectiv postul după vacanţă, el fiind tot mai mult suplinit de Ioan Nistor, ministrul Lucrărilor Publice. „Criza petroliferă" dovedise incapacitatea succesorilor lui Ion I.C. Brătianu de a menţine conflictul intern din partid la un nivel rezonabil. Continua luptă pentru poziţii ministeriabile, Istrate Micescu pentru Justiţie, Victor Antonescu (de la Paris) şi M. Oromolu (aflat la Berlin) dorind Finanţele[59], Chirculescu Ministerul Muncii etc., în condiţia imposibilei remanieri, a întărit convingerea societăţii privind provizoratul liberalilor la putere.

Într-un context confuz, retragerea de la conducerea Afacerilor Externe (pe 30 iulie 1928) a lui N. Titulescu, o personalitate de mare anvergură

națională și internațională, reprezenta o pierdere de capital simbolic irecuperabilă pentru guvern. Liberalii au păstrat tăcerea asupra unui subiect care le afecta în mod direct credibilitatea. Motivele răcelii lui Titulescu față de conducătorii politici liberali pendulează între principialitate și oportunism meschin. Raoul Bossy, la moment secretar al Regenței, afirmă în *Amintirile* sale că demisia s-a datorat unei discuții cu regentul Buzdugan, care l-a pus la curent pe ministrul de Externe cu intențiile de viitor ale Înaltei Instituții. N. Titulescu a dorit să se retragă dintr-o afacere care începuse să devină nerentabilă, în ideea de a nu fi legat de liberali și a-și rezerva putința de a intra ulterior, „ca tehnician la externe”, într-un eventual Minister național-țărănist[60]. Curent de opinie mai larg, infirmat însă de C. Argetoianu. De acord cu propoziția că demisia lui Titulescu nu era justificată prin nimic (V. Brătianu – altfel foarte econom cu banul public – insistând să-i fie satisfăcute toate exigențele, până la cele de ordin financiar și care atârnau greu), atentul observator politic vedea în Titulescu ambiția înaltă de a deține un rol european sau de a se întoarce la București ca prim-ministru[61]. Oficial, ministrul a invocat dezacordul asupra modalității încheierii împrumutului, N. Titulescu considerând că drumul cel mai sigur pentru obținerea acordului de împrumut trece prin Geneva, pe la Societatea Națiunilor[62]. În culise, presa de opoziție specula însă și asupra antagonismului dintre ministrul de Externe și I.G. Duca, manifestat prin încercarea ultimului de a coborî de pe soclu pe „marele european”. Oficioasele guvernamentale, „Viitorul” și „L'Independance Roumaine”, au tratat revenirea în țară a orgolioasei personalități ca pe un simplu fapt divers, prin note anodine[63]. Nemulțumirea era reciprocă, potențată cu elemente personale: Titulescu se considera pus într-o situație umilitoare prin excluderea lui de la negocierile privind împrumutul, desolidarizându-se public de acesta în presa din Italia și Franța, la care se adăuga afacerea tulburărilor studențești antisemite de la Oradea Mare (din decembrie 1927)[64]. Părăsirea ministerului de către Titulescu a cunoscut formalități juridice neobișnuite (fostul ministru primea un lung concediu de 6 luni cu reluarea postului său de ambasador la Londra)[65], care marcau o anume lealitate față de guvernul din care făcuse parte. Vintilă Brătianu s-a grăbit să accepte orice soluție care nu implica demisia directă și, implicit, rediscutarea legitimității sale în fața Regenței ca și cabinet de „colaborare”, așa cum denominase, în iunie 1927, Ion I.C. Brătianu formula includerii în echipa de conducere a unor independenți, tehnicieni sau neliberali[66]. După

o scurtă asumare a responsabilității de către V. Brătianu, Constantin Argetoianu a primit interimatul Externelor la 15 august 1928[67]. Criza politică rămânea însă deschisă, în pofida încercării primului ministru de a conferi încredere sistemului prin plecarea sa anuală (care s-a prelungit nepermis pentru liberali în acel an) la băile din Royat. Impresia acută de singurătate a puterii anunța apropiata cădere, deşi guvernul liberal nu s-a confruntat în vara şi în toamna anului 1928 cu impunătoare manifestații opoziționiste, cum se întâmplase în luna mai a aceluiaşi an la Alba Iulia.

Mai curând punctuale[68], acțiunile național-țărăniste au evidențiat climatul de instabilitate economică şi politică pe care-l cunoştea societatea românească. Seceta şi dezastrul recoltei agricole (mai ales în Basarabia), imposibilitatea exportului de cereale şi, implicit, lipsa devizelor, nu au putut fi escamotate ca subiecte de dezbatere publică în vara acelui an. Asigurările oferite de Constantin Argetoianu, ministrul Agriculturii şi Domeniilor, în şedința Consiliului de Miniştri, privind disponibilul de cereale (200.000 de vagoane), au fost formale[69]. Liberalii au minimalizat gravitatea situației, prezentând-o ca pe o nouă polemică politicianistă național-țărănistă. Falsificarea intenționată a unor aspecte agricole dorea – după liberali – să încurajeze specula, ilicitul şi să împiedice împrumutul extern destinat stabilizării monetare[70]. Criza însă era cât se poate de reală, iar Consiliul de Miniştri din 1 septembrie 1928, prezidat de I.G. Duca, a aprobat importul de porumb, prin intermediul mai multor bănci, pentru ajutorarea regiunilor bântuite de secetă[71].

Registrul financiar a fost principalul asumat de partid în discursul guvernamental. Prezența şefului liberal Vintilă Brătianu, economist şi finanțist, în fruntea Cabinetului, dar şi identificarea problemelor din societatea românească ca fiind de natură economică au impus această temă ca prioritară pentru liberalilor. Era, totodată, o modalitate de a eluda contestarea politică. „Biruința politicii financiare a partidului" a reprezentat cuvântul cheie al luărilor de poziție liberale şi o miză a discuției publice. Stabilizarea monetară era un fapt după liberali, ea trebuind întărită prin cea legală. „Păşind încet şi metodic, din aproape în aproape, s-au evitat salturile periculoase, dar făcând ca fiecare zi să fie mai bună decât cea de eri" declara Vintilă Brătianu la Cameră[72]. Spre deosebire de alții – național-țărănişti, averescani, care au încercat stabilizarea ca pe o politică disperată în mijlocul unei situații anormale –, liberalii se prezentau opiniei publice ca oameni ai faptelor concrete, cu înfăptuiri migăloase şi nu cu teorii. Dincolo

de viitoarea prosperitate (inerentă), realizările economice liberale aveau consecințe în planul imediat al identității, al mândriei, al demnității naționale. Deveneau aspecte ale mobilizării națiunii în jurul politicii partidului. La starea prezentă, românii se ridicaseră singuri, fără sprijin extern. Nu făcuseră apel la Societatea Națiunilor, care discută mai ales cu țările disperate, impunându-le condiții grele. Aveau nevoie de credit extern, dar nu se îndreptaseră spre el ca paraliticii care cerșesc ajutor[73]. O dată în plus, liberalii au încercat să prezinte propriul interes ca pe unul național. Obținerea împrumutului a fost însă anevoioasă pentru cabinetul V. Brătianu, determinând finalmente – sub multiple aspecte – căderea guvernului. Conotată cu o mare miză politică în societatea românească, pusă în centrul acțiunii legitimante, realizarea acordului privind acordarea de către un grup de bănci occidentale (Banque de Paris et de Pays Bas, grup financiar american Blair, banca Hambros și Lazare Brothers etc) a unui împrumut de stabilizare era o temă a negocierii puterii pe relația cu Regența și cu opoziția. Tratativele cu bancherii străini – purtate de Victor Antonescu și Tancred Constantinescu (ultimul, cel care cauționase, ca ministru al Industriilor, legea minelor din 1924) – au avansat însă greu (motivul fiind obligația înlăturării legilor restrictive capitalului străin, corectarea programului *prin noi înșine*), iar acordarea împrumutului, anunțată în repetate rânduri de guvernul liberal ca fiind „apropiată", întârzia mereu deși „tratativele erau pe calea cea bună"[74]. Național-țărăniștii au vorbit în aceste condiții de „șarlatania premierului"[75], de „narcoticul împrumutului" administrat opiniei publice și factorilor politici, o modalitate a liberalilor de a se face necesari la guvernare și de a deturna atenția de la gravele probleme interne[76]. Deși la 19 iulie 1928 se semnase la București o convenție în baza căreia urma să se încheie în toamna acelui an – la 15 noiembrie – un acord definitiv privind 250 milioane dolari, în mai multe tranșe[77], izolarea crescândă în plan extern a guvernul liberal era o realitate dovedită în condițiile grele ale acordării împrumutului, ce implicau controlul veniturilor statului. „România sub curatelă", „Cele dintâi îngenuncheri" au clamat național-țărăniștii[78], iar în presa străină, mai ales engleză și germană, puține au fost articolele favorabile României[79].

Stabilizarea financiară nu se oprea însă numai la lege, ci ea necesita ani mulți de continuitate pentru aplicarea ei, pentru ca mersul liniștit al țării să fie asigurat și să se realizeze înzestrarea, declara în octombrie 1928 Vintilă Brătianu[80]. O perioadă de liniște politică și socială, pe care Parti-

dul Național Liberal nu mai avea capacitatea să o impună, era condiția dezvoltării.

Eșafodajul politic și social al liberalilor la putere s-a clătinat tot mai mult pe parcursul toamnei lui 1928, în condițiile pierderii de substanță a Partidului Țărănesc-dr. N. Lupu (a cărui membri se îndreptau decis spre Partidul Național-Țărănesc, neacceptând „țărănism cu botniță liberală”[81]) și a raportului negativ al Uniunii Generale a Industriașilor din România (dominat de liberali) față de viitorul sectorului industrial[82].

Slăbiciunea partidului și guvernului era ilustrată prin incapacitatea lui de a negocia un acord politic care să implice o colaborare minimală la guvern; ideea unui guvern de tranziție, care să patroneze încheierea acordului de împrumut, condus de Barbu Știrbey nu a convins pe nimeni. Experiența apropiată făcea această formulă imposibilă. O. Goga afirma, la Constanța, că „Ministeriul național” era o stratagemă prin care „liberalii să uzeze de celelalte partide, pentru a reveni ei după ce vor face dovada incapacității celorlalte[83]. Pentru Vintilă Brăianu, o asemenea formulă („un bloc național în fața străinătății”[84]), prezentată ca fiind cerută și de partenerii externi, reprezenta o modalitate de continuitate a sistemul politic, pe care ei îl cauționau, prin păstrarea lor în proximitatea puterii. Memoriile trimise pe 10 octombrie[85] și pe 1 noiembrie de șeful guvernului către Regență insistă asupra solidarizării naționale ca o condiție indispensabilă consolidării financiare. Partidul Național Liberal era dispus să se retragă de la putere, să accepte chiar un guvern dominat de național-țărăniști, în situația asigurării continuității operei economice de guvernare liberale. Demersul nu era însă asumat de întreaga conducere a partidului, conștientă de fragilitatea șanselor unui guvern de coaliție. Alexandru Lapedatu îi mărturisea lui Iorga, la 1 noiembrie 1928, că înțelegea faptul că Regența a luat angajamente față de național-țărăniști și nu le mai poate retrage. Ministeriul de Coaliție era, astfel, sabotat din interior chiar de către Instituția care era interesată – teoretic – să-l impună[86]. I.G. Duca sugera, mai realist, un cabinet național-țărănesc, „obligat” însă să continue politica liberală[87]. Însă Regența nu a putut și nu a dorit, în contextul crizei Partidului Liberal din toamna anului 1928 și a provizoratul dominant la nivelul guvernului, să ofere garanțiile de continuitate cerute de liderii liberali, desemnându-l pe Vintilă Brătianu doar să parafeze convenția de împrumut și să supună legea de stabilizare votului Parlamentului. Aplicarea măsurilor propriu-zise urmau să revină altui guvern. Ceea ce liderul liberal nu a acceptat[88].

Partidul Naţional-Ţărănesc se găsea, la începutul lui noiembrie 1928, în proximitatea puterii politice. Manifestările lui publice diminuaseră în amploare şi discurs, dar naţional-ţărăniştii demonstraseră faptul că nu mai pot fi ţinuţi departe de guvernare. Campania opoziţionistă din primăvara acelui an arătase factorilor constituţionali forţa partidului, faptul că reprezentau o alternativă coerentă sub raport structural şi doctrinar la Partidul Naţional Liberal, şi înlăturase clişeele privind natura partidului cu care liberalii saturaseră reprezentările actorilor politici (naţional-ţărăniştii ca fiind incapabili de guvernare, adepţii luptei de clasă, ai revoluţiei ca modalitate de transformare socială etc.). Virgil Madgearu arăta, de altfel, imediat după Alba-Iulia, că „scopul nostru a fost atins. Am demonstrat Regenţei că suntem singurul partid popular cu adânci rădăcini în masele populare şi simpatizaţi de marele public care aşteaptă de la noi îndreptarea stării mizerabile de azi. Străinătăţii i-am dovedit că suntem un partid puternic, de ordine şi iubit de Ţară”[89]. Într-un expozeu politic, ţinut la clubul Partidului Naţional-Ţărănesc din Bucureşti, secretarul general al naţional-ţărăniştilor afirma că la Alba-Iulia „se trăsese un semnal de alarmă împotriva războiului civil” ca modalitate de schimbare în ordinea puterii[90].

Considerată la „cel dintâi *examen* în faţa naţiunii”[91], Regenţa se afla sub o formidabilă presiune morală. Dinspre ţărănişti, datoria Înaltei Instituţii era aceea de a lăsa neatins viitorului Rege patrimoniul de tradiţii constituţionale, agonisit de strămoşii Săi[92]. Factorul constituţional – în dorinţa de a se proiecta în conştiinţa contemporanilor ca o instituţie independentă, element important de creştere a prestigiului, şi de a restabili raporturile normale între partide – nu mai putea trece asupra popularităţi naţional-ţărăniste. „Ceea ce-şi îngăduia regele Ferdinand nu-şi putea permite Regenţa, obligată fiind să înlăture bănuiala că n-ar fi decât o creaţie a Partidului Liberal”[93] spunea ulterior Pamfil Şeicaru. Această voinţă a membrilor Regenţei de a transforma instituţia în arbitru imparţial al vieţii publice era dublată de interesele mai puţin vizibile ale lui Gh. Buzdugan, singurul membru al Regenţei „care-şi permitea să aibă o opinie şi să îndrăznească o îndrumare politică”[94]. Preşedintele Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie apărea drept o creaţie a lui Ionel Brătianu, care însă „nu se putea obişnui să-l trateze ca pe un Regent, ci mai mult ca o făptură a lui”[95]. Resentimentele au fost uriaşe, Buzdugan a lipsit de înmormântarea liderului liberal[96] şi „de a doua zi nu a încetat a lucra în vederea aducerii la putere a naţional-ţărăniştilor”[97]. Sentimentului amestecat faţă de liberali i s-au

suprapus influenţele venite din partea familiei. „Fiii lui – cu promisiuni de mari avantaje, care au şi urmat – îl montau zilnic pentru naţional-ţărănişti" afirma în perioadă Elie Miron Cristea, patriarhul României[98]. Această răsturnare de poziţie a factorului constituţional, cu urmări din cele mai neplăcute pentru puterea liberală, l-a determinat pe Vintilă Brătianu să încerce schimbarea componenţei şi structurii instituţiei. Încercarea de propulsare a prinţului Nicolae, cu care avea foarte bune relaţii, după mărturia celui din urmă[99], ca „prim regent" sau dorinţa de a o implica pe Regina Maria, ea însăşi nemulţumită de rolul marginal deţinut în materie de decizie socială, în treburile statului[100] au dat dimensiunea răspunsului liberal la această transformare esenţială pentru viaţa publică. În toamna lui 1928, acutele dificultăţile politice, economice şi sociale l-au hotărât pe Regentul Gheorghe Buzdugan în direcţia unei rezolvări a succesiunii liberalilor la putere. Era o modalitate convenabilă de a oferi satisfacţie opiniei publice şi de a consolida Instituţia pe care o domina. Marile serbările aniversare de la Constanţa (se împlinea o jumătate de secol de la anexarea Dobrogei), a căror strălucire nu a înşelat pe nimeni[101], au prilejuit o conversaţie particulară – aprinsă după majoritatea mărturiilor, proferându-se chiar insulte[102] – privind viitorul puterii între premierul liberal şi Regent. Vintilă Brătianu a cerut, o dată în plus, garanţii de continuitate a operei liberale, dovada principală a bunei credinţe a naţional-ţărăniştilor fiind participarea lor la un guvern de concentrare care să încheie împrumutul[103]. Răspunsul lui Buzdugan a determinat concluziile lui Vintilă Brătianu, care a preferat – decât să i se ceară formal demisia de către regenţi – să depună el mandatul.

Demisia guvernului condus de Vintilă Brătianu, voluntară sau mai puţin[104], a venit la 3 noiembrie 1928. După tatonări scurte şi „formale", care l-au implicat pe Nicolae Titulescu şi ideea de Minister Naţional, Regenţa încredinţa lui Iuliu Maniu responsabilitatea alcătuirii noului cabinet ministerial. Naţional-ţărăniştii atingeau, în sfârşit, puterea la 10 noiembrie acelaşi an. Criza politică, de legitimitate a actului guvernării, părea să-şi fi găsit rezolvarea. Bucuria populară a însoţit schimbarea în ordinea puterii.

Două lecturi, previzibile prin apelul la valorile naţiunii şi ale datoriei, au intrat în competiţie în descrierea momentului. Naţional-ţărăniştii au asimilat evenimentul, prin prisma identificării lor cu naţiunea, ca pe o vreme a întronării libertăţilor şi drepturilor poporului românesc, a sfârşitului bunului plac, al aservirii viclene şi treptate a principalelor instituţii naţio-

nale[105]. M. Sevastos scria, în acele clipe de exaltare, chiar de o „eră nouă”, o rupere cu trecutul prin introducerea altei practici. Viaţa reală a maselor, a regimului popular, rupsese cadrul stabilit de Brătieni la dimensiunile clubului liberal. „Era nouă” reprezenta o perioadă de libertăţi şi dreptate, făurită de popor după voinţa lui, o eră fără samavolnicii, fără cenzură, fără stare de asediu. Omenia, cultura şi civilizaţia apuseană aveau să predomine spiritul asiatic al liberalilor[106]. La Cluj, Ion Mihalache asemuia venirea la putere a Partidului Naţional-Ţărănesc cu Învierea, cu resurecţia, iar pe Iuliu Maniu cu Meşterul Manole al naţiunii române, cel care construieşte o viaţă nouă poporului[107].

Lectura liberală privilegia „terenul exclusiv al intereselor superioare ale statului”, ideea de „bloc naţional al energiilor constructive” în vederea realizărilor dezideratelor româneşti, la momentul respectiv împrumutul de stabilizare, „responsabilitatea”. Într-un raport asupra guvernării, prezentat la Senat, Vintilă Brătianu menţiona drept cauză principală a retragerii liberalilor de la putere incapacitatea de a se ajunge la un cabinet naţional, condiţie a unei politici coerente de viitor[108]. În pofida discursurilor afirmative, privind chiar posibilitatea revenirii la putere după modelul anului 1926, unii lideri liberali erau intimidaţi de realitatea unei forţe politice, de popularitatea Partidului Naţional-Ţărănesc care nu putea fi comparată cu popularitatea spontană a generalului Averescu. Fapt a fost redat de I.G. Duca, în discursul rostit cu prilejul răspunsului la Mesajul Regal din decembrie 1928[109].

Aceste explicaţii oferite ascund sfârşitul sistemului de putere pe care Vintilă Brătianu îl moştenise de la predecesorul său ilustru, fără însă a-l putea gestiona. Fostul prim-ministru îşi vedea, totodată, infirmarea în mare măsură a politicii economice pe care o patronase vreme de 20 de ani[110]. Era sfârşitul unei sociabilităţi politice, considera liderul liberal, deşi momentul şi modalitatea demisiei l-au determinat pe Constantin Argetoianu să considere că Vintilă era atins în momentul respectiv de boala care l-a dus în mormânt doi ani mai târziu[111]. Marele banchet (de 300 de tacâmuri) oferit în onoarea fostului premier de deputaţii şi senatorii liberali, în pofida consternării la aflarea deciziei, pe 6 noiembrie 1928[112], nu reuşea să ascundă realitatea că partidul intra, poate pentru o lungă perioadă, în opoziţie.

Alegerile din decembrie 1928 aproape că au măturat formaţiunea liberală din Parlament. Deşi înfrângerea era previzibilă, după uzura produsă de guvernare, amploarea ei (doar 6,5% din totalul voturilor, şi 13 parla-

mentari) a zdruncinat Partidul şi a grăbit adaptarea la sociabilitatea democratică. În asumarea noului model, liberalii au înţeles însă că această popularitate putea să le devină fatală naţional-ţărăniştilor. Speranţele pe care ei le treziseră deveniseră ipoteci asupra Partid Naţional-Ţărănesc. Un ţăran din Vlaşca, cu 20 de pogoane de pământ voia să devină sergent de stradă. I se urâse cu munca şi dorea să se mai odihnească, că a venit partidul la putere[113]. Partidul Liberal cedase puterea în noiembrie 1928 şi se construia ca opoziţie în aşteptarea inevitabilelor contraziceri la guvern ale unui partid ce promisese transfigurarea societăţii româneşti.

VINTILĂ BRĂTIANU GOVERNMENT'S RESIGNATION (NOVEMBER 1928)
THE CONNOTATIONS OF AN ADMINISTRATION REMOVAL

– Summary –

Vintilă Brătianu government's resignation, in November 1928, meant more than a change of rule in inter-war Romania. The liberals' moving off the government had some implications over the entire political system: the model of power in society, parties' reprezentative level, opposition etc. The reasons for resignation somehow forecast this major change in the logic of power. The political parties' appeal against the government, especially that of National-Peasant Party, was doubled by the increasing role of public opinion (through press and civil manifestations) in the adoption of political decisions. Further more, it should be taken into consideration the wish of High Regency for it not to be taken as a partizan institution, as it had been established during king Michail's minority, that was after King Ferdinand's death (june 1927). These reasons forecast the democratization of inter-war political system, by imposing some opposition's customs and changing the power's ratio in society.

Note

[1] Nechifor Crainic, *Zile albe-zile negre, Memorii (I)*, Ediţie îngrijită de Nedic Lemnaru, Casa Editorială „Gândirea", Bucureşti, 1991, p. 208.

[2] Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, p. 130; vezi şi Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naţionalism şi democraţie. Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti, p. 172.

[3] Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, ed. a II-a, ediţie îngrijită şi note de Teodor Vîrgolici, Editura Albatros, Bucureşti, p. 207.

[4] Guvernul era unul liberal, în pofida prezenţei în Cabinetul Ion I.C. Brătianu (şi ulterior Vintilă Brătianu) a unor „specialişti", tehnicieni precum Constantion Argetoianu la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Stelian Popescu la Justiţie, Ludovic Mrazec la Industrie şi Comerţ, Nicolae Titulescu la Ministerul Afacerilor Străine şi a unor membri ai Partidului Ţărănesc, dr. N. Lupu fiind ministru al Muncii, Cooperaţiei şi Ocrotirilor Sociale. De altfel, în toamna lui 1927, unii din miniştrii menţionaţi au intrat în Partidul Liberal (C. Argetoianu şi L. Mrazec).

[5] Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda

Râpeanu, Ed. Pro, Bucureşti, p. 362; Idem, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, ediţie îngrijită de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976, p. 731.

[6] Idem, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1939, vol. X, *Întregitorii*, p. 456.

[7] N. Iorga, *România contemporană...*, p. 364.

[8] Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al-VIII-lea, partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Ed. Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 255-256.

[9] Stelian Popescu, *Amintiri*, îngrijire de ediţie, prefaţă şi note de Ioan Opriş, Ed. Albatros, Bucureşti, 2000, p.288.

[10] Ion Cireşu, *Opera sănătoasă a Partidului Liberal continuă*, „Liberalul", III, 9, 28 octombrie 1928.

[11] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 257.

[12] Situarea instituţiei monarhice în centrul mecanismului schimbării democratice guvernamentale a conferit sistemului politic şi societăţii stabilitate, continuitatea operei executivului. În acelaşi timp însă, a făcut ca arbitrarul să domine, adeseori, reprezentativitatea politică. Rolul de arbitru suprem, apropiat de rege, era o necesitate, după P.P. Negulescu, *Partide politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Ed. Garamond, Bucureşti, f.a., p. 358, deoarece în ţările cu regim constituţional, în care opinia publică nu există sau este prea divizată, alternativa pentru desemnarea guvernanţilor ar fi forţa.

[13] Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 277-278.

[14] La 30 martie, acel an, Nicolea Iorga afirmase, în faţa unui Vintilă Brătianu, care nu voia să admită faptul, că „guvernul lui nu apucă toamna", *Memorii (Agonia Regală şi Regenţa)*, vol. V, Ed. „Naţionala" S. Ciornei, Bucureşti, 1935, p. 279; C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 253; un ziar liberal de provincie considera că toată vara pescuitorii în apă tulbure, în frunte cu naţional-ţărăniştii, au tot strigat pe la răspântii căderea guvernului liberal", Ion Cireşu, *art. cit.*

[15] Iorga, *op. cit.*, p. 279; Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, p. 90; *Naţional-ţărăniştii s-au retras iarăşi din Parlament*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6026, miercuri 21 martie 1928.

[16] În *Data fatală se apropie*, „Dreptatea", anul II, nr. 289, sâmbătă 29 septembrie 1928, se punea problema dacă guvernul va putea obţine decretul de convocare a Parlamentului, fără nici o realizare sigură şi serioasă în materie de împrumut, după farsa din Iulie care a pus Înalta Regenţă într-o situaţie atât de delicată..

[17] *Opera constructivă. Sesiunea ordinară a Corpurilor Legiuitoare*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6200, marţi 16 octombrie 1928; programul legislativ liberal includea legi de organizare a învăţământului, unificarea Codului Penal şi comercial, modificare legii administrative, organizarea poliţiei şi jandarmeriei, legile de organizare a ministerelor, legea contabilităţii şi a controlului preventiv al banului public, legea pescăriilor şi cea a viticulturii; vezi şi *Mesajul Regal. Marea operă de consolidare naţională*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6201, joi 18 octombrie 1928.

[18] *Luminoasa expunere a d-lui prim-ministru Vintilă Brătianu*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6201, joi 18 octombrie 1928 ; vezi şi Vasile Cetină, *Liberalii rămân la putere*, „Liberalul", anul III, nr. 8, 7 octombrie 1928 sau Ion Cireşu, *art. cit.*

[19] O analiză mai amplă asupra urmărilor pentru Partidul Naţional Liberal ale dispariţiei lui Ion I.C. Brătianu în studiul nostru, *Partidul Naţional-Liberal la sfârşitul anului 1927*, în *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2002, p. 330-343.

[20] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*, partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, Note, Postfaţă Victor Frunză, Ed. Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 231.

[21] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, p. 455.

[22] Un ieşan, *Continuatorul*, în „Mişcarea", an XXI, nr. 274, Sâmbătă, 3 Decembrie 1927.

[23] *Noul şef al Partidului naţional liberal. D-l Vintilă Brătianu*, „Viitorul", XX, 5933, joi 1 decembrie 1927; I.G. Duca declara, cu prilejul şedinţei comitetului executiv, că „în partidul naţional-liberal nu poate exista câmp liber pentru intrigă", *Partidul naţional-liberal îşi continuă opera*, în idem.

[24] Era un semn al dorinţei liberalilor de a evita posibilitatea discuţiei în partid. Întârzierea decizională putea afecta iniţiativa liberală în plan public; *Manifestarea politică din Giurgiu. Comemorarea fostului Prim-ministru. Ratificarea noului preşedinte al Partidului naţional-liberal*, „Viitorul", anul XX, nr. 5937, luni 5 decembrie 1927.

[25] I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Ed. Paideia, Bucureşti, p. 182.

[26] Ioan Scurtu, *Ion I.C. Brătianu. Activitatea politică*, Ed. Museion, Bucureşti, 1992, p. 101-102; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 182; Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2001, p. 160-161.

[27] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 77.

[28] ANIC, fond Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional-Liberal Român*, vol. I, *1928-1934*, f. 10, *apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918-1933*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 460-462; pentru caracterizarea lui I.G. Duca a se vedea Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, Ed. Gesa, 1991, p. 152-155.

[29] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 74-76.

[30] „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi, 1 Decembrie 1927.

[31] I. Gh. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, p. 224.

[32] *Ibidem*, p. 224-225.

[33] *Noul şef al Partidului naţional liberal. D-l Vintilă Brătianu*, „Viitorul", XX, 5933, joi 1 decembrie 1927; „Mişcarea", anul XXI, nr. 271, miercuri 30 noiembrie 1927.

[34] Sterie Diamandi, *op. cit*, p. 137.

[35] *Vieaţa şi opera lui Vintilă I.C. Brătianu Văzute de prietenii şi colaboratorii săi*, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, XXXII, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1936; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 182.

[36] Pamfil Şeicaru, *Construcţii pe nisip. Politica aistorică*, Iaşi, Ed. Fidos, 1998, p. 43.

[37] Amedeu Bădescu, *op.cit.*, f. 10.

[38] P. Ghiaţă, *Ionel Brătianu*, Bucureşti, Ed. Clujana, 1946, p. 8-9.

[39] Amedeu Bădescu, *op. cit.*, p. 10.

[40] Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 92.

[41] Amedeu Bădescu, *op. cit.*, p. 10.

[42] *Ibidem.*

[43] Ştefan Păun, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluţia Partidului Naţional-Liberal în perioada 1918-1928*, Ed. Fundaţiei Culturale „D. Bolintineanu", Bucureşti, 2000, p. 100.

[44] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 169.

[45] *Destrămarea partidului liberal*, în „Dreptatea", anul II, nr. 161, duminică 29 aprilie 1928.

[46] *Guvernul la răscruce*, în „Dreptatea", anul II, nr. 107, joi 23 februarie 1928.

[47] *Criza internă a partidului liberal*, , în „Dreptatea", anul II, nr. 231, luni 23 iulie 1928.

[48] Unde se confruntau N. Racotă şi Victor Antonescu, ultimul sprijinit de o facţiune takistă intrată în partid, *Se decompun*, în „Dreptatea", anul II, nr. 69, sâmbătă 7 ianuarie 1928.

[49] La iniţiativa d-lui V. Andronescu, fost primar şi senator în exerciţiu, a d-lui Roman, fost prefect, senator, şi a d-lui deputat Popa, cel mai mare proprietar din judeţ, se hotărâse eliminarea din organizaţia Constanţa a fostului ministru V. Sassu, şeful organizaţiei, şi numirea în această funcţie a lui Istrate Micescu, decanul baroului Ilfov. Acesta însă a amânat acceptarea până ce după ce organizaţia centrală va hotărî asupra ratificării. Ceea ce, finalmente, nu s-a întâmplat; în „Dreptatea", anul II, nr. 71, miercuri 11 ianuarie 1928.

[50] Disputa incluzând aici pe Gh. Tătărescu, ce încearcă să iasă de sub tutela d-lui C. Neamțu, directorul Băncii Olteniei, , în „Dreptatea", anul II, nr. 149, joi 12 aprilie 1928.

[51] *Scandal între liberalii sătmăreni*, , în „Dreptatea", anul II, nr. 243, luni 6 august 1928.

[52] *Armonia liberală e... deplină*, în „Dreptatea", anul II, nr. 293, joi 4 octombrie 1928; exista o dizidență foarte activă aici cu Spirea Sorescu, senator, fost prefect (1922-1926), M. Dumitrescu, fost ministru, și Ionescu-Quintus, vice-președinte al Camerei Deputaților.

[53] Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Ed. de Sud, Craiova, 1999, p. 60; în unele județe, atitudinea „independentă" a unor membri a fost sever sancționată, în interesul unității și disciplinei de partid. Este cazul județelor Dâmbovița, în „Viitorul", an XX, nr. 5944, marți, 13 decembrie 1927, și Constanța, unde unele notabilități locale (Virgil Andronescu, fost primar și senator în exercițiu, Paul Dobrescu, căpitan Stelian Stănescu și Gr. Roșu au fost excluși pentru fapte repetate de tulburare, nedisciplină și nedemnitate prin decizia comitetului județean, în „Viitorul", an XXI, nr. 5982, duminică 29 ianuarie 1928, confirmată de direcțiunea centrală a partidului, în „Viitorul", an XX, nr. 5992, vineri 10 februarie 1928; ordinea și disciplina menținute în cadrul Partidului liberal, după moartea lui Ion I.C. Brătianu, sunt caracteristicile evidențiate de o lucrare apărută în perioadă în vestul Europei cu privire la viața politică din România (*Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London, p. 156. Dar nu mai era vorba despre o coeziune spontană și spirituală care singură putea menține dinamismul marelui partid.

[54] Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 273-275.

[55] *O nouă "campanie" național-țărănistă*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6151, duminică 29 august 1928.

[56] Presa apropiată de Partidul Național-Țărănesc s-a întrecut în a acorda largi spații „celei mai mari escrocherii din România", „panamaua petroliferă", „fraudelor petrolifere dela Dâmbovița", „vlăsia petroliferă".

[57] Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 274.

[58] *Noua campanie. Un proces moral pe marginea unor fraude*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6164, marți 4 septembrie 1928; Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 274-275.

[59] *În jurul visatei remanieri*, în „Dreptatea", anul II, 276, vineri 14 septembrie 1928.

[60] Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I. *1918-1937*, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 147; există și varianta că Regența s-a gândit la Titulescu ca la viitorul ministru al Cabinetului de colaborare. În acest caz, credibilitatea lui politică nu trebuia grevată de o colaborare cu liberalii.

[61] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 202-203.

[62] *Stabilizarea și conflictul Vintilă Brătianu-Titulescu*, în „Dreptatea", anul II, nr. 113, joi 1 martie 1928.

[63] Percepția era, evident, a ziariștilor țărăniști. *După „clarificarea" situației*, în „Dreptatea", anul II, nr. 207, luni 25 iunie 1928.

[64] Idem; Nicolae Penescu, *Calvarul unui ministru*, , în „Dreptatea", anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928.

[65] Articolul *Misterul Titulescu*, din „Dreptatea", anul II, nr. 271, de sâmbătă 8 septembrie 1928 radiografiază opiniile divergente unor ziare („Adevărul", „Monitorul Oficial", „Viitorul", „Independența", „Universul") cu privire la situația Ministerului de Externe.

[66] *Plecarea d-lui Titulescu*, în „Dreptatea", anul II, nr. 239, joi 2 august 1928; *Criza de guvern este deschisă*, în „Dreptatea", anul II, nr. 248, duminică 12 august 1928.

[67] Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, Ed. Silex, București, 1996, p. 62.

[68] Liberalii au vorbit de *Bluff-ul „conferințelor regionale"* de la Iași, București, Chișinău și Craiova ale Partidului Național-Țărănesc, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6195, miercuri 10 octombrie 1928; Convocarea la circul Sidoli (anterior sala de spectacole a sindicatului ziariștilor, sală de dans), în paralel cu sesiunea extraordinară a Parlamentului (legată de votarea unor legi privind împrumutul extern), a unui for al parlamentarilor național-țărăniști, desemnare a unei Românii pa-

ralele, alternative la cea „oficială", liberală, a fost intens caricaturizată de presa liberală ca exhibiţii vesele de vară. „Parlamentul lui Caţavencu", desemnarea liberală, reprezenta de fapt o consolare pentru partizanii decepţionaţi în urma eşecului „campaniei de răsturnare" şi, la un alt nivel, o acţiune de sabotare a împrumutului prin calomnierea realităţilor ţării (fiscalitatea excesivă, distrugerea autonomiei locale, a agriculturii, acuze la adresa guvernului de autocratism, poliţienism, brigandaj economic).

[69] *Recolta din acest an în lumina realităţilor*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6150, duminică 19 august 1928; *O situaţie catastrofală în regiunile înfometate din Basarabia*, în „Dreptatea", anul II, nr. 246, vineri 10 august 1928; Pompiliu Ioniţescu, *Criza agriculturii*, în „Dreptatea", anul II, nr. 250, miercuri 15 august 1928; *Guvernul, seceta şi populaţia*, în „Dreptatea", anul II, nr. 254, duminică 19 august 1928.

[70] *Naţional-ţărănişti falşifică intenţionat situaţiunea agricolă a ţării*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6137, vineri 3 august 1928; *Naţional-ţărăniştii alarmează populaţia şi străinătatea*, „Viitorul", anul XXI, nr. 6149, vineri 17 august 1928.

[71] *Consiliul de miniştri de eri*, în „Dreptatea", anul II, nr. 265, duminică 2 septembrie 1928; Vintilă Brătianu însuşi a donat un vagon de cereale.

[72] *D-l Vintilă I. Brătianu vorbeşte la Cameră despre situaţiunea financiară a ţării*, în „Viitorul", anul XXI, nr. 6041, sâmbătă 7 aprilie 1928.

[73] *Faptele care vorbesc. Biruinţa politicii financiare a partidul naţional liberal*, „Viitorul", anul XX, nr. 5953, vineri 23 decembrie 1927.

[74] Asupra tratativelor privind împrumutul de stabilizare, a se vedea Gh.M. Dobrovici, *Istoricul desvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate. 1823-1933*, Tipografia Ziarului „Universul", Bucureşti, 1933, p. 604-631; Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 216-226; A. Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Dr. Al.Gh. Savu, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 81.

[75] În „Dreptatea", anul II, nr. 288, vineri 28 septembrie1928.

[76] *Narcoticul împrumutului*, în „Dreptatea", anul II, nr. 137, joi 29 martie 1928.

[77] Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, p. 218.

[78] *Condiţiunile împrumutului*, în „Dreptatea", anul II, nr. 175, vineri 18 mai 1928; în „Dreptatea", anul II, nr. 180, joi 24 mai 1928; în „Dreptatea", anul II, nr. 191, joi 7 iunie 1928; Iorga, *România contemporană*, p. 364; Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895-1937)*, ediţie îngrijită, notă asupra ediţiei Maria şi Pamfil Bilţiu, Ed. Dacia, Cluj.Napoca, 1999, p. 122.

[79] *Presa engleză şi noi sau: cum se compromite o ţară*, în „Dreptatea", anul II, nr. 241, sâmbătă 4 august 1928; *Aprecierile presei germane asupra guvernului Vintilă Brătianu*, în „Dreptatea", anul II, nr. 291, luni 1 octombrie 1928.

[80] *Luminoasa expunere a d-lui prim-ministru Vintilă Brătianu*, în „Viitorul", XXI, 6201, joi 18 octombrie.

[81] *Sfârşitul aventurii lupiste*, în „Dreptatea", anul II, nr. 72, joi 12 ianuarie 1928; *Tragicul sfârşit al farsei lupiste*, în „Dreptatea", anul II, nr. 73, vineri 13 ianuarie 1928.

[82] *Industriaşii despre „Opera de consolidare a liberalilor"*, în „Dreptatea", anul II, nr. 210, vineri 29 iunie 1928.

[83] Iorga, *Memorii...*, p. 310.

[84] *Luminoasa expunere...*

[85] Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 278-288; ANIC, fond Casa Regală, Regenţă – Mihai, ds. 12 / 1928, f. 1-20, în I. Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, p. 101.

[86] Iorga, *op. cit.*, p. 311.

[87] Patru păzitori ai ideilor liberale urmau să fie numiţi în guvernul astfel format: I. Lapedatu, Crăsnaru, Rătescu şi gen. Olteanu, în *Ibidem*, p. 305, Idem, *Orizonturi mele...*, p. 730.

[88] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 226.

[89] ANIC, fond Brătianu, ds. 468, f. 40-41; presa străină, germană, gîndea rezultatele întrunirii

într-un mod similar, ANIC, fond familial Brătianu, ds. 111, Ministerul Afacerilor Străine, Direcţiunea Presei şi Informaţiilor (14.V.1928), f. 9.

[90] *Expozeul politic al D-lui Virgil Madgearu*, în „Dreptatea", anul II, nr. 209, joi 28 iunie 1928.

[91] *Expozeul politic al D-lui Virgil Madgearu cu privire la situaţia politică actuală*, în „Dreptatea", anul II, nr.148, miercuri 11 aprilie 1928.

[92] *Datoria Regenţei*, în „Dreptatea", anul II, nr.105, luni 20 februarie 1928.

[93] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 230; patriarhul scria în *Memoriile* sale că le-ar fi spus liberalilor că s-a isprăvit cu aceea ca liberalii să fie copii desmierdaţi ai Coroanei. Regenţa urma să trateze toate partidele la fel", *op. cit.*, p. 122.

[94] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 255.

[95] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 231.

[96] „Stigmatul ingratitudinii" va spune I.G. Duca, în *Ibidem*.

[97] R. Bossy, *op. cit.*, p. 145.

[98] Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 122; fiul cel mare al lui Buzdugan a devenit, după alcătuirea guvernului Maniu, director la Banca Naţională, apoi ministru plenipotenţiar şi decorat cu ordinul „Steaua României" în grad de mare ofiţer, distincţie ce se acorda dregătorilor în vârstă; vezi şi R. Bossy, *op. cit.*, p. 145.

[99] Prinţul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României*, Documente, amintiri şi comentarii editate de Gh. Buzatu în colaborare cu Stela Cheptea şi Sorin Pârvu, Iaşi, Ed. „Moldova", 1991, p. 57.

[100] Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 166; ziarul „Viitorul" va scrie în acele zile articole elogioase la adresa Reginei; pentru Prinţul Nicoale, vezi şi Iorga, *op. cit.*, p. 310: Vintilă Brătianu – „într-o chestie de familie, a vorbit cuminte, ca tatăl său în momentele cele mai bune".

[101] N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 456.

[102] Prinţul Nicolae, *op. cit.*, p. 59; Constantin I. Nicolaescu (preşedinte în 1928 al Senatului), *Retragerea din 1928*, în *Vieaţa şi opera lui Vintilă I.C. Brătianu...*, p. 601; Iorga, *Orizonturile...*, p. 731; M. Rusenescu, I. Saizu, *Viaţa politică în România. 1922-1928*, Ed. Politică, Bucureşti, 1979, p. 239.

[103] R. Bossy, *op. cit.*, p. 148.

[104] Iorga afirmă că aproape i s-a impus demisia lui Vintilă Brătianu, în condiţiile asigurărilor date în taină naţional-ţărăniştilor, *România contemporană*, p. 364; necesitatea schimbării i s-a comunicat într-o formă aproape brutală, Idem, *Orizonturile mele...*, p. 731.

[105] *Isbânda Naţiunii*, în „Dreptatea", an II, nr. 326, duminică 11 noiembrie 1928.

[106] M. Sevastos, *Era nouă*, în idem

[107] *Discursul d-lor prim-ministru Iuliu Maniu şi ministru Ion Mihalache la Arad*, în „Dreptatea", an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928.

[108] *În drumul consolidării naţionale. Retragerea guvernului liberal – o nouă lecţie politică*, „Viitorul", anul XXI, 6218, miercuri 7 noiembrie 1928; *Cauzele demisiunii guvernului. Declaraţiile făcute de câte d-l Vintilă Brătianu la consfătuirea majorităţilor, consfătuire ce a avut loc la Senat în ziua de 3 Noembrie 1928*, Idem; *În slujba intereselor ţării. De ce s-a retras guvernul naţional-liberal. Două concepţii*, „Viitorul", anul XXI, 6219, miercuri 7 noiembrie 1928.

[109] Pamfil Şeicaru, *op. cit.cit.*, p. 243.

[110] Victor Slăvescu, în *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, *Octombrie 1923 – 1 ianuarie 1938*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Ed. Enciclopedică, Bucureşti 1996, p. 46, afirmă că „era impresionant să auzi pe Vintilă Brătianu vorbind de falimentul politicii sale".

[111] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 256.

[112] Idem, *op. cit.*, p. 256-257.

[113] Nechifor Crainic, *op. cit.*, p. 209.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Ionel Sârbu

ROMÂNIA ŞI RELAŢIILE SOVIETO-GERMANE (APRILIE – MAI 1939)

În tot cursul lunii aprilie, Bucureştii au urmărit cu atenţie politica Uniunii Sovietice şi au manifestat, în continuare, dorinţa de a-şi menţine politica de bună vecinătate. R. Hoare informa pe Halifax despre conţinutul discuţiei purtate cu regele Carol al II-lea, care îi relatase că, „în caz de nevoie, guvernul român va accepta ajutorul rusesc". În acelaşi timp, diplomatul englez credea că a face ajutorul anglo-saxon dependent de acela sovietic, „ar fi dezastruos aici, precum şi la Varşovia"[1]. Într-o convorbire purtată cu Litvinov, Dianu a constatat la acesta „o atitudine amicală şi înţelegătoare". Şeful diplomaţiei sovietice credea că Anglia şi-a oferit asistenţa ei cu două condiţii: 1) să oblige România a se apăra; 2) alianţa cu Polonia să fie extinsă şi faţă de Germania. Dar, a adăugat Litvinov, „Polonia face dificultăţi cum a făcut şi la Londra şi, de aceea, nu se poate merge înainte"[2].

N. Dianu s-a întâlnit şi cu ministrul turc acreditat la Moscova, care i-a relatat că este posibilă o apropiere sovieto-germană, „dacă U.R.S.S.-ul continuă să fie neglijată şi nemulţumită"[3]. Ambasadorul turc a mai vorbit despre pericolul pe care-l prezenta, pentru unitatea Înţelegerii Balcanice, tactica engleză de a se înţelege individual cu unii din membrii acestui organism, ceea ce părea să fie şi opinia comisarului sovietic pentru Afacerile Străine.

În anii 1936-1937 au avut loc contacte între agenţi sovietici şi elemente din sferele industriale şi militare germane. Unul dintre agenţii însărcinaţi să sondeze terenul Germaniei a fost David Kandelaki[4]; activitatea sa este relevată într-un raport al Comisiei americane, însărcinată cu cercetările şi interogatoriile care au avut loc în Germania după 1945. Kandelaki, prieten din tinereţe a lui I.V. Stalin, a purtat, în anii 1936-1937 – era ataşat comercial la Berlin, din ordinul acestuia – negocieri secrete pentru a se

ajunge la un acord cu Germania. Hitler a respins, atunci, avansurile Kremlinului. Dar Kandelaki şi-a reluat rolul la începutul anului 1939, când a intrat în legături strânse cu Wilhelmstrasse[5]. Imediat după încheierea acordului anglo-polon, din 6 aprilie 1939, au avut loc mai multe sondaje reciproce. Ribbentrop l-a însărcinat pe unul din colaboratorii săi, Peter Kleist, să ia contact cu diplomaţi ai ambasadei sovietice din Berlin[6]. Este vorba de întâlnirile lui Kleist cu Astahov şi Schnurre. Celui din urmă, Astahov i-a spus: „Nu credeţi dumneavoastră, că s-ar putea utiliza negocierile economice, în curs, între cele două ţări ale noastre, pentru a normaliza şi chiar ameliora relaţiile noastre politice satisfăcătoare?". Partenerul german s-a întrebat, deîndată, care era semnificaţia reală a acestui avans, la care i-a răspuns cu simpatie, dar foarte discret[7]. La 17 aprilie 1939 a avut loc întâlnirea Merekalov-Weizsäcker, la cererea ambasadorului sovietic. Merekalov solicita livrarea comenzilor sovietice de la uzinele „Škoda", rămase în suspensie după ocuparea Cehoslovaciei. De fapt, Merekalov a spus că furniturile respective, „nu aveau decât o importanţă minimă". În fapt, era „un criteriu destinat să verifice" dacă germanii doreau, realmente, „să cultive şi să extindă relaţiile economice cu Rusia". Deoarece secretarul de stat de la Ministerul Afacerilor Externe al Germaniei, Weizsäcker, a remarcat că zvonurile unui acord aerian anglo-franco-sovietic creaseră o atmosferă favorabilă furnizării de material pentru Rusia, Merekalov a profitat pentru a orienta conversaţiile spre chestiunile politice şi a declarat: „Politica rusă nu a deviat niciodată de la linia dreaptă. Divergenţele ideologice nu au putut să-şi exercite nici o influenţă asupra relaţiilor ruso-italiene şi ele nu au fost pentru Germania, nici mai puţin în trecut, o piatră de încercare. Rusia Sovietică nu a exploatat contra Germaniei dezacordurile care există astăzi între ea şi democraţiile occidentale, şi ea nu a încercat niciodată această dorinţă. Rusia nu vede nici o raţiune de a nu întreţine cu Germania relaţii normale care ar putea să se amelioreze mereu"[8]. Diplomatul german nu a refuzat să respecte contractul „Škoda". El a lăsat, pentru moment, chestiunea în suspensie, pentru o examinare detaliată.

Puţin timp după, Schnurre anunţa pe Astahov că cererea ambasadorului Merekalov, din 17 aprilie, fusese favorabil rezolvată, şi că instrucţiunile se transmiseseră în această direcţie[9]. În primăvara anului 1939, presa din Berlin şi cea de la Moscova au încetat atacurile reciproce[10].

La mijlocul lui aprilie, Saracioglu a comunicat guvernului sovietic declaraţiile lui Gafencu, Moscova mulţumind pentru mesaj. Ministrul turc

era convins că, în fața pericolului de război, reprezenta o necesitate ca, între România şi Turcia, pe de o parte, şi U.R.S.S. pe de alta, să existe relațiuni cât se poate de amicale şi să se evite atitudini şi declarații care creau bănuieli sau erau cotate drept jignitoare[11]. W. Seeds anunța pe Halifax că „guvernul de la Moscova era gata să ia în considerare orice propunere concretă în legătură cu Polonia şi România"[12].

În după amiaza zilei de 14 aprilie 1939, Ivan Maiski, într-o audiență la Halifax, a comunicat că Moscova „s-a pregătit să ia în considerație acordarea de ajutor României". Guvernul sovietic dorea să afle opiniile Cabinetului Majestății Sale cu privire la „cele mai bune metode prin care ar putea fi acordat un astfel de ajutor şi la rolul pe care diferitele puteri l-ar fi avut pentru a ajuta România"[13]. Halifax a mulțumit pentru mesaj şi a declarat că el nu ştia care va fi reacția guvernului sovietic pentru o declarație unilaterală. Secretarul de stat al Foreign Office-ului a răspuns că problema ar fi întotdeauna aceeaşi, ori de unde ar veni atacul. Londra intenționase, înainte de a acorda garanții României, să chestioneze guvernele polon şi turc, dar Parisul s-a gândit că pericolul asupra României „presa" şi acesta a fost „motivul" acordării garanțiilor din 13 aprilie. Maiski a aprobat acțiunea britanică şi a constatat că România „se afla într-un pericol mai mare decât Polonia", motiv pentru care garanțiile vor „consolida situația"[14]. Foreign Office-ul aprecia că opiniile sale şi cele ale guvernului sovietic erau, în general, aceleaşi.

Ministrul român de la Moscova a fost însărcinat, la mijlocul lunii aprilie, să comunice guvernului sovietic „asigurarea politicii Bucureştilor de bună vecinătate, leală şi amicală"[15]. Dianu constata că Uniunea Sovietică manifestase o îngrijorare, „sinceră sau prefăcută", pentru „conținutul secret *şi întinderea convenției economice cu Germania*". În convorbirile purtate cu ambasadorul Angliei şi Franței, acreditați la Londra, Dianu ținea să sublinieze că: 1) Sovietele sunt mult mai mult îngrijorate de amenințarea germană ce se apropie decât lasă să se vadă; 2) cu cât trece timpul şi frontul rezistenței se organizează, cu atât înțelegerea cu Sovietele va fi mai laborioasă – de aici, diplomatul român vedea caracterul urgent al încheierii acestei înțelegeri; 3) Uniunea Sovietică nu trebuia să se aştepte la o propunere din partea Turciei, României şi eventual, Poloniei, aceasta fiind o greşeală şi o imposibilitate[16].

N. Dianu anunța Bucureştii, la 23 aprilie 1939, că vicecomisarul sovietic pentru Afacerile Străine, în drum spre Turcia, va trece prin Bucureşti.

Înainte de plecare, V. Potemkin s-a întâlnit cu Dianu şi i-a arătat că numirea unui titular al Legaţiei sovietice de la Bucureşti era „iminentă". Potemkin a declarat că România, vecină cu U.R.S.S. şi care stăpâneşte gurile Dunării, ca şi Turcia care controlează Strâmtorile, prezentau, în situaţia internaţională de atunci, „prea mare interes pentru Soviete pentru ca aceasta să nu renunţe la atitudinea anterioară"[17]. Vizita lui Potemkin în Turcia nu avea un program dinainte stabilit. Ea era, însă, legată de tratativele anglo-franco-turce şi, în special, de condiţia pusă de Anglia de a se ajunge la un acord cu Moscova[18].

După două zile, la 25 aprilie 1939, Potemkin pleca spre Turcia şi a fost condus printre alţii de ambasadorul turc Apaidîn, precum şi de N. Dianu. Potemkin „s-a abţinut" de la discutarea cu Apaidîn „a scopurilor concrete" ale călătoriei sale. [19]

Anunţarea trecerii lui Potemkin prin Bucureşti a provocat reacţia Germaniei care, prin consilierul legaţiei, Steltzer, a protestat într-o audienţă la secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine. Diplomatul român a menţionat că nu înţelege pentru ce Potemkin şi-a ales această cale şi că, în timpul şederii la Bucureşti, de 24 ore, nu vor avea convorbiri politice[20]. Referitor la acest episod, regele Carol al II-lea nota: „Nu trebuie să fiu în panică faţă de acesta, chiar dacă nu ne este simpatic. El este reprezentantul unui vecin, şi dacă vrea să stăm de vorbă nu-l putem refuza. Sunt, totuşi, de părere să se evite, întâlnirea în acest moment, până la întoarcerea lui de la Ankara"[21]. Proxima vizită a lui Potemkin la Bucureşti intriga şi cercurile Legaţiei germane în capitala României[22].

Deschiderea negocierilor, care a condus la încheierea pactului sovieto-german din 23 august 1939, pare a fi fost dirijată, mai degrabă, prin intermediul N.K.V.D., decât pe căile diplomatice[23]. M. Litvinov, partizan al securităţii colective şi evreu, reprezenta un obstacol în calea convorbirilor cu Berlinul. La 4 mai 1939 s-a comunicat schimbarea sa din postul de comisar pentru Afacerile Străine şi înlocuirea cu V.M. Molotov; la această vreme Dekanozov şi Lozovski erau numiţi comisari adjuncţi.

Schimbarea lui M. Litvinov de la conducerea diplomaţiei sovietice a avut un larg ecou internaţional. Carol al II-lea nota: „Cine ştie ce consecinţe poate avea, unii zic că ar fi în legătură cu o schimbare de atitudine, poate o apropiere de Germania. Nu-mi vine a crede astăzi, cu toate că această ipoteză n-o exclud"[24]. Dianu relata, de la Moscova, că schimbarea lui Litvinov, „comentată şi interpretată divers în corpul diplomatic", ar fi

„de ordin politic". Se credea că Moscova va adopta o politică de neutralitate, va continua negocierile tripartite sau va căuta „să se înţeleagă cu Germania".[25]

Însărcinatul cu afaceri sovietic la Bucureşti, Pavel Kukoliev, informa, la 6 mai 1939, Narkomindelul despre modul cum presa românească a reacţionat la schimbarea lui Litvinov. Kukoliev considera că majoritatea ziarelor folosesc ştiri provenite de la corespondenţi de peste hotare. Trei ziare, însă, aprecia Kukoliev, – „Universul", „Curentul" şi „România" – au comentat evenimentele. Directorul „Universului", I. Lugoşianu, îşi punea câteva întrebări, între care şi aceea potrivit căreia U.R.S.S. „vrea să se apropie de Germania"[26]. La rândul său, Pamfil Şeicaru credea că Moscova „merge spre o apropiere economică de Germania", într-un mod asemănător gândind şi redactorul ziarului „România", Paleologu.

Şi în Anglia înlocuirea lui Litvinov a reţinut atenţia cercurilor diplomatice şi a presei. Ministrul Tilea transmitea Bucureştilor, că schimbarea lui Litvinov se datora – opinia aparţinea ambasadorului Maiski – „întârzierii" răspunsului englez la propunerea făcută de U.R.S.S. la 17 aprilie 1939[27]. În rândurile opoziţiei britanice circula opinia greşită că eventuala trecere a Uniunii Sovietice „la o politică externă de izolare şi oportunistă" trebuia atribuită, în primul rând, „refuzului" polono-român de a intra într-o coaliţie mutuală[28].

Miniştrii marilor puteri acreditaţi la Moscova au fost şi ei impresionaţi de înlocuirea lui Litvinov, ei văzând în asta un semnal de schimbare a politicii externe sovietice. Astfel, ambasadorul englez de la Moscova, Sir W. Seeds, se gândea la posibilitatea unei „politici sovietice de izolare", mai conformă cu discursul din martie al lui Stalin[29]. Germanul Tippelskirsch, care momentan îl înlocuia pe ambasadorul von Schulenburg, o considera o manifestare a „liniei" fixate de I.V. Stalin la 10 martie 1939[30]. Ambasadorul italian Rosso lega măsura lui Stalin de voinţa acestuia de a nu lăsa Uniunea Sovietică să fie antrenată „în complicitatea unei manevre antitotalitare"[31].

În seara de 5 mai 1939, însărcinatul cu afaceri sovietic la Berlin, Astahov, abordându-l pe Schnurre, în chestiunea demisiei lui Litvinov, „încerca să ştie, fără a poza chestiunile directe, dacă acest eveniment nu ar fi cauzat o schimbare" în poziţia Reich-ului faţă de Uniunea Sovietică[32].

Câteva zile mai târziu, atunci când partea germană l-a întrebat pe Astahov dacă nu era vorba de o nouă orientare a politicii externe a Moscovei,

diplomatul sovietic a răspuns că aceasta depindea de alte state „şi, mai ales, de Germania”[33]. Hitler şi colaboratorii săi au fost şi mai emoţionaţi la înlocuirea lui Litvinov. Imediat, cancelarul a chemat pe ambasadorul de la Moscova, Schulenburg, şi pe ataşatul militar Koestring. Dar Schulenburg nu a putut veni imediat, deoarece era reţinut de ceremoniile organizate în onoarea şahului, la Teheran, iar generalul Koestring se afla în misiune în Extremul Orient.Un alt diplomat german a ajuns, totuşi, la Berchtesgaden. Este vorba de Hilger, care a prezentat un raport asupra „semnificaţiilor” înlocuirii lui Litvinov. Hitler era neîncrezător în acesta şi îl considera drept „filorus”, favorabil colaborării cu Moscova. Hilger a amintit de discursul lui Stalin din martie 1939, opinând că stăpânul Kremlinului a voit să reacţioneze la „presiunile periculoase ale lui Litvinov în vederea unei înţelegeri cu Anglia şi Franţa”[34]. Cancelarul a înţeles că Uniunea Sovietică dorea să modifice raporturile cu Germania, şi el gândea că aceasta „s-ar putea produce începând cu îndepărtarea lui Litvinov şi s-ar manifesta mai mult în urma acesteia”[35].

Von Schulenburg va lua avionul pentru München la 9 mai 1939. Înainte de a pleca de la Teheran, el s-a întreţinut cu ministrul italian din capitala Iranului, care a informat Consulta asupra „confidenţelor” pe care i le făcuse ambasadorul german: „Contele Schulenburg mi-a spus că demisia lui Litvinov era neprevăzută, cu toate că ultimul discurs al lui Stalin (cel din 10 martie) lăsa să se întrevadă o schimbare a politicii externe a U.R.S.S.-ului. El a adăugat că nu încerca să facă promisiuni, dar că, de mai mult timp, U.R.S.S. caută să se apropie de germani; dacă aceasta nu s-a realizat până acum, greşeala s-a datorat Germaniei”[36].

Presa sovietică, de la începutul lui mai 1939, nu a comentat călătoriile diplomatice efectuate de Gafencu[37]. Ministrul român de la Moscova, printr-o telegramă expediată Externelor, încerca să descifreze „intenţiile” sovieticilor, ca urmare a schimbării titularului Comisariatului Afacerilor Străine. Întâlnindu-l pe Molotov, noul şef al diplomaţiei sovietice i-a declarat că era normal ca acesta să se retragă (*n.n.* – Litvinov) şi să facă loc la tineri”[38]. În acelaşi timp, ca o dovadă a continuităţii politicii sovietice – a continuat Molotov – este faptul „că ne menţinem contrapropunerile făcute Angliei”[39]. Ajuns în vizită protocolară la Molotov, ambasadorul Poloniei l-a întrebat pe acesta dacă „Sovietele înţeleg a garanta şi frontiera Basarabiei”. Şeful Narkomindel-ului a răspuns că această chestiune privea raporturile româno-sovietice. Diplomatul polon credea că problema nu este de actualitate deoarece un răspuns „similar” primise de la Litvinov.

În zilele următoare, Dianu observa, din nou, o răceală a Moscovei faţă de România; în schimb, „o atitudine amicală şi unele atenţiuni faţă de polonezi”[40].

Noul şef al diplomaţiei sovietice era tot mai interesat de conţinutul alianţei româno-polone, dacă aceasta juca şi împotriva Germaniei. Gafencu ruga pe Dianu să păstreze cea mai desăvârşită rezervă cu privire la interpretarea tratatului româno-polon[41].

LA ROUMANIE ET LES RELATIONS SOVIETO-ALLEMANDES

– Résumé –

L'occupation de la Tchécoslovaquie amena la Roumanie à suivre avec inquiétude les relations entre l'Union Soviétique et l'Allemagne. Le remplacement, au Ministère de l'Extérieur, de M. Litvinov par V.M. Molotov – action qui préparait le terrain pour la signature du pacte soviéto-allemand du 23 août 1939 – attira l'attention des milieux diplomatiques et de la presse de Roumanie. Par un télégramme envoyé à Bucarest, le ministre roumain de Moscou essayait de déchiffrer „les intentions” des Soviétiques, à la suite du remplacement du titulaire de l'Extérieur. On remarqua un refroidissement de Moscou vis-à-vis de la Roumanie, en même temps qu'„une attitude amicale” envers la Pologne.

Note

1 D.B.F.P., Third Series, vol. 5, 1939 (telegrama nr. 115, 12 aprilie 1939, R. Hoare către F.O.).

2 Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 215-216 (telegrama nr. 994, 14 aprilie, de la Moscova, semnată Dianu).

3 *Ibidem*, f. 216-217.

4 V. Suvarine, *Staline*, Paris, Plon, 1940, p. 46, 60.

5 Gen. W.G. Kritinsky, *Agent de Staline*, Paris, Cooperation, 1940, p. 39-40.

6 P. Kleist, *Entre Hitler et Staline (1939-1945)*, Paris, Plon, 1953, p. 9-13.

7 A. Rossi, *Le Pacte germano-sovietique. L'Histoire et la Mythe*, Paris, Preuves, 1954, p. 53.

8 *Ibidem*, p. 54.

9 *Nazi-Soviet Relations 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*. Department of State, Washington D.C., 1948, p. 3 (Memorandumul Schnurre din 5 mai 1939).

10 A. Rossi, *op.cit.*, p. 41.

11 Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f.222 (telegrama nr. 721, 15 aprilie 1939, de la Ankara, semnată Stoica).

12 D.B.F.P., Third Series, vol. 5, p. 198 (telegrama nr. 63, 14 aprilie 1939, de la Moscova, semnată Seeds).

13 *Ibidem*, p. 201.

14 *Ibidem*, p. 202.

15 Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 235 (telegrama nr. 1033, 20 aprilie 1939, de la Moscova, semnată Dianu).

16 *Ibidem*, f. 236-237.

17 *Ibidem*, f. 244-245 (telegrama nr. 1051, 13 aprilie, de la Moscova, semnată Dianu).

[18] *Ibidem* (telegrama nr. 783, 24 aprilie, de la Ankara, semnată Stoica).
[19] *Documentî Vneşnei*, Pervaia Kniga, p. 311-312 (document nr.215).
[20] Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 248-249.
[21] Carol al II-lea, *Între datorie şi pasiune*, Bucureşti, Editura Silex,1995, I, p. 337.
[22] Arh. M.Ap.N., fond 5417, dosar f.n., 1939, Poziţia 898, f. 4 (Documentul Acţiunea germană în România, aprilie, 1939).
[23] Ch. Andrew, Ol. Gordievski, *K.G.B.Istoria secretă a operaţiunilor sale secrete*, Bucureşti, Editura All, 1994, p. 172.
[24] Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 345.
[25] Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 296 (telegramă decodificată nr. 1210, de la Moscova, 5 mai, semnată N. Dianu).
[26] *Documentî Vneşnei*, Kniga pervaia, t. XXII, p. 341 (documentul nr. 283).
[27] Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 303 (telegrama nr. 792, 6 mai 1939, Tilea către Externe).
[28] *Ibidem*.
[29] D.B.F.P., Third Series, vol. 5, 1939, p. 412-413.
[30] *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, M.S. Stari Department, 1948, f. 2-3.
[31] M. Toscano, *L'Italia e gli accordi tedesco-sovietici dell'agosto 1939*, Firenze, 1953, p. 25-26.
[32] *Nazi-Soviet..*, p. 3.
[33] *Ibidem*, p. 4.
[34] G. Hilger, A.G. Meyer, *The Incompatibile Allies*, New York, Macmillan, 1953, p. 295-296.
[35] A. Rossi, *Le Pacte germano-sovietique, L'Histoire et la Mythe*, Paris, „Preuves", 1954, p. 50.
[36] M. Toscano, *op. cit.*, p. 28-29.
[37] Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 308 (telegramă decodificată nr. 1279, 9 mai, de la Moscova, semnată Dianu).
[38] *Idem*, Polonia, vol. 60, 1939, f. 214 (telegrama nr. 1282).
[39] *Ibidem*.
[40] *Idem*, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 314 (telegrama nr. 1305, 11 mai, de la Moscova, semnată Dianu).
[41] *Idem*, Polonia, vol. 60, 1939, f. 267-368 (telegrama nr. 1317, 12 mai, de la Moscova, semnată M. Toscano, *op. cit.*, p. 28-29.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Dorin Dobrincu

„MAREA NEDREPTATE". OCUPAŢIA SOVIETICĂ ŞI DEPORTAREA ETNICILOR GERMANI DIN ROMÂNIA ÎN URSS (1945-1949)*

Din motive ideologice, istoricii români nu au putut scrie timp de decenii despre ocupaţia sovetică şi situaţia minorităţii germane din România la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Abia după 1989 această temă a fost descoperită şi s-au întreprins cercetări pentru recuperarea/reconstituirea faptelor, iar pe baza acestora s-au încercat explicaţii diverse. În studiul de faţă atingem un subiect sensibil, care a afectat profund minoritatea germană din România: deportarea în Uniunea Sovietică la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Vom avea în vedere îndeosebi conjunctura internaţională, rolul factorului politic intern şi extern, pregătirea ridicării, drumul spre locurile de deportare, timpul deportării (condiţiile de locuire, „disciplina", relaţiile cu administraţia şi cu populaţia locală, munca, foamea, boala, moartea, relaţiile dintre deportaţi, „timpul liber", sărbătorile), repatrierea şi amintirea suferinţei. Sursele noastre sunt arhivistice, memorialistice şi (indirect) de istorie orală, apelul la ultimele două tipuri de izvoare fiind impus de necesitatea de a face loc vocii celor supuşi deportării, anonimi fără excepţie.

1. Situaţia politică a minorităţii germane din România până la 23 august 1944

După încheierea primei conflagraţii mondiale, germanii care locuiau în Basarabia, Bucovina, Transilvania (saşii şi landlerii), Banat (şvabii bănăţeni), Crişana (şvabii sătmăreni) şi Maramureş (ţipţerii) au devenit cetăţeni ai statului român. Ei s-au alăturat celor care erau cetăţeni dinainte de

* Studiul de faţă reprezintă textul dezvoltat al conferinţei susţinute la *Centrul de Istorie a Transilvaniei*, de pe lângă Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti, la 4 martie 2003.

1918, răspândiţi în marile oraşe şi, în colonii rurale, în Dobrogea. Conform recensământului din 1930, în România existau 745.421 de germani, adică 4,1% din totalul populaţiei. După maghiari, ei erau minoritatea cea mai numeroasă[1]. În perioada interbelică, populaţia germană a participat la viaţa politică a ţării îndeosebi prin Partidul Germanilor din România, devenit apoi Partidul German, care nu era altceva decât o uniune a parlamentarilor acestei minorităţi[2].

Dacă în primii ani interbelici speranţele cetăţenilor români de limbă germană au fost mari, în scurtă vreme, printre altele şi datorită inabilităţii administraţiei româneşti, aceştia s-au distanţat de statul român[3]. Schimbările din Reich (1933 – venirea naziştilor la putere) au exercitat o influenţă şi asupra etnicilor germani din România, ideile naţional-socialiste câştigând tot mai mult teren, pentru ca la sfârşitul anilor '30 – începutul anilor '40 să se înregistreze o dependenţă aproape totală faţă de Berlin. În noiembrie 1940, liderul „Comunităţii naţionale a germanilor din România" a devenit Andreas Schmidt, sub conducerea căruia avea să aibă loc o centralizare instituţională. Ca urmare a înţelegerilor dintre autorităţile de la Bucureşti şi conducătorii nazişti ai germanilor autohtoni (susţinuţi de Berlin), la 21 noiembrie 1940 fost publicat un decret-lege prin care se prevedea constituirea Grupului Etnic German din România (*Die Deutsche Volksgruppe in Rumänien*). Devenit persoană juridică de drept public, GEG a ajuns să îi încorporeze pe aproape toţi etnicii germani din România şi să vorbească în numele lor. Liderii germani moderaţi au fost înlăturaţi, ei nemaiexercitând nici o influenţă după 1940[4].

În baza unor înţelegeri încheiate de guvernul german la 5 septembrie 1940 cu guvernul sovietic, iar la 22 octombrie acelaşi an cu guvernul român, peste 150.000 de germani din Basarabia, nordul Bucovinei (intrate în vară în componenţa URSS), sudul Bucovinei şi Dobrogea (sub autoritatea Bucureştilor) urmau să plece în Reich. Până în vara anului 1943, din aceste teritorii aveau să emigreze în Germania 214.630 de persoane care s-au declarat de etnie germană (Basarabia, 93.329; Bucovina, 95.770; Dobrogea, 15.440; Vechiul Regat, 10.091)[5]. Prin arbitrajul de la Viena (30 august 1940), 70.000 de etnici germani din nordul Ardealului ajungeau sub autoritatea guvernului maghiar, în vreme ce între graniţele României rămâneau 540.000[6]. Pe parcursul războiului, la început din proprie iniţiativă, individual sau în grupuri mici, unii dintre etnicii germani au plecat în Germania pentru a intra în structurile militare ale acestei ţări sau pentru a

lucra în industria de armament. Pe baza unei înțelegeri încheiate de București cu Berlinul la 12 mai 1943, minoritarii germani din România aveau să fie recrutați pe scară largă pentru trupele germane. La sfârșitul anului 1943, 54.000 dintre ei erau în unitățile Waffen SS, alți 15.000 în Wehrmacht, în Organizația Todt și în industria de armament. Se apreciază că pe fronturile Reichului au murit circa 8.000-9.000 dintre etnicii germani din România înrolați în SS, ceea ce înseamnă peste 15% din numărul total al celor încorporați[7].

2. Măsuri administrative împotriva etnicilor germani din România (23 august – decembrie 1944)

Anii 1940-1944 au reprezentat perioada autonomiei maxime pentru etnicii germani din România, dar situația lor privilegiată avea să se schimbe radical după 23 august 1944. După această dată, statul român s-a aflat, *de facto* și *de jure*, în stare de război cu cel de-al III-lea Reich. Tot atunci a intrat sub ocupație sovietică. Aceasta a constituit punctul de plecare al știrbirii independenței de mișcare a autorităților române, inclusiv în ceea ce privește situația minorității germane. Prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944, României i-au fost impuse împovărătoare obligații politice, militare și economice. De asemenea, sarcini de ordin polițienesc au fost prevăzute împotriva criminalilor de război, a organizațiilor prohitleriste și a supușilor germani și maghiari[8].

În momentul schimbării alianțelor se aflau în România 195.000 de sași în Ardeal și 240.000 de șvabi în Banat[9], alți germani fiind risipiți în cuprinsul Vechiului Regat. Dacă Berlinul a avut încă din primăvara anului 1944, când a fost ocupată Ungaria ca răspuns la încercarea de a părăsi Axa, *un plan privind evacuarea populației germane din Ardealul de Nord*, nimic pregătit nu a existat pentru evacuarea etnicilor germani din România. Precipitarea evenimentelor la sfârșitul lunii august – începutul lunii septembrie 1944 nu au permis decât unui număr mic de sași și șvabi să se salveze[10]. Până în noiembrie 1944 reușiseră să ajungă în Austria 42.000 de etnici germani din Ardealul de Nord (anterior sub administrație maghiară) și 12.500 din Banat[11].

Etnicii germani rămași au fost suspectați atât de noile autorități de la București, cât și de sovieticii care făceau legea în România, împotriva majorității luându-se măsuri severe de ordin administrativ, care mergeau de la urmărire și până la internare[12]. În paralel unele partide politice și presa

internă – nu doar de stânga – au purtat o virulentă campanie împotriva etnicilor germani[13]. Autoritățile române au dispus la 28 august 1944 ca toți civilii germani supuși străini sau din GEG să se prezinte la Comisariatele Poliției de Siguranță pentru a fi înregistrați. Cei „periculoși" aveau să fie reținuți, iar cei dispăruți de la domiciliu urmau să fie înscriși în tabele separate[14]. Grupul Etnic German a fost desființat la 7 octombrie 1944 (legea nr. 485), ca urmare a prevederilor Convenției de armistițiu[15]. Administrația românească emisese încă din august ordine pentru arestarea liderilor GEG și a tuturor etnicilor germani care se opuneau noii politici a guvernului. Astfel a procedat Inspectoratul General al Jandarmeriei, prin ordinul telefonic nr. 43.599 din 25 august 1944[16], pentru ca pe 27 august aceeași instituție să emită un alt ordin telefonic, nr. 43.617, prin care organismele în subordine, în conformitate cu ordinul nr. 12.500 al Ministerului Afacerilor Interne, trebuiau să facă investigații cu privire la situația civililor cu cetățenie străină sau membri ai GEG, bărbați și femei de peste 16 ani[17]. Până la 12 octombrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei arestase și expediase în lagărul de la Târgu Jiu 246 de cetățeni români de origine etnică germană, considerați „foști conducători și militanți principali" ai GEG. În Banat operațiunea de arestare nu era încă încheiată din cauza luptelor[18]. Potrivit unor surse documentare, cei mai mulți dintre liderii GEG sau în orice caz cei mai importanți reușiseră să se retragă împreună cu trupele germane în august 1944. În lagărele înființate de români ajunseseră puțini[19]. Alte verificări/înregistrări, arestări, internări – așa-numitele „îngrădiri administrative – aveau să se facă în lunile următoare[20].

La 31 octombrie 1944, generalul V.P. Vinogradov, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, înainta o notă primului-ministru al României, generalul Constantin Sănătescu, în care cerea, între altele, întocmirea și înaintarea către Comisie a unor tabele și date informative în cifre, privind cetățenii români de origine germană sau maghiară[21]. În lunile care au urmat, autoritățile române au realizat tabele cu cetățenii români de etnie germană, pe care le-au înmânat sovieticilor[22]. Spre exemplu, la 31 decembrie 1944, Ministerul Afacerilor Interne, Subsecretariatul de Stat al Poliției, comunica ordinul nr. 32.137 către Inspectoratele Regionale de Poliție (Craiova, Timișoara, Alba-Iulia, Sibiu, Pitești, București, Galați și Constanța), care conținea indicațiile guvernului cu privire la internarea persoanelor de origine etnică germană[23]. La 3 ianuarie 1945, s-au transmis instrucțiuni inspectoratelor și legiunilor de

jandarmi (nr. 51.093) – dar şi inspectoratelor de poliţie (nr. 51.349), conform cărora urmau să fie ridicaţi toţi etnicii germani între 17-45 de ani, bărbaţii, şi 18-30 de ani, femeile, mai puţin cele care aveau copii sub un an. Trebuiau făcute tabele exacte cu etnicii germani apţi pentru ridicare, planul de colectare şi deţinere. Adunarea avea să se facă simultan pe teritoriul fiecărei unităţi poliţieneşti[24], urmărindu-se împiedicarea evaziunilor.

3. Adunarea „na rabotu"/pentru „munca de reconstrucţie"

În timpul şi la sfârşitul celui de-al doilea război mondial s-au produs în Estul şi Sud-Estul Europei mari mişcări de populaţie. Milioane de persoane, aparţinând mai tuturor naţiunilor din această parte a continentului, au fost dislocate sub presiunea factorilor politico-militari. În afară de dislocarea unor mase mari de oameni, nevoiţi să-şi părăsească locurile de baştină pentru a se refugia din calea Armatei Roşii aflată în ofensivă sau obligaţi de către Wehrmachtul în retragere să facă acest lucru, alte sute mii aveau să plece în sens invers, înspre interiorul Uniunii Sovietice. Exista o veche tradiţie rusească a dislocărilor/deportărilor unor grupuri mari. După ce în 1940-1941 fuseseră deportaţi sute de mii de polonezi, baltici, basarabeni, bucovineni şi germani sovietici (mai ales cei de pe Volga), în 1943-1944 au fost dislocate integral populaţiile considerate infidele, cum s-a întâmplat cu cecenii, inguşii, tătarii din Crimeea, karaceaii, balkarii şi calmucii, plus grupuri importante de greci, bulgari, armeni din Crimeea, turci mesheţi, kurzi şi hemşini din Caucaz, ucraineni, baltici ş.a.m.d. A fost o experienţă importantă pentru serviciile represive sovietice[25]. În ultimele luni ale războiului aveau să fie deportaţi germani din Ungaria, Iugoslavia (încă din noaptea de Crăciun a anului 1944[26]), România, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia şi ţările baltice. Cifrele vehiculate în legătură cu numărul celor deportaţi (bărbaţi şi femei) în URSS nu concordă, ele variind de la 360.000 la 870.000, din care o mare parte nu aveau să se mai întoarcă. În acelaşi timp, naţionaliştii şi comuniştii autohtoni deopotrivă s-au dedat la crime împotriva populaţiei germane. Pot fi (au şi fost) găsite explicaţii pentru toate aceste grozăvii, nu însă şi justificări[27]. Etnicii germani din România au fost printre primii supuşi dislocării din locurile lor natale. Aceasta chiar înainte ca tunurile să tacă.

Decizia de deportare a etnicilor germani a aparţinut Uniunii Sovietice, care era vioara întâi în Comisia Aliată de Control din România. Trebuie precizat de la început că măsura nu a fost prevăzută în armistiţiul semnat

la 12 septembrie 1944, în fapt chiar ordinul de deportare fiind o încălcare de către sovietici a înțelegerii[28]. Sovieticii au invocat un singur motiv: „mobilizarea pentru muncă”[29]. Și în documentele oficiale românești pentru deportarea germanilor se utiliza formula „ridicare pentru muncă de folos obștesc”[30] sau „ridicare pentru muncă de război”[31]. De ce au fost „aleși” tocmai etnicii germani pentru deportare? Cel mai probabil sovieticii au luat în calcul mai multe considerente: curentul antigerman foarte puternic la Kremlin și în rândurile populației URSS (deportarea a fost, în acest caz, o manifestare a stigmatului etnic[32]); posibilitatea de a-și identifica și izola mai ușor victimele; obținerea de forță de muncă aproape gratuită; a evita creșterea resentimentelor în sânul unor națiuni (identificate etnic) din zonă, inclusiv cea română, dacă s-ar fi deportat masiv membri ai acestora.

Reconstituirea cauzelor deportării germani conține încă unele pete albe. La sfârșitul anului 1944-începutul anului 1945 s-a derulat o tentativă de scoatere a României de sub ocupația sovietică și readucerea ei în Axă, cu participarea serviciilor de informații germane, a Grupului Etnic German și a Mișcării Legionare. Este vorba de așa-numita acțiune „Parașutist” sau „23 august invers”[33]. Rămâne încă deschisă problema dacă a existat sau nu o legătură directă între activitățile legionarilor și germanilor în iarna 1944-1945 și deportarea etnicilor germani în URSS[34], cu alte cuvinte dacă dislocarea a fost (și) o măsură preventivă a Moscovei, pentru a se împiedica o surpriză în spatele Armatei Roșii, care înainta spre inima Germaniei. Până în acest moment nu deținem informații punctuale care să ne permită afirmarea acestui lucru. Înclinăm totuși să credem că a fost doar o întâmplare ridicarea germanilor din România concomitent cu derularea planurilor germano-legionare[35]. Desigur, măsura luată nu putea decât să slăbească și mai mult suportul pe care l-ar fi putut primi partizanii progermani în teritoriu, în special în regiunile cu populație germană semnificativă[36].

Conform documentelor interne disponibile, interesul sovieticilor față de situația etnicilor germani a crescut la sfârșitul lunii decembrie 1944. Dintr-un act emis de organismele polițienești române aflăm mai multe despre pregătirea și desfășurarea ridicării. Pe 24 decembrie 1944, la Chestura de Poliție Brașov se prezenta un maior sovietic (Leontiev), însoțit de un colonel român (Lupescu) din Jandarmerie, solicitând punerea la dispoziție a datelor cu privire la cetățenii români de origine germană care

locuiau în oraşul de la poalele Tâmpei. Ofiţerul sovietic a cerut pentru a doua zi întocmirea tabelelor nominale cu toţi saşii din Braşov. Pentru încheierea la timp a operaţiunii, au fost concentraţi funcţionari români de la diverse instituţii de stat (Administraţia Financiară, Curtea de Apel, Tribunal etc.), cu maşini de scris, însă inventarierea s-a realizat „defectuos". Se trecuseră persoane care erau de multă vreme înrolate în unităţile militare germane sau se retrăseseră cu acestea, cei dispersaţi în diverse locuri sau concentraţi pentru „lucru obştesc" ori în armata română, cei internaţi în lagăre încă din toamnă. În plus, mai fuseseră incluse şi persoane care erau de altă origine etnică (evrei, maghiari sau români), dar aveau nume cu rezonanţă germană. La Braşov fuseseră trecute 17.240 de persoane în tabele, din care sovieticii şi-au extras datele necesare, ulterior pornind pe teren la verificări[37].

Pe 6 ianuarie 1945, preşedintele Comisiei Aliate de Control din România a înaintat un ordin (nr. 031) către primul-ministru român prin care solicita ca în perioada 10-20 ianuarie 1945 să fie „mobilizaţi pentru muncă toţi locuitorii germani apţi de muncă indiferent de cetăţenia lor", adică bărbaţii între 17-45 de ani şi femeile între 18-30 de ani. Femeile care alăptau copii până la un an erau scutite de mobilizare. Conform aceleiaşi note, cei „mobilizaţi" aveau să fie folosiţi la lucru după instrucţiunile date de Înaltul Comandament Sovietic. Ei trebuiau să aibă asupra lor îmbrăcăminte de iarnă, bocanci, lenjerie de pat, obiecte de bucătărie, tacâmuri şi hrană pentru 15 zile, dar greutatea totală nu putea depăşi 20 de kg. Exista precizarea că deportaţilor avea să li se permită primirea şi trimiterea corespondenţei poştale. Se admitea ca autorităţile române să alcătuiască liste cu cei pe care îi dorea exceptaţi de la deportare, liste ce urmau a fi înaintate Comisiei Aliate de Control[38]. Dispoziţiile pentru deportare erau cunoscute însă de autorităţile române încă înainte de emiterea notei de mai sus. În consecinţă, ele luaseră măsuri de identificare şi concentrare a celor deportabili[39]. Deportaţii înşişi confirmă că ridicarea s-a făcut pe baza unor liste întocmite din timp[40].

Guvernul român a încercat să obţină din partea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control exceptarea unor categorii de la deportare. Pe 8 ianuarie 1945, Inspectoratele Poliţiei de Siguranţă au fost înştiinţate că se exceptau: femeile căsătorite cu români, copiii cu tată român şi mamă minoritară, infirmii, cei incapabili de muncă, bolnavii complet netransportabili (era însă necesar un certificat medical de la medicul primar al oraşului sau

al judeţului), soţiile de origine etnică română. Erau însă supuşi deportării copiii cu tată minoritar şi mamă româncă, specialiştii din întreprinderi sau din fabricile de stat şi particulare, membrii partidelor de extremă stânga[41]. Printr-un ordin telefonic, din 10 ianuarie 1945, au fost exceptaţi şi germanii apatrizi din Vechiul Regat, stabiliţi în ţară înainte de 1916, care erau înrudiţi cu „familiile cunoscute româneşti" [posibilă trimitere chiar la familia regală, dacă avem în vedere că principesa Ileana era căsătorită cu Anton de Habsburg, *nota D.D.*] ori făcuseră mari investiţii de capital, întemeiaseră întreprinderi industriale sau case de comerţ. S-a mai prevăzut neridicarea din întreprinderi a specialiştilor indispensabili[42]. De asemenea, printr-un alt ordin telefonic al Direcţiei Generale a Poliţiei, din 18 ianuarie 1945, au fost exceptaţi de la deportare călugării şi călugăriţele de oriigine germană[43]. Primul-ministru, Nicolae Rădescu, a dat dispoziţii Ministerului Afacerilor Interne, prin adresa nr. 3.271/17 ianuarie 1945, să nu fie ridicaţi ofiţerii, subofiţerii, maiştrii militari şi soldaţii de origine etnică germană, activi şi de rezervă, care se aflau sub arme[44].

Primele ridicări s-au produs în zona Satu Mare – care în acel moment se afla sub administraţie militară sovietică, anterior în componenţa Ungariei –, puţine în decembrie 1944 şi pe 1-2 ianuarie 1945, însă masiv pe 3 ianuarie 1945. Un al doilea val de deportări în aceeaşi regiunea a avut loc pe 15 ianuarie 1945. Însă deportări s-au făcut în regiunea amintită în fiecare zi a lunii ianuarie 1945, iar unele trimiteri în URSS aveau să aibă loc tocmai în mai 1945, adică la câteva luni de la încheierea oficială a operaţiunii[45].

Detalii despre preparativele pentru ridicare deţinem cu privire la situaţia de la Braşov. Pe 6 ianuarie 1945 a avut loc o „conferinţă" la prefectura judeţului, de faţă fiind prefectul (colonelul Zaharia), maiorul Leontiev, alături de alţi şapte ofiţeri sovietici, comandanţii legiunilor de jandarmi Braşov şi Trei Scaune, precum şi comandanţii circumcripţiilor 1-6 din oraş. Potrivit datelor deţinute de români, urmau să fie ridicaţi 1.753 de saşi, dar sovieticii stabiliseră 3.721, neadmiţând negocieri. Braşovul a fost împărţit în şase sectoare, fiecare având un „centru de colectare". Sectoarele erau conduse de câte un ofiţer sovietic şi de şeful circumscripţiei respective. S-au format 200 de echipe, compuse din cinci membri fiecare: un poliţist, un jandarm şi un soldat român, alături de care participau doi militari sovietici. Operaţiunea de ridicare a început la Braşov în dimineaţa (ora 5^{00}) zilei de 11 ianuarie 1945. Cei reţinuţi au fost adunaţi mai întâi în

cele şase centre de colectare, de unde au fost transportaţi cu camioanele la lagărul provizoriu, instalat la Flotila de bombardament, patru km depărtare de Braşov. S-a remarcat că sovieticii preluaseră de la început conducerea sectoarelor şi a echipelor. În noaptea de 11/12 ianuarie 1945, deportaţii au fost urcaţi în vagoane. Un general sovietic, Spasenco, prezent la operaţiune, şi-a manifestat nemulţumirea pe 12 ianuarie pentru numărul mic al celor reţinuţi, faţă de datele pe care le aveau oamenii săi. Autorităţile poliţieneşti înregistraseră încă din prima zi aspecte care contraveneau dispoziţiilor iniţiale. Unii dintre etnicii germani fuseseră luaţi de pe stradă sau din întreprinderile unde lucrau, neavând asupra lor nici echipamentul şi nici alimentele precizate în acte, cum s-a întâmplat la Braşov. De asemenea, au fost ridicate persoane sub şi peste vârstele prevăzute, precum şi de alte origini etnice. Fuseseră luaţi şi specialiştii din fabrici, ceea ce avea să creeze, neîndoielnic, greutăţi în producţie. Obiecţiile făcute de partea română în legătură cu ultima categorie au fost puţin luate în considerare, doar un mic număr de cereri fiind satisfăcute. Prefectul şi şeful Chesturii Braşov au dat un comunicat – difuzat prin 200 de afişe şi prin ziarele locale – prin care îi îndemnau pe etnicii germani care se încadrau în prevederile oficiale să se prezinte la circumscripţiile indicate. Până pe 16 ianuarie 1945 fuseseră ridicate la Braşov 1.727 de persoane, neînregistrându-se cazuri de rezistenţă. Pentru depistarea celor dispăruţi se ordonaseră cercetări şi punerea sub urmărire[46]. Potrivit unor date ulterioare, din oraşul Braşov au fost deportaţi peste 2.000 de saşi, iar din judeţul cu acelaşi nume 2.978[47].

În capitala României reţinerile au început în noaptea de 10/11 ianuarie 1945[48]. Pentru arestarea etnicilor germani din circumscripţia 31 poliţie Bucureşti au fost constituite 11 echipe, conduse de ofiţeri de poliţie şi agenţi, însoţiţi de doi delegaţi ai NKVD. Au fost ridicate 57 de persoane, dintre care 30 de bărbaţi şi 27 de femei. Trei dintre bărbaţi împliniseră deja 45 de ani, iar una dintre femei avea sub 18 ani, care cu toate insistenţele românilor nu a putut fi exceptată[49]. Un german bucureştean îşi amintea: „Au sosit noaptea pe la două şi jumătate. Au înconjurat casa şi curtea şi au urcat scările. Nu m-am dezmeticit bine când au şi bătut la uşă: «În numele legii, deschide!» Erau mulţi: comisarul Negritu, doi poliţai, trei jandarmi, patru ruşi şi un căpitan rus. Veneau să mă ridice. «Na Sibir?» [rus.: «În Siberia?», *nota D.D.*], m-am adresat într-o rusă stâlcită unui rus. A răspuns sec: «Niet, na rabotu.» [rus.: «Nu, la muncă.», *nota D.D.*]"[50].

Potrivit unui raport întocmit de poliţie, din Bucureşti au fost ridicaţi în noaptea de 10/11 ianuarie 1945, în total, 8.500 de germani, îmbarcaţi în 64 de vagoane staţionate în gara Băneasa; în zilele următoare numărul celor ridicaţi a ajuns la circa 15.000[51], deşi cifrele par mult prea mari. Potrivit reconstituirilor de după 1989, din Bucureşti au fost deportaţi aproximativ 4.000 de cetăţeni români de origine germană. Din primul transport plecat din gara Băneasa au făcut parte inclusiv femei însărcinate[52].

Germanii închişi în lagărul de la Târgu-Jiu au fost urcaţi în trenuri în noaptea de 13/14 ianuarie 1945 şi de acolo aveau să ajungă într-un alt lagăr, de această în Donbas[53]. Din Constanţa şi comunele din judeţ au fost ridicate aproximativ 300 de persoane de origine etnică germană sau cu nume germane[54]. Arestarea etnicilor germani din Valea Jiului s-a produs la 18 ianuarie 1945, sute de bărbaţi, femei şi adolescenţi fiind adunaţi la Petroşani şi aruncaţi în subsolul unei şcoli[55].

În Banat, ridicările s-au făcut cu mari desfăşurări de forţe. Conform unui raport al „organelor" de poliţie, din 12 ianuarie 1945, trupele sovietice staţionate în sud-vestul României încercuiau localităţile cu populaţie germană, după care ridicau femeile între 18-36 de ani şi bărbaţii între 18-56 de ani, îi îmbarcau în vagoane şi îi expediau în URSS[56]. Se remarcă urcarea cu mult a limitei superioare a vârstei până la care puteau fi ridicaţi oamenii, cu şase ani la femei şi 11 ani la bărbaţi. Probabil o explicaţie veridică a luării unor persoane sub şi peste limitele de vârstă iniţiale ar fi că unii dintre cei deportabili, îndeosebi bărbaţii veniţi din concentrare, se ascunseseră. Pentru a completa numărul, au fost luate femei, unele lăsând acasă mai mulţi copii mici, sau băieţi de 16 ani, aşa cum s-a întâmplat şi în Transilvania[57]. S-au înregistrat cazuri când adolescente germane de 17-18 ani, eleve de liceu, fugeau noaptea (ridicării) disperate pe stradă şi se aruncau în braţele ofiţerilor români implorându-i: „Sunteţi români, sunteţi mai cu suflet, mai manieraţi, vă stăm la dispoziţia dvs., nu ne lăsaţi, salvaţi-ne"[58]. Din comuna Lovrin, judeţul Timiş-Torontal, au fost ridicaţi şi trimişi în URSS 328 de etnici germani[59]. În acelaşi judeţ, comuna Stamora-Germană avea 984 de locuitori germani, din care au fost deportaţi 83[60]; comuna Alioş avea 334 de germani în ianuarie 1945, fiind deportaţi 17 bărbaţi şi 24 de femei. În total 41 de persoane sau 12% din localnicii de etnie germană[61].

În mediul rural arestările au fost făcute de regulă noaptea, pe baza listelor de la primării, de către echipe mixte, formate dintr-un jandarm, un

civil român şi un militar sovietic[62]. Oamenii au fost adunaţi în unele zone prin baterea tobei, cum se proceda de obicei când autorităţile aveau de făcut anunţuri, de această dată sub pretextul votării, trierea fiind făcută de români şi ruşi[63]. Comunităţile rurale au fost crunt lovite prin ridicarea oamenilor valizi, deseori rămânând acasă doar copiii, bătrânii şi bolnavii. Spre exemplu, din satul Saschiz, judeţul Târnava Mare, au fost deportate odată 95 de persoane, femei şi bărbaţi[64].

Ridicarea pentru deportare, realizată de patrule româno-sovietice, asistate de civili, a fost resimţită de către etnicii germani ca o acţiune brutală. Maria Balasch îşi aminteşte astfel momentul: „Aceştia [soldaţii ruşi şi români, *nota D.D.*], care aveau misiunea de a ne ridica din casele noastre, s-au purtat cu mine ca şi cu un animal. Era noapte când au dat buzna în casă. Abia am reuşit să mă îmbrac, m-au tratat cu o brutalitate de nedescris, nelăsându-mă nici o clipă să-mi împachetez strictul necesar"[65]. Totul s-a făcut în condiţiile debusolării, cei deportabili neştiind ce se va întâmpla, unde sunt duşi şi care avea să fie soarta lor[66] sau comunicându-li-se că aveau să lipsească „două, maximum trei zile, pentru verificarea actelor"[67]. În aceste condiţii oamenii nu au putut să-şi ia cu ei decât puţine lucruri „strânse în grabă[68], insuficiente pentru lungul drum şi deportarea care aveau să urmeze. Cei ridicaţi au fost transportaţi în maşini spre lagărele provizorii, păzite de soldaţi ruşi[69]. Desigur, scenele petrecute atunci conturau tragedia unui întreg grup etnic. Cum îşi aminteau peste decenii deportaţii: „era jale mare"[70], „femeile plângeau"[71].

Conform unor surse documentare, exceptând cercurile de extremă stânga, populaţia românească, îndeosebi din Ardeal, a manifestat compătimire faţă de ridicarea etnicilor germani. În afară de raţiunile umane şi economice, *românii se temeau că după germani va veni rândul lor, mai ales că se* colporta zvonul că ruşii ar fi cerut României 800.000 (sau 1.600.000) de oameni pentru muncă. Diferenţa care rămânea după deportarea germanilor ar fi trebuit acoperită cu etnici români[72]. Unele victime prezintă situaţii sensibil diferite. Într-un sat de lângă Sighişoara (Saschiz), cei luaţi de acasă au fost depuşi în curtea şcolii, „unde ne păzeau români şi ţigani cu furci şi cu bâte, de parcă eram nişte criminali", îşi amintea un sas[73]. Potrivit unei deportate, în momentul ridicării românii s-au purtat chiar mai rău decât aveau să o facă ruşii în lagărele din URSS: „[românii] s-au purtat ca duşmani şi doar nu le făcusem nimic rău"[74]. În anumite situaţii cei care au ajutat la ridicarea saşilor au fost premilitarii români[75]. Rămâne de cercetat

atitudinea populației majoritare față de deportarea etnicilor germani, existând însă destule informații că unii au fost încântați că sașii și șvabii, care trăiau în grupuri compacte, au fost deportați, considerând că astfel își vor putea însuși bunurile lor. Ceea ce s-a și întâmplat de altfel în anii postbelici, guvernul Groza punând în practică un amplu proiect de inginerie socială în zonele tradițional germane. În primele ore sau zile ale ridicării, oricum până în momentul urcării în vagoane, circulau zvonuri că reținuții vor fi duși în spatele frontului pentru câteva luni, în scopul îngrijirii răniților[76], în vreme ce altora li s-a transmis că vor face timp de trei săptămâni „muncă de reconstrucție", însă fără a li se indica destinația[77].

Deși măsura în ansamblul ei era făcută în pofida oricărui respect al dreptului, au existat numeroase încălcări chiar ale prevederilor inițiale. Spre exemplu, în localitățile rurale din jurul orașului Sibiu au fost ridicate „în mod sistematic" persoane care aveau cu un an sub vârsta indicată în ordinele oficiale sau cu doi ani peste; la fel s-a procedat și în orașul Sibiu în prima zi. În aceeași regiune, după terminarea operațiunii au fost ridicați locuitori care nu erau pe listele de deportare, indiferent de vârsta lor, în locul celor care nu se aflau la domiciliile lor sau erau concentrați[78]. Nu au scăpat de deportare nici etnicii germani concentrați în armata română în cadrul detașamentelor de lucru. Sovieticii au interpretat că acestea nu erau unități militare și i-au ridicat pe germani, expediindu-i în URSS[79].

Măsurile luate de sovietici și români au creat în rândurile populației germane „o stare de spirit disperată", care a dus la „prăbușirea moralului" acesteia, după cum se consemna în nota-sinteză *Ridicarea minoritarilor germani din România* (16 ianuarie 1945)[80]. Pentru a scăpa de deportare etnicii germani au căutat diverse soluții, de la fugă, mobilizarea la unități românești, opunerea de rezistență și mergând până la sinucidere. Evident, apelul la cea din urmă formă de „evaziune" exprima deznădejdea extremă a celor care au recurs la ea. Până la 16 ianuarie 1945, deci la doar cinci zile de la începerea acțiunii de deportare, se înregistraseră 41 de sinucideri[81]. Cazuri numeroase reușite sau tentative de sinucidere (prin spânzurare, otrăvire ș.a.m.d.), a unor indivizi izolați sau chiar a unor familii întregi, cu copii cu tot, s-au înregistrat îndeosebi la Sibiu, Brașov și Alba Iulia[82]. Spre exemplu, la Sibiu au fost găsiți spânzurați în podul casei dr. Iulius Schuller împreună cu soția sa, iar în locuință se aflau cadavrele celor trei copii ai lor, decedați prin otrăvire[83]. Un alt caz de sinucidere a unei familii s-a înregistrat la Brașov (dr. Adrian Sterli cu soția și doi copii)[84].

La Alba Iulia, o femeie încercase să se sinucidă în momentul în care urma să fie predată delegatului sovietic[85].

Unii dintre cei vizaţi pentru deportare s-au salvat ori au încercat să o facă prin redescoperirea/reasumarea unei mai vechi identităţi. Spre exemplu, unii dintre şvabii din Banat erau descendenţi ai coloniştilor francezi colonizaţi în secolul XVIII de austrieci. La jumătatea secolului XIX, ei erau asimilaţi de germani în privinţa limbii, dar păstrau amintirea originii. În perioada interbelică s-au făcut unele demersuri, prin reprezentantul Franţei la Bucureşti, pentru recuperarea pierdutei identităţi franceze. Ascensiunea nazismului, constituirea GEG, războiul ş.a.m.d. au eliminat aceste preocupări. Însă în 1945 a spune, a considera că eşti/a fi considerat francez putea fi diferenţa între viaţă şi moarte. Spre exemplu, pe baza originii franceze trecute în actele interbelice sau mai vechi, la care s-au adăugat intervenţiile unor persoane din guvernul român sau reprezentanţi ai Franţei, au scăpat de deportare 300 de persoane din comuna Tomnatic, judeţul Timiş-Torontal, în vreme ce locuitorii înregistraţi ca germani au fost duşi în Uniunea Sovietică[86]. Unii dintre şvabii din zona Satu Mare au încercat să evite deportarea invocând apartenenţa la etnia maghiară. Ei fuseseră într-adevăr germani la origine, dar cunoscuseră un proces de asimilare din punct de vedere lingvistic şi al conştiinţei identitare, în vreme ce îşi păstraseră religia catolică. Sovieticii s-au ghidat însă nu după ceea ce declarau şvabii că sunt, ci după numele lor, care în general erau germane[87]. Alţi etnici germani au reuşit, individual, desigur, şi cu complicitatea unor autorităţi locale, să-şi schimbe numele germane în nume specifice românilor[88], sau pur şi simplu nu au fost trecuţi pe liste[89]. Cetăţenii români care aveau nume cu rezonanţă germană, dar aveau o slabă identificare cu spaţiul cultural-lingvistic german sau nici una, au stat ascunşi în lunile care au urmat loviturii de la 23 august 1944, inclusiv în ianuarie 1945. Spre exemplu, sociologul Henri H. Stahl şi-a găsit adăpost la o familie de români din Bucureşti, atunci când îl căutau ruşii pentru a-l deporta în URSS, întrucât „se spunea" că era neamţ (tatăl său, alsacian de origine, venise în România în urmă cu decenii bune)[90]. Alte persoane aflate în situaţii asemănătoare nu au putut însă ocoli deportarea[91]. S-au înregistrat şi cazuri de femei germane pentru care s-au aranjat căsătorii formale cu români în vederea evitării trimiterii în Rusia[92], deşi sovieticii nu prea ţineau cont de astfel de subterfugii[93].

După cum aminteam, au fost ridicate nu doar persoane de origine etnică germană, ci şi de alte naţionalităţi, inclusiv români, cum s-a întâmplat în Ardealul de Nord. Conform unui document, la 8 ianuarie 1945, din comuna Sanislău, judeţul Satu Mare, au fost ridicaţi 414 locuitori, bărbaţi şi femei, majoritatea români. Ei au fost îmbarcaţi în aceleaşi trenuri cu etnicii germani. Cazuri similare se petrecuseră în localităţile Careii Mari, Tăşnad, Ciumeşti ş.a.[94]. Potrivit altor surse, de fapt cei mai mulţi dintre locuitorii deportaţi din Sanislău erau şvabi (mulţi sau cei mai mulţi maghiarizaţi, dar care păstrau vechile nume germane), însă 94 erau într-adevăr români, alţi 76 fiind maghiari[95]. Eroarea din primul document menţionat se datorează probabil faptului că guvernul de la Bucureşti nu-şi exercita în acel moment autoritatea în nord-vestul Transilvaniei, informaţiile sale fiind fatalmente inexacte. Deportarea câtorva sute de etnici români odată cu etnicii germani era amintită şi în scrisoarea pe care regele Mihai I a trimis-o la 24 ianuarie 1945, în mod neoficial, preşedintelui Statelor Unite ale Americii, Franklin D. Roosevelt[96].

Întrucât unii dintre germani reuşiseră să se ascundă sau să evadeze în cursul ridicării sau al transportului[97], pentru a umple golurile militarii sovietici care escortau trenurile cu deportaţi au recurs la reţinerea altor persoane pe traseu, în mod evident arbitrar. Spre exemplu, la 17 ianuarie 1945 trecea prin gara Ghidigeni, judeţul Tutova, un tren cu deportaţi germani, iar o santinelă sovietică a ridicat cu forţa din staţie un soldat român, pe care l-a urcat într-un vagon. În nota întocmită de jandarmerie se preciza că se mai înregistraseră cazuri când militari sau civili români fuseseră incluşi în trenurile cu deportaţi germani care plecau spre Uniunea Sovietică[98]. La Focşani ruşii au prins un adolescent evreu de 14 ani pe care l-au urcat în trenul cu deportaţi din acelaşi motiv: un german fugise şi aveau nevoie ca numărul să fie complet[99]. În închisorile româneşti ale anilor '40-'60 circula o anecdotă sinistră cu referire la arestările arbitrare făcute de sovietici în perioada postbelică: „un preot ar fi evadat dintr-un convoi strâns de ruşi dintr-un oraş, iar santinelele, dând de un alt preot pe stradă, l-ar fi băgat cu forţa în rânduri; la mirarea *nacialnicului* că nu corespunde numele, soldaţii au răspuns cu inocenţă – popă a fugit, popă am adus!"[100].

Numărul germanilor din România deportaţi în URSS nu se cunoaşte cu exactitate, în literatura de specialitate menţionându-se cifre diverse, însă aproape toate sub semnul aproximaţiei[101]. Într-un raport al Inspectoratului General al Jandarmeriei-Direcţia Siguranţei şi Ordinii Publice, din 14

februarie 1945, numărul germanilor trecuţi pe listele de deportare era de 64.419; în momentul realizării acelui act erau deportaţi 46.540, alţi 11.924 erau exceptaţi, 3.604 dispăruţi, 2.339 îşi schimbaseră domiciliul, iar 12 decedaseră. Cifra totală de mai sus rezultă şi dintr-un raport al aceluiaşi organism poliţienesc realizat la 12 noiembrie 1945[102]. În timpul întrevederii dintre contraamiralul Bogdenko, ajutor al preşedintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control în România, şi A.P. Pavlov, consilier politic al aceleiaşi comisii din partea URSS, pe de o parte, şi generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul militar al SUA în organismul amintit, pe de altă parte, desfăşurată la 14 februarie 1945 la Bucureşti, primul punct (din opt) de pe ordinea de zi atingea problema deportării germanilor din România în Uniunea Sovietică. Reprezentanţii sovietici au afirmat că în acel moment operaţiunea era încheiată şi fuseseră expediaţi dincolo de Prut 69.000 de etnici germani, alte 11.000 de persoane de aceeaşi origine fiind lăsate în România în baza „cererii speciale" a guvernului acestei ţări[103]. În raportul pe care, la 1 mai 1945, generalul Schuyler îl expedia către Comitetul Mixt al Şefilor de Stat Major (SUA), cu privire la situaţia din România şi Bulgaria, se considera că „aproximativ" 70.000 de germani din România fuseseră deportaţi în Rusia[104]. În ancheta demografică realizată de Institutul Naţional de Statistică la 15 august 1949 erau menţionaţi ca deportaţi 70.148 de germani[105].

4. Intervenţii interne şi externe

În mod normal, nemulţumiri faţă de deportare au exprimat etnicii germani. În februarie 1945, ei au înaintat un memoriu colectiv guvernului României. Măsura luată împotriva membrilor familiilor lor era numită „*Marea Nedreptate*" (subl. în text), care se făcuse fără ca să aibă vreo culpă. Autorii memoriului accentuau că germanii nu erau străini în România, ci „*cetăţenii statului român, leali, cinstiţi şi corecţi*" (subl. în text). Întrucât nu se ştiau vinovaţi, atât cei duşi în URSS, cât şi cei rămaşi acasă, se cerea repatrierea deportaţilor[106].

Proteste notabile faţă de măsura ridicării etnicilor germani au venit mai ales din partea unor personalităţi proeminente ale vieţii politice româneşti. C.I.C. Brătianu, preşedintele Partidului Naţional Liberal, a înaintat (9 ianuarie 1945) un memoriu către primul-ministru al României, generalul Nicolae Rădescu, în care protesta faţă de deportarea la muncă a minorităţii germane. Liderul liberal era foarte categoric: „Noi nu ne putem face

instrumente de executare a unor măsuri împotriva unei întregi categorii de cetăţeni români, în totalitatea ei, indiferent de originea lor etnică şi fără a deosebi dacă se găsesc sau nu printre ei criminali de război. Se revine astfel, pe altă cale, la distincţiunile rasiale a căror desfiinţare a fost una din condiţiunile armistiţiului"[107].

Şi generalul Nicolae Rădescu, primul-ministru al României, a trimis (13 ianuarie 1945) o notă către generalul Vinogradov, în care sesiza că cei aproape jumătate de milion de germani din România erau stabiliţi de vreme îndelungată în ţară, că erau „atât de integraţi în complexul de viaţă al neamului românesc încât alcătuiesc o adevărată parte organică a acestuia". Se insista asupra faptului că „smulgerea" (cuvântul era utilizată chiar în memoriu) lor din ţară ar fi afectat toate ramurile de activitate: aparat de stat, armată, industrie, comerţ, bănci, agricultură. De asemenea, era semnalată datoria guvernului român de a veghea asupra tuturor supuşilor săi, oricare ar fi fost originea lor etnică, precum şi suferinţa ce ar fi însoţit strămutarea în plină iarnă a unei populaţii întregi la o mare depărtare de casele ei, precum şi despărţirea familiilor. Importanţa acestui document este evidentă, mai ales prin partea sa finală, care transformă, practic, nota într-un protest. Rădescu amintea că *„guvernul român este ţinut de tratatele pe care le-a iscălit, de conştiinţa răspunderilor sale şi de Convenţiunea de Armistiţiu însăşi (art. 2 şi 6) să adopte punctul de vedere pe care îl exprimă în această notă şi nu poate să fie de acord cu măsurile cerute de Comandamentul Sovietic"* (subl. D.D.)[108].

Faţă de deportarea cetăţenilor români de origine etnică germană nu au reacţionat numai lideri de partide sau primul-ministru, ci şi şeful statului român. La 24 ianuarie 1945, regele Mihai I a trimis, după cum aminteam, o scrisoare preşedintelui SUA, determinată de atitudinea reprezentanţilor Armatei Roşii în România. Scrisoarea era însoţită de un memoriu care cuprindea opt puncte amănunţite, între care unul (al şaptelea) şi despre deportarea etnicilor germani, destul de asemănător în conţinut şi formă cu cel al generalului N. Rădescu. Se sublinia că era vorba de „cetăţeni" care „constituie o parte din existenţa reală a naţiunii române, de care sunt legaţi în întregime şi, prin urmare, a-i lua fie şi pentru o scurtă perioadă din gospodăriile lor ar perturba într-un mod foarte serios toate ramurile de activitate ale ţării". Se atrăgea atenţia că măsura ar fi afectat economia românească, inclusiv efortul de război. Nu erau eludate nici consideraţiile de natură umanitară[109].

Observatorii români ai acestei triste realităţi nu au rămas insensibili faţă de ceea ce se întâmpla conaţionalilor lor de etnie germană. Spre exemplu, Constantin Rădulescu-Motru, care a ţinut un jurnal amănunţit în acea perioadă, nota la 11 ianuarie 1945 despre cererea sovieticilor de a le fi daţi cetăţenii români de origine germană[110]. Pentru ca peste câteva zile, la 15 ianuarie, acelaşi autor să facă aprecieri tulburătoare asupra realităţii politice existente în ţară în acel moment: „Trăim de la o zi la alta într-o completă nesiguranţă. Comandamentul rusesc vrea să ridice şi să transporte în Transnistria pe toţi cetăţenii români de origine germană (saşi şi şvabi), pe toţi legionarii şi simpatizanţii lor, pe toţi cetăţenii de origine maghiară, adică o treime din populaţia Ardealului. Se zvoneşte că guvernul român a protestat la Londra. Nimeni însă nu se aşteaptă la o soluţie favorabilă nouă". Explicaţia autorului era laconică, dar sugestivă: „Trăim într-un stat fără conducere proprie"[111]. Un tânăr locotenent român de pionieri, care a fost martor la deportările de la Reşiţa, nota şi el că a fost „o măsură atroce"[112].

Deşi decizia de deportare a aparţinut Moscovei şi a implicat autorităţile române ca executante, interes faţă de această operaţiune au manifestat şi Aliaţii anglo-americani. Constantin Vişoianu, ministrul român de externe, într-o discuţie avută la 3 ianuarie 1945 cu Burton Y. Berry, reprezentantul politic al SUA la Bucureşti, a oferit informaţii despre cererea reprezentanţilor sovietici de a deporta în URSS pe cetăţenii români de origine germană, ceea ce era împotriva voinţei guvernului român[113]. Pe 12 ianuarie 1945, Berry îl înştiinţa pe Vişoianu că guvernul american nu fusese anunţat de guvernul sovietic de intenţia de a deporta în URSS pe etnicii germani din România. Oricum, guvernul american dezaprobase măsura deportării, aceasta depăşind acţiunile în vederea asigurării liniştii şi securităţii spatelui frontului sovietic[114]. În acelaşi sens, generalul american C.V.R. Schuyler expedia, tot pe 12 ianuarie 1945, o scrisoare generalului Vinogradov, vicepreşedintele Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România. Întrucât guvernul american nu fusese înştiinţat despre proiectul deportării unor cetăţeni români şi, în consecinţă, nu-şi dăduse acceptul, generalul Schuyler îşi exprima dezacordul faţă de măsura luată. Mai mult, cerea oprirea imediată a deportărilor aflate în curs, până când o discuţie completă asupra acestei probleme avea să aibă loc între Washington şi Moscova[115].

Între Washington şi Londra a avut loc în ianuarie 1945 un schimb de mesaje pe subiectul deportării etnicilor germani din România în URSS. Americanii au transmis o telegramă către Foreign Office pe 18 ianuarie 1945, în care insistau asupra faptului că operaţiunea, aşa cum fusese planificată de către sovietici, era mai degrabă un mijloc de a aduna reparaţii. Concluzia guvernului SUA era că deportările nu aveau „justificare legală în cadrul armistiţiului”. De asemenea, guvernul american trebuia să ţină cont şi de propria opinie publică, care nu putea admite că guvernul sovietic se deda la un proiect de muncă forţată în care erau incluşi, fără discriminare, cei nevinovaţi ca şi cei vinovaţi[116]. Răspunsul Foreign Office-lui la telegrama Washingtonului a fost dat pe 30 ianuarie 1945. În rezumat, britanicii nu-şi propuneau să conteste dreptul Moscovei de a pretinde deportarea etnicilor germani din România. La aceasta contribuia şi acordul pe care Londra şi-l dăduse ca germani din Reich să fie trimişi la muncă forţată în URSS. Drept urmare, britanicii aveau cel mult să explice că acţiunea deportării a fost întreprinsă fără ca ei să fie consultaţi[117]. Poziţia Marii Britanii faţă de problema avută în vedere reiese şi mai clar dintr-o minută personală a primului-ministru Winston Churchill către ministrul de externe din propriul cabinet. Observând linia activă care începuse să fie luată împotriva deportării etnicilor germani din România în URSS, pentru muncă, Churchill afirma: „nu înţeleg de ce ruşii ar greşi dacă cer ca 100 sau 150 de mii din aceşti oameni să lucreze în subteranul lor”. În opinia sa, trebuia ţinut minte că „am promis să lăsăm destinul României în mare măsură în mâinile ruşilor”. Mai mult, nu considera că era o greşeală ca sovieticii „să ia români de orice origine doresc, ca să lucreze în minele ruseşti, în lumina celor întâmplate”[118]. Cinism, realism? Probabil că ambele. Oricum, spre deosebire de americani, britanicii nu au protestat la nivel înalt faţă de ceea ce a reprezentat cea mai mare tragedie pentru germanii din România.

Cu toate că la nivel oficial nu s-au înregistrat proteste ale Londrei faţă de deportările efectuate de sovietici în rândurile populaţiei germane din România, britanicii au fost foarte bine informaţi chiar de oamenii lor cu privire la ce se întâmpla pe teren. O echipă de observatori englezi a fost prezentă la Sibiu şi a văzut modul în care s-au făcut reţinerile, fără efectuarea unor trieri cum se promisese. Potrivit unor informaţii, deşi observatorii ar fi protestat faţă de urcarea în vagoane fără a se face o selecţie şi au reclamat reîntoarcerea la Sibiu a trenurilor plecate, solicitarea lor a rămas

fără rezultate pozitive[119]. Ivor Porter, cunoscut agent englez paraşutat în România în timpul războiului, capturat de români şi eliberat la 23 august 1944, l-a trimis în ianuarie 1945 pe pictorul George Tomaziu, agent acoperit al Intelligence Service-ului, la Braşov pentru a face o anchetă neoficială asupra modului în care decurgeau operaţiunile de ridicare a etnicilor germani. Tomaziu avea să noteze în memoriile sale sinuciderile la care au recurs saşii pentru a scăpa de deportare, confiscarea bunurilor, expedierea spre URSS, ceea ce avea să distrugă comunitatea saşilor: „Trei zile mi-am petrecut la Braşov, notându-mi dramele care mi-au fost relatate. Într-o noapte am putut rămâne, departe de gară, în plin câmp, în apropierea unui tren pregătit în vederea acelor transporturi, până ce a fost umplut cu grupuri de saşi, bărbaţi şi femei între 16 şi 40 de ani. Întrucât vagoanele erau de obicei folosite la transportul animalelor, erau prevăzute (fiind iarnă) cu o mică sobă şi ceva lemne. Când turma de oameni era bine îndesată, uşile erau închise şi se trăgeau zăvoarele. S-a întâmplat ca din grupurile conduse spre tren, unii să evadeze. Paznicii, ameninţând cu puştile lor mitralieră (le spuneau «balalaica») completau numărul cu oameni luaţi la întâmplare din gări şi de pe străzi[120].

5. Situaţia celor rămaşi acasă

Datorită refugierii din faţa Armatei Roşii şi îndeosebi din cauza deportărilor în URSS, în comunităţile germane din România rămăseseră mai ales copiii, bătrânii şi cei incapabili de muncă[121]. În zilele ridicării se petrecuseră în localităţile din ţară „scene tragice", părinţii fiind despărţiţi de copii, care au rămas „în voia sorţii"[122]. Unii dintre bărbaţii care se înrolaseră în unităţile SS, Wehrmacht sau în Organizaţia Todt aveau să se întoarcă acasă după terminarea războiului, dar ei au fost incluşi de autorităţi în „batalioane de muncă" forţată şi utilizaţi în minele de cărbuni şi la construirea de căi ferate şi tuneluri în România. Se înregistraseră evadări, în vreme ce alţii se „răscumpărau" şi deveneau fugari[123]. Deportările, concentrările şi trimiterile în lagărele interne pentru muncă, abuzurile administraţiei acestora, la care se adăugau confiscarea terenurilor agricole şi a altor bunuri, induseseră populaţiei germane din Transilvania „un mare dezechilibru moral", după cum se menţiona într-un document întocmit de serviciile de informaţii ale statului român în 1946[124].

Culmea cinismului, la 6 februarie 1945, adică atunci când ridicarea şi expedierea etnicilor germani în Uniunea Sovietică era *grosso modo*

încheiată, guvernul de la Bucureşti a emis *Legea nr. 86 pentru Statutul Naţionalităţilor Minoritare*. Capitolul 1, *Dispoziţiuni generale*, conţinea câteva prevederi importante: „*Toţi cetăţenii români sunt egali în faţa legii şi se bucură de aceleaşi drepturi civile şi politice, fără deosebire de rasă, naţionalitate, limbă sau religie*" (*subl. D.D.*) (articolul 1); „*Se interzice cercetarea originei etnice a cetăţenilor români, în vederea stabilirii situaţiunii lor juridice* (*subl. D.D.*) (articolul 1)". Articolele 3, 4 şi 5 nu făceau decât să întărească articolul 1[125].

Cu toate acestea şi chiar în pofida legii de mai sus, discriminarea avea să ia amploare după 6 martie, odată cu instalarea guvernului Petru Groza, când împotriva minorităţii germane s-au luat dure măsuri administrative: concentrarea în lagăre româneşti de muncă forţată a celor cu vârste cuprinse între 16-45 de ani[126] şi privarea de drepturi politice, mai ales de cel electoral între 1946-1950[127]. S-au adăugat aspectele economice (confiscarea sistematică şi în proporţii de masă a bunurilor pe care le deţineau germanii: terenurile agricole – reforma agrară din 1945 a fost îndreptată în bună parte împotriva lor[128] –, proprietăţile industriale şi chiar locuinţele[129], pierzându-se astfel rodul muncii unor generaţii întregi). Spre exemplu, în 1945 în judeţul Braşov se inventariaseră bunurile saşilor din mediul rural şi fuseseră „expropriaţi" [„expropriere" devenise în anii postbelici un eufemism pentru confiscare] toţi absenteiştii sau cei prezenţi. Nu au fost exceptaţi decât 3-4% din locuitorii germani, cunoscuţi că nu fuseseră „hitlerişti". În locul saşilor alungaţi din propriile case au fost „împroprietăriţi românii merituoşi şi care au luptat în contra fascismului"[130]. Acestea erau tertipuri ale autorităţilor, care considerau că toţi membrii GEG fuseseră hitlerişti şi drept consecinţă li se puteau confisca bunurile şi interzice drepturile politice. Regimul instalat la 6 martie 1945 îşi realiza astfel şi o bază de sprijin la sate, creând şi întreţinând în acelaşi timp un conflict suplimentar în România. Toate acestea sunt chestiuni sensibile, puţin cercetate, care ating comportamentul majorităţii, dar şi al altor minorităţi, implicate în marginalizarea şi jefuirea etnicilor germani.

6. Drumul spre lagăr

Perioada de după ridicare şi până la întoarcerea în ţară o putem reconstitui îndeosebi prin apelul la mărturiile supravieţuitorilor dezastrului de acum mai bine de jumătate de secol. Desigur, situaţiile nu sunt identice, fiind influenţate de modul în care au fost reţinuţi etnicii germani,

comportamentul soldaților ruși care îi păzeau, lungimea drumului, destinația ș.a.m.d. După ridicare germanii au fost concentrați pentru formarea transportului. Îmbarcarea în vagoane – potrivit unor surse ar fi fost puse la dispoziție 5.000[131], iar deportații își amintesc că erau de vite[132] sau de marfă[133] – s-a făcut în dezordine: „Am fost urcați de-a valma în vagoane [...], la un loc bărbați, femei și tineri, despărțindu-se în nebunia care a fost soț și soție, tineri de părinți, fără ca bestiile cu chip de om, care ne păzeau, să fie sensibilizate de strigătele și plânsetele celor care se căutau. Vagoanele fuseseră aduse așa cum se nimerise, cu ușile defecte, cu scânduri rupte, în care oamenii erau înghesuiți cu zecile, abia se mai putea respira. Această îngrămădire de oameni necăjiți a pornit spre nedorita și îndepărtata țară a rușilor"[134]. Conform datelor disponibile, trenurile cu deportați au ieșit din România pe la granița de est. Până la Râmnicu Sărat[135] sau Iași[136] au mers cu vagoane românești (în care în general încăpeau 30 de oameni), aici făcându-se transbordarea în vagoane rusești, cu o capacitate uneori mult mai mare (între 90-120 de persoane), dar acestea „parcă [...] erau mai prăpădite ca ale noastre, mai rupte, mai reci, de parcă purtaseră cu ele gerurile Siberiei. La acest gând am tresărit; un fior rece mi-a fulgerat trupul. Oare ne duceau în Siberia?", își amintea un „călător" fără voie[137]. Condițiile în care s-a desfășurat lungul drum spre lagăr sunt descrise în culori sumbre. În general, vagoanele erau lipsite de orice amenajare: neîncălzite în luna ianuarie, pe un frig cumplit[138], fără instalații sanitare[139], deportații primind apă potabilă doar în timpul opririi trenului[140] (aceasta mai era procurată foarte rar de la instalația de apă pentru locomotivă[141], din zăpada acoperită cu funingene, de pe marginea vagonului[142] sau promoroaca lipită de pe pereții acestuia[143]). S-au înregistrat cazuri când vagoanele aveau priciuri („paturi" înguste și suprapuse), dar peste tot era „mare murdărie"[144]. Cum rememora o femeie: „Ne-au dus în vagoane de vite și ne-au încuiat. Eram 45 în vagonul nostru. Eram așa de îndesați că nu ne puteam întoarce nici pe-o parte, nici pe alta. Un bărbat a făcut cu o secure mică o gaură în vagon, că n-aveam WC. Ușa nu s-a mai deschis până n-am trecut dincolo de graniță"[145]. În alte situații erau câte 100 de oameni în vagon[146], iar odată închise au fost cazuri când vagoanele au rămas așa timp de două săptămâni, până în Uniunea Sovietică, deportații neprimind nimic de mâncare după ce se terminase ceea ce luaseră de acasă[147]. Un martor: „Răbdam de foame, de sete, de frig și acestea începeau să ne marcheze pe toți. Chipurile noastre arătau jalnic; nespălați, cu

rufele neschimbate [...], nebărbieriţi, cu aspect de oameni ai peşterilor, ne îngrozeam privindu-ne unii pe alţii"[148]. Realităţile din timpul transportului au fost descrise şi cu formule simple: „a fost tare rău" [149], „era groaznic"/ „o groază"[150] sau „un chin" [151]. Oamenii s-au umplut de păduchi, mulţi s-au îmbolnăvit de dizenterie, iar unii nu au mai apucat să ajungă la destinaţie, murind pe drum şi dând încă un prilej de meditaţie pentru supravieţuitori[152].

După o călătorie care a durat două-trei săptămâni, cei mai mulţi dintre deportaţi au ajuns în Donbas. Aici aveau să întâlnească şi prizonieri de război germani şi români, aflaţi într-o stare accentuată de degradare fizică[153]. Smulşi din mediul lor etnic-lingvistic, cultural, religios şi profesional, germanii din România s-au confruntat cu o lume nouă, ostilă. Impactul a fost deosebit de dur: „Am ajuns la destinaţie, în orăşelul Krasnodon, îşi amintea un deportat, după 15 zile, primiţi de populaţia locală cu urlete de ură, ameninţări cu moartea şi pietre aruncate, ceea ce a făcut ca spaima cuibărită şi aşa în inimile noastre să crească la nesfârşit"[154]. Întrucât cei mai mulţi germani au fost deportaţi în zona Donbas, denumirea aceasta a ajuns să semnifice generic spaţiul concentraţionar, suferinţa şi umilinţa, „o geografie a răului, subterană nu numai prin muncile care s-au săvârşit acolo, ci subterană şi prin poziţia la care fiinţa umană a fost supusă"[155]. Aflat în partea de sud-est a Ucrainei, Donbasul era/este o zonă industrială care se baza/bazează pe bogate zăcăminte de fier, mangan, huilă etc. Aici aveau să-şi petreacă deportaţii următorii ani, mulţi dintre ei dispărând în sinistrul loc ales de Moscova.

Nu toţi deportaţii au ajuns în Donbas. Spre exemplu, mulţi din Vişeu de Sus, Sighet, Câmpulung la Tisa, Satu Mare, Carei, Cluj, Bistriţa, Braşov, Reşiţa, dar şi din Bucovina (erau şi ruteni şi români luaţi „din greşeală") au avut ca destinaţie oraşul Orsk din Ural, unde au ajuns după o călătorie de 47 de zile cu trenul, în condiţii groaznice. Spre deosebire de cei trimişi în alte locuri, cei de la Orsk au fost mai bine trataţi, exceptând hrana foarte săracă în calorii. Chiar şi populaţia rurală i-a întâmpinat mai bine, o explicaţie fiind şi situarea departe de punctul maxim al înaintării armatei germane în 1941-1942[156].

7. Timpul deportării

Mărturiile care ne stau la dispoziţie oferă o imagine a situaţiei germanilor în perioada deportării. Deşi nu exclusiv, cele mai multe din aspectele

pe care le vom avea în vedere în continuare fac referire la realitățile din Donbas.

Condițiile de locuire și echipamentul. Odată intrați în sistemul concentraționar sovietic oamenii s-au văzut în fața unor situații de viață inimaginabile anterior. Lagărele erau formate din barăci recent sau pe loc construite de deportați, înconjurate cu sârmă ghimpată și păzite de soldați ruși, bărbații fiind separați de femei[157]. Descrierea precarității condițiilor nu diferă substanțial de la un deținut la altul. „Amenajarea lagărului era extrem de rudimentară: niște scânduri aruncate unele peste altele. Unii dintre noi mai aveau, din fericire, pături sau perne. Când ne sculam dimineața, eram gata îmbrăcați, pentru că noaptea era un frig crunt. Din cauza asta, dormeam toți pe acele scânduri lipiți unul de celălalt. / În primul an ne-a fost foarte greu. Din cauza precipitațiilor și zăpezilor abundente aveam tot timpul picioarele înghețate, hainele și încălțămintea erau ude, am tremurat tot timpul"[158]. O altă victimă: „Primii doi ani de zile au fost și cei mai grei. Locuiam [...] în barăci de paiantă, câte 40-50 într-o cameră, dormind pe saci umpluți cu paie și fiind devorați de milioane de ploșnițe, de care n-am putut scăpa decât abia peste doi ani"[159]. Pavilioanele erau de regulă neîncălzite, singura sursă de căldură fiind deseori cea umană, nu însă fără probleme, aerul devenind în scurtă vreme irespirabil[160]. Celor care munceau în mină li s-au dat galoși și salopete, în schimb cei care făceau munci domestice nu au primit nimic[161]. Munca abrutizantă, frigul, presiunea psihică au determinat în rândurile majorității deportaților „o stare de apatie, de disperare, de îndobitocire". Aceasta s-a manifestat și prin „renunțarea la o minimă igienă corporală – nespălați, neprimeniți, plini de păduchi". Dovedind o mai mare sensibilitate și solidaritate, primele care s-au revoltat împotriva acestei stări de lucruri au fost femeile. Exemplul lor a fost decisiv și pentru ceilalți deținuți[162].

„Disciplina". Relațiile cu administrația lagărelor și cu localnicii. În lagăre și la locul de muncă fusese instituită o „disciplină de fier". Încercarea – oricât de mică – de a încălca această „disciplină barbară" a fost pedepsită cu asprime. Mai ales încercarea de a evada din lagăr era rezolvată cu mijloace punitive[163]. În primul an de petrecut în Donbas mulți deportați au dispărut fără urmă: unii evadați fuseseră prinși și împușcați, îngropați cine știe unde; alții au fost prinși și neavând acte de identitate (reținute în locurile din care fugiseră) erau duși în alt lagăr, unde șefii erau bucuroși să-și poată completa numărul de deținuți, care scădea permanent din

cauza deceselor şi dezertărilor. Erau rare cazurile de evadaţi care reuşiseră să scape de urmăritori şi să ajungă în cele din urmă în România[164], unde însă ajungeau în închisorile regimului comunist autohton. Datorită slăbirii capacităţii de muncă, deţinuţii erau consideraţi „sabotori" şi bătuţi până la sânge cu răngi de fier[165].

Administraţia lagărelor era asigurată de NKVD[166], care se ocupase şi de ridicarea germanilor din România. Pentru a fi eficient, orice sistem represiv încearcă să obţină colaborarea unora dintre „supuşi". În lagărele din Uniunea Sovietică unde erau deportaţi etnicii germani din România, NKVD-ul a căutat să-şi recruteze o reţea informativă din rândul prizonierilor. Procedeele variau de la un ofiţer la altul. În cazul celor mai „diplomaţi", celui vizat pentru recrutare se căuta mai întâi a i se induce sentimentul urii faţă de „fascişti", consideraţi preponderenţi între deportaţi, apoi era invitat să ofere informaţii pentru depistarea acestora, în fapt despre tot ce se întâmpla în lagăr. În schimbul colaborării, care se consfinţea printr-o declaraţie scrisă, i se promitea o întoarcere rapidă acasă[167]. Existau însă ofiţeri brutali, care ameninţau direct cu represalii în cazul refuzului de a furniza informaţiile solicitate sau încercau să provoace „compromiterea" sau cel puţin „şicanarea" refractarilor[168]. Unii dintre cei vizaţi nu rezistau propunerilor/presiunilor făcute de ofiţerii NKVD (supranumiţi „albaştrii" datorită benzii de această culoare pe care o aveau la chipiu) şi ajungeau informatori[169].

Sovieticii care îi supravegheau, şefi şi simpli paznici, sunt descrişi diferit de deportaţi. Potrivit unora dintre aceştia, supraveghetorii ruşi erau severi, „fără a face totuşi acte de brutalitate"[170], în vreme ce alţii subliniază că se politizau relaţiile deportaţilor cu populaţia locală[171], sau îi prezintă ca „diabolici"[172], ultimele păreri fiind totuşi mai rare. Desigur, s-a manifestat şi un anume dispreţ – i-am putea spune tradiţional – al ruşilor faţă de România şi români, de care au avut parte şi deportaţii. Spre exemplu prin cuvintele: „*Mamaliga malako, Rumânie daleko*" [rus.: „Mămăligă şi lapte, România-i departe"][173]. Relaţiile cu administraţia s-au îmbunătăţit pe parcurs, această schimbare fiind determinată în unele cazuri şi de venirea la conducerea lagărelor a unor echipe moderate, diferite faţă de primele, puse pe jaf şi chiverniseală[174].

În Ucraina s-au dat lupte grele în timpul celui de-al doilea război mondial între forţele sovietice şi cele ale Axei, distrugerile de bunuri materiale şi suferinţele populaţiei civile fiind uriaşe, inclusiv în Donbas. Dacă la

sosirea în lagăre deportaţii fuseseră întâmpinaţi cu furie de localnici, treptat aceştia şi-au dat seama cine sunt noii veniţi: „nişte bieţi oameni amărâţi, trimişi la muncă forţată". Relaţiile s-au normalizat mai mult sau mai puţin, în condiţiile îngrădirilor vieţii de lagăr[175]. În schimbul banilor sau bunurilor, deportaţii reuşeau să cumpere unele alimente de la ruşii din localităţile învecinate[176].

Munca. Scopul declarat al deportării fiind „munca de reconstrucţie", germanii au fost utilizaţi în mine, cariere de piatră şi de nisip, fabrici, la căile ferate, reconstrucţia drumurilor şi a caselor, în colhozuri, la curăţirea drumurilor de zăpadă etc. Deşi obişnuiţi cu munca – hărnicia germană, alături de disciplină, rigoare, a devenit proverbială – deportaţii au fost utilizaţi în domenii în care, cei mai mulţi, nu aveau o pregătire prealabilă. Fără îmbrăcăminte şi încălţăminte adecvate, oamenii lucrau „ca nişte sclavi"[177]. În general „a fost o muncă foarte grea, din zorii zilei până noaptea târziu. Eram extrem de obosiţi, eram flămânzi tot timpul şi ne era frig"[178]. În minele de cărbuni se efectua o muncă brută, în condiţii rudimentare, „la adâncimi de sute de metri, în galerii care arareori depăşeau înălţimea de 60-70 cm şi în care munceai întins pe spate, cu praful de cărbuni pătrunzând în toate orificiile"[179], împingând cu spatele vagoane cu 500-800 kg de cărbuni[180]. Aceiaşi deţinuţi în anumite perioade sau alţii aduceau lemne grele de stejar (o esenţă nu doar tare, ci şi foarte grea) în galerii, cărate în spate[181]. Nici la suprafaţă munca nu era mai uşoară. Se lucra sub cerul liber, „pe un ger care depăşea minus 30 de grade şi sub un crivăţ necruţător, care se năpustea asupra noastră, venind din stepa nemărginită"[182]. Germanii din Vişeu de Sus, deportaţi în zona oraşului Orsk, Ural, au lucrat într-o fabrică de crom-nichel şi tratamentul lor a fost acceptabil (adică la fel cu cel de care beneficia populaţia sovietică „liberă"), în schimb frigul era deseori de –60°C[183].

Cei care aveau o capacitate de muncă scăzută erau trimişi în colhozuri, dar primeau hrană mai puţină şi mai slabă caloric[184]. S-au înregistrat însă şi situaţii incredibile, spre exemplu femei puse de ruşi să tragă la plug[185]. Unii deportaţi, desigur foarte puţini, au prestat munci mai uşoare, cum ar fi în infirmeriile lagărelor sau croitorie. În schimbul unor cadouri (spre exemplu bijuteriile avute asupra lor), unele deportate nu au fost trimise în mină, ajungând la bucătării sau lucrând pentru familiile ofiţerilor sovietici[186].

Foamea. Asemeni tuturor deţinuţilor din sistemele totalitare ale secolului XX, etnicii germani din România au resimţit din plin foamea, care,

combinată cu munca până la epuizare, a avut consecințe tragice. Mărturiile sunt unanime şi zguduitoare în acest sens. „Mâncarea era foarte slabă. La ora cinci dimineaţa ne-am sculat şi am mers la cantină, în pivniță. Pe jos era pământ. La mese farfuriile erau din doză de conservă. Era o apă în care s-a[u] fiert roşii şi castraveţi verzi. Asta era supă. Am primit jumătate de kilogram de pâine neagră, acră, că ne-a făcut răni în gură. Pâinea era pentru toată ziua. Nu am mai primit mâncare decât când am venit seara de la lucru. Seara am primit tot supă şi o lingură de caş[ă]. Câteodată am mai primit peşte mic, cu cap cu tot. Prima dată am rupt capul şi l-am aruncat, dar după aceea l-am mâncat cu cap cu tot. Câteodată era o bucăţică de carne de cal, ne-au şi spus că e de cal. Am slăbit aşa de tare, că dacă m-am dezbrăcat să mă spăl m-am speriat – eram numai oase. Bărbaţii au avut un gât cum e mâna mea. Au şi murit atunci foarte mulţi", se destăinuia o femeie[187]. O altă victimă îşi amintea: „Mâncarea consta dintr-o ciorbă din foi de varză sau gogonele murate, o lingură de arpacaş şi o bucăţică de pâine, a cărei mărime varia după locul de muncă, şi care era făcută din tărâţe, neagră şi udă, lipicioasă. Pâinea era cea mai preţioasă valoare de schimb – era cartelată şi pentru ruşi – şi cei mai mulți îşi vindeau jumătate din raţie, pentru a-şi asigura hrana zilnică"[188]. În alte cazuri arpacaşul nu este amintit ca făcând parte din meniu. În schimb, apar sfecla furajeră şi uleiul, „o linguriţă la zece oameni"[189]. Potrivit altor mărturii, uleiul ajungea la comandanţii şi ofiţerii care îi păzeau pe deținuţi[190]. Din cauza lipsurilor alimentare, în scurt timp deportaţii au devenit distrofici, „nişte schelete umane îmbrăcate în zdrenţe, cu privirea obosită şi fără speranţă"[191]. Laconic, o femeie preciza: „Foamea, asta ne omora pe acolo"[192]. Pentru a-şi procura un supliment de hrană, deportaţii şi-au vândut treptat din haine[193]. Schimbul nu era însă prea uşor de făcut, deoarece localnicii erau chiar mai săraci decât deportaţii[194]. Alţii furau sfecla furajeră de pe câmp, nu fără riscuri („alimentul" provoca diaree)[195], sau lucrau pentru ruşii „liberi", fiind plătiţi şi putând astfel să-şi completeze resursele[196].

Asemenea lagărelor de concentrare naziste, şi în Gulag domnea principiul conform căruia cine nu-şi îndeplinea norma zilnică nu primea raţia de pâine, care oricum era destul de mică[197]. Mult mai bine o duceau şefii de echipă, care uneori dispuneau de delicatese (spre exemplu cafea şi cozonac) în condiţiile unei înfometări generalizate, ei fiind însă, cel puţin în unele cazuri, folosiţi de administraţie pentru supravegherea deţinuţilor[198].

Se pare că situaţia unora dintre deportaţii în Donbas a cunoscut o minimă îmbunătăţire în vara anului 1947, când au fost transferaţi în lagăre

mai mari şi li s-au dat cartele de hrană, ca urmare a muncii zilnice. Deţinuţilor le era interzis să cumpere numai pâine, deşi unii ar fi dorit acest lucru. Exista un magazin în incinta lagărului, dar produsele desfăcute acolo, spre exemplu conservele, erau foarte scumpe[199].

Boala şi moartea. Din cauza muncii fizice grele, a frigului şi a înfometării mulţi dintre deportaţi au murit[200]. Un fost deportat îşi amintea că la 21 de ani, pe care i-a împlinit în lagăr, a ajuns să aibă 35 de kg.[201]. Datorită condiţiilor precare din lagăre au apărut bolile epidemice, care au luat şi ele un mare tribut de vieţi omeneşti[202]. Jean Schafhutl îşi amintea de epidemia de dezinterie care a izbucnit în vara lui 1946: „Oameni pe care-i cunoscusem în deplinătatea puterilor deveniseră nişte schelete, ale căror oase numai pielea gălbejită le împiedica să se risipească. Slabi încât nu se mai puteau ţine pe picioare, se târau pe jos, în patru labe. Conştienţi de starea lor, de faptul că puţeau îngrozitor (căci nu puteau să-şi stăpânească nevoile fireşti şi nici nu mai aveau puterea să se spele), se retrăseseră în fundul curţii, lângă latrină, unde zăceau lâncezind până îşi dădeau ultima suflare. Nici o încercare nu poate descrie imaginea asta de infern, de neputinţă a lor, cât şi a celorlalţi, incapabili să-i ajute din lipsă de medicamente". Aceasta a fost perioada cu cei mai mulţi morţi în lagăr[203]. „După primii doi ani [de lagăr, *D.D.*] eram tare slăbită. Am pierdut şi menstruaţia. Am avut şi puroi în burtă, apoi multe furuncule pe picioare. Dacă ne îmbolnăveam, nu erau medicamente", rememora o deportată[204]. Totuşi, o altă femeie îşi amintea că existau preparate medicale: „Dacă se îmbolnăvea cineva îţi dădea un singur fel de medicament, tabletă sau praf, orice boală aveai"[205]. Paraziţii (păduchi, ploşniţe) şi râia erau o prezenţă obişnuită[206].

Din cauza condiţiilor de lucru, accidentele făceau parte din cotidian în minele de cărbuni: trupuri zdrobite de vagoneţi ieşiţi de pe şine, mâini şi picioare tăiate de roţi, explozii ale unor „pungi" de gaz metan soldate cu zeci de victime. Alţi deportaţi se îmbolnăveau de plămâni din cauza prafului inhalat sau de tifos exantematic, boală a mizeriei, de regulă fatală, mai ales în relaţie cu distrofia şi dizenteria[207].

Ce se întâmpla cu morţii ne spune un martor: „Pe mort îl puneau într-un sicriu, îl duceau până la groapă şi acolo îl scoteau [...] şi îl băgau în pământ. Aduceau sicriul înapoi pentru altul care murea"[208]. De regulă cadavrele erau aruncate în groapa comună dezbrăcate, întrucât pătura şi hainele trebuiau predate la magazia lagărului[209]. În lagărul Engels, în Donbas,

primul cimitir a fost făcut în stepă, deportații din București „inaugurându-l" la două săptămâni după sosire. Pământul era atât de înghețat încât pentru a se face gropi s-a folosit dinamită, iar când a venit dezghețul cadavrele au ieșit la suprafață, începând să plutească. Doar după proteste cimitirul a fost reamenajat, acolo fiind îngropați circa 600 de deportați germani [210].

Într-un raport întocmit de dr. Otto Apel la 27 februarie 1947, numărul celor decedați în deportare – aceasta era departe de a se fi încheiat – era apreciat ca fiind de 10%[211]. Conform unor estimări recente, bolile contagioase, subalimentația și accidentele au cauzat moartea a circa 15-20% dintre deportați[212], fiind propusă chiar cifra de 11.000 de morți[213]. Se consideră că din cei peste 4.000 de șvabi sătmăreni deportați ar fi „dispărut" în Gulag aproape 1.000[214]. Amploarea dezastrului iese și mai bine în evidență dacă avem în vedere comunitățile rurale bine închegate. Spre exemplu, din comuna Foieni, județul Satu Mare, au murit în Donbas 84 de deportați; din Șandra, Satu Mare, trei; din Tiream, Satu Mare, 28; din Căpleni, Satu Mare, 46; din Urziceni, Satu Mare, 72 (22 în 1945, 10 în 1946, 40 în 1947) [215]. Potrivit unui deportat, din localitatea Urziceni, județul Satu Mare, și din alte sate din zonă ar fi murit 600 de persoane care lucrau la o fabrică de mercur în Donbas[216] Din Ferdinandsberg [Oțelu Roșu], județul Caraș, au fost deportați aproximativ 150 de germani, 14 murind în Gulag[217]; din comuna Lovrin, județul Timiș-Torontal, au murit 55 de persoane (din 328 deportate)[218], iar din comuna Stamora-Germană, același județ, 14 (din 83)[219]. Doar de pe o singură stradă din Saschiz, județul Târnava Mare, au decedat nouă oameni la minele din Donbas[220]. În pofida condițiilor ceva mai bune, și la Orsk, în Ural, au murit destui deportați. Spre exemplu, din cei 86 de *țipțeri* din Vișeu de Sus șapte nu și-au mai revăzut locurile natale[221].

Legăturile între deportați și corespondența cu familiile. Informațiile cu privire la relațiile dintre deportați sunt contradictorii. Unii susțin că împărtășind aceeași soartă, legăturile între ei s-au strâns, certurile fiind rare[222], în vreme ce alții amintesc existența unor dese conflicte între deportați, datorită condițiilor grele de viață și însingurării[223]. De regulă au încercat să se grupeze după cunoștințe și rudenie[224]. S-au închegat prietenii care au durat ani de zile, inclusiv după repatriere. Au avut loc chiar căsătorii, neoficiale, născându-se și copii, uneori din relațiile cu rușii, deși femeile însărcinate erau trimise acasă, datorită inaptitudinii de a munci[225]. În ordinul nr. 031/6 ianuarie 1945 al Comisiei Aliate de Control din

România, prin care erau ridicaţi etnicii germani, se prevăzuse dreptul acestora de a scrie şi de a primi scrisori şi colete poştale[226]. Cu toate acestea, legăturile cu cei rămaşi acasă aproape apar foarte rar relatările deportaţilor. „În cinci ani, cât am fost în lagăr, o singură scrisoare am primit de acasă şi nu ştiam ce s-a mai întâmplat cu ai mei. Dar m-am bucurat că erau în viaţă: ce mai aveau, cum arătau, nu mai conta"[227]. Într-un alt lagăr după mai bine de doi ani de la sosirea în Donbas deportaţilor li s-a spus că pot scrie acasă, „dar nu mult". O femeie avea să observe curând că scrisorile lor ajungeau la coşul cu hârtii. Pentru a reuşi să trimită şi să primească veşti din ţară, o altă deţinută a recurs la serviciile unei rusoaice[228].

„Timpul liber". Sărbătorile. Deportaţii lucrau în ture, existând prevederea ca a şaptea zi să fie liberi, ceea ce însă nu se respecta[229]. „Sărbătorile religioase nu le-am ţinut de loc, deoarece nici nu le ştiam. Sărbătorile comuniste le sărbătoream prin muncă, în loc de 8 ore lucram 12, iar ca recompensă primeam puţină vodcă şi o felie de pâine cu margarină"[230]. Alţii au reuşit să sărbătorească uneori Crăciunul, după ce se întorseseră de la muncă, împodobind un brad, în loc de bomboane punând bucăţi de pâine învelite în hârtie şi cântând colindele tradiţionale „cu gândul la cei dragi de acasă"[231]. În vederea destinderii atmosferei, deportaţii au făcut echipe artistice (de teatru, cântece, dansuri etc.), la care participau inclusiv cei din administraţia lagărelor cu familiile[232].

8. Repatrierea şi amintirea suferinţei

Cei care au scăpat din deportare, datorită în primul rând voinţei de a supravieţui[233], s-au considerat fericiţi: „A fost tare greu în Rusia. Am făcut muncă tare grea toţi. Toţi am suferit de foame, de frig şi de boli şi muncă foarte grea. Mulţi au rămas pe-acolo, nu-i mai ştie nimeni. Noi am fost dintre cei norocoşi, care am putut să ne întoarcem"[234]. Potrivit unor surse, s-ar fi întors în România 40.000 dintre etnicii germani deportaţi[235]. Un prim lot a revenit la sfârşitul lunii octombrie 1945. Înainte de 1948 au fost trimise în ţară doar persoanele în incapacitate de muncă: bolnavi şi mame cu copii născuţi în lagăre[236]. În septembrie 1947 erau înregistraţi oficial ca întorşi în România 9.039 de cetăţeni români de origine germană, 470 de persoane de altă origine decât germană şi 48 de cetăţeni germani[237]. Intrarea în România s-a făcut în multe cazuri pe la Sighetu Marmaţiei, după ce de cealaltă parte a graniţei se efectuase o verificare după liste a foştilor deportaţi, urcaţi apoi în vagoane de vite. Autorităţile

române le dădeau foi de drum şi le transmiteau germanilor că sunt liberi, uneori fiind semnalate adeverinţele oficiale cu menţiunea că participaseră la „munca de reconstrucţie”[238]. Alţii au intrat în România prin lagărele de triere de la Iaşi şi Focşani, după o perioadă de carantină[239]. Cum arătau deportaţii la întoarcerea în România aflăm din mărturiile lor sau ale celor care i-au văzut. Imaginea unui deportat întors în 1946 aşa cum s-a păstrat în memoria fiicei lui: „Era îmbrăcat în haine militare ruseşti, roase de vreme şi care atârnau pe el la întâmplare. În picioare purta o pereche de ghete scâlciate, aceleaşi cu care plecase de acasă. Pe cap avea o căciulă rusească din pâslă, iar gâtul îl avea înfăşurat cu un prosop în chip de fular. Purta barbă şi, sinceră să fiu, nu-i stătea rău. Totuşi, aspectul lui era jalnic. Slăbise foarte mult şi tâmplele începuseră să-i încărunţească. Cu toată bucuria revederii, figura lui avea săpată în ea cutele tristeţii, a suferinţei şi a mizeriei din lagăr”[240]. Primii deportaţi întorşi din Rusia aveau de transmis acasă numeroase mesaje din partea celor rămaşi în lagăre, ţinând cont de faptul că exista o slabă corespondenţă[241].

Majoritatea deportaţilor s-a întors abia la sfârşitul anului 1949, după aproape cinci ani[242]. În unele cazuri, cei veniţi cu ultimul transport au fost întâmpinaţi acasă prin tragerea clopotelor, în semn de bucurie[243]. Totuşi, suferinţele nu s-au încheiat, în întreaga istorie postbelică germanii din România având parte de o tratare discriminatorie. Luaţi în evidenţele Securităţii, ei au fost mereu supravegheaţi. Când au ajuns acasă, deportaţii din mediul rural nu mai deţineau nimic: pământul lor fusese dat la români şi ţigani, care în fapt doriseră ca germanii să nu se mai întoarcă. În casele lor stăteau membri ai etniilor menţionate sau muncitori de la gospodăriile agricole de stat[244]. Unii deportaţi au fost duşi în lagărele şi minele din România[245], *în vreme ce alţii scăpaţi din Gulag au fost expediaţi în zona de* ocupaţie sovietică din Germania[246]. Au fost şi cazuri de persoane deportate ca germani, dar care în lagăre s-au declarat cehi sau slovaci, iar sovieticii i-au trimis în Cehoslovacia[247]. Dacă luăm cifra de 69.000-70.000 ca număr total minim al deportaţilor, iar de aici scădem 40.000, cei reîntorşi în România, şi 11.000, morţi în lagăre, avem 51.000-52.000 de persoane. Reiese o diferenţă de 18.000-19.000 de persoane care au supravieţuit Gulagului şi au ajuns în Germania.

Consecinţele trecerii prin sistemul concentraţionar s-au văzut de-a lungul întregii vieţi la cei care se întorseseră din Uniunea Sovietică, sănătatea fiindu-le iremediabil afectată. În afară de faptul că unii au decedat pe

drumul reîntoarcerii sau la scurt timp după ajungerea acasă, alții au murit în anii următori. Spre exemplu, numai în Reșița au fost identificați 120 de deportați morți de silicoză. În același timp, statutul de fost deportat a reprezentat o piedică în calea ascensiunii sociale, în spiritul discriminărilor care au caracterizat societatea românească în anii comunismului[248]. Ceea ce li s-a întâmplat etnicilor germani din România la sfârșitul celui de-al doilea război mondial nu putea să nu lase urme. Deportarea din 1945 a rămas în memoria celor care au trăit-o ca o „dramă"[249], ca o perioadă „sumbră și neagră", „tragice evenimente", „lucruri de neînțeles, pe cât de îndepărtate, pe atât de absurde"[250]sau ca vremea „infernului"[251]. „Ceea ce s-a întâmplat cu noi nu se poate vindeca, nu se poate uita", preciza un martor[252]. Multă vreme deportații practic nu au putut prezenta public tragedia ale cărei victime au fost, ceea ce ar fi avut cel puțin un rost terapeutic. O părere general întâlnită la victime: „Au venit să ne ia [...], că rușii au cerut muncitori din România și românii ne-au dat pe noi pe 5 ani, să îndreptăm ce-a stricat războiul în Rusia"[253]. Conform deportaților, acest argument le-a fost transmis de către sovietici în 40 de lagăre[254]. S-a emis însă opinia că aceasta este „o prejudecată", decizia deportării aparținând exclusiv Kremlinului[255].

O parte a etnicilor germani avea să mai cunoască încă o deportare. Este vorba de acțiunea inițiată de autoritățile române în 1951 (Decizia Ministerului Afacerilor Interne, nr. 200 din 18 iunie 1951), prin care se urmărea îndepărtarea de pe granița cu Iugoslavia a persoanelor indezirabile: „chiaburi" de diferite naționalități, inclusiv români, germani, sârbi, macedo-români, basarabeni și bucovineni colonizați/stabiliți în zonă după 1940/1944. Numărul germanilor deportați în Bărăgan a fost de 4.680, conform unor date ale Securității[256].

Prin decret, în 1954 celor deportați, însă diferențiat, li s-au înapoiat casele sau au fost ajutați să-și costruiască noi locuințe, dar situația lor economică nu a mai revenit niciodată la starea dinaintea deportării și confiscărilor. Din anii '50 ai secolului XX deportaților li s-a socotit perioada petrecută în URSS ca vechime în muncă[257].

Alți etnici germani scăpați din Gulag s-au așezat, alături de cei plecați direct din România, în recent creata Republică Democrată Germană, dar mai ales în Republica Federală Germania ori în Austria. Continua astfel procesul de distrugere a familiilor[258]. Deceniile următoare aveau să stea sub semnul reunificării familiilor germane, ceea ce s-a realizat nu fără

lungi aşteptări şi intervenţia guvernelor, îndeosebi a celui de la Bonn, chiar în forma răscumpărării oamenilor.

9. Concluzii

Dintr-o perspectivă mai largă, cea de-a doua conflagraţie mondială şi deportarea în URSS au reprezentat începutul sfârşitului pentru germanii din România. Trimiterea spre est a germanilor a fost o consecinţă directă a ocupării României de către Armata Roşie după 23 august 1944. Etnicii germani erau cetăţeni ai statului român, iar deportarea şi toate celelalte măsuri luate împotriva lor au reprezentat aplicarea unor măsuri punitive generale, în virtutea deformatei justificări a existenţei unei culpe colective a etnicilor germani. Acuzaţiile generalizante – „hitlerişti", „fascişti", „criminali de război" – erau aruncate cu uşurinţă asupra unei întregi populaţii. Culpabilizarea colectivă a constituit justificarea pentru ceea ce a rămas în istorie drept „deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică".

Prin dreptul forţei atât de des folosit de statul care ocupase România, germanii din această ţară au achitat cu libertatea, cu munca şi chiar cu viaţa lor nota de plată a unui război care a măcinat atâtea destine. Deportarea s-a realizat ca urmare a discreţionarismului autorităţilor sovietice în raport cu cele române, primele dispunând, cele din urmă executând, chiar dacă uneori nu fără comentarii. Foamea, bolile, moartea cauzată de mizerie şi accidente de muncă, speranţele, micile bucurii (îmbunătăţirea hranei, sărbătorile, primirea unor scrisori de acasă) mai sunt încă purtate în memoria lor de supravieţuitori.

„THE GREAT INJUSTICE". THE SOVIET OCCUPATION AND DEPORTATION OF GERMANS FROM ROMANIA TO USSR (1945-1949)

– Summary –

The transportation of ethnical Germans to Soviet Union at the end of the second World War deeply affected the German minority from Romania. According to diverse sources, we should take into consideration the international context, the time of deportation (housing conditions, „discipline", relationships with administration and natives, labour, starvation, illness, death, relations among deported persons, „free time", feasts), repatriation and remembrance of pain.

The first part deals with political realities of German minority from Romania up to 23rd of August, 1944, along with a great part of this population's gliding to Nazism at the end of 30[s], which led to setting up The German Ethnical Group in 1940. The second section probes into radical change of German ethnics'situation after 23rd of August, 1944, when, between Germany and

Romania the state of war occurred, and The Red Army was commanding in Bucharest. The period between August and December 1944 belongs to the so-called „administrative obstruction", which means making some census, doing away with The German Ethnical Group, enclosure of some Germans into camps (e.g. Târgu Jiu) etc.

The German ethnics' transportation is discussed during the third section. The decision of deportation belonged to the Soviet Union, harmonised with Russian-Soviet tradition and spread on a much larger territory, as during the last months of the war were deported Germans from Hungary, Yugoslavia, Romania, Bulgaria, Czechoslovakia, Poland and Baltic Countries. The reason invoked by the Soviets was „mobilisation for labour", and Romanian official documents also used similar syntagms („transportation for working in public use", or „transportation for war labour"). The deportation had been done by an order (n° 031/January 1945) given by The Control Allied (Soviet) Committee in Romania. The German ethnics aged 17-45 were deported, men, aged 18-30, women, excepting some categories. The operation was done by Soviet occupation authorities in collaboration with the Romanian ones, though many violations of initial orders had been registered. Although the exact number of deported German ethnics in not really known, the existing data estimate that almost 70,000 were taken to Soviet Union. In order to put an end to deportation, or at least to some discretionary usage, there were some internal protests (from German minority, parties' leaders, prime-minister, king) or external ones (especially from the Americans), all unsuccessful, facts which are to be discussed during the fourth part. A short section (the fifth) deals with the situation of those who remained at home, especially children, elders and sick men, and those who managed to hide themselves or came back from Germany at the end of the war. The German ethnics from Romania were cast out during the post-war years, as they had no political rights (e.g. electoral ones), their agricultural plots of land, industrial properties and even their houses being confiscated, with few exceptions.

After deportation the German ethnics were amassed in gathering centres, and short after they were got on cattle and goods trucks and sent away to Gulag, under terrifying circumstances. The majority arrived to Donbas, an industrial region in South-Eastern Ukraine, but some of them were sent to Ural, where, however, the conditions were better (part six). To the time of deportation was given a greater space (the seventh section). As deportation was an unusual experience, the victims were influenced by many factors: housing conditions and equipment, „discipline", relationships with administration and natives, labour, starvation, illness and death, relations among them, „free time", feasts. To each of these aspects an undersection had been dedicated. The savage housing conditions, hard labour (in mine, civil engineering, factories, kolkhozes etc.), extremely bad food, lack of medication etc. brought to the deported men enormous pain. According to some sources, about 11.000 of them died in Soviet Union.

The eight and final section deals with repatriation and remembrance of pain. The deported men unfit for labour came back between 1945-1947, but a greater part returned in 1949. About 40.000 entered Romania, while almost 18,000-19,000 were sent to Germany, on the Soviet occupation territory. Those who came back home found their houses occupied by other ethnics, their properties confiscated, etc. The survivors permanently carried the signs of the tragedy they were forced to live in: incurable affected health, social marginalization during totalitarian regime, and some of them were the victims of another deportation, this time in Bărăgan. To all these, there was added the preoccupation for reunifying their families, a fact which, during the next decades, led to mass emigration to Germany. The second World War and deportation to USSR represented the beginning of the end for the Germans from Romania.

Note

[1] Sabin Mănuilă şi D.C. Georgescu, *Populaţia României*, Bucureşti, 1937, p. 50-59.

[2] Ştefan Delureanu, „Germanii din România înainte şi după 1945", în *Revista istorică*, tom VIII, nr. 1-2/1997, p. 7.

[3] Anneli Ute Gabanyi, „Istoria germanilor din România", în *22*, nr. 47, 21-27 noiembrie 2000, p. 13; Cornelius Zach, „Deportarea în Rusia şi emigrarea germanilor", în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VII.

[4] Ştefan Delureanu, *op. cit.*, p. 9-10; Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 236-238. Vezi şi Florian Banu, „Grupul Etnic German din România – organizaţie de tip totalitar", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 30-31, 1-2/2001, p. 24-37.

[5] Dumitru Şandru, „Minoritarii germani din România în anii 1940-1944", în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Iaşi, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", 1996, p. 535-543; Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, Editura Eminescu, 2000, p. 108-118; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române (1938-1944)*, Ediţie şi studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 145.

[6] Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 144-145; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 227.

[7] Dorel Bancoş, *op. cit*, p. 205-211; Cornel I. Scafeş, Horia Vl. Şerbănescu, Ioan I. Scafeş, Cornel Andone, Ioan Dănilă, Romeo Avram, *Armata Română. 1941-1945*, Bucureşti, Editura R.A.I., 1996, capitolul „Cetăţeni români în armate străine (diviziile Waffen SS, «Armata naţională», diviziile de voluntari din U.R.S.S.)", p. 204-208; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 258-264.

[8] Vezi textul *Convenţiei de armistiţiu între Guvernul român, pe de o parte, şi Guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit şi Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte*, în *România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente.*, vol. I, coordonator: Marin Radu Mocanu, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1994, p. 310-314.

[9] Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 267.

[10] Claudiu Mihail Florian, „Situaţia etnicilor germani din Transilvania. 23 august-12 septembrie 1944", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 74-77.

[11] Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 267.

[12] Vezi Claudiu Mihail Florian, *op. cit.*, p. 68-79; Dumitru Şandru, „Politica statului român faţă de minoritatea germană şi maghiară. 1944-1946", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 80-97; Marcela Sălăgean, *Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944-martie 1945)*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, 2002, p. 104-105.

[13] Dorin Dărăban, „Contextul istoric şi începutul prigoanei împotriva şvabilor", în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XIII, 1996, p. 236-237.

[14] *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică. 1945*, culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, p. 32 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3577, f. 10) (în continuare se va cita: *Deportarea...*).

[15] *Monitorul Oficial*, nr. 233, 8 octombrie 1944, apud Florian Banu, *op. cit.*, p. 34.

[16] Dumitru Şandru, „Politica statului român...", p. 82 (document de la DJAN Bihor, fond „Inspectoratul de Jandarmi Oradea", dos. 40/1944, f. 20).

[17] *Ibidem* (documente de la DJAN Bihor, fond „Inspectoratul de Jandarmi Oradea", dos. 40/1944, f. 21; ANIC, „Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala", dos. 90/1944, f. 1).

[18] ANIC, fond „Inspectoratul General al Jandarmeriei", dos. 112/1944, f. 39. Vezi şi Smaranda Vultur (coordonator), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Cu două studii introductive de Rudolf Gräf şi Valeriu Leu, Prefaţă de Smaranda Vultur, Bucureşti, Editura Paideia, p. 350 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin) (în continuare se va cita: *Germanii din Banat...*).

[19] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 54; *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 175.

[20] Dumitru Şandru, „Politica statului român...", p. 82-89.

[21] *Deportarea...*, p. 33-34. (document de la ANIC, fond „Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinet Militar Sănătescu-Rădescu", dos. 1898/1944-1945, f. 14). Tabelele erau cerute în limba rusă.

[22] *Ibidem*, p. 36 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3331, f. 174).

[23] *Ibidem*, p. 37-38 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3194, f. 157).

[24] Dumitru Şandru, „Deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică", studiu introductiv la *Deportarea...*, p. 8.

[25] Nicolas Werth, „Un stat împotriva poporului său. Violenţe, represiuni, teroare în Uniunea Sovietică", secţiunea „Faţa nevăzută a victoriei", în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, Bucureşti, Editura Humanitas, Editura Fundaţiei Academia Civică, 1998, p. 204-218; Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Traducere de Silvia Albişteanu şi Ana Zbarcea, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 16, 47.

[26] Din Ungaria au fost deportaţi în URSS 30.000 de germani, iar din Iugoslavia un număr egal (Ştefan Delureanu, *op. cit.*, p. 15). Trenurile cu deportaţii din Iugoslavia au tranzitat prin România. În noaptea de 2/3 ianuarie 1945, dinspre Jimbolia sosiseră în gara Timişoara două trenuri, fiecare cu 50 de vagoane, adăpostind câte 600 de etnici germani (bărbaţi, femei şi copii) din regiunea Bacica. Garniturile erau însoţite de militari sovietici, destinaţia fiind Transnistria (Notă informativă a Inspectoratului de Poliţie Timişoara, Serviciul Poliţiei de Siguranţă, către directorul general al Poliţiei de Siguranţă, ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 60).

[27] Karel Bartosek, „Cealaltă Europă victimă a comunismului", secţiunea „Europa Centrală şi de Sud-Est", în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului...*, p. 365-368; Andrei Marga, „Deportarea saşilor transilvăneni", în *22*, nr. 18, 6-12 mai 1997, p. 12; Richard Wagner, *Popoare în derivă. Europa de Est la răscruce de epoci*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1994, p. 77-78. În afară de cei deportaţi în Uniunea Sovetică, se aproximează că 15.000.000 de germani s-au refugiat ori au fost alungaţi în masă din zonele locuite de ei în estul Germaniei (Prusia orientală, Pomerania, Silezia superioară) sau în ţările din centrul şi estul Europei (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria şi România), vezi István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt (coordonatori), *Procese în Europa. Al doilea război mondial şi consecinţele lui*, Traducere de Lucian Popescu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2003, p. 375.

[28] Renate Weber, „Recrutarea la muncă forţată în Uniunea Sovietică", în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. III.

[29] *Deportarea...*, p. 40 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Rumania)/ 1-1345).

[30] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 170.

[31] *Ibidem*, f. 169, 171.

[32] Smaranda Vultur, „Deportările germanilor din Banat între stigmat şi avataruri identitare", în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. V.

[33] Pentru acest subiect, vezi Dorin Dobrincu, „Începuturile rezistenţei armate anticomuniste în România", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi*, tom XXXIV, 1997, p. 111-136, în special p. 114-125.

[34] Theodor Schieder (ed.), *The fate of the germans in Rumania*, Bonn, 1961, p. 79.

[35] Opinie exprimată de Fritz Cloos, „Bericht zur Lage der Deutschen in Rumänien 1943-1945", în Karl M. Reinerth, Fritz Cloos, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien 1943-1945*, Im Verlag der Arbeitsgemeinschaft für Südostdeusche Volks-und Heimatforschung, Bad Tolz, 1988, p. 190, apud Alexandru Popescu, *România şi cele trei războaie mondiale în arhive diplomatice germane şi austriece*, Cuvânt înainte de Ion Bulei, Iaşi, Editura Institutul European, 2002, p. 308.

[36] Istoricul canadian Perry Biddiscombe observa o legătură între rezistenţă şi decizia sovieticilor de a-i deporta pe etnicii germani, în Perry Biddiscombe, „Prodhing the Russian Bear: Pro-Ger-

man Resistance in Romania, 1944-1945", în *European History Quarterly*, vol. 23, no 2, April 1993, p. 212.

[37] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 132-136. Vezi şi *Deportarea...*, p. 74-78.

[38] *Deportarea...*, p. 40 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Rumania)/1-1345).

[39] Vezi ordinul nr. 32.137/31 decembrie 1944 al Ministerului Afacerilor Interne, Subsecretariatul de Stat al Poliţiei, Cabinet, către Inspectoratele Regionale de Poliţie (*Ibidem*, p. 37-38). De asemenea şi ordinul nr. 32.475-S din 3 ianuarie 1945 al Direcţiei Generale a Poliţiei, Direcţia Cabinet, către Inspectoratul de Poliţie Galaţi (*Ibidem*, p. 38-39).

[40] Ignaz Fischer, „Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat", în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 416; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, „Am fost deportate în Donbas (Mărturii)", în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, p. 317-318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[41] *Deportarea...*, p. 41 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3194, f. 162). Vezi şi ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 134.

[42] *Ibidem*, p. 42.

[43] *Ibidem*, p. 44 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3194, f. 160).

[44] *Ibidem*, p. 46 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3194, f. 161).

[45] Doru Radosav, *Donbas. O istorie deportată*, volum editat de Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der Bundesrepublik Deutschland e. v., Ravensburg, 1994, p. 19-20; Dorin Dărăban, „Acţiunea de deportare a şvabilor sătmăreni" – 1945", în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XIV, 1997, p. 280-282.

[46] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 132-133. Vezi şi *Deportarea...*, p. 75-78.

[47] ASRI, fond „D", dos. 9049, vol. 3, f. 176.

[48] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, *23 august 1944-30 august 1948*, s.l. [Bucureşti], Serviciul Român de Informaţii, 1997, p. 54.

[49] *Ibidem*, p.159 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3578, f. 13).

[50] Christa Richter, „Noaptea de calvar din ianuarie '45 – evocată la întâlnirea foştilor deportaţi germani din Bucureşti", în *România liberă*, nr. 747, 16 septembrie 1992, p. 5 (mărturie: Andrei Tauber, Bucureşti).

[51] *Deportarea...*, p. 72 (Nota sinteză *Ridicarea minoritarilor germani din România*, document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 84-89). Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 54.

[52] Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.

[53] Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 350 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin).

[54] Alexandru Mihalcea, „Calvarul germanilor dobrogeni: Gheorghe Clain şi Dumitru Hess", în *Memoria*, nr. 40/41, 3-4/2002, p. 123.

[55] Edith Oravecz, *Ţarcul morţii. Jurnalul unui deportat german*, Brăila, Editura Vascoremo Company, 1996, p. 8.

[56] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 54. Vezi şi *Deportarea...*, p. 69-70 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 82-83).; *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gărâna, Caraş-Severin), 337 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin); Elisabeta Frisch, „Mărturii ale deportării", în *Memoria*, nr. 43, 2/2003, p. 109.

[57] „Deportările saşilor din România", în *Memoria*, nr. 18/1996, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare) (în continuare se va cita: „Deportările saşilor...").

[58] *Deportarea...*, p. 70 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 82-83).

[59] „Lovrin după 1944. O cuvenită reparaţie", în *Memoria*, nr. 40/41, 3-4/2003, p. 140 (informaţie de la Fr. Schuttack). Vezi tabelele cu numele celor deportaţi, în *Ibidem*, p. 141-145.

[60] „Germani din comuna Stamora-Germană, victime nevinovate ale comuniştilor", în *Memoria*, nr. 43, 2/2003, p. 114, 117-118 (informaţie de la Franz Schuttack). Este redat şi un tabel cu numele deportaţilor şi limitele cronologice ale deportării, în *Ibidem*, p. 117-118.

[61] Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109.

[62] *Deportarea...*, p. 71 (Nota sinteză *Ridicarea minoritarilor germani din România*, document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 84-89); ASRI, fond „D", dos. 3168, f. 134; „Deportările sașilor...", p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gărâna, Caraș-Severin), 309 (mărturie: Maria Tremmel, Gărâna, Caraș-Severin).

[63] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Dorin Dărăban, „Acțiunea de deportare...", p. 281; Vasile Dăbală, „Deportarea în Uniunea Sovietică a etnicilor germani din Vișeu de Sus", în *Maramureș, vatră de istorie milenară*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș-Vodă", 1998, p. 219.

[64] „Deportările sașilor...", p. 64 (mărturie: Dorotheea Hertel, Saschiz, Târnava Mare).

[65] Maria Ballasch, „Cinci ani de neînțeles", în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 419.

[66] *Ibidem*.

[67] Jean Schafhutl, „Krasnodon – lagărul 1210", în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 423.

[68] *Ibidem*. Maria Ballasch a avut timp să-și ia doar „câteva lucrușoare" (Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 419), în timp ce Jean Schafhutl a avut asupra sa „o cămașă de schimb, o pâine, o jumătate de kilogram de zahăr și un volum de versuri de Minulescu" (Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423).

[69] *Deportările sașilor...*, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz-Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău-Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug-Satu Mare).

[70] *Ibidem*, p. 63 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

[71] *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

[72] *Deportarea...*, p. 73-74, 81-85 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 84-89, 155-165).

[73] *Deportările sașilor...*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

[74] *Ibidem*, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi și p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).

[75] *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).

[76] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[77] *Ibidem* (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[78] *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, coordonator: Marin Radu Mocanu, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 170-171 (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri", dos. 624, f. 3);

[79] *Deportarea...*, p. 47-48 (documente de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu", dos. 1898, f. 66-67, 114).

[80] *Ibidem*, p. 71 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 84-89).

[81] *Ibidem*, p. 73.

[82] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 80, 82, 169-171. Existența cazurilor de sinucidere la Brașov i-au fost relatate și lui George Tomaziu, trimis de britanici pentru a observa neoficial desfășurarea operațiunilor de ridicare a germanilor (George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana și Gabriel Mardare, Prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995, p. 155).

[83] ASRI, fond „D", dos. 3186, f. 169, 80, 82, 170-171.

[84] *Ibidem*, f. 170-171.

[85] *Ibidem*, f. 169, 171.

[86] *Germanii din Banat...*, p. 253-263 (mărturie: Hans Damas, originar din Tomnatic, județul Timiș-Torontal). Vezi și Smaranda Vultur, „Deportările germanilor din Banat ...", p. V.

[87] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 28-29; Dorin Dărăban, „Acțiunea de deportare...", p. 280-281.

[88] Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 122.

[89] *Germanii din Banat...*, p. 379 (mărturie: Carol Bereznyak, Reșița, Caraș-Severin).

[90] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, Bucureşti, Editura Paideia, 2000, p. 81, 225.

[91] Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 120-126.

[92] *Germanii din Banat...*, p. 359 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin).

[93] *Deportarea...*, p. 82 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 155-165).

[94] *România. Viaţa politică în documente. 1945*, coordonator: Ioan Scurtu, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1994, p. 169 (document de la ANIC, fond „Direcţia Generală a Poliţiei", dos. 2/1945, f. 48). Vezi şi Bujor Dulgău, Lucian Cucuiet, „Drama unei etnii. Deportarea şvabilor sătmăreni", în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, p. 288.

[95] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 28-29 (documente de la DJAN Satu Mare, fond „Prefectura Judeţului Satu Mare nr. 14", dos. 18/1945, f. 88, 119-120, 123); Dorin Dărăban, „Acţiunea de deportare...", p. 280. Conform unei mărturii, din localitatea Sanislău urmau a fi deportaţi 400 de şvabi, dar cum nimeni nu se declara german conducerea comunei (primarul era român) a decis să plece 200 de şvabi şi maghiari şi 200 de români, inclusiv două fiice ale primarului (Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[96] Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, în „Addenda. Documente", p. 256.

[97] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[98] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p.160-164 (document de la ASRI, fond „D", dos. 7071, f. 139). Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[99] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 31.

[100] Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 123.

[101] Cifrele propuse: „circa" 69.000 de persoane (Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, Editura All, 1996, p. 124); „aproximativ"/„circa" 70.000 (Rudolf Gräf, „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări", studiu introductiv la *Germanii din Banat...*, p. 28; Cornelius Zach, *op. cit.*, p. VII); 75.000 (Ştefan Delureanu, *op. cit.*, p. 15; Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14); „circa" 80.000-100.000 (Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167).

[102] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 54.

[103] *Misiunile lui A.I. Vîşinski în România (Din istoria relaţiilor româno-sovietice). Documente secrete*, colegiul de redacţie al ediţiei române: Radu Ciuceanu (responsabil), Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, traducerea în limba română: Alexandru Bîrlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, Bucureşti, Editura Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 1997, p. 117, telefonograma lui A.P. Pavlov către Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine al URSS, 14 februarie 1945 (document de la AVP RF [Arhiva Politicii Externe a Federaţiei Ruse], fond 0125, op. 33, mapa 127, dos. 5, f. 10-13).

[104] Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944-1947)*, Bucureşti, Editura Iconica, 1993, p. 152 (document de la Arhivele Naţionale-Washington, D.C., RG 43, EAC, Mosley, Box 14).

[105] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 54. Vezi şi *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Convenţia de Armistiţiu", dos. 55, f. 68-69).

[106] *România. Viaţa politică în documente. 1945...*, p. 159-162 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse", dos. 50/1945, f. 1-3).

[107] *România şi armistiţiul cu Naţiunile Unite...*, p. 149-150 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse", dos. 1/1945, f. 1); *Deportarea...*, p. 49-50 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Rumania)/1-1545).

[108] *Deportarea...*, p. 51-53 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9", vol. 164, f. 43).

[109] Mircea Ciobanu, *op. cit.*, în „Addenda. Documente", p. 245, 259.

[110] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri. 1945*, volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Bucureşti, Editura Floarea Darurilor, 1999, p. 11-12.

[111] *Ibidem*, p. 16.

[112] Crişan Toescu, *Călător prin secolul XX. Memorii*, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 445.

[113] *Deportarea...*, p. 23 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9", vol. 189, f. 258-259).

[114] *Ibidem*, p. 24-25 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9", vol. 164, f. 14-15).

[115] *Ibidem*, p. 25-26 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Rumania)/ 1-1545).

[116] *Ibidem*, p. 28-29 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 1432).

[117] *Ibidem*, p. 30 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 1432/10/G).

[118] *Ibidem*, p. 31 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 2029).

[119] *Ibidem*, p. 68, 80, 83 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 155-165).

[120] George Tomaziu, *op. cit.*, p. 155.

[121] ASRI, fond „D", dos. 3342, f. 526; *Germanii din Banat...*, p. 304 (mărturie: K.C., Gărâna, Caraş-Severin), 310 (mărturie: Maria Tremmel, Gărâna, Caraş-Severin)

[122] *Deportarea...*, p. 73, 81-82 (document de la ASRI, fond „D", dos. 3260, f. 84-89, 155-165).

[123] ASRI, fond „D", dos. 3342, f. 526.

[124] *Ibidem*, f. 530-531.

[125] *România şi minorităţile. Colecţie de documente*, Târgu-Mureş, Editura Pro Europa, 1997, p. 12-13.

[126] ASRI, fond „D", dos. 3342, f. 273, 280, 283-286, 308-309, 416, 531-532. Vezi şi Dumitru Şandru, „Etnicii germani şi detaşamentele de muncă forţată din România, 1944-1946", în *Arhivele Totalitarismului*, an III, nr. 1/1995, p. 26-48; *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 55. După unele informaţii, în lagărele româneşti au fost internaţi peste 10.000 de etnici germani: la Târgu Jiu (5.246), Slobozia Veche (1.188), Oradea Mare (761), Văcăreşti (544), Mehedinţi (444), Sighet (242). În lagărele Budinţ (judeţul Timiş-Torontal), Draut (Arad), Crângaşi (Ilfov), Ciurel, Apărătorii Patriei, Ghencea şi Sanatoriul Brâncovenesc (Bucureşti) au ajuns alţi 1.743 de etnici germani (*Ibidem*).

[127] Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14.

[128] Krista Zach, „Studiul agrar-istoric al lui Dumitru Şandru, «Reforma agrară din 1945 în România şi ţăranii germani»„, în *România în obiectiv. Limbă şi politică. Identitate şi ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, 1988, p. 214. Autoarea face referire la o lucrare a lui Dumitru Şandru, *Reforma agrară din 1945 şi ţăranii germani din România*, depusă la începutul anilor '90 la Editura Südestdeutsches Kulturwerk din München; Dumitru Şandru, „ Plans for the Dislocation of the German Peasantry from Romania, 1945", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 34-35, 1-2/2002, p. 107-130; Hannelore Baier, „Întoarcerea din deportare", în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. III.

[129] ASRI, fond „D", dos. 3342, f. 266-267, 290-291, 294-296, 307-312, 319, 322, 401-402, 420-421, 476; *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 176.

[130] *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 176.

[131] Renate Weber, *op. cit.*, p. III.

[132] Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 423; Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 10; „Deportările saşilor...", p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 122-123.

[133] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 416; Julius Hager, „Deportarea şvabilor sătmăreni în URSS", în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 428; Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 9; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău-Satu Mare); Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 219.

[134] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 10.

[135] *Ibidem*, p. 11; „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VI; Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.

[136] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug-Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 337 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin); Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.

[137] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11, vezi şi p. 13.

[138] Julius Hager, *op. cit.*, p.428; „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, din Satu Mare), în *22 plus*, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VI; Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 123; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.

[139] Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. Cit.*, p. VI.

[140] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.

[141] Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.

[142] Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 419.

[143] Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220

[144] „Deportările saşilor...", p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

[145] *Ibidem*, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[146] *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare).

[147] *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

[148] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 13.

[149] „Deportările saşilor...", p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

[150] *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat... din Banat*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[151] „Deportările saşilor...", p. 64 (mărturie: Dorotheea Hertel, Saschiz, Târnava Mare).

[152] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11, 13-15.

[153] „Deportările saşilor...", p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[154] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423.

[155] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 36.

[156] Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 217-224. Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 379-380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).

[157] Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317-318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 355 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 124; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 221-222.

[158] „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.

[159] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi şi Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 338 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).

[160] Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.

[161] „Deportările saşilor...", p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111.

[162] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423.

[163] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.

[164] Coloman Müller, „Cinci ani în URSS", în *Memoria*, nr. 31, 2/2000, p. 103; „Deportările sașilor...", p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz-Târnava Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 124.

[165] Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420.

[166] Nicholas Werth, *op. cit.*, secțiunea „Imperiul lagărelor", în *loc. cit.*, p. 192-203.

[167] Coloman Müller, *op. cit.*, p. 101-103, 107-108. Vezi și *Germanii din Banat...*, p. 370 (mărturie: Katharina Kühn, Variaș, Timiș-Torontal).

[168] Coloman Müller, *op. cit.*, p. 103-105.

[169] *Ibidem*, p. 109, 112-113.

[170] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[171] *Germanii din Banat...*, p. 356 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin).

[172] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 24.

[173] *Germanii din Banat...*, p. 341 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniș, Caraș-Severin).

[174] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi și Doru Radosov, *op. cit.*, p. 61-64.

[175] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi și Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 111-112; *Germanii din Banat...*, p. 341-343 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniș, Caraș-Severin). În timpul deportării tătarilor din Crimeea, în 1944, pentru a incita populația, NKVD-ul răspândise zvonul de-a lungul traseului că în trenuri erau transportați „trădători de patrie", ceea ce avea ca rezultat o ploaie de pietre în vagoane" (Nicolas Werth, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 209).

[176] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 25; *Germanii din Banat...*, p. 386-387 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin).

[177] Maria Ballasch, *op. cit.*, 419.

[178] „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.

[179] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423. Vezi și „Deportările sașilor...", p. 71 (mărturie: Dorotheea Scheel); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 16-17.

[180] „Deportările sașilor...", p. 65-66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi și p. 68 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 338 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniș, Caraș-Severin).

[181] „Deportările sașilor...", p. 66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[182] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423; Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 18.

[183] Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 221-222; *Germanii din Banat...*, p. 380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reșița, Caraș-Severin).

[184] „Deportările sașilor...", p. 69-70 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare), 72 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare).

[185] *Ibidem*, p. 72 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare).

[186] *Germanii din Banat...*, p. 352-357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin), 369-371 (mărturie: Katharina Kühn, Variaș, Timiș-Torontal).

[187] *Germanii din Banat...*, p. 371-372 (mărturie: Katharina Kühn, Variaș, Timiș-Torontal), vezi și p. 338-339 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniș, Caraș-Severin).

[188] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi și Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); „Deportările sașilor...", p. 65-66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 68 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare), 71 (mărturie: Dorotheea Scheel, Saschiz, Târnava Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 17-18; *Germanii din Banat...*, p. 389 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin). Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111.

[189] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.

[190] „Deportările sașilor...", p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[191] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.

[192] „Deportările saşilor...", p. 66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi şi p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).

[193] *Ibidem*, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 73 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat*..., p. 349 (fragment din însemnările Ecaterinei Petla din Bacova, Timişi-Torontal).

[194] „Deportările saşilor...", p. 69 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

[195] *Germanii din Banat*..., p. 372 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal).

[196] „Deportările saşilor...", p. 73 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare)..

[197] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.

[198] Coloman Müller, *op. cit.*, p. 109.

[199] „Deportările saşilor...", p. 66-67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[200] Ignaz Fischer,*op. cit.*, p. 417. Vezi şi Coloman Müller, *op. cit.*, p. 109; *Germanii din Banat*..., p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[201] *Germanii din Banat*..., p. 380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).

[202] Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[203] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424-425. Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318-319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[204] „Deportările saşilor...", p. 67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[205] *Ibidem*, p. 69 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

[206] *Ibidem*, p. 75 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat*..., p. 339 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).

[207] „Deportările saşilor...", p. 67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi şi p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318-319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319-320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[208] „Deportările saşilor...", p. 75 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat*..., p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[209] Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 112.

[210] Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.

[211] ASRI, fond „D", dos. 3342, f. 526.

[212] Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14; Julius Hager, *op. cit.*, p. 428.

[213] Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167.

[214] Doru Radosav, *op. cit.*, „Anexe", p. 157-163.

[215] *Ibidem*, p. 16. Utilizând surse provenind de la Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici din România, filiala Satu Mare, autorul a reuşit să reconstituie identitatea a 1.958 de persoane din judeţul Satu Mare trimise în Uniunea Sovietică, inclusiv perioada în care au avut statutul de deportat (*Ibidem*, „Anexe", p. 81-156).

[216] *Ibidem*, p. 55.

[217] *Germanii din Banat*..., p. 384, 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[218] „Lovrin după 1944...", p. 140. O listă cu numele, prenumele, anul naşterii, locul şi data aproximativă a morţii celor 55 de persoane din Lovrin este reprodusă în *Ibidem*, p. 150-151.

[219] „Germani din comuna Stamora-Germană...", p. 116. Numele se regăsesc în *Ibidem*.

[220] „Deportările saşilor...", p. 70 (mărturie: Sara Klemes, Saschiz, Târnava Mare).

[221] Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 222.

[222] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[223] Dorin Dărăban, „Universul concentraţionar din bazinul Donbas", în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, p. 278.

[224] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[225] Jean Schafhutl, *op. cit.*, p.424; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.

[226] *Deportarea...*, p. 40 (National Archives Washington, 740.00119 Control (Romania)/ 1-1345). Vezi şi *România. Viaţa politică în documente. 1945...*, p. 160 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse", dos. 50/1945, f. 1-3).

[227] Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420. Vezi şi „Deportările saşilor...", p. 69 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

[228] „Deportările saşilor...", p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[229] *Ibidem*, p. 68-69 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[230] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

[231] *Ibidem*, (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[232] Coloman Müller, *op. cit.*, p. 100-113; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[233] *Germanii din Banat...*, p. 384 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).

[234] „Deportările saşilor...", p. 77 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare).

[235] Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167.

[236] *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Convenţia de Armistiţiu", dos. 55, f. 68-69); Dumitru Şandru, „Deportarea etnicilor germani", în *loc. cit.*, p. 13; Doru Radosav, *op. cit.*, p. 64. Vezi şi Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; „Deportările saşilor...", p. 70 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare); Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), p. 319-320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 121-122; *Germanii din Banat...*, p. 357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin), 373 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal).

[237] *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Convenţia de Armistiţiu", dos. 55, f. 68-69).

[238] „Deportările saşilor...", p. 76 (mărturie: Dorotheea Scheel, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 340 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin). Sighetu Marmaţiei a fost după sfârşitul celui de-al doilea război mondial un important punct de tranzit spre şi dinspre Uniunea Sovietică. Pe acolo au fost repatriaţi foarte mulţi militari sovietici demobilizaţi sau foşti cetăţeni sovietici care se retrăseseră cu trupele germane, inclusiv cei din unităţile naţionaliste care au luptat alături de Wehrmacht, sau fuseseră duşi la muncă mai mult sau mai puţin forţată în Reich. De asemenea, mulţi dintre prizonierii de război, români şi maghiari, eliberaţi de sovietici în primii ani postbelici au trecut prin Sighet (Ilie Gherheş, *Maramureşul între Dictatul de la Viena şi Conferinţa de Pace de la Paris (30 august 1940-10 februarie 1947)*, Baia Mare, Biblioteca Judeţeană „Petre Dulfu", 2002, p. 151).

[239] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 66; Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 140; *Germanii din Banat...*, p. 357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 124.

[240] Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 141. Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 358 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin).

[241] *Germanii din Banat...*, p. 358-359 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin).

[242] Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; *Germanii din Banat...*, p. 374 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal); Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 222.

[243] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

[244] „Deportările saşilor...", p. 74 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 75 (mărturie: Dorotheea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare), 76 (mărturie: Dorotheea Scheel, Saschiz, Târnava Mare), 77 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 374 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal). Vezi şi Crişan Toescu, *op. cit.*, p. 463.

[245] „Deportările saşilor...", p. 74-75 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

[246] *Ibidem*, p. 67, 75 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 75 (mărturie: Dorotheea Gutovski); *Germanii din Banat...*, p. 358, 360 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin), 374 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal), 387 (mărturie: Gottfried Imling, Ferdinandsberg [Oţelu Roşu], Caraş-Severin).

[247] *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Ferdinandsberg [Oţelu Roşu], Caraş-Severin).

[248] Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 122, 125-126; *Germanii din Banat...*, p. 361 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin), 380-382 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin), 389 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).; „Convorbiri cu martori din epocă" (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI. Vezi şi Richard Wagner, *op. cit.*, p. 78; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 222-223.

[249] Julius Hager, *op. cit.*, p. 428.

[250] Maria Ballasch, *op.cit.*, p. 420.

[251] Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 418.

[252] *Germanii din Banat...*, p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg]-Caraş, Severin).

[253] „Deportările saşilor...", p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gărâna, Caraş-Severin).

[254] *Germanii din Banat...*, p. 382 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).

[255] Renate Weber, *op. cit.*, p. III.

[256] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, p. 55. Pentru deportarea în Bărăgan, vezi Daniel Vighi, Viorel Marineasa, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*, Timişoara, Editura Marineasa, 1994; Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Valentin Sămînţă, *Deportarea în Bărăgan, 1951-1956. Destine – Documente – Reportaje*, Timişoara, Editura Mirton, 1996; Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951-1956)*, Timişoara, Editura Amarcord, 1997.

[257] Hannelore Baier, Hannelore Baier p. III.

[258] Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167; Richard Wagner, *op. cit.*, p. 78.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Lucian Leuştean

CÂTEVA DOCUMENTE FUNDAMENTALE PENTRU ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE

Spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial, armonia care existase între Statele Unite ale Americii, U.R.S.S. şi Imperiul britanic a început să se destrame, şi toate vechile suspiciuni au ieşit din nou la iveală[1]. Relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Occident au devenit treptat atât de tensionate, încât în mai multe rânduri confuntarea militară a părut extrem de aproape. Şi totuşi, armatele rivale nu s-au confruntat în mod direct, în special datorită faptului că posesia armamentului nuclear de către ambele părţi a determinat apariţia fenomenului ce a purtat numele de „descurajare nucleară"[2]. Însă, deşi puterile rivale nu au permis ca ostilitatea lor reciprocă să se transforme într-un conflict deschis, confruntarea s-a manifestat pe alte planuri: politic, economic, tehnologic, ideologic, propagandistic. Ambele superputeri şi-au alăturat diverşi aliaţi: între 1945 şi 1948 U.R.S.S. a inclus în orbita sa cele mai multe dintre ţările Europei răsăritene, pe măsură ce au fost impuse la putere guverne comuniste în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Cehoslovacia şi Republica Democrată Germană (1949). A fost instalat la putere un guvern comunist şi în Coreea de Nord (1948)[3], iar blocul comunist a părut a se întări în 1949, când Mao Tse Tung a obţinut în cele din urmă victoria în prelungul război civil din China[4]. Pe de altă parte, S.U.A. au grăbit refacerea Japoniei şi au întărit-o, transformând-o într-un aliat; de asemenea, americanii au cooperat îndeaproape cu Marea Britanie şi alte 14 ţări europene, ca şi cu Turcia, oferindu-le un vast ajutor economic cu scopul de a se reuni în cadrul unui bloc anticomunist. Orice acţiune, gest sau opinie a unuia dintre cele două blocuri era interpretată de către celălalt ca o dovadă de ostilitate[5]. Au existat multe divergenţe în privinţa frontierei polono-germane, iar tratatele de pace cu Germania şi Austria nu s-au putut încheia. Apoi, după moartea lui Stalin (1953), noii lideri sovietici au început să vorbească

despre „coexistenţa paşnică”, apărând astfel unele semne ale detensionării situaţiei[6].

Cauza fundamentală a declanşării războiului rece a constat în diferenţele de principiu dintre statele comuniste şi cele democratice, diferenţe care s-au manifestat chiar din momentul în care bolşevicii au capturat puterea în Rusia în 1917. În timpul celui de-al doilea război mondial, divergenţele au fost trecute pe un plan secund, din raţiuni ce vizau menţinerea efecienţei alianţei ce lupta împotriva Germaniei, Italiei şi Japoniei[7]. De îndată ce a devenit clar faptul că înfrângerea Germaniei era doar o chestiune de timp, ambele părţi, dar în special Stalin, au început să facă planuri pentru perioada postbelică.

Măsurile de politică externă adoptate de Stalin au contribuit la escaladarea tensiunii. Scopul principal al sovieticilor era acela de a profita de situaţia militară, pentru a spori influenţa rusească din Europa. Atingerea acestui ţel presupunea ocuparea a cât mai mult teritoriu german, ca şi preluarea în cadrul statului sovietic a unor zone întinse din Finlanda, Polonia şi România. Reuşita lui Stalin a fost certă în aceste privinţe, însă acţiunile sale au stârnit îngrijorare în Occident, liderii apuseni percepând acţiunile Kremlinului drept o agresiune[8].

Cei mai mulţi dintre istorici consideră că Stalin a fost principalul responsabil de declanşarea aşa-numitului război rece. Se consideră, în general, că Stalin sau a continuat politica tradiţională expansionistă a ţarilor, sau, şi mai rău, era hotărât să răspândească comunismul în cea mai mare parte a lumii, lucru atunci posibil, deoarece „socialismul într-o singură ţară” fusese desăvârşit[9].

Istoricii ruşi şi unii dintre istoricii occidentali din anii ’60-’70 au considerat că motivele lui Stalin erau pur defensive, el dorind doar să construiască o zonă-tampon menită să protejeze Uniunea Sovietică din perspectiva unei potenţiale agresiuni ulterioare a Germaniei[10] sau a Occidentului. Suspiciunile lui Stalin porneau de la amintirea intervenţiei occidentale împotriva bolşevicilor din perioada 1918-1920, fuseseră accentuate de faptul că întârzierea deschiderii celui de-al doilea front în Europa împotriva Germaniei păruse calculată în mod deliberat, pentru a se menţine o presiune de proporţii asupra Rusiei şi a o conduce la epuizare. De asemenea, Stalin nu a fost informat despre deţinerea de către americani a armei nucleare decât cu puţin timp înainte de bombardamentul atomic asupra Japoniei. Solicitarea sovietică de a participa la ocupaţia Japoniei a fost respinsă de

către americani. Se pare că sovieticii au perceput chestiunea armelor nucleare în sensul unui şantaj pe care S.U.A. îl utilizau pentru a obţine concesii de la ei.

Cei mai mulţi dintre oamenii de stat occidentali, în special cei americani şi britanici, fuseseră ostili faţă de sovietici încă din 1917[11]. Harry S. Truman, care a devenit preşedinte în S.U.A. în aprilie 1945, după moartea lui Roosevelt, era mult mai suspicios în privinţa intenţiilor ruseşti decât fusese predecesorul său[12]. Părerile lui Winston Churchill erau bine cunoscute: anticomunist fervent în perioada interbelică[13], iar spre finalul războiului al doilea mondial dorise ca americanii şi britanicii să ocupe Berlinul înaintea sovieticilor; iar în mai 1945 îi scria lui Truman: „Ce se va întâmpla cu Rusia? [...] Ca şi Dvs, simt o teamă profundă [...] o cortină de fier este trasă peste linia frontului”[14]. Ambii lideri occidentali se simţeau pregătiţi să adopte o poziţie mai tranşantă faţă de U.R.S.S..

Probabil că ambele tabere au fost, într-o anumită măsură, responsabile pentru declanşarea războiului rece. Lipsa reciprocă de încredere, suspiciunile mutuale şi lipsa de flexibilitate au determinat, în ultimă instanţă, inevitabilitatea fenomenului istoric ce a purtat numele de războiul rece. În atmosfera respectivă de tensiune, fiecare acţiune internaţională putea fi interpretată în două feluri complet opuse: ceea ce era considerat ca fiind o măsură de autoapărare de către una dintre părţi era văzut ca un act agresiv de către cealaltă parte[15]. Însă cel puţin războiul direct a fost evitat, deoarece americanii n-au dorit să utilizeze armamentul atomic dacă nu erau atacaţi în mod direct, în timp ce ruşii n-au îndrăznit să rişte lansarea unui asemenea atac.

La Conferinţa de la Ialta (februarie 1945), desfăşurată în Crimeea, au participat *Stalin*, *Roosevelt* şi *Churchill*. Aproape toată lumea a considerat că reuniunea a fost un succes, fiind realizate înţelegeri în privinţa mai multor puncte: s-a căzut de acord cu privire la înfiinţarea Organizaţiei Naţiunilor Unite; Germania urma să fie divizată în trei zone de ocupaţie – rusă, americană şi britanică (ulterior, avea să apară şi o zonă franceză, alcătuită din teritorii aparţinând de zonele britanică şi americană) –, în timp ce Berlinul, situat în zona sovietică, urma şi el să fie împărţit în sectoare de ocupaţie ale marilor puteri învingătoare; aranjamente similare urmau să fie făcute şi pentru Austria; în toate ţările Europei răsăritene urmau să se desfăşoare alegeri libere; Stalin a promis să se alăture războiului împotriva Japoniei cu condiţia ca Uniunea Sovietică să primească

întreaga Peninsulă Sahalin şi un teritoriu din Manciuria[16]. În orice caz, apăruseră semne îngrijorătoare cu privire la Polonia[17]: când sovieticii au ocupat militar teritoriul polonez, ei au stabilit un guvern comunist la Lublin, în ciuda faptului că exista un guvern polonez în exil, la Londra. La Ialta s-a convenit faptul că unii membri (necomunişti) din cabinetul de la Londra să intre în guvernul de la Lublin, iar în schimbul acestei concesii, Uniunea Sovietică urma să deţină în continuare acea fâşie din Polonia răsăriteană pe care o ocupase în 1939. Însă Roosevelt şi Churchill n-au fost de acord cu solicitarea lui Stalin ca Polonia să primească întregul teritoriu german de la est de râurile Oder şi Neisse[18].

Conferinţa de la Postdam din iulie 1945 a ilustrat o răcire semnificativă a relaţiilor din cadrul alianţei[19]. Principalii reprezentanţi ai marilor puteri au fost Stalin, Truman şi Churchill (acesta din urmă fiind la final înlocuit cu Clement Attlee, devenit prim-ministru după victoria electorală a Partidului Laburist[20]). Războiul cu Germania se încheiase, dar nu s-a reuşit convenirea vreunei înţelegeri privitoare la viitorul acestei ţări, totul rămânând la nivelul celor stabilite la Ialta (dezarmarea, denazificarea şi judecarea criminalilor de război). Mai mult decât atât, Truman şi Churchill erau îngrijoraţi datorită faptului că Germania de la est de Oder-Neisse fusese ocupată de Armata Roşie, iar autorităţile comuniste poloneze au preluat acel teritoriu şi au început să-i expulzeze pe cei aproximativ cinci milioane de locuitori germani ai regiunii, ceea ce, evident, nu fusese convenit la Ialta[21]. Truman nu l-a informat pe Stalin despre natura armamentului atomic, şi chiar lui Churchill i-a spus doar în timpul desfăşurării reuniunii de la Potsdam[22]. La câteva zile după finalizarea conferinţei, două bombe nucleare au fost aruncate asupra Japoniei, iar războiul s-a încheiat imediat, la 10 august, fără a mai fi nevoie de ajutorul rusesc, chiar dacă Uniunea Sovietică declarase război Japoniei la 8 august şi invadase Manciuria. Deşi sovieticii au anexat sudul Sahalinului, aşa cum se stabilise la Ialta, nu li s-a permis să participe la ocupaţia Japoniei.

Aşa-numitul discurs al *„Cortinei de Fier"*, rostit de Winston Churchill, la Fulton (Missouri) în Statele Unite în martie 1946, s-a dorit un fel de semnal de alarmă cu privire la răspândirea comunismului în Europa răsăriteană, o atragere a atenţiei asupra agresiunii totalitarismului. Era nevoie ca o personalitate de anvergura ex-premierului britanic pentru a trezi la realitate o lume anglo-saxonă în cadrul căreia majoritatea populaţiei, extenuată de conflagraţia mondială şi doritoare să revină la normalitatea

specifică păcii, era reticentă în a recunoaşte că interesele Uniunii Sovietice şi cele ale Occidentului se găseau în acel moment într-un conflict de neevitat. Însă, până în acel moment, guverne rezultate în urma unor coaliţii dominate de către comunişti fuseseră instalate la putere prin intermediul ruşilor în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria şi Albania. În anumite cazuri, adversarii comuniştilor au fost întemniţaţi sau închişi; în Ungaria, spre exemplu, sovieticii au permis desfăşurarea de alegeri libere în noiembrie 1945, însă, deşi comuniştii au obţinut mai puţin de 20% din voturi, cei mai mulţi membri ai guvernului erau comunişti. În discursul său de la Westminster College, Fulton, Churchill, care vorbea ca persoană privată, nedeţinând nici o funcţie oficială în acel moment, a făcut apel la o alianţă a Occidentului care să reziste cu fermitate în faţa ameninţării comuniste. Discursul a contribuit la adâncirea rupturii dintre foştii aliaţi: Stalin l-a denunţat pe Churchill drept un incitator la război[23], iar aproape 100 de parlamentari laburişti britanici au semnat o moţiune prin care îl criticau pe liderul conservator[24]. Însă Winston Churchill nu făcuse altceva decât să exprime ceea ce simţeau mulţi dintre politicienii americani de frunte.

Fără a se intimida în urma discursului de la Fulton, sovieticii au continuat să-şi întărească dominaţia asupra Europei răsăritene; până la sfârşitul lui 1947, toate statele din regiune, cu excepţia Cehoslovaciei, aveau guverne eminamente comuniste. Alegerile au fost măsluite, membrii necomunişti au fost excluşi din coaliţiile de guvernământ, mulţi dintre ei fiind arestaţi şi executaţi, iar în cele din urmă toate celelalte partide politice au fost desfiinţate. Aceste acţiuni s-au desfăşurat sub supervizarea poliţiei secrete din aceste ţări şi a trupelor ruseşti de ocupaţie[25]. În plus, Stalin trata zona rusă de ocupaţie din Germania ca şi cum ar fi aparţinut Rusiei, secătuind-o de resursele vitale şi permiţând să activeze doar partidului comunist. Singura ţară unde acest model nu s-a putut aplica a fost Iugoslavia. Guvernul comunist al lui Iosip Broz Tito a fost legal ales în 1945. Beneficiind de un imens prestigiu ca lider al rezistenţei antigermane din timpul războiului, Tito s-a impus în ţară, iar trupele sale au eliberat Iugoslavia, şi nu Armata Roşie. Astfel, Tito şi-a putut permite să respingă interferenţa stalinistă în afacerile interne ale Iugoslaviei[26]. Occidentul era profund iritat de atitudinea Rusiei, care nu respecta promisiunea făcută de Stalin la Ialta, de a permite desfăşurarea de alegeri libere. Partea sovietică argumenta însă faptul că aveau nevoie de guverne prietene în ţările vecine, din raţiuni de securitate.

Următoarea evoluţie majoră în cadrul războiului rece a fost apariţia aşa-numitei *„Doctrine Truman"*, care în scurtă vreme a fost asociată strâns cu Planul Marshall. *„Doctrina Truman"* a derivat din evenimentele din Grecia, unde comuniştii încercau să răstoarne monarhia şi guvernul legal ales. Trupele britanice, care ajutaseră la eliberarea Greciei de germani în 1944, restauraseră monarhia, dar aveau reale dificultăţi în a o susţine în lupta împotriva comuniştilor greci, ajutaţi de cei din Iugoslavia, Bulgaria şi Albania, din ordinul Moscovei[27]. Ministrul de Externe britanic, Ernest Bevin, a solicitat ajutor american, iar preşedinte Truman a anunţat în martie 1947 faptul că politica S.U.A. va fi aceea „de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorităţi înarmate sau prin presiuni externe". Grecia a primit imediat un ajutor masiv în materie de bani, arme şi instrucţie, asistenţă ce a permis înfrângerea comuniştilor până în 1949. Turcia, care şi ea era ameninţată, a primit un ajutor american consistent. Doctrina Truman a scos în evidenţă faptul că Statele Unite nu aveau nici o intenţie de a reveni la izolaţionism, aşa cum procedaseră după primul război mondial. Americanii s-au angajat pe linia unei politici de blocare a răspândirii comunismului, nu numai în Europa, ci în întreaga lume, inclusiv în Coreea şi Vietnam[28].

Planul Marshall, anunţat în iunie 1947, reprezenta extensia în domeniul economic a Doctrinei Truman[29]. Secretarul de Stat al S.U.A., George Marshall, fostul şef de Stat Major al armatei americane în vremea războiului, a lansat un plan de refacere a Europei cu asistenţă americană. „Politica noastră", spunea el, „nu este direcţionată împotriva vreunei ţări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării şi haosului". Ţelul planului era acela de a reconstrui Europa din punct de vedere economic, făcând astfel mult mai puţin probabilă o extindere a comunismului asupra unei Europe apusene prospere. Până în septembrie 1947, 16 ţări (Marea Britanie, Franţa, Italia, Belgia, Luxemburg, Olanda, Portugalia, Austria, Elveţia, Grecia, Turcia, Islanda, Norvegia, Suedia, Danemarca şi cele trei zone apusene ale Germaniei) au schiţat un plan comun pentru utilizarea ajutorului american. De-a lungul următorilor patru ani, până la 31 decembrie 1951, peste 13 miliarde de dolari au venit din America spre statele Europei occidentale, catalizând refacerea agriculturii şi industriei, care în multe ţări erau pradă haosului, ca rezultat al devastării din timpul războiului[30].

Pe de altă parte, sovieticii erau de părere că asistenţa americană nu era doar o dovadă de bunăvoinţă, ci şi o acţiune cu substrat anticomunist.

Deşi teoretic ajutorul era disponibil şi pentru Europa răsăriteană, Viaceslav Molotov, ministrul de Externe Sovietic, a denunţat întregul plan ca fiind o ilustrare a „imperialismului dolarului", ce-şi propunea să instituie controlul Washington-ului asupra Europei apusene şi chiar să intervină a răsăritul continentului, regiune pe care Stalin o considera o „sferă de influenţă" sovietică. U.R.S.S. a respins oferta, iar statele satelit, precum Cehoslovacia şi Polonia, care păreau dispuse să accepte propunerea americană au fost aduse la ordine, Moscova interzicând accesul în schema financiară şi economică promovată de americani[31].

Cominformul a fost înfiinţat de către Stalin în septembrie 1947[32]. Era o organizaţie ce reunea diverse partide comuniste europene. Toate partidele din statele-satelit ale Uniunii Sovietice erau membre, ca şi partidele comuniste din diverse ţări vest europene, cele mai importante fiind cele din Italia şi Franţa. Scopul lui Stalin era să-şi întărească controlul asupra sateliţilor: a fi comunism nu era suficient, ci trebuia să fie un comunism de tip rusesc. Europa răsăriteană urma să fie industrializată, colectivizată şi centralizată; statele din regiune trebuiau să facă comerţ în principal între ele, iar contactele cu exteriorul lumii comuniste trebuiau descurajate. Doar Iugoslavia a avut de obiectat şi, drept consecinţă, a fost exclusă din Cominform în 1948, cu toate că a rămas o ţară comunistă[33]. În 1949 a fost anunţat Planul Molotov, prin care sateliţii Moscovei puteau primi ajutor rusesc, fiind înfiinţată o organizaţie în acest scop – C.A.E.R. (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), al cărei ţel adiţional era acela de coordonare a politicilor economice ale ţărilor din cadrul blocului sovietic[34].

Capturarea puterii de către comunişti în Cehoslovacia (februarie 1948) a fost o lovitură serioasă pentru blocul occidental, deoarece respectiva ţară era *ultima din regiune cu regim democratic*[35]. *Exista un guvern de* coaliţie, rezultat în urma alegerilor libere din 1946. Comuniştii obţinuseră 38% din voturi şi deţineau circa o treime din posturile guvernamentale. Primul-ministru, Klement Gottwald, era comunist, însă preşedintele Edvard Beneš şi ministrul de Externe Jan Masařyk nu proveneau dintre bolşevici. Aceştia din urmă sperau că Cehoslovacia, o ţară cu un nivel de dezvoltare mai ridicat decât cele ale altor ţări răsăritene, va putea rămâne ca un pod între Est şi Vest. Însă la începutul lui 1948 s-a produs o criză politică serioasă. Alegerile urmau să se desfăşoare în mai şi existau indicii consistente că Partidul Comunist urma să piardă teren: era considerat responsabil pentru respingerea de către Cehoslovacia a Planului Marshall, în

condiţiile în care penuria alimentară se instalase în ţară. Comuniştii au decis să acţioneze înaintea alegerilor; controlând deja sindicatele şi poliţia, ei au capturat puterea printr-o lovitură de stat, mii de muncitori înarmaţi mărşăluind pe străzile din Praga. Toţi miniştrii necomunişti, cu excepţia lui Beneš şi Masařyk, au demisionat. Câteva zile mai târziu, corpul ministrului de externe a fost găsit zdrobit pe pavajul din faţa clădirii ministerului. Oficial, moartea sa a fost explicată ca sinucidere, însă ulterior s-au descoperit dovezi clare în privinţa asasinării lui Jan Masařyk. Alegerile s-au derulat în luna mai, însă cetăţenii au avut de votat o singură listă, cea comunistă. Beneš a demisionat, iar Gottwald a devenit preşedinte. Puterile occidentale şi O.N.U. au protestat, însă nu s-a putut acţiona în nici un fel, deoarece nu s-a putut dovedi implicarea sovietică în evenimente. Lovitura de stat părea o afacere internă. În orice caz, nu există prea multe îndoieli în privinţa faptului că Stalin, nemulţumit de legăturile cehilor cu Occidentul şi de interesul lor faţă de Planul Marshall, le-a ordonat comuniştilor cehi să acţioneze; nu a fost deloc o coincidenţă întâmplătoare faptul că diviziile ruseşti din Austria au fost mutate atunci lângă frontiera cu Cehoslovacia[36]. Podul dintre Est şi Vest dispăruse; „cortina de fier" era completă în Europa[37].

Blocada Berlinului şi podul aerian din perioada iunie 1948-mai 1949 au determinat prima criză majoră din cadrul războiului rece[38]. Criza deriva din neînţelegerile referitoare la tratamentul aplicat Germaniei. La finalul războiului mondial, aşa cum se convenise la Ialta şi Potsdam, Germania şi Berlinul fuseseră fiecare împărţite în câte patru zone de ocupaţie. În timp ce puterile occidentale au început să organizeze refacerea politică şi economică a regiunilor pe care le controlau, Stalin, decis să-i pună pe nemţi să plătească pentru pagubele aduse Uniunii Sovietice, a continuat să trateze zona sa ca pe o colonie, exploatându-i resursele, ce luau drumul Rusiei. La începutul lui 1948, cele trei zone occidentale din Germania au reuşit să formeze o singură unitate economică, a cărei prosperitate, mulţumită Planului Marshall, se afla într-un contrast marcant faţă de înapoierea zonei ruseşti de ocupaţie. În acelaşi timp, occidentalii au început să pregătească constituirea unei Germanii apusene capabilă să se autoguverneze, de vreme ce ruşii nu aveau nici o intenţie să permită reunificarea germană. Perspectiva unei puternice Germanii occidentale independente, parte a blocului dominat de americani, a stârnit serioase aprehensiuni la Moscova.

Atunci când, în iunie 1948, occidentalii au introdus o nouă monedă şi au oprit controlul preţurilor şi raţionalizarea produselor în zonele lor de ocupaţie şi în Berlinul de Vest, sovieticii au decis că situaţia la Berlin devenise intolerabilă pentru ei. Deja iritaţi de insula de capitalism din centrul zonei comuniste, ei au considerat că era imposibil să existe două tipuri de monedă în acelaşi oraş şi erau deranjaţi de contrastul dintre prosperitatea Berlinului occidental şi sărăcia zonei înconjurătoare.

Răspunsul sovietic a fost prompt: toate şoselele, căile ferate şi legăturile fluviale dintre Berlinul occidental şi Germania occidentală au fost închise; scopul sovieticilor era acela de a-i forţa pe occidentali să se retragă din Berlin datorită lipsei de alimente şi de alte produse strict necesare traiului. Puterile apusene, fiind convinse că o retragere ar reprezenta preludiul unui atac rusesc asupra Germaniei occidentale, erau hotărâte să se menţină pe poziţii; au decis să aprovizioneze Berlinul pe calea aerului, intuind corect faptul că ruşii nu vor îndrăzni să-şi asume riscul doborârii avioanelor de transport. În următoarele zece luni, peste două milioane tone de produse de strictă necesitate au fost trasportate aerian în oraşul asediat, o operaţiune tehnică de o anvergură remarcabilă, ce a permis subzistenţa celor 2,5 milioane de vest-berlinezi de-a lungul iernii. În mai 1949, ruşii şi-au recunoscut eşecul, ridicând blocada[39]. Criza a avut urmări importante: a fost un mare succes psihologic al puterilor occidentale, chiar dacă relaţiile lor cu Uniunea Sovietică ajunseseră extrem de tensionate; a catalizat încercarea ţărilor occidentale de a-şi coordona politicile de apărare prin înfiinţarea N.A.T.O. (Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord). În sfârşit, devenise clar faptul că nici un compromis nu mai părea realizabil în privinţa Germaniei, divizarea ţării menţinându-se până la o dată nedeterminată.

Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord a fost înfiinţată în aprilie 1949[40]. Blocada Berlinului demonstrase factorilor militari de decizie din Occident faptul că războiul cu blocul sovietic putea izbucni în orice moment. Prin urmare, era nevoie de o apărare organizată şi de preparative eficiente. Încă din martie 1948, Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda şi Luxemburg semnaseră Tratatul de la Bruxelles, prin care se angajau să colaboreze militar în eventualitatea unui război. Acum, în aprilie 1949, li s-au alăturat S.U.A., Canada, Portugalia, Danemarca, Irlanda, Italia şi Norvegia. Toate au semnat Tratatul Atlanticului de Nord, convenind asupra faptului că un atac împotriva oricăreia dintre ele să fie considerat un

atac împotriva tuturor. S-a mai stabilit ca toate forţele lor militare să fie supuse unui comandament unic al N.A.T.O., care să coordoneze apărarea Occidentului. Era un eveniment de maximă importanţă, deoarece semnifica faptul că americanii abandonaseră politica lor tradiţională de neimplicare în alianţe politico-militare şi, pentru prima dată, îşi luaseră angajamentul să participe la o eventuală confruntare armată ulterioară. Uniunea Sovietică a considerat înfiinţarea N.A.T.O. drept o provocare ce-i era adresată, tensiunea dintre cele două blocuri rămânând la cote înalte, mai ales că, în septembrie 1949, a devenit cunoscut faptul că ruşii se aflau în posesia propriei lor bombe nucleare[41].

Deoarece nu exista nici o speranţă ca sovieticii să permită unificarea Germaniei, puterile occidentale au continuat să urmeze calea adoptată în anii dinainte în chestiunea germană şi au fondat, în august 1949, Republica Federală Germană. S-au desfăşurat alegeri, iar Konrad Adenauer a devenit primul cancelar federal al Germaniei[42]. Ruşii au replicat prin înfiinţarea în zona lor de ocupaţie a Republicii Democrate Germane în octombrie 1949[43].

La sfârşitul anilor '40 ai secolului al XX-lea faza incipientă a războiului rece se finalizase, „cortina de fier" era ferm instalată în Europa, dar nu numai, încercuirea cu scop defensiv prin care alianţa occidentală condusă de Statele Unite îşi propusese să limiteze expansionismul pe diverse planuri al Uniunii Sovietice părea a se contura, iar Programul European de Refacere, cunoscut sub numele de Planul Marshall, începea să-şi facă simţite efectele în Europa apuseană. Se stabilizase în fond o nouă ordine mondială care va rămâne în vigoare încă patru decenii, afectând nu numai scena relaţiilor internaţionale, ci şi evoluţiile societăţilor şi, nu în ultimul rând, vieţile oamenilor.

Cele trei documente prezentate mai jos, pentru prima oară traduse *in extenso* în limba română, reprezintă texte fundamentale pentru descifrarea contextul complicat şi evoluţiilor complexe în care s-a desfăşurat şi care au marcat începutul războiului rece.

Documente

1. WINSTON CHURCHILL, discurs la Fulton, Missouri, 5 martie 1946[44]

S-a lăsat o umbră peste scenele atât de luminate, până nu demult, de victoriile Aliaţilor. Nimeni nu ştie ce intenţionează să facă, în viitorul apropiat, Rusia sovietică şi organizaţia sa

comunistă internaţională sau care sunt limitele, dacă ele există, ale tendinţelor sale expansioniste şi de prozelitism. Eu am o puternică admiraţie şi stimă pentru curajosul popor sovietic şi pentru camaradul meu de război, mareşalul Stalin. Există o simpatie certă şi o bunăvoinţă în Marea Britanie – şi nu am îndoieli că şi aici – faţă de toţi ruşii, precum şi o hotărâre de a persevera în stabilirea unor prietenii trainice, cu toate divergenţele şi neînţelegerile existente. Noi înţelegem că ruşii au nevoie să-şi asigure frontierele lor apusene prin eliminarea tuturor posibilităţilor de agresiune din partea Germaniei. Noi urăm bun venit Rusiei la locul ei cuvenit printre naţiunile conducătoare ale lumii. Salutăm steagul ei fluturând pe mările lumii. Mai presus de toate, noi urăm bun venit contactelor constante, frecvente şi în creştere dintre poporul rus şi propriul nostru popor de pe ambele maluri ale Atlanticului. Totuşi, este de datoria mea să vă prezint anumite consideraţii despre situaţia actuală din Europa.

De la Stettin, în Baltica, la Trieste, în Adriatica, o cortină de fier s-a lăsat peste Continent. În spatele acestei linii se află toate capitalele vechilor state din Europa centrală şi răsăriteană. Varşovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, Bucureşti şi Sofia, toate aceste oraşe faimoase şi populaţiile din jurul lor se află în ceea ce eu trebuie să numesc sfera sovietică; şi toate se află, într-o formă sau alta, nu numai sub influenţă sovietică, ci şi sub un control foarte strict de la Moscova şi, în multe cazuri, în creştere. Atena singură – Grecia, cu splendorile sale nemuritoare – este liberă să-şi decidă viitorul în cadrul unor alegeri aflate sub observaţie britanică, americană şi franceză. Guvernul polonez, dominat de ruşi, a fost încurajat să comită abuzuri enorme şi greşite asupra Germaniei, iar acum are loc expulzarea în masă a milioane de germani, la o scară dureroasă şi de neimaginat. Partidele comuniste, care erau extrem de modeste în toate aceste state răsăritene ale Europei, au fost aduse la putere în ciuda numărului redus al membrilor lor şi încearcă, prin orice mijloace, să obţină un control totalitar. Guvernele poliţieneşti prevalează în aproape toate cazurile şi, până în prezent, cu excepţia Cehoslovaciei, nu există democraţie reală.

Turcia şi Persia [Iranul] sunt amândouă profund alarmate şi nemulţumite de pretenţiile care le vizează şi de presiunile exercitate de către guvernul de la Moscova. Ruşii au făcut o încercare, la Berlin, de a realiza un partid cvasi-comunist în zona lor de ocupaţie, prin acordarea de favoruri speciale grupărilor germane de extremă stângă. În luna iunie a anului trecut, armatele americană şi britanică s-au retras, în conformitate cu înţelegerile anterioare, din zonele pe care le cuceriseră, în unele locuri cu 150 de mile de-a lungul unui front de aproape 400 de mile, pentru a permite aliaţilor noştri ruşi să ocupe acest vast teritoriu pe care democraţiile occidentale îl eliberaseră.

Dacă acum guvernul sovietic încearcă, printr-o acţiune separată, să construiască o Germanie procomunistă în această zonă, aceasta va cauza noi dificultăţi serioase în zonele americană şi britanică şi va Germaniei învinse posibilitatea de a se oferi la licitaţie sovieticilor sau democraţiilor occidentale. Oricare ar fi concluziile ce pot fi trase din aceste fapte – şi faptele există –, aceasta cu siguranţă nu este Europa Eliberată pe care noi am luptat s-o realizăm şi nici nu este una care să conţină elementele esenţiale ale păcii permanente.

Securitatea mondială presupune o nouă unitate în Europa, de la care nici o naţiune nu trebuie definitiv exclusă. Animozităţilor dintre puternicile rase originare ale Europei li s-a datorat izbucnirea celor două războaie mondiale la care am fost martori, sau care s-au desfăşurat în ultima perioadă. De două ori în timpul vieţilor noastre am văzut Statele Unite, împotriva dorinţelor şi tradiţiilor lor, împotriva argumentelor a căror temeinicie este imposibil de contestat, intrând în război, la timp, atrase de forţe irezistibile, pentru a asigura victoria cauzei juste, dar numai după ce îngrozitorul măcel şi devastarea se produseseră. De două ori Statele Unite au trebuit să trimită câteva milioane din tinerii săi peste Atlantic pentru a câştiga războiul; însă în zilele noastre războiul poate lovi orice naţiune, oriunde s-ar găsi ea, între Apus şi Răsărit. Cu certitudine, noi trebuie să lucrăm pentru a conştientiza necesitatea unei mari pacificări a Europei, în cadrul structurii Naţiunilor Unite şi în conformitate cu Carta sa. Această pacificare este, cred eu, unul scopurile permanente de cea mai mare importanţă ale activităţii politice.

Alături de Cortina de Fier care se află peste Europa, există şi alte cauze de nelinişte. În Italia, Partidul Comunist este serios deranjat de obligaţia de a acorda sprijin pretenţiilor mareşalului Tito asupra fostului teritoriu italian de la capătul Adriaticii. Cu toate acestea, viitorul Italiei se află pe muchie de cuţit. De asemenea, noi nu ne putem imagina o Europă regenerată fără o Franţă puternică. Toată viaţa mea publică am acţionat pentru o Franţă puternică şi niciodată nu mi-am pierdut credinţa în destinul ei, chiar şi în cele mai grele momente. Nu îmi voi pierde această credinţă acum. Oricum, într-un mare număr de ţări, de la frontierele Rusiei şi din întreaga lume, „coloana a cincea" comunistă s-a întărit şi lucrează în unitate totală şi supunere absolută faţă de directivele primite de la centrul comunist. Cu excepţia *Commonwealth*-ului britanic şi a Statelor Unite, unde comunismul este în faza sa infantilă, partidele comuniste şi „coloanele a cincea" reprezintă o ameninţare serioasă şi un pericol pentru civilizaţia creştină. Aceste realităţi sunt sumbre pentru oricine vorbeşte imediat după o victorie obţinută printr-o atât de splendidă camaraderie de arme şi cu scopul asigurării libertăţii şi democraţiei; însă am fi complet lipsiţi de înţelepciune dacă nu am reacţiona ferm atât timp cât mai putem...

Pe de altă parte, eu resping ideea că un nou război este inevitabil, ba mai mult, că este iminent. Aceasta se datorează faptului că eu sunt sigur că şansele noastre se află în propriile noastre mâini şi că noi deţinem puterea de a salva viitorul; simt că este de datoria mea să rostesc răspicat aceste lucruri, acum când am ocazia şi posibilitatea de o face. Eu nu cred că Rusia sovietică doreşte război. Ceea ce ei doresc sunt fructele războiului şi extinderea puterii şi a influenţei doctrinei lor. Dar ceea ce trebuie să luăm noi în considerare sunt prevenirea permanentă a războiului şi realizarea condiţiilor de libertate şi democraţie, cât mai curând posibil, în toate ţările. Dificultăţile şi pericolele nu vor fi îndepărtate închizând ochii în faţa lor. Ele nu vor fi îndepărtate doar aşteptând să vedem ce se întâmplă sau printr-o politică conciliatoristă. Este necesară o înţelegere, şi cu cât va întârzia ea, cu atât mai dificilă va fi de realizat, iar pericolele vor deveni mai mari.

Din ceea ce am văzut la prietenii noştri ruşi, foştii aliaţi din timpul războiului, eu sunt convins că nu există nimic pe care ei să nu-l admire atât de mult ca puterea şi nu există nimic faţă de care ei să aibă mai puţin respect decât slăbiciunea, în special slăbiciunea militară. Din acest motiv, vechea doctrină a echilibrului de putere este nesănătoasă. Noi nu ne putem permite să evoluăm pe marginea prăpastiei, lăsându-ne pradă tentaţiilor unei încercări de forţă. Dacă democraţiile occidentale stau împreună într-o strictă concordanţă cu principiile Cartei Naţiunilor Unite, influenţa lor pentru permanentizarea acestor principii va fi imensă, şi nimeni nu va putea să le încalce. Dacă în vreun fel aceste ţări vor fi divizate sau vor abdica de la datoria lor şi dacă aceşti ani foarte importanţi vor trece, atunci s-ar putea ca o catastrofă să ne distrugă pe toţi.

Data trecută am văzut-o venind şi am strigat concetăţenilor mei şi lumii întregi, dar nimeni nu mi-a acordat atenţie. Până în 1933 sau chiar în 1935, Germania ar fi putut fi salvată de soarta groaznică ce o cuprinsese şi am fi putut evita cu toţii nenorocirile pe care Hitler le-a adus omenirii. Nu a existat niciodată în întreaga istorie vreun război mai uşor de preîntâmpinat printr-o acţiune la momentul oportun decât acesta care ruinat regiuni atât de vaste de pe glob. Cred că ar fi putut să fie prevenit fără a se trage un singur foc de armă, iar Germania ar fi putut fi astăzi puternică, prosperă şi cu onoarea intactă; însă nimeni nu a ascultat şi am fost atraşi cu toţii, unul câte unul, în acest vârtej cumplit. Aşa ceva nu trebuie lăsat să se repete. Aceasta se poate realiza acum, în 1946, doar printr-o înţelegere cu Rusia asupra tuturor problemelor, sub auspiciile Organizaţiei Naţiunilor Unite, şi prin menţinerea unei bune colaborări de-a lungul multor ani paşnici, printr-un instrument mondial sprijinit de întreaga putere a lumii anglo-saxone şi a tuturor legăturilor ei. ...

Să nu subestimăm puterea colosală a Imperiului britanic şi a *Commonwealth*-ului. Din cauză că vedeţi 46 de milioane de oameni pe insula noastră chinuindu-se să-şi asigure necesarul alimentar, obiectiv atins numai pe jumătate chiar şi în timpul războiului, sau pentru că avem dificultăţi în relansarea industriilor noastre şi a comerţului exterior după şase ani de efort energic de război, să nu credeţi că nu vom depăşi aceşti ani întunecaţi de privaţiuni aşa cum am depăşit anii glorioşi de

teribilă confruntare, sau că peste o jumătate de secol nu veți vedea 70 sau 80 de milioane de britanici răspândiți în lume și uniți în apărarea tradițiilor noastre, a modului nostru de viață și a țelurilor mondiale pe care le promovăm alături de voi. Dacă populației din societățile vorbitoare de limbă engleză i se adaugă aceea a Statelor Unite, cu tot ceea ce presupune o asemenea cooperare, în aer, pe mare, pe întregul glob, în știință și în industrie, ca și în privința forței morale, nu va mai exista un echilibru oscilant și nesigur de putere care să încurajeze tentația spre ambiție sau aventură. Dimpotrivă, va exista o siguranță copleșitoare în materie de securitate. Dacă respectăm loial Carta Națiunilor Unite și promovăm o forță serioasă și demnă, fără a aspira la pământul și bogățiile nimănui, fără a impune vreun control asupra gândurilor oamenilor; dacă tuturor forțelor morale și materiale și convingerilor britanice li se adaugă cele ale Dvs. într-o asociere fraternă, atunci evoluțiile viitorului vor fi clare, nu numai pentru noi, ci pentru toată lumea, nu numai pentru vremea noastră, ci pentru un secol de acum înainte.

2. **Harry S. Truman, adresă către Congresul S.U.A., 12 martie 1947** [45]

Gravitatea situației cu care se confruntă lumea de astăzi necesită apariția mea în fața unei sesiuni comune a Congresului. Politica externă și securitatea națională ale acestei țări sunt implicate.

Un aspect al situației actuale, pe care eu vi-l prezint, pentru a-l lua în considerare și a decide, privește Grecia și Turcia. [...]

Însăși existența statului grec este astăzi amenințată de activitățile teroriste ale câtorva mii de oameni înarmați, conduși de către comuniști, care sfidează autoritatea guvernului într-un număr de puncte, în special de-a lungul granițelor nordice. O comisie numită de Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite investighează în momentul de față condițiile perturbatoare din nordul Greciei și pretinsele violări de graniță de la frontiera dintre Grecia, pe de o parte, și Albania, Bulgaria și Iugoslavia, pe de alta. Între timp, guvernul grec este incapabil să stăpânească situația. Armata greacă este mică și modest echipată. Ea are nevoie de ajutoare și de echipament, dacă se dorește să se restaureze autoritatea guvernului peste tot teritoriul grecesc. Grecia trebuie ajutată, dacă se dorește ca ea să devină o democrație capabilă să se ajute singură și să se respecte.

Statele Unite trebuie să furnizeze această asistență. Noi am extins deja pentru Grecia anumite tipuri de sprijin economic, dar acestea sunt inadecvate situației. Nu există nici o altă țară căreia să i se poată adresa Grecia democratică. Nici o altă națiune nu este doritoare și capabilă să furnizeze sprijinul necesar pentru un guvern grec democratic. Guvernul britanic, care a ajutat și ajută Grecia, nu mai poate oferi ajutor economic și financiar suplimentar după 31 martie. Marea Britanie se găsește în situația de a reduce sau lichida angajamentele ei în anumite părți ale lumii, inclusiv în Grecia.

Am luat în considerare cum ar putea interveni Națiunile Unite în această criză. Dar situația este atât de urgentă, încât necesită o acțiune imediată, iar Națiunile Unite și organismele sale aferente nu se află în poziția de a putea oferi acel ajutor care este necesar.

Este important de observat că guvernul grec a cerut ajutorul nostru în utilizarea eficientă a asistenței financiare și de altă natură pe care noi o putem acorda Greciei, precum și în îmbunătățirea administrației sale publice. Exte de maximă importanță ca noi să supervizăm utilizarea oricăror fonduri disponibilizate pentru Grecia, astfel încât orice dolar cheltuit să contribuie la realizarea unei Grecii de sine stătătoare și să ajute la contruirea unei economii pe care o democrație sănătoasă să poată înflori.

Nici un guvern nu este perfect. Una din principalele virtuți ale democrației este aceea că defectele sunt întotdeauna vizibile și, în cadrul proceselor democratice, pot fi focalizate și corectate. Guvernul Greciei nu este perfect. Cu toate acestea, el reprezintă 85% dintre membrii Parlamentului grec rezultat din alegerile de anul trecut. Observatorii străini, inclusiv 692 de americani, au considerat aceste alegeri ca fiind expresia adevărată a opiniilor poporului grec. Guvernul grec a lucrat

într-o atmosferă de haos şi extremism. El a făcut greşeli. Acordarea de ajutor acestei ţări nu înseamnă că Statele Unite se identifică cu tot ce a făcut sau va face guvernul grec. Noi am condamnat în trecut şi condamnăm şi acum măsurile extremiste ale dreptei sau ale stângii. Am recomandat în trecut toleranţă şi la fel procedăm şi acum.

Vecina Greciei, Turcia, merită şi ea atenţia noastră. Viitorul Turciei ca stat independent şi sănătos din punct de vedere economic este în mod limpede nu mai puţin important pentru popoarele doritoare de pace din lume decât viitorul Greciei. Circumstanţele în care se găseşte Turcia astăzi sunt, în bună măsură, diferite de acelea din Grecia. Turcia a fost ocolită de dezastrele care au copleşit Grecia. Iar în timpul războiului, Statele Unite şi Marea Britanie au furnizat Turciei ajutor material. Cu toate acestea, Turcia are nevoie acum de sprijinul nostru. De la război încoace, Turcia a căutat să obţină asistenţă financiară din partea Marii Britanii şi a Statelor Unite, pe motiv că realizarea modernizării este necesară pentru menţinerea integrităţii sale naţionale. Această integritate este esenţială pentru salvarea ordinii din Orientul Mijlociu. Guvernul britanic ne-a informat că, datorită propriilor sale dificultăţi, nu mai poate extinde ajutorul său financiar către Turcia. Ca şi în cazul Greciei, dacă Turcia urmează să primească asistenţa de care are nevoie, atunci doar Statele Unite pot să o furnizeze. Noi suntem singura ţară capabilă să ofere acest ajutor.

Eu sunt perfect conştient de implicaţiile majore pe care le-ar avea extinderea asistenţei Statelor Unite pentru Grecia şi Turcia, şi voi discuta acum cu Dvs. aceste implicaţii. Unul din obiectivele primordiale ale politicii externe a Statelor Unite este crearea condiţiilor şi care noi şi alte naţiuni vom fi capabili să punem în practică un mod de viaţă eliberat de asuprire. Aceasta a fost chestiunea fundamentală a războiului cu Germania şi Japonia. Victoria noastră a fost obţinută împotriva ţărilor care au voit să impună voinţa lor, şi modul lor de viaţă, asupra celorlalte naţiuni.

Pentru a asigura dezvoltarea paşnică a naţiunilor, eliberate de asuprire, Statele Unite au jucat un rol important în fondarea Naţiunilor Unite. O.N.U. este concepută pentru a asigura independenţa şi libertatea durabile pentru toţi membrii săi. Noi nu ne vom atinge obiectivele, dacă nu dorim să ajutăm popoarele eliberate să-şi menţină instituţiile lor libere şi integritatea lor naţională împotriva mişcărilor agresive, care caută să impună regimuri totalitare. Aceasta nu este decât o recunoaştere deschisă a faptului că regimurile totalitare impuse popoarelor libere subminează fundamentele păcii internaţionale şi, în consecinţă, securitatea Statelor Unite.

Popoarelor dintr-un număr de ţări ale lumii le-au fost impuse recent, împotriva voinţei lor, regimuri totalitare. Guvernul Statelor Unite a protestat în repetate rânduri împotriva presiunilor şi intimidărilor făcute, prin violarea înţelegerilor de la Ialta, asupra Poloniei, României şi Bulgariei. Trebuie să declar, de asemenea, că într-un număr de alte ţări au avut loc evoluţii similare.

În momentul actual al istoriei universale, aproape fiecare naţiune trebuie să aleagă între modurile de viaţă alternative. Alegerea, mult prea des, nu este una liberă. Un mod de viaţă este bazat pe *voinţa majorităţii şi se distinge prin instituţii libere, guvernare reprezentativă, alegeri libere, garanţii* pentru libertatea individuală, libertatea cuvântului şi a religiei şi eliberarea de opresiunea politică. Al doilea mod de viaţă are la bază voinţa unei minorităţi impusă cu forţa asupra majorităţii. Fundamentele sale sunt teroarea şi opresiunea, presa şi radioul controlate, alegeri aranjate şi suprimarea libertăţii personale.

Eu cred că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorităţi înarmate sau prin presiuni externe. Cred că noi trebuie să sprijinim popoarele libere să-şi realizeze destinele lor. Cred că ajutorul nostru trebuie să constea, în principal, în asistenţă financiară şi economică, care este esenţială pentru stabilitatea economică şi pentru procesele politice normale.

Lumea nu este statică şi *status quo*-ul nu este intangibil. Însă nu putem permite modificarea *status quo*-ului, violându-se Carta Naţiunilor Unite, prin metode precum coerciţia sau prin subterfugii ca infiltrarea politică. Prin ajutorarea naţiunilor libere şi independente să-şi menţină libertatea, Statele Unite vor pune în practică principiile Cartei Naţiunilor Unite.

Este necesară doar o privire pe o hartă, pentru a înțelege că supraviețuirea şi integritatea națiunii greceşti sunt de o importanță gravă dintr-o perspectivă mult mai largă. Dacă Grecia va cădea sub controlul unei minorități înarmate, efectul asupra vecinei sale, Turcia, va fi imediat şi serios. Confuzia şi dezordinea se pot răspândi, foarte bine, în întreg Orientul Mijlociu. În plus, dispariția Greciei ca stat independent va avea un efect profund asupra acelor țări de Europa ale căror popoare luptă cu mari eforturi să-şi mențină libertățile şi independența lor. [...] Ar fi o tragedie indiscutabilă dacă aceste țări, care au luptat atâta timp împotriva unor greutăți copleşitoare, ar pierde victoria pentru care au sacrificat atâtea lucruri. Prăbuşirea instituțiilor libere şi pierderea independenței vor fi dezastruoase, nu numai pentru ele, ci şi pentru întreaga lume. Descurajarea şi spectrul eşecului vor covârşi imediat mulțimea de popoare vecine care luptă să-şi mențină libertatea şi independența. Dacă vom eşua să ajutăm Grecia şi Turcia în acest moment hotărâtor, efectele asupra Occidentului, ca şi cele asupra Orientului, vor fi serioase şi pe termen lung. Trebuie să acționăm imediat şi hotărât!

De aceea, rog Congresul să ofere autoritatea de a ajuta Grecia şi Turcia cu suma de 400 milioane $ în perioada de până la 30 iunie 1948. Cerând aceste fonduri, am luat în considerare suma maximă de asistență care va fi furnizată Greciei, în afară de cele 350 milioane $ pe care eu le-am cerut recent Congresului pentru prevenirea foametei şi a suferinței în țările devastate de război. În completarea acestor fonduri, rog Congresul să autorizeze detaşarea de personal civil şi militar în Grecia şi Turcia, la cererea acestor țări, pentru a îndeplini sarcini legate de reconstrucție şi cu scopul de a supreviza utilizarea asistenței materiale şi financiare. Recomand, de asemenea, autorizarea furnizării de instrucție şi pregătire personalului grec şi turc selectat. În sfârşit, solicit Congresului să-mi ofere autoritatea de a utiliza cele mai rapide şi mai eficiente metode pentru a livra produsele de primă necesitate, materialele şi echipamentele, în cazul în care cererea de fonduri va fi aprobată. Dacă alte fonduri sau altă autorizare vor fi necesare pentru țelurile indicate în acest mesaj, nu voi ezita să prezint situația în fața Congresului. În legătură cu acest subiect, ramurile executivă şi legislativă ale guvernării trebuie să lucreze împreună. Ne angajăm într-o cursă serioasă. N-aş recomanda aşa ceva, dacă ar exista vreo alternativă consistentă.

Statele Unite au contribuit cu cu 341 miliarde $ la câştigarea celui de-al doilea război mondial. Aceasta este o investiție în libertatea şi pacea lumii. Asistența pe care eu o recomand pentru Grecia şi Turcia reprezintă un pic mai mult decât o zecime din 1% din această investiție. Este o chestiune de bun simț ca noi să ne protejăm această investiție şi să fim siguri că ea nu a fost în zadar.

Semințele regimurilor totalitare sunt hrănite de către mizerie şi nevoi. Ele se răspândesc şi cresc în pământul rău al sărăciei şi al confruntării. Ele ating maturitatea atunci speranța unui popor moare. Noi trebuie să ținem în viață această speranță! Popoarele libere din lume aşteaptă de la noi sprijin în menținerea libertăților lor. Dacă suntem ezitanți în conducerea noastră, putem pune în pericol pacea mondială şi, cu siguranță, bunăstarea propriei noasre națiuni. Mari responsabilități a plasat asupra noastră evoluția rapidă a evenimentelor. Sunt încrezător că vom face față în mod onest acestor responsabilități.

3. GEORGE C. MARSHALL, discurs la Harvard University, 5 iunie 1947 [46]

Nu este nevoie să vă spun, Domnilor, că situația mondială este foate gravă. Acest lucru este evident pentru toți oamenii inteligenți. Cred că o dificultate este aceea că problematica este una de o asemenea complexitate, încât chiar masa de fapte prezentată publicului de către presa scrisă şi cea audio complică suplimentar accesul omului obişnuit la înțelegerea clară a situației. În plus, oamenii din țara noastră se găsesc la mare distanță de zonele cu probleme de pe glob şi este greu pentru ei să înțeleagă necazurile şi reacțiile corespunzătoare ale unor oameni care suferă de mult timp, precum şi efectul acestor reacții asupra guvernelor lor, din perspectiva eforturilor noastre de a promova pacea în lume.

Luându-se în considerare necesităţile pentru reabilitarea Europei, pierderile de vieţi omeneşti, distrugerea vizibilă a oraşelor, fabricilor, minelor şi căilor de comunicaţie au fost estimate corect, dar a devenit evident în ultimele luni faptul că distrugerea de la suprafaţă este probabil mai puţin serioasă decât dizlocarea întregului mecanism al economiei europene. În ultimii zece ani condiţiile au fost în mare măsură anormale. Pregătirea febrilă pentru război şi susţinerea şi mai febrilă a efortului de război au încorsetat economiile naţionale pe toate planurile. [...] Sub dominaţia arbitrară şi destructivă a naziştilor, în fond orice întreprindere a fost inclusă în maşina de război germană. Legăturile comerciale străvechi, instituţiile private, băncile, companiile de asigurări şi cele de navigaţie au dispărut prin decapitalizare, au fost absorbite prin naţionalizare sau au fost, pur şi simplu, distruse. În multe ţări, încrederea în moneda locală a suferit un şoc sever. Prăbuşirea structurii de afaceri a Europei în timpul războiului a fost completă. Refacerea a fost blocată de faptul că, doi ani de la încheierea ostilităţilor, nu s-a putut ajunge la o înţelegere în privinţa păcii cu Germania şi Austria. Dar chiar dacă s-ar fi găsit o soluţie mai promptă pentru aceste probleme dificile, reabilitarea structurii economice a Europei va presupune, în mod evident, un timp mai îndeplungat şi un efort mai mare decât s-a prevăzut.

Există un aspect al acestei probleme care este şi interesant, şi grav. Fermierul a produs întotdeauna alimente pentru a le schimba cu alte lucruri necesare vieţii, produse de locuitorii oraşelor. Această diviziune a muncii reprezintă baza civilizaţiei moderne. În acest moment ea este ameninţată cu prăbuşirea. Industriile urbane nu produc bunurile potrivite pentru a fi schimbate cu alimentele furnizate de fermier. Există o penurie acută de materii prime şi combustibili. Mecanismul economic lipseşte sau dă rateuri. Fermierii sau ţăranii nu pot găsi la vânzare produsele pe care doresc să le achiziţioneze; astfel că vânzarea pe bani a produselor fermei sale, bani ce nu-i sunt buni la nimic, îi pare fermierului o afacere neprofitabilă. În consecinţă, el a renunţat să mai cultive cereale pe multe dintre terenuri, folosite acum ca păşuni. Ţăranii produc alimente pentru a le stoca pentru ei şi familiile lor, oricâtă nevoie ar avea de haine sau de alte lucruri obişnuite ale civilizaţiei. În acest timp, cei de la oraşe se confruntă cu mari lipsuri de alimente şi combustibili. Astfel, guvernele sunt forţate să folosească bani şi credite din străinătate pentru a procura aceste produse pe piaţa externă. Acest proces epuizează rapid fondurile care sunt strict necesare reconstrucţiei. În acest mod, această situaţie extrem de gravă evoluează cu repeziciune, ceea ce dăunează întregii lumi. Sistemul modern de diviziune a muncii pe care se bazează schimbul de produse se află în prag de colaps.

Esenţa problemei este aceea că necesităţile Europei, în următorii trei sau patru ani, în privinţa alimentelor din afară şi a altor produse vitale – în principal din America – sunt cu mult mai mari decât capacitatea ei actuală de a plăti, astfel încât va trebui să beneficieze de ajutor suplimentar sau va trebui facă faţă unei deteriorări economice, sociale şi politice extrem de grave. Remediul constă în spargerea cercului vicios şi în restaurarea încrederii popoarelor europene în viitorul economic al ţărilor lor şi al Europei ca întreg. Producătorul de bunuri şi fermierul din această regiune a lumii trebuie să fie capabili şi dornici să-şi schimbe produsele pe bani, astfel încât valoarea acestora din urmă să capete consistenţă.

În afară de efectul demoralizator asupra întregii lumi şi de posibilităţile perturbatoare ce ar putea rezulta din disperarea popoarelor respective, consecinţele asupra economiei Statelor Unite trebuie să fie evidente. Este logic că Statele Unite trebuie să facă tot ce le stă în putinţă pentru a ajuta la restaurarea unei sănătăţi economice normale în lume, fără de care nu va exista stabilitate politică şi nici pace. Politica noastră nu este direcţionată împotriva vreunei ţări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării şi haosului. Scopul ei trebuie să fie renaşterea în lume a unei economii funcţionale, astfel încât să permită apariţia condiţiilor sociale şi politice în care instituţiile libere pot exista. Asistenţa noastră, în opinia mea, nu trebuie concepută pe o bază fragmentară, în funcţie de crizele care apar. Orice asistenţă pe care guvernul nostru o poate oferi în viitor trebuie să fie o cură, nu un paliativ. Orice guvern care va dori asistenţă în scopul reconstrucţiei va găsi,

sunt sigur, o cooperare totală din partea guvernului Statelor Unite. Orice guvern care acţionează cu scopul de a bloca refacerea altor ţări nu se poate aştepta la ajutor din partea noastră. Mai mult decât atât, guvernele, partidele politice sau grupurile care încearcă să perpetueze mizeria umană, pentru a profita de ea din punct de vedere politic sau în alt fel, vor trebui să facă faţă opoziţiei Statelor Unite.

Este deja evident faptul că, înainte ca guvernul Statelor Unite să poată să-şi sporească eforturile de a îmbunătăţi situaţia şi să ajute lumea europeană în startul său spre refacere, trebuie să se realizeze o înţelegere între ţările Europei în privinţa necesităţilor situaţiei date şi în privinţa acţiunilor pe care le vor face propriile guverne pentru a înlesni ceea ce va face guvernul american. Nu va fi nici potrivit şi nici eficient ca noi să concepem unilateral un program care să contribuie la plasarea Europei pe propriile picioare din punct de vedere economic. Aceasta este treaba europenilor. Eu cred că iniţiativa trebuie să vină din Europa. Rolul nostru trebuie să constea într-un sprijin prietenesc în schiţarea unui program european şi în ajutorul ulterior, în limita posibilităţilor, pentru a pune în prcatică un asemenea program. Programul trebuie să fie unul comun, încheiat de un număr de naţiuni europene, dacă nu chiar toate.

O componentă esenţială a oricărei acţiuni încununate de succes din partea Statelor Unite o reprezintă înţelegerea de către poporul american a caracterului problemei şi a remediilor ce urmează să fie aplicate. Pasiunea politică şi prejudecăţile nu trebuie lăsate să acţioneze. Cu înţelepciune şi cu bunăvoinţă din partea poporului nostru, vom putea face faţă acestei responsabilităţi enorme pe care istoria a plasat-o în mod clar înaintea ţării noastre, iar dificultăţile pe care eu le-am schiţat pot şi vor fi depăşite.

THREE BASIC DOCUMENTS IN THE FIRST STAGE OF THE COLD WAR

– Summary –

Towards the end of the second world war the harmony that had existed between the USSR, the USA and the British empire began to evaporate and all the old suspicions came to the fore again. Relations between Soviet Russia and the West soon became so difficult that although no actual armed conflict took place directly between the two opposing camps, the half-decade after 1945 saw the first phase of the so-called Cold War. The three basic documents, which are, as far as we know, translated *in extenso* into Romanian for the first time, can be of the most importance for understanding the developments of this first stage of the cold war.

Note

1 Stefano Guzzini, *Realism şi relaţii internaţionale*, Iaşi, 2000, pp. 111-114.

2 Peter Calvocoressi, *Rupeţi rândurile! Al doilea război mondial şi configurarea Europei postbelice*, Iaşi, 2000, pp. 156-158.

3 Sergio Romano, *50 de ani de istorie mondială, Pacea şi războaiele de la Yalta până în zilele noastre*, Bucureşti, 1999, p. 44.

4 André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. II, Bucureşti, 1992, pp. 158-182.

5 Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, Bucureşti, 2000, pp. 2-20.

6 Wilfried Loth, *Împărţirea lumii. Istoria războiului rece, 1941-1955*, Bucureşti, 1997, p. 261 şi urm.

7 Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Bucureşti, 1998. pp. 359-384.

8 Idem, *American Foreign Policy, Three Essays*, New York, 1969, p. 35.

[9] S. Romano, *op. cit.*, pp. 22-23.

[10] Andreas Hilgruber, *Germany and the Two World Wars*, Cambridge, Mass., London, 1982, p. 98.

[11] Vezi George F. Kennan, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York, 1961, *passim*.

[12] Lloyd Gardner, *From Liberation to Containment 1945-1953*, în vol. *From Colony to Empire, Essays in the History of American Foreign Relations*, ed. by. William Appleman Williams, New York, 1972, pp. 345-347.

[13] Norman Rose, *Churchill. O viaţă de rebel*, Bucureşti, 1998, pp. 156-171.

[14] *Apud* Richard Brown, Christopher Daniels, *Twentieth-Century Europe*, London, 1983, p. 110.

[15] John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, 1972, pp. 200-215.

[16] Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy, 1917-1973*, New York, 1976, pp. 367-377.

[17] Vezi Jakub Karpinski, *Istoria comunismului polonez şi mondial*, Timişoara, 1993, pp. 16-20.

[18] În privinţa conferinţei de la Ialta şi a urmărilor sale, vezi comunicările de la simpozionul pe această temă desfăşurat la Cluj-Napoca în mai 1997, editate de Pompiliu Teodor, sub titlul *The Lessons of Yalta*, Cluj-Napoca, 1998.

[19] Vezi Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, Bucureşti, 1998, pp. 470-476.

[20] Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă şi colonială, 1939-1964*, Bucureşti, 1997, pp. 50-58.

[21] L. Gardner, *op. cit.*, pp. 347-349.

[22] N. Rose, *op. cit.*, p. 366.

[23] Walter Bedell Smith, *Moscow Mission, 1946-1949*, Melbourne, London, 1950, pp. 40-41.

[24] Nici în rândurile conservatorilor nu s-a bucrat de susţinere unanimă; vezi N. Rose, *op.cit.*, p. 376.

[25] Hugh Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev, The History of World Communism*, New York, 1964, pp. 248-257; David MacKenzie, Michael W. Curran, *A History of Russia and the Soviet Union*, Belmont, California, 1987, pp. 752-753.

[26] H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 264.

[27] William E. Griffith, *Cold War and Coexistence. Russia, China, and the United States*, Englewood Cliffs, 1971, p. 37.

[28] John Spanier, Eric M. Uslander, *How American Foreign Policy Is Made*, New York, 1975, pp. 38-39.

[29] Alfred Grosser, *Occidentalii. Ţările Europei şi Statele Unite după război*, Bucureşti, 1999, pp. 94-97.

[30] *Ibidem*, pp. 105-120.

[31] W. Loth, *op. cit.*, pp. 153-160.

[32] Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. V, Iaşi, 1998, pp. 231-232.

[33] Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, Bucureşti, 2000, p. 128.

[34] Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismark la Gorbaciov*, Iaşi, 2003, p. 87.

[35] Idem, *Politica mondială...*, p. 272.

[36] Norman Lowe, *Mastering Modern World History*, London, 1986, pp. 204-205.

[37] Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârşitul secolului al XX-lea*, Chişinău, Bucureşti, 2001, p. 328.

[38] Raymond Aron, *The Imperial Republic, The United States and the World, 1945-1973*, Englewood Cliffs, 1974, pp. 39-40.

[39] P. Calvocoressi, *Politica mondială...*, pp. 15-18.

[40] *NATO Handbook*, Brussels, 1992, *passim.*

[41] David Holloway, *Stalin şi bomba atomică, Uniunea Sovietică şi energia atomică, 1936-1956*, Iaşi, 1998, pp. 204-208.

[42] *Foreign Policy in World Politics*, ed. by Roy C. Macridis, Englewood Cliffs, 1972, pp. 152-153.

[43] H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 257.

[44] Winston S. Churchill, *The Sinews of Peace: Post-War Speeches*, ed. by Randolph S. Churchill, Houghton Mifflin Co., London, 1973, pp. 100-105.

[45] U.S. Congress, *Congressional Record*, 80th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D.C., XCIII, 1947, pp. 1980-1981.

[46] *A Decade of American Foreign Policy; Basic Documents, 1941-49*, Senate Document 123, 81st Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D.C., 1950, pp. 1268-1270.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

Dan Lazăr

PROBLEMA NAŢIONALĂ ÎN IUGOSLAVIA TITOISTĂ
ASPECTE CONSTITUŢIONALE (1945-1974)

Tributară unei complicate moşteniri istorice de ordin intern, cauzată, în cea mai mare parte, de multitudinea problemelor de natură interetnică rămase nerezolvate după 1918, traumatizată de experienţa tragică a războiului sârbo-croato-musulman[1] din timpul ocupaţiei germane, Iugoslavia anului 1945 ni se înfăţişează ca posesoare a unui bagaj de probleme de ordin naţional similare cu cele care, în perioada interbelică, au făcut-o atât de vulnerabilă.

Există însă, în opinia noastră, două elemente de noutate, care au particularizat evoluţia acestei entităţi statale de după 1945.

Este vorba, pe de o parte, de *fenomenul mişcării de partizani*, fenomen personificat, fără doar şi poate de către Josip Broz Tito, precum şi de *asumarea* – o calificăm ca deliberată – *a comunismului*[2], de către noii factori politici, în speranţa, limpede mărturisită în epocă, că noile realităţi social-politice vor fi singura garanţie a funcţionării, pe mai departe, a conglomeratului plurietnic sud slav în parametri acceptaţi de către toate piesele componente ale mozaicului multinaţional.

Noua lozincă sub care Iugoslavia postbelică s-a înregimentat cu rapiditate, a fost *Bratstvo i jedinstvo*.

Cu alte cuvinte, *Frăţie şi unitate*, doi termeni sintetici, care s-au transformat în scurtă vreme, în sloganul oficial al noii direcţii politice, în plan naţional.

În subsidiar, lozinca a vizat, fără drept de apel, distrugerea oricărei forme de opoziţie – naţionalistă-sârbă sau croată, *recte* cetnică şi ustaşă, condamnată implicit şi de evoluţia evenimentelor din Europa, de după capitularea Germaniei.

Nivelarea conştiinţelor naţionale specifice şi a gândirii colective în matrice etnică urma să se constituie – s-a crezut – într-un *alt liant*, bazat, de data aceasta, pe o textură ideologică nouă, aceea comunistă.

Dacă privim problemele din acest unghi, apare cu adevărat interesant faptul că, imediat după 1945, în Iugoslavia nu se va mai vorbi, la nivelul discursului politic, *de sârbi şi croaţi* (principalii actori ai ecuaţiei sud-slave), ci de *partizani iugoslavi*, care, în timpul războiului, şi-au unit forţele pentru atingerea unui ideal comun. Astfel stând lucrurile, naţionaliştii sârbi pro-regalişti ai lui Draža Mihajlović, adepţii Serbiei Mari, sau urmaşii lui Ante Pavelić, promotorii unei Croaţii pure din punct de vedere etnic, devin în ochii lui Tito şi ai organizaţiei multietnice AVNOJ-ANTIFAŠISKO VEČE NARODNI OSLOBODJENJE JUGOSLAVIJE[3] – la fel de periculoşi, atât la Belgrad, cât şi la Zagreb.

S-a crezut, din această perspectivă, că eliminarea şi distrugerea nucleelor naţionaliste sârbe şi croate vor fi suficiente pentru omogenizarea *Iugoslaviei* noi, „izbăvită" în războiul de partizani de coşmarul trecutului recent şi ale cărei eşecuri vor fi puse, obsesiv, numai pe seama vechiului regim monarhic, categorisit ca incapabil şi neinteresat de rezolvarea problemei naţionale.

Dihotomia propagandistică: *vechiul regim a fost naţionalist opresiv, noul regim va fi tolerant şi plurietnic* a stat la baza întregului proiect iugoslav multinaţional de după 1945. Mai mult, patru dintre corifeii mişcării comuniste iugoslave s-au oferit, ei înşişi, drept modele; croatul Josip Broz Tito, sârbul Aleksandar Ranković, slovenul Edvard Kardelj şi muntenegreanul Milovan Djilas devin acum expresii vii ale noii orânduiri şi prin prisma apartenenţei la marile ramuri constitutive ale Iugoslaviei.

În cuvântarea lui Josip Broz Tito, ţinută la Belgrad, la 12 mai 1945, cu ocazia reorganizării Partidul Comunist din Serbia, liderul comunist iugoslav afirma: „Creăm acum o nouă ţară – Iugoslavia – în care fiecare naţiune va avea drepturile sale şi o deplină egalitate cu toate celelalte. Acesta este esenţialul. Dincolo de cele câteva unităţi federative, vom crea un stat naţional puternic. Pe aceasta se bazează cel de-al doilea obiectiv: unitatea şi frăţia popoarelor din Iugoslavia. Nu vor mai exista probleme de felul: acest sat aparţine uneia sau alteia dintre unităţile federative, pentru că ele vor aparţine întregii Iugoslavii. Zagrebul nu este doar un oraş croat, el este totodată unul iugoslav şi nici Belgradul nu este doar sârb, ci, totodată, iugoslav"[4].

Discursul lui Tito a fost *simptomatic* pentru evoluţiile imediate. La 29 noiembrie 1945 a fost proclamată Republica Populară Federativă Iugoslavia, care devine, astfel, primul stat comunist al Europei postbelice. Con-

form Constituției promulgate în aceeași zi, Iugoslavia urma să înceapă *experimentul federalist*, inspirat după cel sovietic, menit să modifice, radical, ultima împărțire administrativă, cea din 1934, bazată pe așa-numitele *banovine*.

Teritoriul *Iugoslaviei populare* a fost împărțit în 6 republici. (Ca o paranteză, amintim discuțiile purtate de către Kardelj și Dimitrov, la Sofia, în toamna anului 1944, în vederea includerii Bulgariei într-o ipotetică federație sud-slavă, de inspirație stalinistă, discuții reluate în 1947, între J.B. Tito și Gh. Dimitrov, dar fără rezultate concrete).

Noile entități federale au fost stabilite după cum urmează[5]:

– R.P. Serbia	– 82% sârbi
– R.P. Croația	– 85% croați
– R.P. Bosnia-Herțegovina	– 40% slavi musulmani/bosnieci
	– 31% sârbi
	– 17% croați
	– 9% alții
– R.P. Muntenegru	– 89% muntenegreni
– R.P. Slovenia	– 96% sloveni
– R.P. Macedonia	– 67% macedoneni/macedoslavi

Conform Constituției, sârbii, croații, slovenii, muntenegrenii și macedonenii erau catalogați drept *națiuni constitutive ale Iugoslaviei*. Criteriul a fost apartenența la marea ramură a slavilor de sud, națiunile constitutive *fiind egale în drepturi* și beneficiind de acestea *pe tot teritoriul federației*. Limbile oficiale au fost stabilite în număr de patru: sârba, croata, slovena și macedoneana, alfabetele chirilic și cel latin fiind, la rândul lor, egale pe cuprinsul federației.

Celelalte grupuri etnice – numeroase – albanezi, maghiari, germani, italieni, români, turci, bulgari, țigani etc. au fost integrate grupului *naționalităților conlocuitoare*, care urmau a se bucura de drepturile pe care Constituția le garantează grupurilor minoritare.

Două precizări se impun aici.

Prima, are în vedere noutatea creării R.P. Macedonia. Fostă parte a Serbiei, încă de la 1913, Macedonia devine, din 1945, *republică*, cu toate avantajele care decurg din acest statut. Dintr-o dată, această ramură sud-slavă, aflată într-o continuă criză identitară, folosită drept subiect de polemică între bulgari și sârbi, între anii 1920-1930, purtătoare a unui etnonim cu certe valențe uzurpatoare, primește atribute ale statalității: capitală,

parlament, guvern, limbă de stat, drepturi egale în federaţie. Aşa-zisa limbă macedoneană devine a patra limbă oficială a federaţiei, deşi forurile academice de la Sofia sau Atena au contestat existenţa unei atari limbi.

În plus, teritoriul Serbiei s-a diminuat simţitor; achiziţiile din 1913 au rămas doar un simplu fapt istoric, iar graniţa administrativă dintre Serbia şi Macedonia a fost trasată arbitrar, undeva în regiunea Kumanovo-Vranje.

Sârbilor li s-a explicat că, oricum, *ca naţiune constitutivă* se bucură de toate drepturile în orice punct de pe teritoriul federaţiei, iar ca trăitori în Macedonia nu pot fi asimilaţi minoritarilor. De acelaşi tratament urmau a se bucura, fireşte, şi sârbii din Slavonia croată.

Al doilea aspect, are în vedere regiunea Kosovo-Metohia. În planurile iniţiale ale conducerii comuniste iugoslave, s-a plecat de la ideea potrivit căreia albanezii din Kosovo riscă să devină o problemă a statului federal. În număr de 850.000 de suflete, aceştia întreceau de aproape două ori numărul muntenegrenilor – circa 430.000 – consideraţi, însă, datorită apartenenţei la ramura slavă, *drept naţiune constitutivă* a Iugoslaviei populare. Albanezii erau *doar minoritari*, deşi numărul lor întrecea cu mult pe cel al populaţiei muntenegrene.

Rezolvarea găsită de către Josip Broz Tito s-a bazat, iniţial, pe un proiect de anvergură, menit să limiteze dractic şansele izbucnirii unui focar iredentist albanez în Iugoslavia.

În discuţiile purtate în anii 1946/1947 cu Enver Hoxha, Tito a avansat ideea cooptării Albaniei în federaţia iugoslavă, cu preţul includerii în ipotetica R.P. Albania, virtuală parte a Iugoslaviei, şi a provinciei Kosovo-Metohia.

Refuzul categoric al lui Hoxha, coroborat, din 1948, cu ostracizarea lui Tito în lumea comunistă a dus la abandonarea proiectului, dar şi la inflamarea relaţiilor iugoslavo-albaneze[6].

În plan intern, sârbii s-au simţit profund lezaţi. Dincolo de lozinca *Frăţie şi Unitate*, la Belgrad începe să circule o alta, e drept, neoficială: *O Iugoslavie puternică, dar o Serbie mică şi slabă!*

Analizând prevederile administrative reflectate în prima constituţie comunistă iugoslavă, se desprind următoarele concluzii:

– noua împărţire internă, pe principiul federal, a favorizat Croaţia şi Bosnia-Herţegovina, cărora li s-au conservat graniţele avute în cadrul fostului Imperiu Austro-Ungar.

– Muntenegru îşi menţine propria identitate teritorială, deşi despre o identitate lingvistică, culturală sau religioasă, alta decât a sârbilor, este greu de vorbit. Drept urmare, nici nu a fost pusă în discuţie oficializarea unei limbi – s-o numim *muntenegrene* – care nici un există.

– a fost creată o entitate nouă, Macedonia, o inovaţie postbelică, menită să diminueze influenţa Serbiei în federaţie.

– Kosovo-Metohia devine o problemă etnică a Iugoslaviei, regiunea fiind supusă, în perioada 1946-1966, unui sever regim de supraveghere militară, sub directa comandă a lui Al. Ranković, şeful securităţii iugoslave.

– singura provincie care a resimţit profunde schimbări interne, de substanţă, a fost Serbia, asupra căreia s-au operat modificări administrativ-teritoriale majore, neaplicate şi altor regiuni – Croaţia sau Bosnia – unde, o logică internă comună, a fi dictat transformări similare.

La 7 aprilie 1963 a fost proclamată Republica Socialistă Federativă Iugoslavia. Constituţia Republicii, adoptată în aceeaşi zi, a conservat, în plan administrativ, doar câteva dintre prevederile statuate în 1945.

Iugoslavia anului 1963 era, deja, în ochii lumii occidentale, un exemplu pozitiv despre felul în care ar putea fi îmbinate, în estul Europei, o parte a libertăţilor colective şi individuale cu rigorile dogmei comuniste.

Cultivat de Occident, cu o biografie atent cosmetizată de propaganda oficială, cu o poziţie în partid şi în stat de necontestat, Josip Broz Tito a purces la noi modificări – de substanţă – în planul organizării interne a statului iugoslav.

Oficial, ele au avut în vedere optimizarea legăturilor dintre cele şase republici, pentru a se pune în practică, cu rezultate şi mai bune, vechiul concept de FRĂŢIE ŞI UNITATE.

Cu acest prilej, apar modificări importante, pe care le apreciem ca fiind simptomatice pentru politica internă titoistă, vis-à-vis de sistemul federal al Iugoslaviei comuniste.

Astfel, în organizarea administrativă apar două noi unităţi – *autonomne pokrajine – regiuni autonome*, care vor lua naştere pe teritoriul R.S. Serbia şi care vor fi evaluate după criteriul minoritar, respectiv ponderea acestuia. Au fost astfel înfiinţate *Regiunea autonomă Kosovo şi Metohia* (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*) şi *Regiunea autonomă Voivodina* (*Autonomna pokrajina Vojvodina*)[7], părţi ale Serbiei, dar care, din acest moment, îşi vor aroga atribute *republicane*: adunări regionale, res-

pectiv structuri semiguvernamentale cu drept de decizie în teritoriu, şi care îşi vor desfăşura activitatea pe baza principiului proporţionalităţii în noile capitale, Priština şi Novi Sad.

S-a încălcat flagrant, cu acest prilej, principiul naţiunii constitutive, în sensul că, de acum, *minoritarii majoritari* (sic!), cu precădere albanezii din Kosovo-Metohia, se transformă, la rândul lor, *în naţiune constitutivă sui-generis*, în restul Iugoslaviei ei beneficiind de toate celelalte drepturi acordate minorităţilor.

De acelaşi tratament nu au beneficiat, totuşi, albanezii din Macedonia şi Muntenegru, trăitori şi aceştia în zone compacte, după cum el nu a fost aplicat, nici de această dată, sârbilor majoritari în Slavonia croată, care, oficial, rămân parte a *naţiunii sârbe constitutive*. Concluziile se impun de la sine.

Conform prevederilor Constituţiei din 1963, Iugoslavia s-a transformat de fapt într-o federaţie de opt *republici*, în formula 6+2, o formulă bazată, în esenţă, pe o realitate paradoxală.

Astfel, albanezii kosovari, deşi nu erau naţiune constitutivă, sunt reprezentaţi ca atare la Priština şi Belgrad, pe când sârbii din Slavonia croată, *pentru că sunt naţiune constitutivă*, nu puteau beneficia de un tratament similar în cadrul Republicii Socialiste Croaţia.

Legea fundamentală din 7 aprilie 1963 a mai stipulat că statul iugoslav este o *federaţie de republici*, iar frontierele sunt pur administrative. Nu a fost prevăzut, la acest moment, dreptul virtual la secesiune al vreunei republici. Pentru a se păstra însă un liant în statul multinaţional, în armata federală – J.N.A. – *Jugoslovenska Narodna Armija* – se vor folosi doar comenzile în limba sârbo-croată (astfel denumită în constituţie), iar singurul alfabet utilizat în forţele armate va fi alfabetul latin. De fapt, alfabetul latin se va impune treptat şi în Serbia, el fiind cu precădere folosit în mediile academice, în televiziune, sau de populaţia cu nivel mediu şi superior de instrucţie, de regulă în marile oraşe.

Începând cu anul 1968, Josip Broz Tito a acceptat, tacit, o tot mai mare autonomie din partea republicilor, mai ales în domeniul economic; situaţia a avantajat republicile din nord-vest, Slovenia şi Croaţia, însă dezechilibrele din statul federal s-au accentuat.

Aceste tendinţe centrifuge au fost dublate, la începutul anului 1971, de resurecţia naţionalismului croat şi musulman bosniac. Întâmplător sau nu, viitorii artizani ai secesiunii celor două republici, Franjo Tudjman şi Alja

Izetbegović au fost încarceraţi, fiind acuzaţi de acţiuni care vizau, în cazul primului, legături cu emigraţia ustaşă croată din Germania Federală şi Suedia, respectiv pentru difuzarea *Manifestului Islamic*, considerat antistatal, în cazul lui Izetbegović.

Paradoxal, măsurile de calmare a situaţiei, pe care Josip Broz Tito le-a imaginat, s-au manifestat în intenţia de *accentuare a libertăţii de mişcare* a republicilor, în detrimentul puterii centrale de la Belgrad.

Conform ultimei Constituţii a federaţiei iugoslave, cea din 21 februarie 1974[8], Tito a introdus transferul masiv de prerogative, de la nivelul federal la cel al republicilor şi a celor două provincii autonome, Kosovo-Metohia şi Voivodina. În acestea din urmă se vor constitui *parlamente regionale*, cu puteri similare celor din cele şase republici. Apare, cu acest prilej, o nouă naţiune constitutivă a Iugoslaviei – *cea musulmană* – este vorba de populaţia islamică de expresie sârbo-croată din Bosnia-Herţegovina. Asistăm, cu această ocazie, la o altă inovaţie pseudo-ştiinţifică – *un popor definit prin religie* – cea islamică – dar de limbă sârbo-croată. Ceilalţi musulmani – turcii şi ţiganii din Sandjak şi Novi Pazar, sau albanezii din Macedonia şi Muntenegru rămân ca atare, deci minoritari, în cazul lor fiind luat în seamă doar un singur criteriu: cel etno-lingvistic, perceput ca fiind mai important decât apartenenţa la Islam. Este clar de observat aşadar că nu logica istorică a dictat aceste clasificări arbitrare ale diferitelor populaţii ale Iugoslaviei, ci cu totul alte raţiuni, cele mai multe specifice sistemului de gândire din regimurile totalitare.

Dacă germenii destrămării Iugoslaviei trebuie căutaţi undeva, atunci textul Constituţiei din 1974 este cel mai relevant. Cu excepţia domeniilor externelor, apărării şi finanţelor, federaţia continua să existe, în mare măsură inerţial, gravitând în jurul fondatorului statului, Josip Broz Tito.

De facto, după 1974, Iugoslavia s-a transformat fatalmente într-un stat hibrid, oscilant între ideea de federaţie şi cea de confederaţie, excesiv fărâmiţat, atât din punct de vedere economic, cât şi politic, însăşi Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia fiind divizată în şase partide comuniste, corespunzătoare celor şase republici. Cum plastic a apreciat şi scriitorul disident Dobrica Ćosić, statul multinaţional era, de fapt, unul *medieval*, alcătuit din *opt feude*, vasale *suzeranului* Tito.

Moartea, în 1980, a celui care, la 16 mai 1974, fusese ales *preşedinte pe viaţă*, precum şi instituirea experimentului utopic al *preşedinţiei colective* au grăbit, din perspectivă internă, disoluţia statului multinaţional.

În ianuarie 1990, lucrările Congresului al XIV-lea, extraordinar, al Uniunii Comuniştilor din Iugoslavia au marcat prăbuşirea ultimei redute importante care, într-un fel sau altul, mai amintea de Iugoslavia titoistă. Partidul a sucombat prin părăsirea lucrărilor Congresului de către delegaţia Partidului Comunist Sloven şi, cu excepţia armatei federale, nimic nu a mai putut să conserve Iugoslavia creată şi gândită de Tito.

NATIONAL PROBLEM IN TITOIST YUGOSLAVIA CONSTITUTIONALY ASPECTS (1945-1974)

– Summary –

The main target of this work is to analyze, from an internal perspective, some of the political and constitutional mechanisms, basis for the re-establishment of the Yugoslavian state, at the end of World War Second.

There are two specific features, emblematical for the new Yugoslavian state creation.

The first one consists in the well-considered acceptance of communism by the majority of Serbian people, as the new regime trickled in, during the German domination, through taking over the control by the guerilla troops led by J.B. Tito.

The second major characteristic deals with the option for a federal system (of soviet structure), perceived as the only viable one and as capable of mitigating the nationalist impetuses that led Yugoslavian regime's failure during the inter-war period.

In addition to all these, the author also analyzes the three Yugoslavian after-war Constitutions, as to prove that even in the newly appeared geopolitical context the national issue remained open in Yugoslavia. Moreover, this problem was much more intricate than the communist regime from Belgrade estimated during those almost four decades of Titoist rule.

Note

[1] În ultimul deceniu al secolului al XX-lea s-a impus ca temă de reflecţie în istoriografia sârbă problema genocidului asupra populaţiei sârbeşti din Croaţia, practicat de statul fascist al lui Ante Pavelić, prin Gărzile lui Maček, cu extensie şi în regiunile sârbeşti ale Bosniei-Hertegovina.

[2] Iugoslavia şi Albania au fost singurele state care şi-au asumat regimul comunist fără implicarea directă a sovieticilor.

[3] AVNOJ – Consiliul Naţional Antifascist pentru Eliberarea Iugoslaviei – a fost creat la 27 noiembrie 1942, la Bihać şi s-a constituit în viitorul nucleu politic care va prelua puterea în Iugoslavia, la sfârşitul anului 1945.

[4] C.I. Christian, *Sângeroasa destrămare*, Ed. Sylvi, Bucureşti, 1994, p. 185.

[5] Milentije Pešaković, *Autonomne pokrajine Jugoslavije*, Medjunarodna Politika, Beograd, 1976, p. 13.

[6] După 1948, Securitatea iugoslavă, aflată sub directa îndrumare a lui Aleksandar Ranković, s-a implicat direct în supravegherea, depistarea şi pedepsirea elementelor iredentiste albaneze din Kosovo-Metohia.

[7] Milentije Pešaković, *op. cit.*, p. 20.

[8] *Ibidem*, p. 22.

Note şi recenzii

GH. PLATON, **De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă**, vol. I-III, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", 1995, 1998, 2000

Nimic n-ar fi putut avea mai multă relevanţă decât titlul celor trei volume de *studii* pentru domeniul istoriografic în care s-a putut ilustra un *nume* de *autoritatea* şi *prestigiul* profesorului Gheorghe Platon. După cum avizează autorul însuşi, „studiile adunate" sunt „legitimate istoric şi afectiv", ele înfăţişând „popasuri meditative asupra unor probleme fundamentale ale istoriei noastre moderne", actul „de cunoaştere şi de explorare sistematică şi metodologică" îndreptându-se „spre capitole puternic individualizate, din existenţa istorică a poporului nostru: formarea naţiunii şi a conştiinţei naţionale, specificul dezvoltării istorice în perioada secolului al XIX-lea, influenţa Revoluţiei franceze, liberalismul românesc, revoluţiile din 1821 şi 1848, Principatele Române în cadrul relaţiilor internaţionale, constituirea statului naţional, Independenţa ş.a.".

Sub aspect tematic, cele trei volume se interferează, uneori cu inerente suprapuneri, fiecare dintre ele prezentând însă evidente elemente individualizante. „În câteva studii – subliniază autorul –, unele observaţii sau exemplificări se repetă", fiind „rostite sau scrise la date şi împrejurări diferite", însă reluate, inserate unor „probleme deosebite", urmărind „să fixeze, *mereu mai adecvat, cadrul în care înţelegem să situăm, pe coordonatele lor esenţiale*, problemele luate în discuţie".

Primul volum „adună" demersuri prevalent conceptuale, cu incursiuni metodologice, toate axate pe aspecte esenţiale ale epocii Regenerării: conştiinţa naţională; mişcarea naţională, revoluţiile de la 1821 şi 1848 (privite în întregul spectru de probleme: geneză, idei, program politic, forţe participante, implicaţii externe etc.); lupta pentru independenţă, în traseul: de la revoluţia pentru Unitate la cea pentru Neatârnare.

Dacă primul volum vizează „puneri la punct", clarificări în privinţa unor aspecte ce au incitat controverse istoriografice, aspecte ţinând *de componenta internă* a emancipării naţionale, cel de-al doilea „adună" stu-

dii asupra *implicaţiilor externe* ale premiselor şi înfăptuirii statului naţional. Edificaţii depline privesc „lupta pentru unitate", „dezvoltarea societăţii româneşti în epoca modernă: între determinism geopolitic şi efort naţional"; Principatele Române în relaţiile internaţionale „din epoca Regulamentului Organic"; „conţinutul şi sensul general al luptei românilor pentru independenţă în prima jumătate a secolului al XIX-lea"; „problema românească" şi „problema orientală"; „făurirea statului unitar – treaptă decisivă pe drumul realizării uniri tuturor românilor; liberalismul românesc; Independenţa României şi puterile europene; „premisele opţiunii" României de implicare în primul război mondial etc.

Cât despre cel de-al treilea volum, acesta se prezintă „mai unitar sub aspectul tematic", majoritatea studiilor fiind consacrată mişcărilor politice şi sociale din Moldova anterioare anului 1848 şi revoluţiei înseşi, înscriindu-se în perioada care a stat sub semnul Regulamentului Organic". Sunt studii ce probează incisivitatea analizei şi mai ales propensiunea sintezei, cu deschideri interpretative cărora cercetările de specialitate au şi încă vor avea mult de datorat unei activităţi exemplare atât în ipostaza *profesorală* cât şi în cea a *scrisului de carte*.

Privite în ansamblul lor, studiile „adunate" în cele trei volume vădesc din plin faptul că efortul de sinteză în domeniul istoriei moderne, efort ilustrat exemplar de *magistru*, a trebuit să presupună o asiduă „muncă de laborator", plină de învăţăminte ea însăşi pentru oricine ar aspira la a atinge culminaţia întreprinderii intelectuale inspirată de Clio.

GH. CLIVETI

NICHOLAS V. RIASANOVSKY, **O istorie a Rusiei**. Traducere Areta Voroniuc, ediţie îngrijită, note şi postfaţă de Mihai Cojocariu, Institutul European, Iaşi, 2001, 701 p.

Lucrarea a apărut într-o primă ediţie în anul 1962, şi datorită receptării sale favorabile, a cunoscut încă cinci ediţii, fiecare dintre ele reactualizată, ultima în anul 2000. După această ultimă ediţie este tradusă şi varianta românească, apărută în 2001.

Cartea cuprinde 43 de capitole împărţite în 7 părţi. Fiind o sinteză, acoperă, deci, un segment cronologic generos, pornind de la numeroasele cul-

turi neolitice care au fost descoperite în spaţiul rusesc şi încheind cu regimul lui Boris Elţân.

Prima parte conţine o prezentare schematică a cadrului geografic, precum şi a „popoarelor şi culturilor neslave" din „Rusia înainte de ruşi" (p. 23).

Părţile a II-a, a III-a şi a IV-a se referă la epoca medievală a ruşilor, de la înfiinţarea statului kievean până la afirmarea preponderenţei Moscovei în cadrul lumii ruse – „Rusia moscovită" –, în vreme ce a V-a parte a lucrării, intitulată sugestiv „Rusia imperială", acoperă segmentul modern, mergând de la domnia lui Petru cel Mare până la „Revoluţiile din 1917", având consacrate nu mai puţin de 15 capitole.

Ultimele două părţi, a VI-a şi a VII-a, sunt dedicate epocii contemporane, tratând despre „Rusia Sovietică" şi „Federaţia Rusă".

Nicholas V. Riasanovsky este profesor la Universitatea Berkeley, California, specialist în problemele ruseşti şi mai ales în istoria economică a Uniunii Sovietice, destule pagini ale lucrării sale având ca subiect relaţiile economice în lumea rusă.

Deşi oarecum tributar nostalgiei Rusiei Mari, Riasanovsky reuşeşte să păstreze o poziţie echidistantă pe cât îi permite apartenenţa sa la etnicul rusesc, şi oferă unele judecăţi de valoare pentru diferitele probleme analizate.

Astfel, abordând relaţia istorie-geografie în cazul Rusiei, Riasanovsky arată, cu argumente pertinente, importanţa unităţii geografice în influenţarea caracterului naţional rus, fără a cădea în extrema determinismului geografic, pe care-l priveşte critic – „geografia poate să fie scena istoriei, dar cei care fac istorie sunt oamenii" (p. 21); iar pentru conexiunea între sistemul de guvernare a ţării şi întinderea teritorială a acesteia, Riasanovsky acordă credit celor care au ajuns la concluzia că „despotismul ar fi forma cea mai firească de guvernare în Rusia" (p. 20).

Poziţia Rusiei în Europa este considerată mai importantă decât legăturile cu Asia; însă, după cum arată Riasanovsky, ruşii, deşi au avut contacte cu Vestul, au suportat „soarta obişnuită a popoarelor de frontieră" (p. 21), de aceea nu au reuşit să se încadreze decât relativ târziu ritmurilor civilizaţiei europene.

Pentru epoca medievală merită reţinută ralierea lui Riasanovsky la poziţia acelor istorici care se preocupă de reevaluarea teoriei normandiste, el

arătând că „teoria normandistă nu mai poate fi susţinută la dimensiunile ei iniţiale” (p. 39).

De asemenea, el arată că momentul decisiv în realizarea statului rus e reprezentat de către încorporarea de către Moscova a Novgorodului, fapt comparat de Riasanovsky cu încorporarea sudului Franţei în statul francez.

Victoria de la Kulikovo (8 septembrie 1380) şi înlăturarea finală a jugului mongol de către Ivan al III-lea (1480) au reprezentat momentele cele mai importante în evoluţia cnezatului Moscovei de la o posesiune nord-estică la un stat naţional rus.

De aceea, unificarea Rusiei sub patronajul Moscovei a reprezentat o victorie a sistemului politic nord-estic, caracterizat prin poziţia dominantă a cneazului, ajungându-se la ceea ce Riasanovsky denumeşte „o eră nouă a ţarismului autocratic” inaugurat în vremea lui Ivan al III-lea (1462-1505).

Epoca modernă se bucură, după cum am menţionat deja, de o tratare cuprinzătoare, este epoca în care, aşa după cum a arătat geopoliticianul american Homer Lea în 1912, „Expansiunea Rusiei continuă într-o simetrie elementară”.

Impactul Rusiei cu civilizaţia europeană s-a realizat într-o perioadă relativ scurtă, cea a lui Petru cel Mare. De aceea, componentele europene ale tradiţiei sale s-au sedimentat într-un strat subţire, superficial pentru epoca modernă. Oricum, perioada lui Petru cel Mare e privită ca un moment de forţă al istoriei ruse, un altul fiind reprezentat de domnia Ecaterinei a II-a (1762-1796). Prin achiziţionarea a ceea ce Riasanovsky numeşte „Rusia sudică” şi prin împărţirea Poloniei pe plan extern, prin întărirea şerbiei şi a poziţiei micilor proprietari în politica internă, precum şi prin procesul de „occidentalizare în domeniul culturii” (p. 287), perioada Ecaterinei a II-a a marcat apogeul tendinţelor inaugurate de Petru cel mare şi „a pregătit scena pentru istoria rusă din secolul al XIX-lea” (p. 288).

Domnia lui Alexandru I a reuşit să escaladeze cu bine obstacolul napoleonian, trecând, după un început marcat de liberalism şi reforme, la o linie dominată de conservatorism, mai ales în politica externă. Urmaşul său, Nicolae I, „s-a agăţat cu o hotărâre disperată de vechiul sistem şi de vechile modalităţi” (p. 354). Catastrofala experienţă a războiului din Crimeea nu a făcut decât să evidenţieze necesitatea presantă de reforme, încercate şi aplicate cu mai mult sau mai puţin succes în vremea lui Alexandru al II-lea (1855-1881).

Perioada lui Nicolae al II-lea (1894-1917), ultimul dintre Romanovi, a demonstrat că Rusia „nu-şi rezolvase problemele, în privinţa necesităţilor sale, nici în comparaţie cu alte ţări" (p. 449), starea generală deosebit de grea, pigmentată cu ameliorări şi chiar progrese influenţând drumul spre revoluţie.

Referindu-se la cultura rusă în epoca modernă, Riasanovsky arată că aceasta „a apărut ca o cultură a micilor proprietari, şi şi-a menţinut acest caracter până târziu în secolul al XIX-lea. Ea a devenit apanajul unei elite aristocratice, educate, cunoscătoare a limbii franceze" (p. 302), iar efortul enorm de a asimila, care a dominat secolul al XVIII-lea, şi-a arătat roadele. Secolul al XIX-lea a fost dominat, din punct de vedere cultural, de personalităţi precum Puşkin, Dostoievski, Tolstoi, Vereşciaghin, Turgheniev, Lermontov.

Personal, consider, totuşi că opinia autorului este cam exagerată, căci doar o mică parte din elita culturală a secolului al XIX-lea are rădăcini aristocratice.

Momentul 1917 e înfăţişat ca unul de schimbare foarte importantă, moment ce a marcat profund evoluţia Rusiei, dar şi a unei părţi a statelor lumii. Inaugurarea noii politici economice, sistemul epurărilor şi poziţia externă reticentă definesc situaţia Rusiei din perioada interbelică.

După al doilea război mondial, deşi Uniunea Sovietică părea a fi recunoscută „universal ca puternică şi durabilă" (p. 619), s-a confruntat cu Războiul Rece şi cu recesiunea economică a deceniului al VIII-lea al secolului XX. Conducerea sovietică a fost nevoită să apeleze la o politică de destindere şi oarecare înnoiri – *glastnost* –, totul culminând cu *perestroika* lui Mihail Gorbaciov.

Riasanovsky e de părere că dispariţia Uniunii Sovietice a fost „la fel de bruscă şi neaşteptată" (p. 619) ca şi apariţia ei. El arată că au existat multe greşeli care au dus la destrămarea Uniunii Sovietice şi probabil cea mai mare dintre ele a fost „incapacitatea de a vedea realitatea altfel decât prin prisma ideologiei" (p. 620). La rândul său, naţionalismul a fost greşit apreciat, până când acesta a distrus Uniunea Sovietică.

Cât priveşte reflectarea punctelor de tangenţă cu istoria românilor, Riasanovsky se arată tributar unor neadevăruri promovate cu nonşalanţă de istoriografia ruso-sovietică, aceste minusuri ale lucrării putând deranja, oarecum, pe cititorul avizat din România.

Dar, în ansamblu, Riasanovsky oferă o tratare echilibrată a istoriei Rusiei, reuşind să realizeze o lucrare atractivă pentru cei interesaţi, lucru dovedit şi de ediţiile publicate până acum.

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA

VASILE CRISTIAN, **Istoria Asiei**. Prefaţă de Mihai Cojocariu, Editura Corint, Bucureşti, 2002, 206 p.

A scrie despre istoria Asiei, după cum consideră autorul însuşi, nu este o operaţiune facilă, chiar dacă textul este destinat mai degrabă publicului larg decât specialiştilor în studiile orientale. În parte, acest fapt se datorează acţiunii mistificatoare a ideologiilor care au produs istoriografie în funcţie de comandamentele politice ale momentului. Din acest punct de vedere, experienţa colonială – punct central al istoriografiei moderne şi contemporane a zonei dar şi criză identitară pentru popoarele Orientului – a jucat un rol precumpănitor în *înţelegerea* Asiei. Dificultăţile metodologice în abordarea acestei istorii decurg astfel din experienţa adesea contradictorie a contactelor cu alteritatea, înţeleasă aici în sensul său maximal, constând în „greutatea de a descifra societăţi construite după alte criterii decât cele europene" (p. 10).

Din punct de vedere structural, volumul se împarte în 14 capitole: *Bazele geografice ale istoriei Asiei*; *Asia înainte de istoria scrisă*; *La începuturile civilizaţiei – Orientul antic, Mesopotamia, Egiptul, Iranul, Fenicia*; *Epopeea macedoneană şi civilizaţia elenistică*; *Naşterea religiilor monoteiste*; *De la civilizaţia Indus la India Marilor Moguli*; *China, Imperiul celest*; *Indochina – o lume mixtă*; *Coreea – „Ţara dimineţilor liniştite"*; *Japonia – „Locul de unde răsare Soarele"*; *Asia islamică*; *Impactul Europei moderne asupra Asiei şi reacţia societăţilor tradiţionale*; *Replica japoneză*; *Contrastele Asiei contemporane*.

Lectura acestei cărţi ne îndeamnă să reflectăm mai ales la destinul contemporan al lumii asiatice şi, dând curs interogaţiilor din totdeauna ale istoricului, să ne gândim la problemele scrierii şi rescrierii istoriei comunităţilor şi statelor din Asia. În ce măsură colonialismul a produs numai pagubă popoarelor sau populaţiilor pe care le-a dominat? Cum pot fi caracterizate regimurile postcoloniale şi respectiv istoriile ce au apărut odată

cu acestea şi care tratatează moştenirea colonială? Fireşte, răspunsul la o asemenea întrebare este dificil de dat, necesitând un efort susţinut de reliefare a caracteristicilor proprii ale fiecărei subdiviziuni ale continentului asiatic. Istoricul întâlneşte popoare sau grupuri etnice extrem de diferite, fie sub aspect rasial, fie sub aspect religios sau politic. Nu toate aceste grupuri etnice sau, după caz, state au avut de întâmpinat colonialismul în aceleaşi forme. Spre exemplu, în timp ce India, la începutul secolului al XIX-lea, intrase aproape total în sfera de dominaţie britanică, China şi Japonia se situau în acea perioadă la un nivel modest sub aspectul contactelor cu puterile europene. Graţie reformelor economice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Japonia s-a transformat într-o mare putere ce şi-a exersat timp îndelungat *propriile* veleităţi coloniale. În lucrare nu a fost uitată nici poziţia intermediară pe care a jucat-o Rusia, ulterior Uniunea Sovietică, între Europa şi Asia. Colonialismul rusesc, spre deosebire de cel englez, francez şi japonez, a fost însă unul preponderent continental.

În general, colonialismul a însemnat, alături de dominaţie politică, şi o deschidere către lume a unor comunităţi izolate din punct de vedere social şi politic. Astfel se explică formarea unor elite culturale şcolite în metropole care şi-au asumat un rol intermediar între Occident şi popoarele pe care le reprezentau. Într-un alt registru, izolarea politică a permis unor regiuni asiatice să-şi conserve structurile sociale tradiţionale şi să se sustragă pentru un timp dominaţiei europene. Izolarea însă a prejudiciat grav cunoaşterea din partea elitei politice a acestor state a evoluţiilor şi a potenţialului economic şi militar pe care îl aveau nu doar statele europene, dar şi vecinii acestora (p. 163). De asemenea, colonialismul a vizat apariţia unui conflict nu doar între factorii externi şi popoarele dominate ci şi în interiorul grupurilor care au avut în sarcină tranziţia de la o administraţie străină la o organizare proprie a ţării lor. Moştenirea colonialismului vorbeşte în multe locuri despre dificultăţile elitelor politice locale de a pune în practică modelul de organizare politică a liberalismului. Observaţia se menţine pentru un număr semnificativ de state din zona asiatică, fără a postula însă o lipsă organică de apetit a regiunii pentru democraţie şi instituţii moderne. Deviat de manifestările războiului rece, destinul Asiei contemporane ni se prezintă ca unul al contrastelor, al diferenţelor dintre tradiţii şi forme de organizare politică (p. 184-203).

Încheind succinta noastră prezentare, trebuie să precizăm că lucrarea istoricului Vasile Cristian nu pune în valoare doar istoriografia occidenta-

lă, precumpănitoare pe acest subiect, ci face numeroase referiri la contribuţiile româneşti ale lui Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga şi Mircea Eliade.

Lucrare de sinteză, *Istoria Asiei* oferă cititorului român o imagine de ansamblu a zonei, preţuind atât rezultatele cercetării istorice europene cât şi contribuţiile mai recente ale istoricilor provenind din mediile de cultură asiatice.

GABRIEL LEANCA

Istoria – o meditaţie asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare. Volum coordonat de Gabriel Bădărău, Gheorghe Cliveti, Mihai Cojocariu, Editura Tipo Moldova, Iaşi, 2001, 467 p.

Apariţia volumului pe care îl prezentăm, aşa cum indică titlul acestuia, a avut o menire specială. Prilejuit de aniversarea, în cadrul Catedrei de Istorie Modernă a Facultăţii de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, a activităţii profesorului Vasile Cristian, el grupează o serie de articole şi studii pe teme diverse de istorie şi istoriografie.

O enumerare a contribuţiilor cuprinse în volum subliniază varietatea de subiecte abordate: Corneliu Horaicu, *Geologia istorică – o componentă fundamentală a cunoaşterii* (p. 29-33); Mircea Petrescu-Dâmboviţa, *Consideraţii cu privire la locuinţele din eneoliticul dezvoltat cu ceramică pictată de pe teritoriul României* (p. 33-47); Victor Cojocaru, *Teritoriile şi populaţiile din zona nordică şi nord-vestică a Pontului Euxin în secolele VII-I a.Chr. Consideraţii istoriografice* (p. 47-75); Nicolae Ursulescu, *Necesitatea conservării, cercetării şi integrării tumulilor în patrimoniul cultural naţional* (p. 75-81); Octavian Bounegru, *„Modernism" şi „primitivism" în cercetarea economiei greco-romane: între dispută ştiinţifică şi „dezbatere" ideologică* (p. 81-103); Nelu Zugravu, *Istoria antică a regiunii Dunării inferioare în lucrări străine din ultimul deceniu* (p. 103-127); Alexandru-Florin Platon, *O dispută şi implicaţiile sale: sacerdoţiul („sacerdotium") şi imperiul („regnum") în secolele XI-XII* (p. 127-139); Sorin Iftimi, *Cheile oraşului Iaşi sau cheile Ţării Moldovei? (1739)* (p. 139-147); Bogdan-Petru Maleon, *Istoria Bizanţului – profesionalizarea unei discipline universitare la Iaşi* (p. 147-155); Ştefan Ştefănescu, *Unitatea*

teritoriului României şi strategia puterii în relaţiile internaţionale în timpul domniei lui Mihai Viteazul (p. 155-163); Gheorghe Platon, *Petru Movilă şi epoca sa. O ipostază reprezentativă a umanismului est-european* (p. 163-173); Nicolae Edroiu, *Răsunetul răscoalei lui Horea (1784-1785) în Suedia* (p. 173-185); Gheorghe Cliveti, *Tentativa ruso-britanică de la 1804-1805 în problema „păcii generale". Preludiu al concertului european* (p. 185-199); Cristian Ploscaru, *Preliminarii la o istorie a originilor partidei naţionale* (p. 199-205); Alexandrina Ioniţă, *Sistemul cenzurii în Moldova şi impactul asupra importului de carte franceză în perioada regulamentară* (p. 205-225); Cătălin Turliuc, *Etnicitate şi naţionalitate la 1848* (p. 225-231); Gabriel Leanca, *Imaginarul şi rescrierea istoriei moderne a românilor. Unele observaţii* (p. 231-239); Victor Neumann, *Naţiunea: semnificaţiile unui concept istoric* (p. 239-259); Lăcrămioara Iordăchescu, *Un consul francez în Principate: Adolph Billecocq* (p. 259-279); Constantin Buşe, *Intelectualii – conştiinţa de sine a Americii Latine* (p. 279-289); Vasile Russu, *Consideraţii privind tratativele româno-maghiare din primăvara şi vara anului 1849* (p. 289-307); Mihai Cojocariu, *O lansare de carte în 1857: Manolache Drăghici, Istoriea Moldovei pe timp de 500 de ani* (p. 307-321); Dumitru Ivănescu, *Din istoria presei ieşene* (p. 321-341); Valentin Ciorbea, *„Afacerea Hallier" în dezbaterile parlamentare şi presa vremii* (p. 341-351); Claudiu Lucian Topor, *Relaţiile politice româno-germane (1878-1883). Starea actuală şi perspectivele cercetării* (p. 351-359); Gheorghe Iacob, *România de la independenţă la primul război mondial. Procesul de modernizare* (p. 359-365); Ioan Ciupercă, *O dimensiune tragică a angrenării României în Marele Război: ocupaţia germană (1916-1918)* (p. 365-383); Valeriu Florin Dobrinescu, *Italia şi pacea separată de la Buftea-Bucureşti* (p. 383-389); Dorina N. Rusu, *Revista istorică a lui Nicoale Iorga* (p. 389-407); Dumitru D. Rusu, *Nicoale Iorga faţă de raptul Basarabiei şi nordului Bucovinei* (p. 407-419); Gheorghe Buzatu, *Mircea Eliade în Anglia (1940-1941)* (p. 419-427); Radu Păiuşan, *Aspecte ale luptelor pentru apărarea Timişoarei* (p. 427-435); Ion Zainea, *Aspecte privind aplicarea convenţiei de armistiţiu în judeţul Bihor (1945-1946)* (p. 435-455); Daniel Onişor, *România şi tratatul de pace de la Paris – 10 februarie 1947 – implicaţii politice interne* (p. 455-462).

Reflectând cu precădere o tematică românească, volumul cuprinde şi articole în orizontul istoriei universale, evidenţiind astfel curajul unor

autori români de a domestici şi subiecte de istorie ce presupun un contact îndelungat cu surse bibliografice şi documente externe.

GABRIEL LEANCA

LORD ACTON, **Despre libertate**. Traducere de Ligia Constantinescu şi Mihai-Eugen Avădanei. Prefaţă de Paul Michelson, Iaşi, Editura Institutul European, 2000, 244 p.

Lucrările având ca subiect libertatea nu lipsesc din spaţiul intelectual românesc, dar ele sunt extrem de puţine. O amintim pe cea semnată de N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate* (1928)[1], reluată într-o ediţie în 1987, cu o prefaţă şi comentarii, realizate de Ilie Bădescu, accentuat antiliberale. În anii de după 1989 s-au făcut numeroase traduceri din autorii clasici în ştiinţele politice, lucrările despre istoria şi natura libertăţii constituind un important segment[2]. Există şi preocupări româneşti în domeniul teoriei politice, de pe poziţii asumat liberale, deşi, din cauze diverse, prea puţine încă[3].

O recenzie la o lucrare constituită din texte publicate cu mai bine de un veac în urmă este rareori justificată. Considerăm însă că în acest caz este vorba de un gest de recuperare a unui mare gânditor european al secolului XIX, din aceeaşi familie intelectuală cu Alexis de Toqueville, şi el o revelaţie în România postcomunistă. Acton (numele său întreg este John Emerich Edward Dalberg Acton, cunoscut în general ca Lord Acton; a trăit între 1834-1902) este unul dintre gânditorii liberali proeminenţi, el beneficiind de o binemeritată atenţie în Vest, îndeosebi în lumea anglo-saxonă, nenumărate lucrări fiindu-i dedicate după moarte: zeci de tomuri, în ediţii diferite, cu opera sa, inclusiv părţi din note şi din corespondenţă, sute de volume publicate şi zeci de teze de doctorat inedite privind aspecte ale vieţii şi operei sale. O arhivă Acton s-a constituit la Cambridge, în Anglia, iar un Institut Acton există la Grand Rapids, Michigan, Statele Unite ale Americii.

Viaţa lui Acton a fost marcată de identităţile sale diverse – englez, catolic, liberal, istoric – contradictorii doar pentru spiritele înguste. Acton se descria astfel pe sine: „un om care a pornit în viaţă considerându-se un catolic sincer şi un liberal convins; care a renunţat la orice din catolicism

care nu era compatibil cu libertatea şi la orice din politică incompatibil cu catolicismul. Ca liberal englez, am considerat că din cele două partide – din cele două doctrine – care au guvernat Anglia timp de 200 de ani, cel care corespundea cel mai mult ţelului divin era cel care susţinea libertatea civilă şi religioasă. Astfel că m-am numărat printre cei care se gândesc mai puţin la ceea ce ar trebui să fie, care sacrifică realul în favoarea idealului, interesul în favoarea datoriei, autoritatea în favoarea moralităţii" (p. 240).

Lordul Acton a fost important nu doar prin textele sale politice ci şi prin cele istorice. Îndeosebi cursul său inaugural de la Cambridge, din 1895, publicat apoi sub titlul *The Study of History*, avea să aibă o importanţă deosebită în cercetarea istorică anglo-saxonă. De asemenea, el a jucat un rol important în crearea publicaţiei *English Historical Review* şi în iniţierea editării celebrei sinteze colective care s-a dovedit a fi *Istoria Modernă de la Cambridge*. Rolul lui Acton a fost remarcabil în propulsarea istoriei ca obiect de studiu, ca disciplină cu prestigiu ştiinţific.

Ne-am întrebat iniţial: de ce nu a fost receptat Lordul Acton în România până în pragul mileniului III? De ce nu a fost cunoscut în a doua jumătate a secolului XIX sau la începutul secolului XX? Pentru perioada comunistă lucrurile sunt destul de clare, autorii liberali fiind puşi cu premeditare la index. După prăbuşirea comunismului, revista *Polis* a aranjat, într-un număr intitulat *Naţionalismul: trecut, prezent şi viitor*, câteva articole sub secţiunea *Profeţiile Lordului Acton*, deşi fără a publica vreun text al celebrului liberal englez[4]. Într-o mică antologie, *Limitele puterii*, au fost inserate scurte extrase din opera Lordului Acton[5]. În rest, nimic nu se publicase din opera sa. În schimb, o oarecare influenţă a gândirii lui Acton se observă la unii comentatori români ai fenomenului modernităţii[6]. Un amănunt sugestiv al ediţiei de faţă: un protestant prefaţează o lucrare a unui catolic, o dovadă că spiritele liberale (dar religioase în acest caz) sunt afine, dincolo de deosebirile denominaţionale. Prefaţa lui Paul. E. Michelson, a cărui gândire a fost influenţată de istoricul liberal englez, se dovedeşte o excelentă introducere în viaţa şi opera Lordului Acton.

Despre libertate nu este o lucrare unitară; cele trei mari secţiuni ale cărţii: „Istoria libertăţii", „Biserica şi libertatea", „Libertatea şi statul modern" reprezintă de fapt porţiuni din opera lui Acton cu referire explicită la perceperea libertăţii în diferite perioade istorice.

Secţiunea I, „Istoria libertăţii", cuprinde două capitole, „Libertatea în antichitate" şi „Libertatea şi creştinismul", la origine conferinţe ţinute la

Institutul Bridgnorth în 1877. Acton este interesat de „gândurile vii ale oamenilor"; el se ocupă de cauzele libertăţii, nu de efectele ei. El observă că alături de religie, libertatea s-a dovedit un alibi pentru crime sau pentru fapte eroice; este amintit şi rolul jucat de marginali în impunerea libertăţii, soluţia constând în asocierea lor, deşi nu fără pericol. În pofida faptului că se ocupă de libertatea în concepţia oamenilor care îl precedaseră începând cu circa două milenii în urmă, Acton spune foarte clar *ce înţelege el* prin libertate: statul trebuie să aibă atribuţii doar în sfera sa imediată, restul ţinând strict de competenţa indivizilor. Potrivit liberalului englez, criteriul cel mai sigur de verificare a libertăţii într-o ţară este tratarea minorităţilor, gradul lor de siguranţă; de asemenea, „libertatea e condiţia esenţială şi apărătoarea religiei". El avea o experienţă directă nu tocmai plăcută: minoritar (catolic) într-o ţară care la începutul vieţii lui încă mai cunoştea discriminările religioase (bunăoară, catolicii şi nonconformiştii protestanţi nu puteau ocupa funcţii în administraţia regală britanică şi nu erau admişi în universităţile de la Oxford şi Cambridge). Acton a fost toată viaţa în postura unui minoritar. Chiar în propria sa tradiţie religioasă a ajuns să fie minoritar, el fiind printre cei care au criticat la început instituirea dogmei infailibilităţii papale. În incursiunea sa în antichitate, Acton se opreşte mai întâi asupra israeliţilor, insistând însă mai ales pe situaţia de la greci şi romani. Filosofi renumiţi, cârmuitori şi legiuitori ai antichităţii greco-romane sunt avuţi în vedere, în legătură cu opiniile lor despre politică, guvernare, autoritate, libertate: Solon, Lycurg, Pericle, fraţii Gracchi, Nerva, Carneades, Scipio, Cicero, Chrysipp, Critias, Diogene din Sinope, Epicur, Aristotel („cel mai mare moralist al Antichităţii"), Platon, Pitagora, Protagoras, Socrate („cel mai bun dintre păgâni"), Heraclit din Efes, Tacitus ş.a. Anticii târzii au pregătit terenul pentru *Evanghelii*, crede *Acton. Creştinismul a pătruns treptat, încet chiar, în stat, dar el nu avea* nici una din trăsăturile unui apostolat politic, misionarismul său necontestând autoritatea publică. Creştinii începuturilor au evitat contactul cu statul, au ocolit funcţiile publice şi au refuzat serviciul militar. Cuvintele lui Isus Hristos: „Daţi Cezarului ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu", conform lui Acton „confereau puterii civile, sub protecţia conştiinţei, o sacralitate de care nu se bucurase niciodată şi limite pe care nu le recunoscuse niciodată; ele însemnau repudierea absolutismului şi inaugurarea libertăţii" (p. 78).

Căderea în barbarie, pentru sute de ani, a părţii occidentale a lumii romane, deplânsă în general, avea să aibă însă şi o parte bună: relaţia între

monarhie (şefii militari) şi masa oamenilor liberi avea să reprezinte germenele guvernării parlamentare. În Răsărit, unirea (considerată necesară) Statului cu Biserica avea să ducă la despotismul bizantin. Conflictul din Vest, ce a durat secole, dintre ierarhia militară şi cea ecleziastică avea să ducă în cele din urmă la apariţia libertăţii civile. Maxima *vox populi vox Dei* avea să apară tocmai în apusul Europei, mai exact în insulele britanice, în contextul luptei între puternicii timpului. Doctrina aceasta, fundamentată tot mai solid, avea să fie suficient de puternică pentru a se opune atât Bisericii cât şi regelui, crede Acton.

Pagini extraordinare cu privire la drepturile oamenilor de a se pronunţa asupra modului în care sunt guvernaţi de regii lor au lăsat Toma d'Aquino şi Marsilius din Padova (îndeosebi acesta a anticipat principiile după care se guvernează lumea modernă: suveranitatea naţiunii, guvernul reprezentativ, superioritatea adunării legislative faţă de executiv, libertatea conştiinţei). Declinul influenţei religioase a fost în favoarea statului, care a preluat în beneficiul său privilegiul de a-i trata pe duşmani potrivit unor principii excepţionale. În secolul XVI avea să se instituie o perioadă a monarhiilor absolute, a despotismului în Vest, pe fondul unei adormiri a conştiinţei regilor religioşi şi a asemănării tot mai mari a binelui şi răului. Reformatorii religioşi din secolul XVI au fost foarte importanţi din punct de vedere politic. În vreme ce substanţa gândirii politice a lui Luther era conservatoare (este cunoscută groaza lui de „revoluţie"), gândirea lui Zwingli sau Calvin era mai radicală. Acton reliefează că în timpul luptei pentru sau contra Reformei „s-au comis fapte atroce, în care patima religioasă era adesea doar mijlocul, iar politica era motivul". Religia a fost utilizată de cârmuitori pentru atingerea scopurilor lor politice: „Calvin propovăduia, Bellarmine ţinea prelegeri, dar Machiavelli domnea" (p. 95). Un principiu de enormă însemnătate a fost descoperirea de către comunitatea calvină, în contextul persecuţiilor din Franţa şi Olanda, a legitimităţii rebeliunii contra tiranilor. Secolele XVII-XVIII au cunoscut, prin monarhia absolută, subjugarea multor minţi, degradarea conştiinţei europene. Supuşii erau la discreţia regilor, exemplul cel mai potrivit fiind Franţa lui Ludovic al XIV-lea.

Evenimentele din Anglia secolului XVII au jucat un rol foarte important în schimbările politice generale. Libertatea civilă era condiţionată de cea religioasă şi invers. În cuvintele lui Acton: „Ideea că libertatea religioasă este principiul generator al celei civile şi că libertatea civilă este

condiţia necesară celei religioase a fost o descoperire ce urma să fie făcută de secolul al XVII-lea. Milton şi Taylor, Baxter şi Locke au devenit nume ilustre şi prin condamnarea intoleranţei, dar cu mult înainte existaseră în congregaţiile independente oameni care, ferm şi sincer, au aderat la principiul că se poate asigura libertatea Bisericilor doar prin reducerea sau limitarea autorităţii statale" (p. 105). Secolul următor, al XVIII-lea, avea să cunoască naşterea şi apoi impunerea ideilor drepturilor omului. Patria lor de origine: America, mai exact coloniile engleze din nordul continentului. Americanii au fost cei care au decis că nimeni (e vorba de oameni) nu fusese mandatat de ei să le decidă soarta. De aceea au apelat la drepturile naturale. Pentru istoria lumii de până la sfârşitul secolului XVIII, Acton afirmă că „istoria libertăţii a fost istoria lucrului ce nu există". De la Declaraţia de Independenţă a SUA s-a deschis drumul spre republică şi monarhia constituţională, „singurele forme cunoscute de libertate". Concepţia lui Acton despre libertate trebuie citită în cheie liberală; referindu-se la excesele revoluţiei franceze el spunea: „patima egalităţii făcea zadarnică speranţa de libertate" (p. 110-111); despre situaţia din vremea lui nota că „libertatea nu este un mijloc către un scop politic mai înalt. Este, ea însăşi, cel mai înalt scop politic" (p. 71).

Potrivit propriilor cuvinte, Acton ne-a purtat „pe traseul sumbru şi dureros străbătut de oameni în drum spre libertate" (p. 114). El nu uita că era englez şi era mândru de aceasta, în contextul descrierii istoriei libertăţii. Avea şi de ce, în condiţiile în care, în termeni moderni, libertatea s-a afirmat, chiar dacă nu exclusiv, în Anglia sau în fiica directă a acesteia de dincolo de Atlantic.

Ce-a de-a doua secţiune a lucrării, „Biserica şi libertatea", conţine doar un singur articol, intitulat „Biserica şi Statul". Acton face şi aici incursiuni în istoria libertăţii. Creştinismul a apărut şi s-a afirmat în cadrul unui imperiu, cel roman, ale cărui fundamente erau păgâne. Iniţial persecutată, nu atât pe criterii religioase, cât politice, Biserica a ajuns să aibă o relaţie privilegiată cu statul. Cel din urmă, prin primii împăraţi creştinaţi, dorea o revitalizare politică. Convertirea în masă a locuitorilor Imperiului s-a dovedit a fi un avantaj îndoielnic, dovadă că Părinţii Bisericii (Athanasie, Ioan Hrisostomul, Augustin ş.a.) au criticat formalismul religios, convertirea forţată. Acton observă legătura strânsă între religie şi forma politică: „Statul este legat de religie în mod atât de strâns, încât nici o naţiune ce şi-a schimbat religia nu a supravieţuit vreodată în vechea sa formă poli-

tică" (p. 133). Gândirea lui Acton este impregnată de religie, raportul creştinismului cu formele de guvernare nelăsându-l indiferent, fie că are în vedere monarhia, aristocraţia sau democraţia. În istoria Bisericii s-a ignorat multă vreme experienţa primelor ei secole, apelându-se la autoritatea evreilor şi grecilor, deşi exemplul lor a fost „la fel de periculos", deoarece la ambele popoare „obligaţiile politice şi religioase erau făcute să coincidă". Atât în teocraţia iudaică cât şi în *politeia* greacă statul era absolut. Pentru timpul său, Acton susţine că „marele obiectiv al Bisericii este să lupte împotriva absolutismului de orice tip, fie menţinând cele două sfere distincte în mod permanent, fie redând Cezarului lucrurile Cezarului şi lui Dumnezeu lucrurile lui Dumnezeu" (p. 138).

„Libertatea şi statul modern", cea de-a treia şi ultima secţiune din lucrarea lui Acton, cuprinde cinci capitole. În „Naţionalitatea", Acton se opreşte asupra Revoluţiei Franceze şi a ideilor răspândite de aceasta pe planul naţionalităţii. Prin propagarea în hexagon a Republicii Unite şi Indivizibile, naţiunea a ajuns o idee abstractă. „Definiţia naţiunii a fost împrumutată din lumea materială şi pentru a evita o pierdere de teritoriu ea a devenit nu doar o abstracţie, ci o ficţiune" (p. 158). În binomul naţiune-stat, Acton observa că erau două mari teorii. Una tinde spre diversitate, alta spre uniformitate, una spre armonie, cealaltă spre unitate. Prima vrea respectarea condiţiilor existente în viaţa politică, se supune legilor şi rezultatelor istorice, nu aspiraţiilor unui viitor ideal, cum tinde cea de-a doua. „Pe când teoria despre unitate face din naţiune o sursă de despotism şi revoluţie, teoria despre libertate o consideră drept fortăreaţă a autoguvernării şi punctul de referinţă faţă de puterea excesivă a Statului (...) Libertatea provoacă diversitate, iar diversitatea conservă libertatea prin promovarea mijloacelor de organizare" (p. 171). Cea din urmă frază are un înţeles enorm. Contrar celor susţinute de naţionalişti şi chiar spre stupoarea acestora, Acton scrie: „coexistenţa mai multor naţiuni în acelaşi stat este o probă, precum şi cea mai bună garanţie a libertăţii" (p. 172). Pentru el, teoria modernă despre naţionalitate înseamnă negarea libertăţii politice. El considera teoria naţionalistă şi pe cea socialistă ca absurde şi criminale, prima chiar în mai mare măsură decât a doua. Acton este consecvent cu afirmaţiile sale. El supune criticii ideile conservatoare „clasice" (care condamnau liberalismul şi revoluţia, dar şi naţionalismul sau socialismul), cât şi pe cele naţionaliste (care fetişizau o naţiune ideală, de fapt construind-o). Sfârşitul secolului XX pare să fi confirmat în bună parte con-

vingerile lui Acton, mai ales că naționalismul şi socialismul au o istorie suficient de lungă, şi pot fi supuse analizei nu doar pe baza concepţiilor diseminate, ci şi prin practica lor.

„Birocrația" este un alt eseu, reliefând pericolul potențial pe care-l reprezintă birocrațiile (a magistraților, a teologilor, a specialiştilor în economie politică, a filosofilor ş.a.m.d.) pentru libertate. Liberalul englez crede că pretenţia unui stat că este interesat de binele suprem îl transformă într-o birocrație, al cărei instrument îl reprezintă poliţia politică. La momentul emiterii acestei idei era vorba de o previziune. După un veac şi jumătate putem spune că îndeosebi secolul XX a fost martorul punerii în practică a profeţiei lordului Acton.

Eseurile „Infailibilitatea Papei" şi „Puterea papală" ating un subiect important şi sensibil pentru Acton (să nu uităm că era un catolic practicant): discuţiile privind instituirea dogmei infailibilităţii pontifului de la Roma, acutizate în timpul primului Conciliu de la Vatican (1869-1871). Acton a fost unul dintre cei care s-au pronunțat împotriva acestei pretenţii a papei şi a susţinătorilor săi. Însă tabăra liberal-catolică din care făcea parte a pierdut, în beneficiul a ceea ce Acton considera o forţare interpretativă, fundamentată pe numeroase falsuri de ordin istoric. Cu toate că nu a fost excomunicat, cum s-a întâmplat cu magistrul său, istoricul catolic german Ignaz von Döllinger, Acton avea să evite ulterior implicarea în disputele pe acest subiect. În cele două eseuri el a dat însă dovadă de un remarcabil spirit critic faţă de istoria propriei tradiţii religioase, mai ales în ceea ce priveşte momentele întunecate ale catolicismului (instituirea torturii, a Inchiziţiei, a vânătorilor de vrăjitoare, a împărţirilor de teritorii de către papalitate ş.a.m.d.). Şi toate acestea rămânând catolic.

Ultimul capitol din cea de-a treia secţiune poartă titlul destul de sec „În jurul libertăţii". Trebuie precizat că este vorba de veritabile aforisme extrase din opera lui Acton, fie din cea edită, fie din manuscrise sau corespondenţă. Ele sunt grupate tematic: „Libertatea ca domnie a conştiinţei", „Ameninţările la adresa conştiinţei", „Ideea de conştiinţă", „Dimensiunea politică a conştiinţei", „Ideea de stat", „Statul modern şi absolutismul", „Puterea", „Liberalism şi conservatorism", „Socialismul", „Opinia publică", „Proprietatea", „Economia politică", „Studierea istoriei", „Scrierea istoriei", „Acton despre el însuşi", „Puterea". Toate aceste aforisme au o mare expresivitate, reprezentând de fapt crezul unui om. Ele se constituie şi în veritabile definiţii. Poate cea mai celebră rămâne cea a puterii: „Puterea

tinde să corupă, iar puterea absolută corupe total. Oamenii mari sunt aproape întotdeauna oameni răi, chiar şi atunci când nu-şi exercită autoritatea, ci influenţa; cu atât mai mult atunci când adaugi la aceasta tendinţa sau certitudinea corupţiei prin autoritate" (p. 232-233). Se adaugă aprecierile despre stat: „Statul ideal este cel în care libertatea ar fi destul de bine asigurată împotriva guvernului şi a oamenilor" (p. 231); despre libertate: „Definiţia libertăţii: (a) Siguranţă pentru minorităţi; (b) Raţiunea dominând raţiunea, nu voinţa stăpână pe voinţă; (c) Datoria faţă de Dumnezeu nestânjenită de om; (d) Raţiunea faţă în faţă cu voinţa; (e) Dreptul deasupra puterii" (p. 228) sau „Libertatea constă în împărţirea puterii, iar absolutismul în concentrarea ei" (p. 232); despre socialism: „Secolul acesta (XIX, *D.D.*) a fost martorul dezvoltării celui mai rău duşman al libertăţii întâlnit vreodată: socialismul" (p. 234); despre scrierea istoriei: „Istoricii aduc ofense dacă îşi susţin prea mult ideile. Ei nu trebuie să-şi constrângă deloc cititorul. Trebuie să lase loc suficient pentru diferenţele de opinie. Ei accentuează punctul de vedere pur istoric – nici un alt punct de vedere" (p. 236).

Recuperarea gândirii Lordului Acton în România este un semn al normalizării culturale, deşi nu trebuie să ne facem mari iluzii cu privire la influenţa ei. Cuvintele de la sfârşitul prefeţei profesorului Michelson sunt bine potrivite: „Este destul de târziu acum ca tradiţia actoniană să influenţeze evoluţia României, dar cred că nu este prea târziu pentru ca ea să aibă unele efecte".

Note

[1] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate. Lecţii la Universitatea din Bucureşti*, Tipărite după note stenografice, Bucureşti, 1928.

[2] Dintre lucrările reprezentative privind explicit subiectul, traduse în româneşte, amintim: John Stuart Mill, *Despre libertate*, Traducere de Dan A. Lăzărescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1996; Benjamin Constant, *Despre libertate la antici şi moderni*, Traducere de Corina Dimitriu, Studiu introductiv de Anton Carpinschi, Iaşi, Editura Institutul European, 1996; James M. Buchanan, *Limitele libertăţii. Între anarhie şi Leviathan*, Traducere de Liviu Papuc, Introducere de Cristian Pîrvulescu, Iaşi, Editura Institutul European, 1997; Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute*, Traducere de Eugen B. Marian, ediţia a doua, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997; Idem, *Constituţia libertăţii*, Traducere de Lucian-Dumitru Dîrdală, Prefaţă la ediţia română de Paul. E. Michelson, Postfaţă la ediţia română de Vasile Boari, Iaşi, Institutul European, 1998; Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, Traducere de Laurenţiu Ştefan-Scalat, Prefaţă de Mihail Radu Solcan, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996.

[3] Un bun exemplu este oferit de Aurelian Crăiuţu, *Elogiul libertăţii. Studii de filosofie politică*, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

[4] Vezi „Polis", nr. 2/1994.
[5] *Limitele puterii*, volum editat de Adrian-Paul Iliescu şi Mihail-Radu Solcan, Bucureşti, Editura All, 1994, p. 121-129. Paul E. Michelson menţiona această singură publicare în România a unor texte din opera Lordului Acton, în „Prefaţa" la Lord Acton, *Despre libertate*, p. 42, nota 106.
[6] E vorba mai ales de H.-R. Patapievici, *Omul recent. O critică a modernităţii din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câştigă?"*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, *passim*.

DORIN DOBRINCU

GHEORGHE GASTON MARIN, **În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă**, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 2000, 248 p.

Scrierea istoriei comunismului românesc nu se poate face în lipsa documentelor de arhivă, a memoriilor şi interviurilor cu actorii principali. După 1989 ne-am fi aşteptat la o avalanşă de asemenea surse, însă lucrurile nu au stat tocmai aşa. Unii foşti fruntaşi ai PCR s-au lăsat intervievaţi (Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu, Gheorghe Apostol, Corneliu Mănescu, Paul Sfetcu, toţi aceştia mai ales graţie eforturilor Laviniei Betea, deşi nu numai), alţii, mai puţini, şi-au publicat memoriile (mai ales literaţii partidului: Dumitru Radu Popescu, Titus Popovici etc.). Între cei care au ales să aştearnă pe hârtie mărturia lor se numără şi Gheorghe Gaston Marin.

Cine a fost, totuşi, Gheorghe Gaston Marin? Născut dincolo de munţi într-o familie de evrei înstăriţi, autorul a cunoscut perioada de ascensiune a antisemitismului în România interbelică. În acelaşi timp, el a fost sedus de activitatea organizaţiilor sioniste de stânga, care înfloreau în epocă. Ajuns în Franţa, care continua să atragă ca un magnet pe tinerii dornici de studii, dar care în acelaşi timp, ca întotdeauna de altfel, dispuneau de posibilităţi financiare, Gaston Marin avea să obţină diploma de inginer la Grenoble. Mitul antifascismului l-a dus spre comunişti, după cum s-a întâmplat cu foarte mulţi tineri studioşi înainte de război, dar şi după. Groaza de una dintre extreme distrugea atitudinea critică faţă de cealaltă, la fel de inumană, dar mai perversă, având în vedere idealurile pe care le flutura prin faţa credulilor. Războiul l-a surprins pe Gaston Marin în Hexagon. Acuzele lui la adresa „capitularzilor" anglo-francezi, ca şi tăcerea cu privire la adevăratele semnificaţii ale înţelegerii lui Hitler cu Stalin, în 1939, care a

contribuit la premeditarea acţiunilor expansioniste ale celor doi, vădesc menţinerea în continuare a dulcilor utopii şi justificarea atitudinii extremei stângi europene, în special franceze, în anii de început ai celui de-al doilea război mondial. O lectură a lucrării lui François Furet, *Le passé d'une ilussion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*[1], i-ar fi arătat lui Gaston Marin că persistenţa în iluzie, în eroare în cele din urmă, poate fi comodă, dar se dovedeşte o minciună.

După înfrângerea Franţei, Gaston a rămas la Grenoble, pentru ca în 1942 să intre în Rezistenţă. Descrierea participării unor cetăţeni români în rândurile partizanilor francezi comunişti a mai fost surprinsă în România, dar eroizarea fără rest ridică semne de întrebare asupra veridicităţii acestor dezvăluiri. De asemenea, calificarea ca „fasciste" a opiniilor critice faţă de activitatea Partidului Comunist Francez, a organizaţiilor criptocomuniste şi a serviciilor secrete sovietice, reprezintă reminiscenţe ale anilor '40-'50 în gândirea lui Gaston Marin. În fapt, istorici scrupuloşi au demonstrat legătura existentă între Moscova şi comuniştii francezi în perioada interbelică, ca şi în timpul războiului, la începuturile acestuia ultimii sabotând practic eforturile de război ale Franţei, ei devenind activi abia după începerea conflictului între Germania şi URSS (22 iunie 1941). Dar acestea sunt chestiuni care nu par a fi cunoscute sau cel puţin nu contează pentru stalinişti întârziaţi.

Întors în România în 1945, cu recomandări de la comuniştii francezi, Gaston Marin avea să cunoască ascensiunea politică în anii şi deceniile următoare: consilier la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1945-1948); secretar general şi ministru adjunct la Ministerul Economiei Naţionale (1948-1949); ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice (1949-1954); preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării; preşedinte al Comitetului de Stat pentru Energia Nucleară; vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, însărcinat cu coordonarea Ministerelor Metalurgiei, Minelor, Petrolului, Chimiei, Transporturilor şi Telecomunicaţiilor, Construcţiei, Industriei Chimice, Comerţului Interior (1962-1969); preşedinte al Comitetului de Stat pentru Preţuri (1969-1982); deputat în Marea Adunare Naţională (1952-1985) (vezi *Curriculum vitae* realizat de autor, p. 14). Din importantele sale poziţii, este de domeniul evidenţei că Gaston Marin a cunoscut multe chestiuni legate de politica la vârf în România comunistă, dar relatările sale sunt preponderent economice, semănând cu banalele comunicări din anii '50-'60. Deşi dezvăluie unele chestiuni necunoscute

din alte surse (spre exemplu, aminteşte că înainte de încheierea colectivizării agriculturii, 1962, aflat în faţa unui grup de ţărani moldoveni veniţi să se plângă de modul cum se realiza colectivizarea în satele lor, însuşi liderul suprem al PMR, Gheorghiu-Dej, le-a spus: „de moarte şi de colhoz nu puteţi scăpa!", p. 109), Gaston Marin nu atinge problemele centrale ale României comuniste: natura sistemului, tipul de cultură politică predominant, relaţiile dintre liderii comunişti ş.a.m.d.

Uneori autorul lasă impresia că este deranjat de modul în care a fost reconsiderat comunismul românesc după 1989. De altfel, îşi intitulează un subcapitol cât se poate de sugestiv: „În atenţia detractorilor comunismului din România". Unele aspecte ale istoriei regimului comunist sunt destul de exact amintite, dar altele sunt pur şi simplu ocultate. Se regăsesc reminiscenţele discursurilor dejiste, inclusiv cu împărţirea comuniştilor români după război în „moscoviţi", coagulaţi în jurul Anei Pauker, şi „pământeni", care îl aveau ca lider pe Gheorghe Gheorghiu-Dej (p. 107-108). Dincolo de schematismul şi inexactitatea acestor consideraţii, Gaston Marin apreciază că în anii lui Dej au avut loc „abuzuri" şi enumeră câteva domenii mari în care acestea s-au manifestat (colectivizarea agriculturii, situaţia justiţiei etc.), însă se menţine pe linia aprecierilor pozitive la adresa comunismului (nici urmă de incriminare a sistemului). Chiar dacă în gândirea sa sunt urme de îndoială cu privire la cel mai brutal experiment al secolului XX, dubiile nu sunt clar exprimate. Datele economice sunt fără îndoială utile pentru reconstituirea istoriei economice a anilor '40-'60, dar este o clară problemă de deontologie în momentul în care ele sunt prezentate pentru a justifica întreaga politică a regimului pe principiul punerii (selective de altfel) în balanţă a faptelor.

Ciudate ni se par aprecierile autorului spre finele cărţii. Acceptând schimbările înregistrate în lume în ultimele decenii, legate mai ales de tehnologia informaticii şi telecomunicaţiilor, care au dus la schimbarea structurii sociale de tipul secolului XIX, autorul crede că abia acum se poate realiza „o repartizare mai justă, echitabilă a rezultatelor economice". Însă nu observă sau nu vrea să remarce că tocmai aceste schimbări economice au dus la imposibilitatea pentru ţările comuniste de a mai ţine pasul cu dinamicele societăţi în care era acceptată economia de piaţă. Comunismul nu-şi îndeplinise marile sale promisiuni, iar în câteva decenii capitalul său de atracţie (cât a existat) era deplin epuizat. „Visul de aur al omenirii" se dovedise o utopie sângeroasă, clădită pe mormane de cadavre.

De crizele identităţii scapă puţini oameni sau poate nimeni. Nici autorul memoriilor pe care le avem în vedere nu face excepţie de la această regulă, ultimele sale gânduri fiind generate de întrebarea dacă alegerea pe care a făcut-o la sfârşitul anilor '30, între sionism şi comunism, a fost cea bună. Răspunsul său, la aproximativ şase decenii după ce opţiunea fusese făcută, este că sionismul rămâne o necesitate pentru evrei. Nostalgia unei alte posibile direcţii în tinereţe? Poate.

Memoriile lui Gaston Marin sunt prefaţate de Alexandru Marin, fiul autorului. După cum s-a întâmplat în cazul multor odrasle ale nomenclaturii comuniste, care au părăsit „raiul" construit de părinţii lor, şi copiii lui Gaston Marin au căutat refugiu în Statele Unite ale Americii sau în Israel. Un subiect de meditaţie şi de studiu, care ne-ar dezvălui multe despre viaţa dublă din „marile familii" ale României comuniste, inclusiv despre ruptura dintre generaţii, acolo unde a fost cazul. Totuşi, comentariile fiului sunt o apologie greu de acceptat, chiar dacă de înţeles. De altfel, ele nu sunt singulare în România postcomunistă[2], dovedind că biografia poate uşor domina raţiunea.

O „Postfaţă" semnată de Florin Constantiniu conţine unele observaţii la care subscriem (mai ales cele cu privire la utilitatea memorialisticii pentru istorici, însă cu necesarul apel la critica istorică), dar aprecierea domniei sale că „Gheorghe Gaston Marin a slujit [...] cu devotament şi competenţă interesele naţionale ale României" ni se pare nu numai politicoasă, ci şi inexactă. Poate că istoricul ar fi trebuit să ţină cont de realitatea acelei Românii, în care „interesele naţionale" erau în fapt ale unui grupuscul ajuns la putere tocmai prin aservirea totală faţă de o putere străină (URSS). Cât despre „onestitatea intelectuală" a autorului *Însemnărilor...*, credem că a reieşit din aceste rânduri că nu poate fi vorba de aşa ceva. Doar dacă nu cumva considerăm omisiunile intenţionate ca exemple de probitate.

Memoriile membrilor PCR sunt aşteptate în continuare, ele având o însemnătate apreciabilă în reconstituirea condiţiilor instalării, consolidării şi declinului regimului comunist. E de preferat însă ca ele să nu justifice sistemul, ci să ne spună mai multe despre realităţile acelor decenii puţin şi/sau fals cunoscute.

Note

[1] Paris, Éditions Robert Laffont, 1995 (vezi traducerea românească *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Traducere din franceză de Emanoil Marcu şi Vlad Russo, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996).

[2] Sugestivă este lucrarea înţesată de mistificări a lui Petre Roman, *Libertatea ca datorie*, Bucureşti, Editura Paideia, 2000.

DORIN DOBRINCU

CICERONE IONIŢOIU, **Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar A-B**. Lucrare revizuită de Florin Ştefănescu, s.l. [Bucureşti], Editura Maşina de Scris, 2000, 320 p.

Timp de aproape jumătate de veac, România a cunoscut o perioadă a dictaturilor, în care arbitrariul şi dispreţul pentru demnitatea, bunurile şi viaţa locuitorilor ei au fost regula generală. După dictatura lui Carol al II-lea, regimul totalitar legionar şi dictatura militară a generalului, apoi mareşalului Ion Antonescu, ţara a cunoscut o scurtă perioadă în care a existat speranţa (re)instaurării libertăţii. Însă avea să urmeze cea mai lungă perioadă de tiranie din istoria românească, comunismul.

S-a făcut caz în timpul comunismului ca şi după 1989 în jurul *Naţiunii*, marea naraţiune identitară românească în modernitate. În acelaşi timp, monumentele se degradau (spre exemplu Palatul Culturii ori biserica Trei Ierarhi din Iaşi) sau erau dărâmate (cartiere întregi, ca şi biserici din Bucureşti), cimitirele celor căzuţi în războaiele României zăceau în paragină, cu cruci sau pietre funerare doborâte, cu buruieni în care vieţuiau şerpii, cu grămezi de gunoi unde s-ar fi cuvenit straturi de flori sau măcar iarbă întreţinută), exponatele din muzee se deteriorau datorită condiţiilor improprii de prezentare sau depozitare. Respect faţă de memorie? Stările de lucruri de mai sus dovedesc contrariul. Când victimele comunismului au început să-şi depene durerea sau să ceară măsuri reparatorii, au existat glasuri, care au ajuns să formeze un cor cât aproape toată România, care să rostească imprecaţii. Ingratitudinea şi neînţelegerea pentru ceilalţi se vădeau adânc înrădăcinate; durerea unora nu se dovedea şi durerea altora. În faţa acestor dure realităţi trebuia luptat cu amnezia, chiar dacă mulţi ar fi vrut tragerea unui văl al uitării peste tot ce a fost.

Reconstituirea universului terorii în România a parcurs un drum sinuos, iar piedicile continuă să fie mari: arhive (cea a fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român este binecunoscută) sau fonduri (spre exemplu, la Arhivele Naţionale Istorice Centrale, dar şi la unele

filiale judeţene ale Arhivelor Naţionale) inaccesibile celor mai mulţi cercetători; resurse limitate (inclusiv proletarizarea firavului grup de cercetători ai perioadei); ostilitate sau dezinteres instituţional (nu doar la arhive, ci şi în unele universităţi sau institute) etc. Rămâne speranţa, moderată, că încet, încet situaţia se va reglementa. Interes academic pentru memorie manifestă îndeosebi unii dintre tinerii istorici.

S-au depus eforturi, nu însă de către istorici, pentru realizarea unor dicţionare, uneori minibiografii, despre torţionari[1], dar mai ales despre victimele comunismului. Eugen Şahan, un fost „client" al sistemului represiv comunist, a realizat un catalog cu cei morţi în temniţele comuniste sau în afara lor şi reuşise să adune informaţii despre 5.000-6.000 de persoane, dar datele nu au mai văzut lumina tiparului, ci au ajuns, după decesul autorului, în posesia Academiei Civice. În schimb, Cicerone Ioniţoiu, un alt fost „oaspete" al „organelor", a realizat mai multe asemenea lucrări. După ce a ieşit din închisoare, autorul a adunat informaţii despre crimele roşii, iar când a reuşit să plece în vest, în 1979, a reuşit să scoată din România mai multe microfilme conţinând aceste date. Unele au văzut lumina tiparului în occident. După 1989, informaţii despre victimele comunismului a publicat în revista *Memoria*, numerele 1-33/1990-2000, la rubrica „Unde sunt cei care nu mai sunt. «Catalogul» celor ucişi în lupta contra comunismului" sau „în temniţele comuniste", în ordine alfabetică, de la A (nr. 1, 1990) la Z (nr. 33, 2000). Într-o altă revistă, *Din documentele rezistenţei*, nr. 8/1993, p. 146-286, a apărut, tot sub semnătura sa, „Lista parţială cu deţinuţii politici decedaţi în perioada 1945-1964". Însă aducerea la lumină de către acelaşi autor a informaţiilor privind crimele comunismului nu s-a făcut doar prin intermediul revistelor, ci şi al unor cărţi, cum a fost, spre exemplu, Cartea de Aur a Rezistenţei Româneşti împotriva Comunismului[2].

Cicerone Ioniţoiu nu s-a oprit aici, ci a iniţiat un proiect amplu – *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar* – în 12 volume, care vor însuma aproximativ 5.000 de pagini şi vor cuprinde informaţii despre circa 50.000 de victime ale comunismului. În paginile de faţă avem în vedere primul volum din *Dicţionar*, care cuprinde persoanele al căror nume începe cu literele A şi B. În mod firesc, noua realizare preia multe din informaţiile care se găsesc în lucrările amintite anterior, dar şi în altele.

Cei incluşi în acest *Dicţionar* aparţin unei taxonomii foarte largi: personaje cunoscute ale politicii şi culturii româneşti, dar şi oameni simpli,

fără notorietate, bărbaţi şi femei, tineri şi vârstnici, adepţi ai diferitor religii şi confesiuni, membri ai unor partide politice sau nu, bogaţi şi săraci ş.a.m.d. Victimele au fost de diverse etnii: preponderent români – pentru că şi populaţia majoritară era românească, după cum şi aparatul represiv sau armatele de delatori erau tot cu aceeaşi majoritate etnică – dar cuprinzând şi maghiari, germani, sârbi, turco-tătari etc. Ridicaţi din mijlocul familiilor, de pe stradă, din tren, de la locurile de muncă etc., depuşi în subsolurile clădirilor (multe confiscate de la proprietarii de drept) în care funcţiona Securitatea, târâţi prin procese (unele publice, altele cu uşile închise), condamnaţi la ani grei de recluziune sau chiar la pedeapsa cu moartea, aruncaţi în cele din urmă în vastitatea unui imperiu sinistru: Gulag-ul românesc (Ministerul de Interne, Malmaison, Rahova, Uranus, Jilava, Văcăreşti, Botoşani, Iaşi, Suceava, Târgu Ocna, Aiud, Gherla, Piteşti, Târgşor, Mislea, Râmnicu-Sărat, coloniile de muncă de la Canal, din Deltă, Balta Brăilei sau cele de la Cavnic, Valea Nistrului şi Baia Sprie etc. sunt locuri înscrise pe harta simbolică a represiunii şi suferinţei în anii comunismului). Destine frânte... Toţi cei cuprinşi în largile categorii de mai sus au ceva în comun: au fost victimele unui regim odios. Odios şi prin faptul că a fost susţinut de mulţi, foarte mulţi concetăţeni: membri ai partidului comunist, securişti, miliţieni, informatori etc. Lucrurile acestea trebuie spuse: nu toţi locuitorii României au fost victime, nefericirea nu a fost generală, ci au existat torţionari şi victime, iar fericirea unora avea ca fundament nenorocirea altora. Dacă mergem pe logica – susţinută de unii după 1989 – că toţi au fost victime sau toţi poartă vina, atunci distincţiile nu mai sunt posibile. Tocmai aceasta s-a şi dorit după căderea comunismului: diseminarea sau mai degrabă întreţinerea confuziei. Pescuitori în ape tulburi au fost/sunt destui.

Maniera de prezentare a victimelor este simplă: informaţii privind identitatea (nume, prenume, data şi locul naşterii), profesie, activitate înainte de arestare, data şi pretextul arestării, anchete, proces, sentinţă, închisori prin care au trecut, final (data morţii sau a eliberării), în unele cazuri fiind amintită şi situaţia după eliberare. Este de la sine înţeles că acesta este tipul ideal care poate fi depistat, în multe cazuri însă cunoscându-se doar numele şi locurile de detenţie sau împrejurările arestării ori decesului. Sunt prezente figuri controversate ale istoriei româneşti (mareşalul Ion Antonescu şi principalul colaborator al acestuia, Mihai Antonescu, ambii executaţi pe 1 iunie 1946, la Jilava); oameni politici democraţi

(Constantin Angelescu, fruntaş al PNL, deţinut la Sighet; Constantin (Dinu) I. Brătianu, preşedinte al PNL, mort la Sighet, în 1950); slujitori ai cultelor (episcopul greco-catolic Vasile Aftenie, ucis la Văcăreşti, în 1950; Toma Brătescu, preot ortodox, mort la Poarta Albă, în 1954; Pamfil Albu, liderul Martorilor lui Iehova din România, precizare neîntâlnită în volum); oameni de cultură (Gheorghe I. Brătianu, istoric remarcabil şi fruntaş liberal, mort la Sighet, în 1953; Ernest Bernea, etnolog, deţinut 14 ani, maltratat iarăşi în 1984; Nicolae Balotă, scriitor, universitar, deţinut mulţi ani); generali (Gheorghe Avramescu, dispărut de pe frontul din Cehoslovacia în martie 1945, pare-se asasinat de sovietici; Aurel Aldea, fost ministru de interne în primul guvern al generalului Constantin Sănătescu, considerat şef al Mişcării Naţionale de Rezistenţă, mort la Aiud, în 1949); industriaşi (Ioan E. Bujoiu – şi nu „Bujoi", cu un singur „i", cum apare în *Dicţionar* – mort la Văcăreşti în 1956); partizani anticomunişti (colonelul Gheorghe Arsenescu, lider al organizaţiei „Haiducii Muscelului", prins abia în 1960 şi executat în 1962; membri o vreme ai aceleiaşi organizaţii, locotenentul Toma Arnăuţoiu şi fratele său Petre Arnăuţoiu, ambii prinşi în 1958 şi executaţi în 1959; de asemenea rudele apropiate ale celor de mai sus ş.a.). Figurile celor lipsiţi de celebritate spun multe despre vieţi distruse sau cel puţin marcate de experienţa carcerală: „Abagieru, Eugenia. A fost condamnată în 1948 şi a trecut prin închisorile din Suceava şi Mislea"; „Asaftei. A murit în închisoarea din Gherla"; „Belovici, Draga. A fost condamnat ca titoist"; „Burs. Preot. A fost condamnat"; „Bvasiuţ, Iulian. Născut în 1896. A murit în temniţă". Şi enumerările ar putea continua.

Copertele lucrării expun chipuri de victime dispuse aleatoriu. Recunoaştem fotografiile lui Vasile Aciobăniţei, Iacob Albu, Laurenţia Arnăuţoiu, Cornel Axente, Nicolae Balotă, Petre Mihai Băcanu, Matei Boilă etc. Un desen sugestiv intitulat „Catacombele", realizat de Camilian Demetrescu, el însuşi „călător" prin temniţele comuniste, precede articolele din volum.

Un rol important în verificarea şi ordonarea informaţiilor din volum a deţinut Florian Ştefănescu. Este aproape întotdeauna o muncă mai puţin apreciată, dar indispensabilă pentru acurateţea unei lucrări de tip dicţionar. Ar fi fost necesar un cuvânt introductiv la volum, în care autorul să dezvăluie măcar sursele utilizate. Bănuim că au fost mărturii orale sau scrise ale supravieţuitorilor, rudelor, prietenilor sau cunoscuţilor acestora,

sentinţe publicate sau aflate la supravieţuitori ori în arhivele Securităţii, tribunalelor şi închisorilor, documente diverse, inscripţii funerare etc.

Alex. Ştefănescu semnează o postafaţă sub titlul „Informaţii salvate". Caldă, dovedind empatie şi oferind unele informaţii despre „bucătăria" volumului, postfaţa redactorului şef de la *România literară* conţine aprecieri interesante despre natura cărţii: „Dicţionarul reprezintă un instantaneu a ceea ce se mai ştie în prezent despre victimele terorii comuniste. O încercare de a opri timpul, fie şi cu întârziere regretabilă, din acţiunea sa distructivă" (p. 319). Sunt însă şi aserţiuni fără suport documentar, cea mai neobişnuită aflându-se chiar la începutul textului său: „Autorităţile comuniste din România au trimis în închisori şi lagăre, din motive politice, 2.000.000 de oameni. Dintre ei, 200.000 au murit, executaţi după o judecată sumară sau supuşi unui regim de exterminare, de o cruzime nemaiîntâlnită" (p. 317). Am fi curioşi să ştim cum au fost făcute aceste calcule, ce surse au fost utilizate. După 1989, diverse persoane s-au grăbit să avanseze, fără suport documentar, cifre în legătură cu victimele comunismului. Însă întotdeauna e de dorit să nu se exagereze, chiar dacă se au în vedere atrocităţile produse de dictaturi. Alex. Ştefănescu are dreptate când opinează că „interpretarea tuturor acestor fapte trebuie lăsată însă în seama istoricilor şi filosofilor" (p. 320), deci implicit stabilirea amplorii crimelor.

Cicerone Ioniţoiu a întreprins o cercetare pe care istoricii nu au iniţiat-o sau chiar au ignorat-o. Rezultatul: un veritabil instrument de lucru, de neocolit, chiar dacă, prin natura sa, mereu perfectibil. De altfel, după cum aminteam, profesioniştii investigării comunismului sunt puţini, iar teritoriul de acoperit imens faţă de posibilităţile existente. Lucările de genul celei avute în vedere mai sus ar trebui continuate de specialişti. Este un deziderat pentru o istoriografie în căutarea respectabilităţii profesionale.

Note

[1] În acest sens vezi Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001.

[2] Volumele I-II, Bucureşti, Editura Hrisovul, 1995-1996.

DORIN DOBRINCU

IOAN SCURTU (coordonator), **Structuri politice în Europa Centrală şi de Sud-Est (1918-2001)**, vol. I-II, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2003, vol. I, 325 p., vol. II, 325 p.

Istoria Europei Centrale şi de Sud-Est a devenit în ultimile decenii o temă de cercetare favorită atât în istoriografia din acestă zonă cât şi în cea occidentală. Denumită diferit – Europa Răsăriteană, Europa Orientală, Europa Balcanică, sau, mai pretenţios, Mitteleuropa şi Balcanii – această regiune s-a definit ca subiect de analiză mai ales pentru istoria contemporană datorită numeroaselor mutaţii politice şi sociale din această perioadă. În această logică se înscrie şi apariţia acestei lucrări, elaborată, sub egida Centrului pentru studiul istoriei secolului XX, din cadrul Universităţii din Bucureşti, de un bogat colectiv de autori: Ioan Scurtu, Aurel Constantin Soare, Mihai Retegan, Diana Fotescu, Georgiana-Margareta Scurtu, Florin Müller, Teodora Stănescu-Stanciu, Ion Bucur, Mihaela Verza, Cezar Banu.

Structurată în două volume, cartea ne apare ca o prezentare generală (în acest fel putând fi explicată lipsa aparatului critic) al dinamicii structurilor politice a opt ţări care, astfel cum se arată şi în debutul volumului I, au „un destin istoric comun sau apropiat": Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia, Albania, Bulgaria şi Grecia. Perioada avută în vedere este cea cuprinsă între anul 1918 şi sfârşitul secolului XX. Prin urmare, o perioadă vastă în care statele enumerate au trecut prin prefaceri multiple, de la modificările structurale aduse de încheierea primului război mondial până la consecinţele nefaste ale celei de-a doua conflagraţii mondiale şi experienţa traumatizantă a perioadei comuniste.

În cele cinci părţi ale sale, primul volum are în vedere evoluţia structurilor politice ale acestor ţări în funcţie de principalele repere cronologice ale secolului trecut. După 1918, zona central şi est-europeană cunoaşte modificări esenţiale prin apariţia unor noi state şi reconfigurarea graniţelor celor deja existente. În toate statele din această regiune debutează un proces organizatoric şi legislativ complex, în acord cu spiritul de înoire care era perceput în epocă. Analiza sistemului constituţional şi a activităţii partidelor politice încearcă să explice devierea spre regimuri autoritare a tuturor statelor (cu excepţia notabilă a Cehoslovaciei) în perioada interbelică. Sunt evidenţiate principalele cauze ale acestei devieri: instabilitatea guvernamentală, dizolvarea repetată a Adunărilor Naţionale, ingerinţa

armatei în viaţa politică şi loviturile de stat (Grecia deţinând în această materie un trist record), creşterea rolului executivului în defavoarea legislativului prin guvernarea cu decrete-legi, problemele economice, exacerbarea naţionalismului şi a extremismului etc. Caracterul autoritar al regimurilor politice reiese şi din prezentarea unor scurte biografii ale elitelor politice prin perioada interbelică din Albania (Zogu I, M. Frasheri), Bulgaria (Boris al III-lea, A. Liapciev, A. Stamboliiski, A. Ţankov), Grecia (E. Venizelos, Georgios al II-lea, G. Kondylis, I. Metaxas), Iugoslavia (Alexandru I, S. Radić, P. Zivković, V. Marinković, Petru al II-lea, Paul Karagheorghiević, M. Stojadinović), Polonia (J. Piłsudski, J. Mościcki, W. Witoś, J. Beck, E. Rydz-Smigły) şi Ungaria (M. Horthy, G. Gőmbős, K. Darányi, F. Szalasi). Cehoslovacia, care a reuşit în perioada interbelică să-şi conserve un regim democratic, datorită în principal celor doi lideri T.G. Masaryk şi E. Beneš, s-a confruntat cu alte probleme precum separatismul german şi naţionalismul slovac reprezentat de K. Henlein şi, respectiv, de A. Hlinka.

În partea a doua a volumului I, sunt arătate consecinţele pe care le-a produs asupra zonei izbucnirea celui de-al doilea război mondial. După două decenii de stabilitate, configuraţia teritorială a formaţiunilor etatice din Europa Centrală şi de Est se modifică din nou sub impactul expansiunii celor două totalitarisme, nazist şi sovietic. Nici unul din statele din această regiune nu a putut să se poziţioneze în afara conflictului, dealtminteri cazul Iugoslaviei şi Greciei a arătat că acest lucru era şi imposibil, astfel că nenorocirile războiului le-a afectat în mod egal. Destinul fiecărei ţări este analizat separat, chiar dacă unele au dispărut înainte de 1 septembrie 1939 (Cehoslovacia, Albania), iar altele după această dată (Polonia, Iugoslavia). Sunt evidenţiate luptele de rezistenţă din teritoriile ocupate de germani, în special cele din spaţiul grec şi iugoslav, mai ales că de activitatea rezistenţei se leagă şi evoluţia postconflict a unor state. Spre deosebire de partea precedentă, României i se rezervă acum un capitol separat, arătându-se pierderile teritoriale suferite şi analizându-se mutaţiile din structurile politice româneşti şi regimul antonescian.

Partea referitoare la dinamica structurilor politice între anii 1945-1948 focalizează modalităţile instaurării comunismului în această regiune. Sunt anii refacerii de după război, cu întregul proces legislativ aferent şi cu infiltrarea comuniştilor în toate structurile statului (se reaminteşte în acest context „schema” lui H. Seton-Watson: „coaliţia reală”, „coaliţia fictivă”,

„regimul monolitic"). Se evidenţiază totodată şi specificul pe care îl cunoaşte fiecare stat: Polonia care a avut „tratamentul cel mai dur în cadrul procesului de sovietizare", Bulgaria care a cunoscut un proces de comunizare accelerat încă din septembrie 1944, Cehoslovacia cu „lovitura de stat" din februarie 1948, Iugoslavia şi Albania care fac parte din „categoria statelor în care socialismul totalitar s-a instaurat autonom". Mecanismul comunizării României este prezentat pe un spaţiu mai larg, meritând a fi subliniată buna analiză a alegerilor din noiembrie 1946 şi evidenţierea deosebirii esenţiale faţă de cele anterioare: „în timp ce în perioada interbelică obiectivul urmărit era înfrângerea opoziţiei, în 1946 s-a urmărit lichidarea acesteia" (p. 190). După 1945, istoria Greciei se înscrie pe o altă orbită, aceasta fiind singura ţară din zona avută în vedere care nu a fost supusă unui proces de comunizare. Probabil că datorită acestui fapt, evoluţia Greciei în cea de a doua jumătate a secolului XX nu a fost urmărită, deşi credem că ar fi fost normal acest lucru.

Partea a IV-a prezintă structurile politice din perioada 1948-1989. De proporţii sensibil reduse în comparaţie cu precedentele secţiuni, această parte tratează doar anumite secvenţe din etapa comunistă a regiunii: conflictul sovieto-iugoslav, epurările din anii 1948-1951, schimbările aduse de moartea lui Stalin, criza poloneză (1956) şi revoluţia maghiară, „dezgheţul" din anii '60 şi „Primăvara de la Praga". Ar fi fost necesară şi o prezentare a anilor '70-'80, mai ales că disproporţia este vădită între analiza regiunii înainte de 1948 şi după acest an. O atenţie sporită se dă, în schimb, cazului românesc, evidenţiindu-se, conform scopului lucrării, modificările legislative sub impactul comunizării şi funcţionarea mecanismului constituţional în acele trei etape ale sale: Constituţia „democraţiei populare" (1948), Constituţia „construirii socialismului" (1952) şi Constituţia „socialistă" (1965).

În ultima parte a primului volum, autorii s-au concentrat asupra „Revoluţiei din 1989 şi revenirea la structurile politice democratice". S-a preferat folosirea termenului de „revoluţie" pentru a defini modificările, mai mult sau mai puţin accelerate, care au loc în întreaga regiune în perioada iunie-decembrie 1989. Sunt subliniate elementele comune ale procesului organizatoric de după 1990: renaşterea multipartidismului, încercarea găsirii unor remedii de înlăturare a oricăror posibilităţi de revenire a dictaturii prin implementarea Curţilor Constituţionale şi stabilirea unor atribuţii minime Preşedintelui Republicii (în acest ultim aspect este evidenţiat specificul cazului polonez).

Al doilea volum al lucrării se referă exclusiv la România. Prin cuprinsul său, acest volum completează prezentarea dinamicii structurilor politice din statul român. Sunt reproduse textele celor şase Constituţii, începând cu cea din 1923, ceea ce facilitează observarea evoluţiei organizării puterilor în stat şi conţinutul secţiunii privind drepturile, libertăţile şi îndatoririle cetăţeneşti, în funcţie de caracteristicile regimului politic care a elaborat respectivul act fundamental. Sunt prezentate apoi partidele politice guvernamentale din perioada 1918-2000 şi cele mai importante partide politice neguvernamentale, în următoarea schemă: data înfiinţării, preşedinţii, membrii marcanţi, organul central de presă, organizarea, programul, activitatea, încetarea existenţei. Sub forma unor tabele sunt arătate rezultatele alegerilor parlamentare din perioada 1919-2000. Lista nu este însă completă, lipsind rezultatele alegerilor din iunie 1939 şi cele din perioada comunistă, motivat de faptul că „rezultatul era dinainte ştiut" (p. 8), deşi prezenţa acestora ar fi ajutat la înţelegerea mecanismului electoral în timpul dictaturilor. În aceeşi ordine de idei, prezentarea rezultatelor scrutinului din noiembrie 1946 ar fi fost necesară tocmai pentru faptul că acestea sunt contestate.

În mod firesc, următoarea parte cuprinde lista Guvernelor României din 1918 până în 2000, acest fragment fiind preluat (cum se arată şi într-o notă de subsol) din *Enciclopedia de istorie a României* (autori I. Scurtu, I. Alexandrescu, I. Bulei, I. Mamina), Bucureşti, Editura Meronia, 2001. Analiza acestei părţi permite unele observaţii cu privire la maladiva instabilitate guvernamentală şi ministerială din perioada interbelică, la componenţa cabinetelor şi schimbările din titulatura ministerelor, la mărirea artificială a guvernelor din perioada comunistă. Ultimile două părţi ale acestui volum prezintă scurte biografii şi cariere politice ale şefilor de stat şi primilor-miniştri din perioada amintită.

Ambele volume se încheie cu o bibliografie „selectivă", cu un util indice de nume precum şi cu o serie de hărţi ale Europei Centrale şi de Sud-Est şi ale României în principalele momente ale secolului XX.

Trebuie amintită şi existenţa în lucrare a unor greşeli, unele, probabil, rodul erorilor de tehnoredactare. Astfel, din primul volum, enumerăm: denumirea dată actului constituţional albanez din 1939 este „Statutul Fundamental al Regatului Albaniei" şi nu „Statul Fundamental" (p. 137); prenumele preşedintelui Delano Roosevelt este Franklin şi nu Francisc (p. 163); primele alegeri parlamentare de după război au avut loc în Cehoslovacia

la 26 mai 1946 şi nu la 26 mai 1945 (p. 172); Gheorghe Pintilie este numit în funcţia de Director General al Direcţiei Generale a Securităţii Poporului la data de 15 august 1948 şi nu 15 august 1945 (p. 233); decretul pentru înfiinţarea trupelor Ministerului Afacerilor Interne al României a fost emis la 31 decembrie 1948 şi nu la 31 decembrie 1949 (p. 233); studentul praghez Jan Palach s-a autoincendiat în 1969 şi nu în 1968 (p. 265); modelul dorit de Lech Wałesa se asemăna cu cel al atribuţiilor preşedintelui celei de-a V-a Republici Franceze şi nu a celei de a IV-a (p. 279). De asemenea, în ceea ce priveşte hărţile, în volumul întâi este prezentată o hartă a Europei Centrale şi de Sud-Est din perioada interbelică – în care graniţa răsăriteană a României este pe Prut, iar în volumul al doilea o hartă a României cu pierderile teritoriale din 1940, aceasta fiind însă o hartă a României de după reforma administrativă din 1968. Întorcându-ne la primul volum, menţionăm că formularea: „politologii au afirmat că la Ialta s-a realizat împărţirea Europei, statele din zona centrală şi de sud-est căzând definitiv în sfera de dominaţie sovietică" (p. 157) este imprecisă şi bazată pe o premisă falsă. Referindu-se la revoluţia maghiară, autorii fac afirmaţia, generatoare de confuzii, că „la sfârşitul anului 1956, Ungaria a încetat să mai fie o democraţie populară efectivă, îndreptându-se vizibil spre un sistem multipartinic" (p. 221). În acelaşi context, menţionăm că ideea, Imre Nagy „a acceptat azilul politic în România" (p. 221), este explicaţia oficială a răpirii fostului premier maghiar. Făcându-se referire la destalinizarea din Cehoslovacia, se arată că „lupta la vârful conducerii Partidului Comunist Cehoslovac se ducea între Klement Gottwald, din ce în ce mai închistat, şi Antonin Novotný, care încerca să-şi demonstreze constant aderarea fără condiţii la «noul curs» al Moscovei, iniţit de Hruşciov" (p. 225). Afirmaţia este ambiguă, dacă ţinem cont că Klement Gottwald a murit la 9 zile după decesul lui Stalin, iar Antonin Novotný este considerat unul dintre supravieţuitorii stalinismului în Europa.

Dincolo de aceste „scăpări", lucrarea este valoroasă în sine şi se constituie ca un important instrument de lucru pentru cei interesaţi de istoria Europei Centrale şi de Sud-Est în zbuciumatul secol XX. Se cuvine a fi apreciată în final şi calitatea grafică excepţională a celor două volume.

DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

MIHAI RETEGAN, **Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice în anii şaizeci. Documente**, Bucureşti, Editura RAO, 2002, 320 p.

Mihai Retegan s-a impus deja în istoriografia românească ca un important editor de documente din perioada războiului rece. Lucrările *1956. Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996 (în colaborare cu Corneliu Mihai Lungu) şi *1989. Principiul dominoului. Prăbuşirea regimurilor comuniste europene*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2000 (în colaborare cu Dumitru Preda) precum şi contribuţiile din diverse periodice stau deja mărturie în acest sens.

Din această perspectivă, cartea în discuţie nu vine decât să întărească afirmaţia de mai sus. În cuprinsul ei vom găsi nouă documente care acoperă (cu o singură excepţie) primii patru ani ai deceniului şapte, şi care pot fi structurate în două mari grupuri: documente cu un caracter public (*Convenţia privind capacitatea juridică, privilegiile şi imunităţile C.A.E.R.* din data de 14 decembrie 1959; *Comunicatul* publicat în „Scânteia" din data de 9 martie 1963) şi documente inedite (*Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 8 februarie 1960*; *Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din zilele de 26-27 februarie 1963*; *Nota privind discuţiile ce au avut loc la C.C. al P.M.R., în ziua de 3 aprile 1963, cu I. V. Andropov, secretar C.C. al P.C.U.S.* ; *Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 3 aprilie 1963; Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 13 mai 1963; Stenograma discuţiilor avute în ziua de 26 mai 1963 la Snagov între delegaţia de activişti ai P.C.U.S., în frunte cu N. Podgornîi, şi membrii Biroului Politic al C.C. al P.M.R.; Raportul privind şedinţa a XII-a a Comitetului Executiv al C.A.E.R. din zilele de 21-24 aprilie 1964*). Primul lucru care atrage atenţia atunci când deschidem cartea este chiar titlul. *Război politic în blocul comunist* pare un titlu dacă nu neinspirat ales, atunci, în orice caz, exagerat. Din fericire însă, aceasta doar la o privire superficială pentru că o analiză atentă a documentelor, coroborată cu specificul relaţiilor politice desfăşurate între Uniunea Sovietică şi România „populară" în anii '60 (categoric diferite de cele manifestate în deceniul anterior) îndreptăţesc alegerea unui titlu atât de pretenţios.

Cele nouă documente selectate de Mihai Retegan tratează, în esenţă, aceeaşi problemă: evoluţia disputei româno-sovietice cu privire la tipul de

relaţii economice din cadrul C.A.E.R. şi la încercările de realizare a „diviziunii socialiste internaţionale a muncii" prin impunerea unui plan unic de dezvoltare ţărilor membre acestui organism. Primul document, *Convenţia* încheiată la Sofia în decembrie 1959, este un document internaţional clasic, care se înscrie în limitele impuse de practica în domeniu şi care are rolul de a evidenţia revigorarea – după un deceniu de cvasiactivitate – organizaţiei economice a blocului comunist. În contextul acestei redimensionări a activităţii C.A.E.R. apar planurile hruşcioviste privind „specializarea economică" a ţărilor din cadrul lagărului comunist.

Reacţia comuniştilor de la Bucureşti faţă de aceste planuri, percepute ca un atentat la adresa suveranităţii României, este cuprinsă în documentele ulterioare, care reprezintă stenograme ale şedinţelor Biroului Politic al Partidului Muncitoresc Român. Avem astfel posibilitatea să remarcăm evoluţia acestui diferend, dimensiunea dată acestor planuri la Bucureşti, tonul discuţiilor, care este total opus atât de insipidelor comunicate oficiale (a se vedea, spre comparaţie, *Comunicatul* din 9 martie 1963). Propunerile sovieticilor, exprimate direct sau prin intermediul cehilor, est-germanilor şi polonezilor, de înfiinţare a Uniunilor pe ramuri de producţie, de cooptare la proiectul hidrocentralei de la Porţile de Fier a Bulgariei şi Cehoslovaciei, de coordonare a comerţului cu ţările capitaliste sunt văzute de liderii comunişti români ca un pericol real la independenţa României şi, implicit, la poziţia lor. „Ne vom transforma în nişte vătafi" (p. 154) spune Emil Bodnăraş şi toţi membrii Biroului Politic sunt de acord cu el. În faţa acestei perspective, strategia adoptată a fost obstrucţionarea tuturor planurilor integraţioniste, apelul la marile principii ale doctrinei marxist-leniniste şi încercarea de găsire a unor aliaţi prin pledoaria în favoarea cooptării în structurile C.A.E.R. a Iugoslaviei şi Chinei.

Ne găsim asfel în geneza naţional-comunismului românesc, deoarece, de acum înainte, în expresia lui Dej „problema fundamentală este aceasta: suveranitatea, neamestecul, independenţa, egalitatea în drepturi. Aceasta este problema fundamentală" (p. 111). Documentele oferă posibilitatea observării lui Nicolae Ceauşescu în perioada premergătoare anului 1965, putându-se remarca faptul că acesta – în acei ani secretar al C.C. şi membru al Biroului Politic – avea unul din cele mai coerente discursuri antisovietice, ceea ce aduce noi nuanţe la analiza alegerii sale în funcţia de prim-secretar al partidului. Deşi atinse tangenţial, alte probleme precum relaţiile cu lumea occidentală, disputa sino-sovietică, problema consilieri-

lor sovietici în Armată şi Securitate etc. vin să completeze informaţiile despre unele aspecte politice importante din prima jumătate a anilor '60. Ultimul document, *Raportul* lui Gheorghe Cioară despre şedinţa Comitetului Executiv al C.A.E.R. din aprilie 1964, prezintă şi consecinţele atitudinii româneşti. Primirea „rece" care i s-a făcut delegatului român, discuţiile în contradictoriu şi conflictul dintre Gh. Cioară şi Jaroszewicz, reprezentantul Poloniei, sunt doar o parte dintre aceste consecinţe. Documentul este important şi din alte două motive: şedinţa s-a desfăşurat în paralel cu adoptarea de către Plenara C.C. al P.M.R. a „Declaraţiei de independenţă" (aceasta este dealtminteri şi cauza absenţei lui Alexandru Bârlădeanu la şedinţa Comitetului Executiv al C.A.E.R.) precum şi prezenţa pe marginea documentului a însemnărilor aprobative ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Faptul că documentele selectate au în centru o dispută pe subiecte economice nu trebuie să ne împingă spre o concluzie pripită. În societăţile totalitare, precum cele comuniste, toate drumurile duc, în mod invariabil, spre sfera politicului, astfel că, în esenţă, cum remarcă şi editorul documentelor, suntem în faţa unei confruntări a două concepţii politice. Indirect, acest lucru este arătat şi de Gheorghiu-Dej în discuţia cu I.V. Andropov, când, referindu-se la libertatea presei, afirmă că „noi am fost crescuţi de partid în spiritul disciplinei partinice, noi ştim că la noi nu există nimeni independent, nici unul care să aibă o atitudine autonomă" (p. 200).

Cu excepţia a două documente, *Convenţia* din 1959 şi *Comunicatul* din 1963, care provin din Arhivele Militare Române, respectiv, din numărul 5.826 al organului oficial de presă „Scânteia", restul documentelor au ca sursă Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond Comitetul Central al P.C.R. Prin urmare, lectura acestei cărţi ne oferă o poziţie privilegiată, aceea de a fi martori tăcuţi la întâlnirile celor mai puternici oameni din România deceniului şapte. În concluzie, importanţa unor lucrări de acest gen este în afară de orice discuţii, iar publicarea în număr tot mai mare a documentelor din perioada comunistă se arată ca fiind absolut necesară pentru elaborarea unor analize serioase şi cât mai aproape de adevăr.

DAN CONSTANTIN MATA

Aniversări

UN MODEL DE CIVILITATE

Profesorul Vasile Neamţu la 80 de ani *

Sunt oameni care, întâlniţi în viaţă, mai ales în perioada de formare profesională, îţi marchează decisiv evoluţia. Pentru cel ce subscrie aceste pagini de reverenţă este cazul **Profesorului VASILE NEAMŢU**, titularul disciplinei de *Istoria medievală a românilor* de la Universitatea din Iaşi până în 1987, când s-a retras din învăţământul superior. Profesorul Vasile Neamţu a fost şi a rămas, pentru cei ce l-au cunoscut ca magistru, coleg, ori în alte ipostaze, un model de comportament, un om cu alese însuşiri, un universitar autentic. Şi-a asigurat, astfel, respectul tuturor. Anii s-au adunat, a cunoscut şi bucurii şi necazuri, a fost lovit de pierderi dureroase şi ireparabile, dar pe care le-a purtat cu demnitate. Aceeaşi siluetă frumoasă, cu o ţinută întotdeauna îngrijită, acelaşi om cu privire plăcută şi tandră, gata să lege o discuţie, să te asculte şi să-ţi ofere un sfat, poate fi întâlnit şi acum când a devenit octogenar.

Profesorul Vasile Neamţu coboară dintr-un mediu de viaţă care trimite la originile noastre statale. Origini învăluite în legendă, de aceea au un plus de frumuseţe. Satul Tişăuţi din preajma Sucevei, unde s-a născut la 19 decembrie 1922, a fost „descălecat" de maramureşeni veniţi din Teceu, sat aşezat pe valea râului omonim. A fost elev al Liceului „Ştefan cel Mare" din Suceava, oraş cosmopolit încă din Evul Mediu, unde alături de români trăiau nemţi, polonezi, ruteni, evrei, armeni, ruşi. O structură etnică compozită, care le-a prilejuit elevilor şi, în general, concitadinilor, o educaţie în spirit tolerant. De aceea, cred, şi profesorul nostru ne-a vorbit întotdeauna, la modul cel mai firesc, despre colegii săi de alte neamuri, care i-au fost şi prieteni.

După bacalaureatul trecut, în 1943, la Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki" din Rădăuţi s-a înscris la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii

* Această evocare a fost publicată şi în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XXXIX-XL, 2002-2003, p. 807-809.

din Iaşi. Începea, astfel, o altă etapă a vieţii, marcată de multe privaţiuni şi, mai ales, de consecinţele războiului. A fost încorporat şi trimis pe front, pe care l-a urmat până în Cehoslavocia. A prins sfârşitul marii conflagraţii în haină militară.

După susţinerea licenţei a făcut un scurt popas profesoral la Şcoala elementară din Bosanci – Suceava, sat cu o rezonanţă aparte în viaţa rurală din Moldova. Erau acolo oameni vrednici, gospodari respectaţi, dar îndărătnici, justiţiari, care reacţionau la nedreptate după reguli nescrise, adesea cu violenţă. Tânărul profesor s-a bucurat acolo de tot respectul, pentru că bosâncenii aveau o consideraţie specială pentru şcoală şi slujitorii ei. Mai mult, profesorul Neamţu păşea la Bosanci pe urmele părintelui său, notarul Ambrozie Neamţu, om deosebit de stimat pentru corectitudinea lui, socotit un adevărat „părinte al bosâncenilor".

În aprilie 1949, a fost chemat de Profesorul Dumitru Tudor, decanul de atunci, ca asistent la secţia de istorie a Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii ieşene. Erau anii de după război, rănile nu se vindecaseră, a trebuit să depăşească multe lipsuri şi să înfrunte urmările anilor de secetă. I-a fost dat să cunoască direct procesul de „democratizare" a învăţământului superior, cu înlăturarea valorilor pentru simplul motiv că aparţineau trecutului, cu izolarea de Occident şi orientarea spre „răsăritul eliberator". România pierduse Basarabia, Bucovina de Nord şi ţinutul Herţa, pierdere simţită direct şi afectiv mai ales de locuitorii acestei părţi de ţară. Patriotismului sănătos i se substituia internaţionalismul proletar.

Acestea au fost condiţiile materiale şi morale în care şi-a început activitatea universitară profesorul nostru. Nu s-a lăsat, însă, biruit. A avut-o alături pe Doamna Eugenia (Didi) Neamţu, admirabilă prietenă şi soţie, care l-a sprijinit în toate. A putut urca, încet dar temeinic, treptele ierarhiei şi ale afirmării universitare.

Activitatea didactică, pe care a profesat-o cu multă plăcere şi dăruire, i-a fost împovărată cu multe discipline. Pe lângă Istoria medievală a românilor, pentru care era hărăzit, a făcut seminarii şi cursuri de istorie medievală generală, istoria popoarelor vecine, etnografie, demografie istorică, paleografie chirilică. A răspuns la toate pentru că avea conştiinţa datoriei. A acumulat mult, ceea ce i-a dezvoltat orizontul profesional, dar efortul prelungit i-a şubrezit sănătatea. Apoi, prin forţa situaţiei a fost nevoit să sacrifice din timpul pe care un universitar trebuie să-l rezerve activităţii de cercetare.

Vasile Neamțu – profesorul a fost, pe întregul traseu universitar, un om al disciplinei și al lucrului temeinic făcut. Seminarul pe care îl modera era un laborator unde se putea învăța mult, pentru că minuția profesorului nu ocolea și nu ierta nimic. Îl văd și acum în orele de seminar când ne vorbea despre drumurile de comerț care legau Occidentul de Orient, segmentele românești ale acestora, relația drum și stat, mărfuri și prețuri, stofe și mirodenii, vămi și vameși, monezi și alte valori. Era un demers didactic, reluat parțial și în cercetare, pe care mult mai târziu aveam să-l apropii aceluia al lui Jacques Le Goff despre negustorii și bancherii Evului Mediu. „Un săcușor de piper adus din Orient valora în Occident cât un săcușor de aur", îl auzeam spunând odată, motivându-și afirmația prin importanța ospețelor în viața caselor nobiliare și rostul condimentelor, al aromelor în bucătăria (și farmacia) Europei. Realiza, astfel, și o formă de istorie a alimentației, direcție nouă chiar și în istoriografia occidentală.

Cursurile erau clare, întotdeauna scrise integral și reproduse întocmai. Punea accent pe faptul mărunt (în care nu se pierdea deloc), ceea ce îi asigura o savoare, făcea multe digresiuni pentru conexiuni, ne vorbea curent despre viața cotidiană, fără a o numi astfel, pentru că acest concept nu se impusese atunci la noi. Din expunere se simțea privilegierea factorului economic și sensibilitatea pentru creațiile artistice.

Activitatea științifică a profesorului Vasile Neamțu se individualizează la prima foiletare a listei bibliografice. Ne-a mărturisit că s-a orientat spre istoria socio-economică urmând un vechi îndemn al lui Ioan Bogdan. În discursul de recepție la Academia Română, rostit la 8 aprilie 1905, marele slavist constatase că, mai mult decât războaiele, intrigile, rivalitățile dintre partide, intervențiile străine „de care sunt prea pline expunerile de până acum ale istoriei române", prezintă interes studiul populației, al întemeierii și organizării statelor, al orașelor, studiul proprietății și al nobilimii noastre, condițiile economice și clasele sociale, dreptul, artele și literatura. Totodată, profesorul Vasile Neamțu a urmat, fără să o afirme explicit, direcția „Școlii Analelor", aceea a *istoriei totale*. Treptat s-au definit câteva orientări prioritare în activitatea sa de cercetător al trecutului: *istoria comerțului, a tehnicilor* și *a orașului medieval*. Prin interferența preocupărilor a scris și despre fenomenul social, după cum a marcat în scris, pentru marele public, și unele momente aniversare din trecutul nostru.

Pentru pregătirea și trecerea doctoratului s-a apropiat de o temă fundamentală, *tehnica producției cerealiere*. A fost o cercetare îndelungă, cu

caracter interdisciplinar (apelul la arheologie, iconografie, etnografie, lingvistică), a călătorit pentru documentare la biblioteci, arhive şi muzee din ţară, dar şi din ţări vecine (Polonia, Bulgaria, Ungaria), a discutat cu mulţi specialişti, a reflectat continuu pentru că implicaţiile subiectului erau majore. Concluziile vizau forme fundamentale din viaţa românilor, începuturile, evoluţia şi civilizaţia lor. Pe această cale se urca până la etnogeneza şi continuitatea românilor. Ceea ce a rezultat a fost şi va rămâne o carte fundamentală: *La technique de la production céréaliere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle* (Bucureşti, 1975), foarte bine primită de specialişti, distinsă cu Premiul „N. Iorga" al Academiei Române (1977) şi solicitată pentru multe biblioteci europene.

Istoria oraşului medieval a avut în profesorul Vasile Neamţu un cercetător pasionat şi avizat. Demersul final s-a restrâns la o aşezare cu mari rezonanţe istorice româneşti, oraşul Baia, târg de vale, centrul unui cnezat şi prima reşedinţă a statului românesc de la est de Carpaţi. I-a fost aproape la cercetările arheologice întreprinse acolo mai mult de un deceniu şi jumătate Doamna Eugenia Neamţu, soţie şi colaboratoare devotată. A rezultat în final o carte în două volume, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, apărute la Editura Junimea din Iaşi în 1980 şi 1984. Cel de al doilea tom a fost distins cu Premiul „N. Iorga" al Academiei Române. Este un model de cercetare interdisciplinară, o sumă de ştiinţă şi de pasiune. Nu toate întrebările ridicate de temă şi-au găsit atunci răspuns. A urmat lucrarea monografică *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)* (Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1997), care, dincolo de valoarea ştiinţifică a fost investită şi cu una moral-afectivă. Era împlinirea unei promisiuni faţă de Doamna Eugenia (Didi) Neamţu, a cărei memorie o cinsteşte permanent şi sub toate formele.

Domnul Profesor Vasile Neamţu a fost şi a rămas un model de civilitate. A cultivat întreaga-i viaţă concordia, nu a abdicat de la principiile vieţii morale, a fost generos cu lauda şi elegant când a trebuit să dojenească pe cineva. A fost omul ordinii şi al disciplinei în şi prin tot ceea ce a făcut, de la locuinţă la vestimentaţie, de la felul în care a folosit cartea până la acela în care şi-a redactat cursul şi lucrările ştiinţifice. A fost un om chibzuit pentru că a avut întotdeauna parte de venituri modeste, a iubit frumosul, cartea şi opera de artă, a iubit sportul şi cozeria, şi-a iubit colegii şi studenţii.

Pentru munca şi onestitatea sa, Profesorul Vasile Neamţu a fost cooptat în conducerea Comisiei Monumentelor Istorice pentru Moldova, în aceea a Academiei Române pentru istoria oraşelor din România, ori a Societăţii de Istorie şi Retrologie Agrară din ţara noastră. Ca semn de gratitudine pentru întreaga-i activitate şi pentru colaborare, a fost făcut membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iaşi. A primit medalii, în repetate rânduri, de Ziua Naţională a României pentru participarea pe frontul celui de-al doilea război mondial.

Acum, la împlinirea vârstei de 80 de ani, din care cei mai mulţi în slujba învăţământului universitar şi a cercetării academice, îi dorim Profesorului nostru LA MULŢI ANI cu linişte şi sănătate. Îi dorim să se bucure de ceea ce a înălţat cu ştiinţă şi hărnicie.

Iaşi, 19 decembrie 2002 ION TODERAŞCU

UN OM AL ŞCOLII

Profesorul Ion Toderaşcu la 65 de ani

Personalitatea umană sfidează, prin complexitatea ei, caracterizările lapidare. Uneori, însă, din ansamblul compozit, nu rareori contradictoriu, al „liniilor" care compun profilul intelectual şi etic al unui om, cîteva apar, totuşi, într-un chip mai apăsat, îngăduind o asemenea caracterizare. Aşa se întîmplă cu şi biografia intelectuală a profesorului Ion Toderaşcu, despre care se poate spune imediat şi fără nici o ezitare că a fost şi a rămas indisolubil legată de Şcoală şi de rosturile ei. Om al Şcolii, dascăl eminent, elegant şi plin de har, Ion Toderaşcu a fost şi este Profesorul, prin excelenţă, cu tot ceea ce are mai autentic şi deplin acest cuvînt.

Generaţiile de studenţi pe care le-a pregătit pot depune mărturie. Temeinic documentate, minuţios (uneori pînă în cele mai mici detalii) pregătite – nimic nefiind improvizat sau lăsat la voia întîmplării – cursurile şi seminariile profesorului Toderaşcu au fost şi au rămas un model de rigoare academică. Impresiona la ele nu numai exactitatea, claritatea şi concizia expunerii (îmi amintesc şi acum de extraordinarele seminarii de istorie medievală a românilor, animate de Domnia sa, cînd, la capătul cîtorva ore de discuţii aprinse, concluziile Profesorului ne uimeau întotdeauna prin

rigoarea lor lapidară; atît de clare erau, încît, aparent, nimic nu mai putea fi spus după ele). Ceea ce, în prelegerile sale, era la fel de remarcabil, numărîndu-se printre virtuţile lor cele mai de preţ, era – aş spune – capacitatea evocativă, forţa lor incomparabilă de sugestie. Căci profesorul Toderaşcu este şi un mare povestitor. Cu darul oratoric de excepţie al Domniei sale, te făcea să „vezi" lucrurile despre care vorbea. Dintre cursurile pe care le-am audiat în anii studenţiei – majoritatea dense, informate şi de un bun nivel universitar – nici unul nu a avut, pentru mine, strălucirea celui de istoria Bizanţului, predat – atunci ca şi astăzi – de Domnia sa. Deşi a trecut mai bine de un sfert de secol, de cînd l-am audiat, puternica emoţie şi încîntarea cu care l-am ascultat sînt, şi acum, la fel de vii. Dacă nu greşesc, aici, în spaţiul simbolic al acestei discipline, a avut loc cea dintîi întîlnire academică dintre mine şi profesorul meu. Ea a fost, în ce mă priveşte, hotărîtoare. Ca elev de gimnaziu şi, mai apoi, de liceu, doi dintre dascălii pe care am avut norocul să-i cunosc mi-au confirmat pasiunea pentru istorie, făcînd din opţiunea pentru această disciplină una de viaţă. Întîlnirea cu dl. Ion Toderaşcu a fost însă decisivă într-un alt sens: ea mi-a deşteptat şi hrănit vocaţia de profesor, o meserie pe care, dacă o practic cît de cît cu talent (cum îmi place să cred), faptul îl datorez unor oameni, doi la număr – tot doi! – de la care am primit, cu ani în urmă, la Facultatea de Istorie, această „flacără": dl. Ion Toderaşcu şi părintele meu. În această ordine.

Profesorul Ion Toderaşcu face, aşadar, parte din categoria – atît de rară – a acelor dascăli care îi marchează profund pe cei care au şansa de a-i fi sau a-i fi fost discipoli.

Adîncimea „amprentei" profesorale a d-lui Ion Toderaşcu se întrevede limpede şi în scrisul său. Darul de povestitor al Domniei sale se cristalizează, în textele pe care le-a publicat, într-un stil care evidenţiază toate virtuţile oratorului: eleganţă, claritate, coerenţă. Pentru a ne convinge, este de ajuns să recitim *Unitatea românească medievală* (Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988), neîndoielnic, sinteza sa cea mai importantă, care înmănunchează o vastă experienţă livrescă, dînd, în acelaşi timp, contur viziunii autorului asupra interstiţiului pe care l-a cercetat o viaţă întreagă: eşafodajul documentar, impresionant prin amploare şi soliditate, se îngemănează aici cu o limpezime impecabilă a expresiei şi cu o artă a naraţiunii cum rar se pot vedea – mai ales laolaltă – într-o scriere de istorie. Aceleaşi însuşiri pot fi constatate şi în cel de-al doilea volum al

sintezei (*Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1994), care întregeşte perspectiva analitică a primului şi, totodată, viziunea istorică a autorului, ilustrată de tomul precedent.

Aceste două volume – cărora li se adaugă nenumărate alte contribuţii ştiinţifice, cum ar fi: *Istorie şi civilizaţie*, Iaşi, 1988 (coordonator); *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gîndire istoriografică românească*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1993 (în colaborare), *Istoria Românilor. Compendiu*, Iaşi, Editura „Cultura Fără Frontiere", 1996 (coordonator) etc., alături de numeroase studii şi articole tipărite, de-a lungul cîtorva decenii în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" (seria Istorie), în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi şi în alte reviste de specialitate din ţară – sînt, însă, deosebit de grăitoare şi pentru o altă particularitate, de astă dată ştiinţifică şi etică, ce defineşte biografia intelectuală a profesorului Ion Toderaşcu: pasiunea sa pentru faptul istoric *naţional*. Prin tot ceea ce a scris şi în modul cum s-a rostit, Domnia sa nu şi-a practicat doar meseria. El a făcut din profesiunea pe care a ilustrat-o cu dăruire şi talent un instrument în serviciul propriei naţiuni, al cărui trecut medieval l-a perceput sub semnul unităţii. Nu altul este sensul pasiunii sale pentru personalitatea lui Mihai Viteazul, domnul primei uniri politice a românilor, căruia i-a dedicat, de-a lungul timpului, un interes stăruitor, concretizat în mai multe studii de substanţă. La fel, sub semnul aceleiaşi preocupări, se aşează şi restituirile din opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu (*Cuvinte către români. Zece conferinţe şi prelegeri*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1996, *Originile şi formarea unităţii româneşti*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1998 şi, de curînd, *Studii bizantine de istorie economică şi socială*, Iaşi, Polirom, 2003 – în colaborare), „savantul şi soldatul" la a cărui posteritate (devenită astăzi o construcţie solidă) acribia de editor a profesorului Toderaşcu a contribuit considerabil. Ca mulţi din generaţia Domniei sale şi din aceea mai vîrstnică, dl. Ion Toderaşcu nu a făcut, prin toate aceste iniţiative şi altele, încă, o istorie oarecare, ci una *naţională*, adică angajată, inspirată, cu siguranţă, de pilda tradiţiei noastre istoriografice. Spre deosebire, însă, de cei – nu puţini – care, în timpul regimului trecut, au denaturat, prin exces ideologic şi diletantism, acest nobil concept, Domnia sa a practicat această istorie exact în modul – în singurul mod – în care putea fi ea, atunci ca şi astăzi, abordată fără a-şi pierde credibilitatea: cu echilibru şi rigoare.

În această pasiune, pe care profesorul Ion Toderaşcu a pus-o în descifrarea trecutului neamului său şi în servirea devotată a memoriei acestuia se întrevede, cred, o altă latură, profund umană, a personalităţii sale: cultul pentru înaintaşi – un cuvînt care, în opera şi biografia profesorului, are o încărcătură simbolică aparte. Nu este vorba, aici, doar de chipurile trecutului, evocate de profesorul Toderaşcu în prelegeri sau în studiile sale ştiinţifice. Printre „înaintaşi”, Domnia sa i-a numărat, mereu, şi pe oamenii care i-au fost dascăli şi de la care va fi primit – şi el – harul rostirii frumoase. Nimeni sau foarte puţini au scris vreodată despre cei de la care au învăţat, atît de frumos cum a scris Domnia sa despre foştii săi profesori! Această capacitate – atît de nobilă şi din ce în ce mai precar reprezentată astăzi – de a-şi aminti şi de a-i admira necondiţionat pe cei care i-au fost înaintemergători spune mult despre profilul moral al Domniei sale: profund onest în trăirile sale, profesorul Toderaşcu face parte dintre acele naturi rare care se livrează în iubire, întotdeauna, fără rest.

La împlinirea a 65 de ani de viaţă şi a peste patru decenii de slujire devotată a şcolii, prietenii, discipolii şi colegii Domniei sale îi urează, cu afecţiune, „La mulţi ani”.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

In memoriam

GHEORGHE I. BRĂTIANU. IN MEMORIAM – 50
(aprilie – mai 2003)

„Pomenirea oamenilor de altădată este nu numai o clipă de reculegere în drumul greu al vieţii de astăzi, este şi prilejul de a revedea anumite judecăţi şi prejudecăţi ce apasă asupra amintirii lor şi o întunecă uneori în ochii urmaşilor", spunea Gh.I. Brătianu în 1923, la comemorarea a două sute de ani de la moartea principelui-cărturar Dimitrie Cantemir. O repetăm şi noi, cu aceeaşi reculegere, acum când se împlinesc 50 de ani de la sfârşitul tragic al marelui savant şi patriot în închisoarea de exterminare a elitelor „vechiului regim" de la Sighetul Marmaţiei (24 aprilie 1953).

Cariera universitară a lui Gh.I. Brătianu, una dintre cele mai strălucite, a început la Universitatea din Iaşi, în 1923, şi s-a încheiat la Universitatea din Bucureşti, în 1947, când a fost înlăturat de la Catedră şi de la direcţia Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". După trei ani de domiciliu forţat la locuinţa sa din Bucureşti, unde Gh.I. Brătianu a suferit mari privaţiuni, în seara zilei de 7/ 8 mai 1950 a fost arestat şi întemniţat, fără să i se intenteze vreun proces, la închisoarea politică din Sighet; a murit, în aprilie 1953, după un regim inuman de detenţie, la care au fost supuse acolo peste 160 de personalităţi politice, culturale, civile, clericale şi militare.

În dorinţa, devenită program istoriografic, recuperării şi cinstirii moştenirii ilustre a istoricului se înscrie şi iniţiativa studenţilor Facultăţii de Istorie din cadrul Universităţii „Al.I. Cuza" Iaşi, care au finalizat un proiect de manifestări dedicate comemorării unei jumătăţi de secol de la trecerea în eternitate a lui Gh.I. Brătianu. Programul, foarte variat, s-a desfăşurat pe parcursul a mai multor zile, în perioada 15 aprilie – 27 mai 2003, perioadă pe care am numit-o „Luna Gheorghe I. Brătianu la Iaşi". Manifestările au început la 15 aprilie 2003, cu o expoziţie de carte dedicată memoriei lui Gh.I. Brătianu, la Muzeul Literaturii Române din Iaşi, renumita „Casă Pogor", casă în care şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa împreună

cu mama sa, Maria Moruzi. Vernisarea expoziţiei a fost asigurată de Prof. univ.dr. Ioan Ciupercă, decanul Facultăţii de Istorie, Prof.univ.dr. Ion Toderaşcu şi Prof.univ.dr. Alexandru-Florin Platon.

Din data de 20 aprilie 2003, expoziţia, completată cu alte documente şi fotografii din viaţa lui Gh.I. Brătianu, a fost găzduită de „Casa Catargiu" (Corpul H al Universităţii „Al.I. Cuza" Iaşi). Organizarea acestei comemorări în imagini a fost posibilă datorită solicitudinii Domnului Prof.univ. dr. Victor Spinei, Membru corespondent al Academiei Române şi prin amabilitatea Doamnei Julieta Manolache, şefa Bibliotecii Facultăţii de Istorie.

Un moment care a resuscitat trecutul, propulsându-ne în miezul unor fapte memorabile, a fost excursia din 11 mai 2003, organizată la Palatul Princiar de la Ruginoasa, loc care se asociază cu personalitatea Domnului Unirii de la 1859, dar care este şi locul naşterii lui Gh.I. Brătianu. Participanţii, studenţi ai Facultăţii de Istorie şi invitaţi de la Facultatea de Istorie şi Psihologie din cadrul Universităţii de Stat din Chişinău, au vizitat acest loc-simbol al istoriei noastre moderne, unde limbajul imaginilor reface un timp de glorie şi îndeamnă la permanente reflecţii. Vizita a fost asociată cu o sesiune de comunicări ştiinţifice studenţeşti, circumscrise temei *Gheorghe I. Brătianu. Profesorul, istoricul şi omul politic.* Au comunicat studenţii: Iulian Pruteanu (anul II) – *Gheorghe I. Brătianu, Membru al Academiei Române*; Constantin Crăescu (anul IV) – *Gheorghe I. Brătianu. Discurs didactic şi pedagogie naţională;* Lucian V. Lefter (anul IV) – *Tradiţia descălecatului la Gheorghe I. Brătianu;* Vlad Hogaş (anul II) – *Gheorghe I. Brătianu şi Restauraţia carlistă. Naşterea disidenţei georgiste.* Sesiunea a fost moderată de Lect.univ. Gheorghe Iutiş. Finalizarea acestui moment al programului nostru nu ar fi fost posibilă fără sprijinul Domnului Ionel Moraru, primarul comunei Ruginoasa şi al Doamnei Areta Moşu, de la Despărţământul ASTRA „M. Kogălniceanu" Iaşi, cărora le aducem, şi pe această cale, întreaga noastră gratitudine.

Evocarea personalităţii marelui istoric a continuat cu o întâlnire emoţionantă, la care au fost prezenţi Prof.dr. Petre Ş. Năsturel (Sorbona, Paris), Doctor Honoris Causa al Universităţii „Al.I. Cuza" Iaşi şi Cercet.dr. Paul Cernovodeanu, de la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti, Membru de Onoare al Academiei Române. Invitaţii au rememorat, în cuvinte calde, pe Profesorul şi Omul Gh.I. Brătianu, pe care l-au cunoscut şi l-au audiat ca studenţi ai Universităţii din Bucureşti. Gh.I. Brătianu oficia,

am putut auzi şi atunci, cu o erudiţie şi o logică desăvârşită. Era preocupat permanent să distingă între adevăr şi ficţiune, să profeseze obiectivitatea şi să elimine patima din recuperarea trecutului. Evocarea, desfăşurată la „Casa Catargiu", în ziua de 16 mai 2003, a fost moderată de Prof.univ.dr. Ion Toderaşcu. În glosele sale, moderatorul a subliniat importanţa memorialisticii în reconstituirea efigiei istoricului-mucenic Gh.I. Brătianu.

La 27 mai 2003, „Luna Gheorghe I. Brătianu" s-a încheiat printr-o întâlnire a profesorilor şi studenţilor Facultăţii de Istorie, care a avut loc în Sala de Consiliu a Facultăţii. Au participat, cu expuneri, Prof.univ.dr. I. Ciupercă, Decanul Facultăţii de Istorie, Prof.univ.dr. Al. Zub, Membru corespondent al Academiei Române, Directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi, Prof.univ.dr. Ion Agrigoroaiei, Şeful Catedrei de Istorie Contemporană şi Prof.univ.dr. Al.Fl. Platon, Şeful Catedrei de Istorie Medievală. Moderator a fost, şi cu această ocazie, Prof.univ.dr. Ion Toderaşcu. Făcând retrospectiva acestei suite de manifestări dedicate memoriei marelui învăţat şi iubitor de ţară care a fost Gh.I. Brătianu, la 50 de ani de la trecerea în „Lumea umbrelor", Prof. Ion Toderaşcu a gratulat iniţiativa studenţilor, pe care a asociat-o cu viitorul ştiinţei istorice şi cu cinstirea trecutului naţional. Moderatorul a adus un cuvânt de mulţumire tuturor acelora care, sub diverse forme, au contribuit la reuşita acestei *In memoriam Gheorghe I. Brătianu.*

Iaşi, mai 2003

IULIAN PRUTEANU
student

Tehnoredactor: AL. CVASNÂI

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI

700511 Iaşi, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 18,50
Apărut: 2003
Comanda: 1.585